

Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva: nove serije sveska XVI

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1935**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:873655>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-05**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

V J E S N I K

HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA

ORGAN ARHEOLOŠKO HISTORIJSKOGA
I PREHISTORIJSKOGA NARODNOGA MUZEJA
U ZAGREBU

UREDIO

VIKTOR HOFFILLER

NOVE SERIJE SVESKA XVI

ZAGREB 1935

V J E S N I K

HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA

ORGAN ARHEOLOŠKO HISTORIJSKOGA
I PREHISTORIJSKOGA NARODNOGA MUZEJA
U ZAGREBU

UREDIO

VIKTOR HOFFILLER

NOVE SERIJE SVESKA XVI

ZAGREB 1935

PISCI ODGOVARAJU SAMI ZA SADRŽAJ SVOJIH ČLANAKA

15.600

1980

kasa

Š T A M P A L A
ZAKLADA TISKARE NARODNIH NOVINA U ZAGREBU

S A D R Ź A J

VJESNIKA HRVATSKOG ARHEOLOŠKOG DRUŠTVA

NOVE SERIJE SVESKE XVI 1935

	Strana:
<i>SLAVA VITEŠKOM KRALJU ALEKSANDRU I UJEDINITELJU</i>	1
† <i>Dr. JOSIP BRUNŠMID</i>	3
BARADA MIHO	
Historicitet imena Svačić	137
Tabella plumbea Traguriensis	11
HOFFILLER VIKTOR	
Nov ulomak rimskoga vojničkoga diploma	56
Novi tračkomitrički votivni reljefi	61
KLARIĆ DON MATE	
Obrovac sredovječnih listina (od X do XIV vijeka)	19
KLEMENC JOSIP	
Ostava u Ličkom Ribniku (Tab. I—III)	83
Ranorimski napis iz Siska	67
Rimsko groblje u Maksimiru kraj Zagreba	126
MAYER ANTUN	
Iasi	69
Ime Mursa	5
ŠVOB DRŽISLAV	
Postanak Vidinske države cara Sracimira	127

P R I L O G

	Stupac
JIROUŠEK ANTUN	
Naučni rad † Prof. Čire Ivekovića	23
LUCERNA CAMILLA	
Tragovi saobraćaja između Karantanije i Dalmacije u doba Karlovića	1
NEKROLOZI	
Don Frane Bulić	31
Emil Reisch	33
Sophus Müller	35
INHALT des Vjesnik des Kroat. archäologischen Vereines N. S. XVI 1935	37
VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN	37

Marseljski zločin lišio je mladu Jugoslavensku državu njezina Kralja-Ujedinitelja, vladara kojega je narod sinovski ljubio, iskreno poštivao, i slijepo mu se povjeravao.

Pretstavništvo naroda dalo mu je najveću počast koju mu je uopće moglo dati, ali je cijeli narod osjećao da ni najveće posmrtno počasti ne mogu da izraze njegovu tugu za pokojnim Kraljem.

Nije narod izgubio samo moćnoga i u cijelom kulturnom svijetu uglednog vladara, nego je otadžbina izgubila i svojega najboljega sina. Nitko nije ovu državu ljubio više od njega, nitko nije za nju radio više nego on. U javnom i privatnom životu bio je primjer požrtvovnosti i samozataje.

Historija će zasluge Viteškoga Kralja Aleksandra I Ujedinitelja zacijelo još mnogo više cijeniti nego ih možemo cijeniti mi njegovi savremenici. Ali historija ga neće moći smatrati nesretnim. Kralj koji je još kao mladi nasljednik prijestolja znatno povećao državu svojega Velikoga Oca, i ujedinio jedan veliki narod, koji je tu povećanu otadžbinu kao Kralj učinio moćnom i uglednom, koji je za nju, na vrhuncu svojega uspjeha, pao žrtvom od ubojničke ruke, nije nesretan. Nesretnim se osjeća samo narod koji ga je prerano izgubio, prije nego je dospio da mu izrazi svoju duboku harnost.

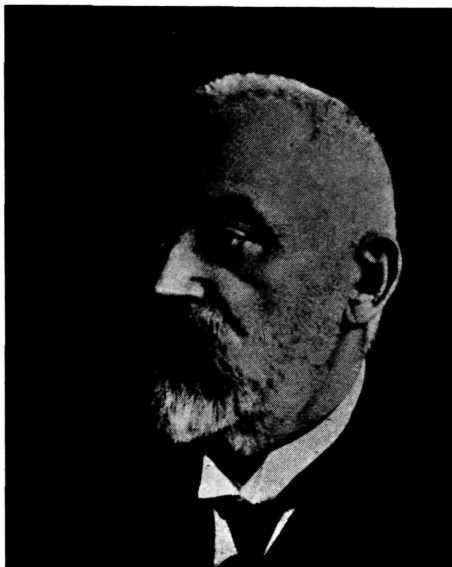
Osobito žali preranu smrt Viteškoga Kralja naša nauka. Njoj je bio moćan i požrtvovan zaštitnik. Kadgod bi se koje naučno tijelo uticalo njegovom moćnom zagovoru, nikada nije ostajalo neutješeno. Napose je rado gledao istraživanja spomenika naše prošlosti, pa je i moralno i materijalno pomagao i iskapanja, i konserviranja, i publikacije narodnih spomenika.

Svojemu mladomu nasljedniku ostavlja pokojni Viteški Kralj sjajno ime i sjajan primjer. Uvjeravajući mladoga Kralja o vjernosti našoj, mi Mu želimo da Ga prati božja milost kroz dug život, pa da Mu jednom, pod suton života, narod uzmogne reći ono što smo mi Njegovom neprežaljenom Ocu mogli reći tek nad odrom njegovim: Kralju, hvala ti.

Slava Viteškom Kralju Aleksandru I Ujedinitelju.

✦ Dr. Josip Brunšmid.

O njegovom sedamdesetom rođendanu, 10 februara 1929 godine, predali smo mu zadnju svesku ovoga časopisa kao njemu posvećenu spomenicu. U njegovom se oku pojavila krupna suza, i pala mu niz lice. Tako je on izrazio svoju zahvalnost, i svoju tugu što više nije mogao da radi s nama. Teška ga je bolest već dugo bila prikovala uz postelju, iz koje više nije ustajao. Upala pluća oslobodila ga je 29 oktobra 1929 njegovih muka, a dva dana kasnije sahranili smo ga u novo sagrađenoj kapeli na Mirogoju.

S njime je narod izgubio jednoga od svojih najboljih sinova, a grad Zagreb jednoga od prvih svojih građana.

S bečkoga sveučilišta vratio se u svoju domovinu kao rijetko spreman mlad profesor. Odlično njegovo poznavanje svih arheoloških disciplina uskoro je bilo opće poznato, i on je ubrzo bio pozvan na čelo jednome od najvažnijih i najstarijih naših kulturnih zavoda. Preuzeo je i novo ustrojenu stolicu arheologije na hrvatskom sveučilištu, pa je tako bio kroz 30 godina jedan od najodličnijih reprezentanata naše arheologije.

Skroman po svojem značaju, neizmjereno radin, kritički školovan, ponosan do skrajnosti, a dobar i plemenit, on je poznavao samo svoju dužnost. Zdrav u svojim mladim i muževnim godinama, nije poznavao ni poteškoća ni umaranja. Raditi u muzeju od 9 do 2, predavati od 3 do 5, nastavljati muzejski rad od 5 do 9, a onda proučavati noviju literaturu do jednoga ili dva sata u noći, to je zapravo bio njegov život. Samo tako se mogu razumjeti njegovi veliki uspjesi.

Od više stotina hiljada muzejskih predmeta nema ni jednoga koji nije prošao više puta kroz njegove ruke. On je tu pokazao da nije bio samo spreman istraživač nego i odličan konservator. Tako je on sačuvao i stručno uredio neizmjereno blago nagomilano u arheološkom muzeju.

Od ovoga časopisa izdao je 14 omašnih svezaka velikoga formata sa 3000 stranica otprilike. Sam je od toga napisao više od polovice, a mnoge je članke prerađivao. Odličan stručni sadržaj pribavio je tome časopisu velik ugled u stranom svijetu. U tom naučnom radu pokazao se najljepše njegov patriotizam. Svi su njegovi članci pisani s tolikom naučnom spremom da su se mogli štampati na svakom svjetskom jeziku. On je ipak držao da mora pisati hrvatskim jezikom, da mu tako pribavi poštovanje, i svi nagovori da ih prevede ili dade prevesti, ostali su bez uspjeha. Zato je on ipak davao i domaćim i stranim učenjacima najpripravnije sve informacije, i dozvoljavao da ih objelodane.

Kada je Jugoslavenska akademija bila u neprilici za ravnatelja svoje galerije slika, on je i tu dužnost preuzeo, pa je dapače dospio da izda i novo prerađen katalog te zbirke.

Ovako neobično mnogo zaposlen, pokojni Brunšmid nije dospjevao da ide u društvo, i da u njem igra bilo kakvu ulogu. Njegov se život kretao između njegovoga stana i muzeja, i više si on nije nikada ni želio. Zato je on, a i radi nepopuštanja u patriotskim stvarima, bio zapostavljan i preteriran, a da iz ponosa nije protiv toga reagirao. Ipak je on uvijek svojim radom i uspjesima, i prezirom silio one koji su o tom odlučivali da su popravljali nanesene krivice, i tako je doživljavao počasti kojih nije nikada tražio.

Profesor Brunšmid je intenzivnim radom potkopao svoje zdravlje. Do svjetskog rata dozvoljavao si je svake godine jednomjesečni odmor, a od g. 1914 držao je da ni to više ne smije. Njegovi su željezni živci napokon počeli popuštati, i kada je, silom činovničkoga zakona od g. 1923, penzionisan iza navršene 65 godine, on je već bio teško bolestan čovjek. On je ipak još i dalje dolazio u svoj muzej, i radio u njem, sve dok nije posve smalaksao.

Profesor Brunšmid spada u red onih naših velikih ljudi koji moraju najprije da umru da možemo shvatiti što smo u njima imali, i što smo s njima izgubili. On je za sobom ostavio dva velika spomenika: svoj muzej i jednu malu i odličnu biblioteku. Kada taj muzej bude smješten u dostojnim prostorijama, tako da će sve to bogatstvo moći doći do izražaja, onda će u tim bogatim zbirkama morati biti na vidnom mjestu i lik prof. Brunšmida koji ih je sakupio, stručno uredio, i ostavio svojoj domovini i gradu Zagrebu.

Danastrum (= Dnjestr) *et in boream Viscla* (= Visla) *tenus commemorantur*; to je jezero očito istovetno sa *stagnus Morsianus*, o kojem govori malo prije (Get. 30): *Scythia si quidem Germaniae terrae confinis eo tenus, ubi Ister oritur amnis vel stagnus dilatatur Morsianus*. Roessler je bio mišljenja, da Jordanes ovdje cilja na baruštine istočno od Vinkovaca (rimski Cibalis), ali Šišić (Pov. Hrvata 142,1 po njem. izdanju) po Kulakovskom misli radije na neku baru u delti Dunava. Po mišljenju Flussa, koji je u Pauly-Wissowa, Realencyklopädie 31,670 i d. pregledno obradio sve vijesti o Mursi, konačno rješenje donijet će ubikacija navedene *civitatis Novietunensis*: Noviodunum može naime biti onaj u donjoj Meziji, danas Isaccea u Dobrudži, a može biti onaj u provinciji Saviji, danas Drnovo kod Krškog u Sloveniji. Ovo je pitanje važno i obzirom na doba, kada su se Slaveni doselili u Slavoniju: ako se mjesto kod Jordanesa odnosi na baruštine oko Murse, Slaveni su bili već sredinom 6 vijeka u Slavoniji. Koncem istoga vijeka svakako su tu bili, kako svjedoče Acta Sanctorum Oct. IV 143 ad a. 593, Miracula S. Damasii.

Ime Mursa se ponavlja i inače. Na cesti Mursa—Poetovio nalazi se *Mursa minor* (10 mp. od Murse, a 9 mp. od Ioallio), spomenuta u Tab. Peut., kod Rav. IV 19, i kao *mutatio Mersella* Itin. Hieros. 562. Domaszewki odnosi i natpis iz Rittium-a (= Surduk, CIL III 10243): *m(unicipium) Murselensium* na ovo mjesto, Miller na Petrijevce. *Mursella* se zove jedno mjesto u gornjoj Panoniji na cesti Savaria—Arrabona, 20 mp. od ove udaljeno, na utoku Marczale u rijeku Rabu; tako je nazivlje Itin. Ant. 262,11, Μουρσέλλα ima Ptol. II 14, *Mursel(la)* stoji na natpisu CIL III 4267. Navod *Murgillo* u nekom zakonu cara Konstantina od 18 okt. 315 (Cod. Theod. XVI 8,1 = Cod. Iust. I 9,3), ako se odnosi na Mursellu, zapisao je po Seecku (up. Fluss I. c. 677) netko, koji je to krivo čuo.

Nadalje spada amo *Marsonia*, grad na mjestu današnjeg Slavenskog Broda. Spominje ga Ptol. 2,15 Μαρσονία, Not. dign. occ. 32,43 i Rav. 4,19 *Marsonia*; Tab. Peut. *Marsonie* (t. j. lokativ na -ae). Jedino se je ovo od spomenutih imena kod nas do dana današnjega sačuvalo, i to u imenu potoka *M̃sunja* kod Broda.

Sva ta imena odnose se na barovite krajeve. *Mursianus lacus*, ma gdje se nalazio, bio je zapravo veliko blato, pa se zato zove i *stagnus Morsianus*; jednako se i Skadarsko jezero zvalo u starom vijeku ne samo *lacus Labeatum*, nego i *Labeatis palus* (Liv. 44,31), a Crnogorci ga i danas obično zovu blatom, a njegov istočni ogranak Humskim blatom.

Za Mursu-Osijek vrela iz starog vijeka izričito ističu velike močvare u okolici, a to nam potvrđuju i okolna imena. Tako ime panonskog plemena *Amantini*, Ἀμαντινοί (Plin. 3,25, CIL III 3224, Ptol. 2,15), koji su stanovali *inter Savum et Dravum* (Sex. Rufus, Epit. 7), Jokl (kod Eberta, Reallex. der Vorgeschichte 1,91) uvjerljivo izvodi iz **apn-ant-ino-*, t. j. „Riječani“, stavljajući ga u vezu s lat. *amnis* „rijeka“, arb. *amē* „korito“, sanskrt. *āpaḥ*, gen. *apām* „voda“ itd.; istodobno tu vidimo, da skupina -*pn-* u ilirskom jednako kao u arbanaskom prelazi u -*m-*, up. arb. *gjumē* „san“

iz indoevr. **sup-no-* kao i lat. *somnus*, gr. ὕπνος. I kraj *Metu-barbis, insula in Sao, amnicarum maxima* (Plin. 3,148) nalazi se na donjoj Savi, a ime mu stoji u očitoj vezi s gr. μετά „među“ i slav. *bara*, gr. βόρβορος „blato“; ove se riječi u ilirskim imenima nalaze i drukčije složene: Μέτουλον, grad japodskih Μέτουλοι (Appian, Illyr. 19), t. j. „srednjih“, Σού-βαρας po Prokopu kod Remesiane, pa *Barbanna*, današnja Bojana sa svojim močvarnim ušćem. Zato Jokl l. c. pravom tumači *Metu-barbis*: „među barama, srednja bara“. I već spomenuta *Hiulca palus*, Ὠβολκαία ἔλη, kojoj odgovara današnja barovita *Vūka*, spada po mom mišljenju indoevr. korijenu **uelq-* „vlažan, mokar“, od kojeg potječu staroirski *folc* „valovlje“, lotiški *valks* „vlažan“, *valka* „potočić; nisko i vlažno mjesto“, starovisokonjem. *welh* „vlažan, uveo“. I rijeka *Vukica*, s kojom se valjda ima povezati ime *Mursa minor*, jednako je barovita. A za *Bosut* nedavno sam u „Nastavnom vjesniku“ 42,46 slj. dokazao, da mu se ime, u staro doba *Basuntius* (ispravljeno iz *Bacuntius*) *amnis* (Plin. 3,148) s postajom *ad Basante* Tab. Peut., *Bassantis* Rav. 4,19, ima izvesti iz indoevr. korijena *bhog-* „potok“, iz kojeg je izvedena i njem. riječ *Bach*. A da je Brod izložen čestim poplavama, ne treba ni isticati, jednako da na njegovoj periferiji imade još sada neisušenih bara.

I *Mursella* nalazila se na utoku rijeke *Marczal* (što bi se kod nas pisalo: *Marcal*) u Rabu (zap. Ugarska); jedan rukav teče odatle kakvih 30 km uporedno s Rábom u udaljenosti od par kilometara od nje na sasvim ravnom zemljištu, dok se i on ne izlije u Rabu. I ovaj je kraj dakle vlažan. Ime *Marczal* očito potječe od staroga imena.

Kad smo sve ovo ustanovili, neće biti zapreke, da imena *Mursa*, *Murs-ia*, *Murs-ella*, *Mars-ōnia* povežemo uz indoevr. korijen **merǵ* „dissolvi, gnjiti“, koji se je već u indoevr. prajeziku svojim odnosom na mokro otcijepio od temeljnog značenja „smrviti“ (up. Walde-Pokorny, Vergleich. Wörterbuch der indogerm. Sprachen 2,282); amo spadaju srednjevisokonjem. *murc* „gnjio, uveo, močvaran“; arb. *marth* „ježim se“, *mardhē* „jeza“, nadalje od t. zv. *set*-baze *merǵ*: starovisokonjem. *bruoh* „močvara“, nizozemski *broek* (čitaj *oe = u*) te možda gr. βραχος ἔλος Hes. „močvara“; stslav. *mr̃znati*, hrv. *mr̃z*, *mr̃za*, ruski *moróz* (pazi na intonaciju!). Ime *Mursa* znači dakle močvaru, močvaran kraj. Istodobno dobivamo novu potvrdu za *satem*-karakter staroilirskog jezika, jer je palatalni *g* zamijenjen sa *s*.

Odnos vokala u *Mursa*: *Marsonia* osniva se na prijevoju. *Mars-* reproducira indoevr. *o*-stepen, jer je ilirski zajedno sa sjeveroevropskim jezicima indoevr. *o* pretvorio u *a*, tako da su se i u njemu ta dva vokala stopila. *Murs-* ne reproducira indoevr. sonantski *r* (dakle stepen nestanka, Schwundstufe, od *er*), kao u njem. *murc*, jer ga zastupa u ilirskom (i u arbanaskom) *ri*, up. Εἰστρος, otok Liburna (Skylax 21), iz starijeg **ē-sri-*, indoevr. **ē-sr̥-* „otok“, upr. „optečen“, od korijena **ser-* „teći“ kao slav. *ostroṽ* iz **o-sroũ-o*, **o-sreũ-o* od korijena istog značenja **sreu-*; *Trib-ūnium*, danas Trebinje, *Trib-ūlimum* u Liburniji i tračko pleme Τριβ-αλλοί od **trib-*, u prijevoju

s imenom galskoga plemena *A-treb-ates*, sa gotskim *thaurp*, staro- i srednjevisokojem. *dorf* „selo“, lit. *trobà* „zgrada“ (up. Jokl kod Eberta, *Reallexikon der Vorgeschichte* 1,90 slj.). U *Murs-* imamo t. zv. stepen redukcije od **merǵ*, t. j. indoevropski reducirani vokal + *r*: rezultat *ur* mora da je nastao već u doba prajezične zajednice, jer nalazimo isti stepen i u drugim jezicima, n. pr. gr. *μορμύρω*, lat. *murmuro*, stslav. *mr̃mrati* uz sanskr. *marmaras* „žuboreći“; gr. *μόρμηξ*, *βόρμαξ* „mrv“ uz *βόρμαξ*, *ῥορμικας* *μόρμηξ* Hes. i lat. *formica* te stslav. *mravijb*; arb. *burmë* „zreo“ uz lat. *ferveo* itd. Ovaj se vokal redukcije *u* nalazi i uz *l*, n. pr. gr. *φύλλον*: lat. *folium* „list“, lat. *pullus* „izmrčen, crn“: *palleo* „probljediti“ itd., a ovim je primjerima Jokl (l. c. 6,37. 13,289) dodao iz ilirskog *Μαλ-οίτας*: *Μολ-άων*, dva potoka, koji se sjedinjuju kod mjesta *Μεθύδριον* (t. j. međurječje) u Arkadiji, *Μόλαι*: *Μά(λ)οια* u Tesaliji u istom kraju, *Σκαρδα-μόλα*, grad u Lakoniji na strmoj pećini, sve od korijena **melāx-* „izaći, pojaviti se“ (Walde-Pokorny l. c. 2,295 slj.), od kojega su izvedene i ove riječi: stslav. *molēti*, hrv. *iz-*, *pomoliti (se)* „pojaviti se“, irski *mell* „brežuljak“ iz **mel-no*, a iz **mol-no*: arb. *mal* „brdo“, rum. *mal* „brijeg (rijeka), obala“ s brojnim primjerima iz toponomastike. I inače se javlja ovaj vokal, tako u srodnom tračkom jeziku imena rijeke *Ἰπανις*, *Ἰπιος* kao u lit. *ùpė*, lot. *upe* „rijeka“ uz staropruski *ape*.

Već sam drugim prilikama (u „Nastavnom vjesniku“ 38,33 slj.; 40,20) zabilježio, da čakavski *ar*, kako zastupa sonantski *r*, tako se pojavljuje i za tuđe *ar* u refleksima stranih imena. Vrijedno je zabilježiti, da se i u obliku *Mrsunja* za staru *Marsonia* opetuje ista pojava, i ako se ovdje ne radi o čakavskom kraju.

Berlinski slavist Vasmer (*Osteuropäische Ortsnamen: Acta et commentationes Universitatis Dorpat. 1921, BI 3, str. 10 slj.*) doveo je ime Mursa u vezu s epirotskom (novogrčkom) riječi *μῶρσα* „jama“, koja je prvi put zabilježena u 15 vijeku. Zbilja su Epiroćani, koji su i sami bili jako pomiješani s Ilirima, mogli pozajmiti ovu riječ iz ilirskog jezika, pa nam i njezino značenje na osnovu našeg tumačenja biva jasno: iz prvobitnog značenja „močvara“ preko „nisko, vlažno mjesto“ i „jama puna vode“ (up. izraz „prati u jami“) razvija se napokon značenje „jama uopće“. Ovakav semaziološki razvoj nije osamljen, jer imamo značajnu paralelu kod korijena *ǵheu-* „lijevati“ (iz kojega nastadoše gr. *χέω*, got. *giutan*, starovisokojem. *giozan*, novovis. njem. *gießen*) u izvedenicama gr. *χεεία*, *χενή* „špilja“ iz **ǵheuesia*, lat. *fovea* „jama“, novoislandski *gjóta* „špilja, uska ulica“. Moramo dakako odmah ustanoviti, da epirotska riječ ima ovo kasnije, izvedeno značenje, dok ga ime Mursa nije moglo imati, jer niti se Osijek nalazi u kakvoj udubini ili jami, niti je vjerojatno, da bi se tko naselio uz veliku rijeku, kao što je Drava, na takovu položaju izloženu poplavama. Ime Mursa imalo je očito prvobitno značenje „močvarno mjesto“.

Vasmer nadalje smatra, da su Hrvati ime Mursa preveli svojom riječi *òsjek* „obronak na vodi, brijeg, locus declivis“. Ali etimologija imena *Òsijek* nije sasvim stalna. Tu je odlučan kvalitet vokala *e*. Nažalost najstarija potvrda potječe iz god.

1196: *Eszek, in foro Ezek* (Kukuljević, Codex dipl. Croatiae II), dakle iz vremena, kad su stari nazalni vokali već od barem dva vijeka bili zamijenjeni običnim oralnim.

Maretić u prvom izdanju svoje poznate „Gramatike hrvatskog ili srpskog jezika“, Zagreb 1899, § 106a izvodio je ime iz riječi *šsjeka, osijècati, šsjeći* (o vodi) i tumačio *Osijek* kao mjesto, gdje voda osijeca; on je smatrao, da staroslav. *ę* ovdje nije zastupan pravilnim *e*, nego kao u *djetao, jastrijeb*. U prilog ovome shvaćanju, t. j. da se pomutio pravi jezični osječaj, može se navesti, da je to moguće u kraju, gdje se kao u osječkom, nije sačuvalo prvobitno stanovništvo. Takve je pomutnje i inače bilo, pa kod Maretića § 106c navedeni su oblici iz južnih krajeva, gdje su zamijenjeni razni *e*-glasovi: tako se prema *vidio / videla* napravio *andio / andela*, kao da je u potonjem *ě*. Kod riječi *jastrijeb* bio je osamljeni sufix (-*ęb*- uz prijevojni oblik -*qb*-, koji je u stslav. *golqobъ*, lat. *columba*) očito uzrokom zamjeni *e*-glasa.

Moguće je međutim i drugo tumačenje. Trautmann (Baltisch-slavisches Wörterbuch, str. 256), i po njemu Walde i Pokorny (l. c. 2,473), pretpostavljaju, da je uz korijen *senk*- mogao opstojati kao i u drugim slučajevima i oblik bez nazala, a onda s otegnutim vokalom: **sekā* (stslav. *sěka*), pa da se iz njega mogu bez muke izvesti hrv. *šsjeka, šsjeći*, ikavski *sřka* „pličina“. Međutim oblik *šsjeći* (o vodi) potvrđen je samo u Vukovu rječniku, a oblik *šsjeka* očito je pogrješan, jer je značajno, da se u Stonu i u južnoj Dalmaciji uopće, gdje se govori *ije* za stslav. *ě*, kaže *ššek, ššeka, osėknuti* (Akad. Rj. 9,190.201). Napokon je *sřka* tuđica i potječe od tal. *secca* „pličina“ s pravilnim prijelazom *e* u *i*, jer je čakavština na sjevernim otocima Jadrana zadržala *e* samo pred dentalima (*d, t, s, z, n, r, l*) + zadnjojezični vokal, a inače ga pretvorila u *i*. I inače nema u nijednom slavenskom jeziku oblika od korijena *senk* bez nazala, pa je zato malo vjerojatna i njegova veza s imenom *Osijek*.

Ovim učenjacima, a i Vasmeru očito nije bila poznata rasprava V. Celestina: Ime *Osijek*, izišla najprije u „Nastavnom vjesniku“ 11, 1902, str. 9—22, preštampana u posebnom izdanju Arheološkog kluba „Mursa“ u Osijeku 1933, 20 str.; u njemačkom prijevodu: *Das Wort Osijek* (Essegg), *Osijek* 1902. On upozorava, da se oblik *Osik*, običan u samom Donjem gradu i u Podravini, ne bi mogao pojaviti, kad bi to ime značilo strmu obalu ili po Broz-Ivekoviću (Rj. 1,919) „gdje u vodi zemlja osijeca, strma postaje, locus declivis“ (osjekla voda itd.), jer da je stslav. *ę* u glagolu *sęknąti* „teći“ (*isęknąti* „oteći“, *voda isęče* „effluxit“) mogao u hrvatskom dati samo *e, je*, ali ne *i*. Isto to međutim vrijedi i za izgovor *Osjek* (*ije*), jer je stslav. *ę* mogao dati u hrvatskom samo *e*, ako se naime pretpostavi pravilan razvoj. Doduše, u tamošnjem kraju, kako rekosmo, nije isključena jezična pomutnja. Ali razlozi, što smo ih malo prije naveli, nisu u prilog vezi s korijenom *senk*.

Preostaje dakle veza s indoevropskim korijenom *sek*-: lat. *seco*, stslav. *sěka, sěšti* „sjeći“, kako veli Celestin, a njemu sada povlađuje i Maretić (Ak. Rj. 9,193), jer se ime pojavljuje u oblicima *Osek, Osik, Osijek*, pa znači mjesto, gdje je nešto osječeno, posječeno, gdje se dogodila neka radnja cijepanja, pa kako oko *Osijeka*

nema šuma — u Srbiji kod Užica ima šuma Osijek — nego samo močvara, zaključuje, da je ovo ime, koje prema tome i ovdje kao inače mora da znači „obor, ovčara“, lat. „ovile“, vjerojatno preneseno, a nije prvobitno nadjenuto.

Na isti korijen vjerojatno pomišlja M. Fluss (l. c. 671), ali daje imenu drugo značenje nego Celestin. Fluss se naime čudi, da terasa, koja tu olakšava prijelaz preko Drave te Mursu čini utvrđenim mostobranom, nije nigdje spomenuta kod starih pisaca, premda pravi osnovu za današnje hrvatsko ime grada Osijeka. Fluss očitito misli na značenje „hrid (koja je kao otsječena od drugih)“, a koje je s citatima iz Zlatarića i Radnića zabilježeno u Akad. Rječniku 9,193 kod ove riječi pod brojem 6. Ne znam odakle Flussu podatak, da se Osijek nalazi na pećinskoj terasi (Felsterrasse). U istinu se Osijek nalazi na blagoj uzvisini ili terasi lesa diluvijalnog postanja usred močvarne aluvijalne ravnice, zato bi to ime moglo, kako Vasmer nagađa, imati značenje „obronak na vodi, brijeg, locus declivis“, izvodeći ga iz korijena *sĕk*.

Drukčije stoji s vezom između starog i novog imena. Držimo li se Celestinova tumačenja, onda nema veze između starog i novog naziva grada; ovakove bi veze moglo biti samo, kad bi ime *Osijek* bilo zamijenilo prvobitni naziv **Osek* iz korijena *senk* u značenju „mjesto, gdje voda otječe“ (ali ne u značenju „jama“) ova je potonja pretpostavka moguća, ali se ne da dokazati.

ZUSAMMENFASSUNG. Das antike *Mursa* liegt in sumpfiger Gegend, ein Umstand, der von antiken Schriftstellern oft hervorgehoben wird und den ihre Toponomastik erkennen läßt: *Hiulca palus* oder Ὀβολκαῖα ἔλη , eine Bezeichnung, die im Namen des sumpfigen Flusses *Vuka* fortlebt, von der Wurzel *uelq-* „feucht, naß“; *Amantini* aus **apn-ant-in-* „Stromleute“; die Flußinsel *Metu-barbis* „zwischen Sümpfen“; *Bas-unt-ius* (aus *Bac-* korrigiert), heute *Bosut*, mit deutsch *Bach* verwandt. Vielleicht gehört in dieselbe Gegend der *stagnus Morsianus*, bestimmt aber *Mursa minor*. Auf sumpfigem Boden lag auch *Marsonia*, woran der Bach *Mrsunja* bei Slavonisch-Brod erinnert, desgleichen *Mursella* im sumpfigen Mündungsgebiet des *Marczal*-Flusses in Ungarn, der jenen Namen noch bewahrt. Darum gehören die Namen zur idg. Wurzel *merǵ* „morschen“ mit der schon ursprachlichen Beziehung aufs Nasse (vgl. mhd. *murc* „morastig“, ahd. *bruoh* „Moorboden, Sumpf“): *Marsonia* weist die *o*-Stufe, *Mursa* und *Mursella* die Reduktionsstufe, alle drei den Übergang des Palatals in einen Spiranten auf, sie sind also ein neuer Beweis für die Zugehörigkeit des Illyrischen zu den Satem-Sprachen. *Mursa* bedeutet somit „sumpfiger Ort“; dem gegenüber zeigt das epirotische (neugriech.) Wort $\mu\omicron\delta\rho\sigma\alpha$, offenbar ein Lehnwort aus dem Illyrischen, die abgeleitete, semasiologisch aber ganz verständliche Bedeutung „Grube“. Eine Beziehung zum heutigen Namen *Osijek* (= Essegg) bestünde nur dann, wenn sich dieser von der Wurzel *senk* „abnehmen (vom Wasser), abrinnen“ ableiten ließe, doch sprechen die Formen mit *-ije-* und (mundartlich) *-i-* dagegen.

TABELLA PLUMBEA TRAGURIENSIS

God. 1869 na nekom brežuljku u blizini Trogira nađoše u zemlji olovnu ploču, veličine oko 125×95 mm, na obje strane napisanu. Sada se nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Ta je ploča odmah pobudila velik interes kod naučnih krugova, tako da je već onda kazao G. B. de Rossi, da je „monumento per più capi curioso e forse unico nel suo genere“. Ipak taj kulturno-historijski spomenik, makar bio važan za paleografa, arheologa, lingvistu, folkloristu i teologa, nije dovoljno naučno iskorišćen zbog slabo pročitanoog teksta¹. To je shvatljivo, jer je ploča za strance bila teško pristupačna, a u nas nije bilo paleografa koji bi se za nju zanimali.

Poslije više decenija, kad je ta ploča gotovo i zaboravljena, pokušao sam da je paleografski pregledam i pročitam. A bio je i periculum in mora, jer je i našu ploču snašla sudbina svih olovnih muzealnih predmeta, da zbog oksidacije propadaju. Tako, dok je prednja strana naše ploče još nekako sačuvana i čitljiva, druga je gotovo potpuno propala. Zato sa samim originalom, osim donekle na prednjoj strani, teško bi bio išta učinio. Ali uz pomoć fotografija te ploče, koje su izrađene negdje 90^{tih} godina prošloga stoljeća, dok je ploča bila u boljem stanju, ipak sam mogao da odredim pravi tekst jedne i druge strane². Postoje još i slike Ljubića³ i Momnsena⁴, s kojima se nisam mogao da poslužim, jer su crteži a ne fotografije. Takve slike za nauku ne samo da nisu od koristi nego su i štetne, jer su nepouzdanane, a često i pogrešne; što je shvatljivo, jer pri crtežu uvelike igra ulogu ono što crtač vidi i kako čita, a ne faktično stanje.

Pukotine gornjega sloja olova na originalu, a još većma na fotografiji, uvelike smetaju čitanje, te sam zato morao da veliku pažnju posvetim najuspješnijem sretstvu moderne paleografije, *ductus*-u.

¹ G. B. De Rossi, Š. Ljubić i K. Zangemeister čitali su ploču dvaput a dr. Detlefsen, R. Predelli i dr. J. Brunšmid jedanput. Up. *Viestnik nar. zem. muzeja* u Zagrebu 1870, str. 146–151; *Rad Jug. Akademije*, knj. XXXV, Zagreb 1876, str. 70–73 (dodatak); *Corpus Inscriptionum Latinarum* III, p. 961; dr. P. Skok, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika*, Zagreb 1915, str. 99–100.

² Ploču i fotografije dao mi je na uporabu univ. prof. Dr. V. Hoffiller, direktor muzeja, na čemu mu hvala.

³ *Viestnik*, n. mj. tab. I. i II; *Rad*, n. mj. str. 60–61.

⁴ *CIL*, n. mj. Da su jedne i druge slike u mnogome krive i pogrešne, vidi se, ako se usporede s našim slikama.

U prvom stupcu donosim ono što se još čita na originalu i fotografiji, a u drugom kako bi tekst morao glasiti.⁵⁾ Slova koja se u originalu još razabiru, štampana su običnim tiskom a ona iz fotografija kursivno; okruglim zagradama riješio sam kra-
tice, a uglatim moje nadopune; a napokon sam postavio i interpunkcije.

a. Prednja strana:

1	† ent ⁶	
	†† In nom̄ dn̄i ⁷ Ieso ⁸ crj	In nom(ine) d(omi)ni Jeso Cri[s]-
	† tI den ontjo tjbI In mon	ti ⁹ denontio ¹⁰ tibi inmon-
	dissime spirete tarta	dissime ¹¹ spirete ¹² tarta-
5	ruce quem angelus gabrjel	ruce, ¹³ quem angelus Gabriel
	de ca tenis igneis religa ¹⁶	de catenis ¹⁴ igneis ¹⁵ religa[vit],
	qui habet decemilia ¹⁷ barbar	qui habet dece(m) milia barbar ¹⁸ ,
	post resurrectjone uinist.	post resurrectione ¹⁹ uinist[i] ²⁰
	Ingaljlea Ibi te ordinauit	in Galilea, ibi te ordinauit, [ut] ²¹
10	siluestrja loca collemontja op	siluestria loca, collemontia ²² op-

⁵ U opaskama ću navesti i čitanja u mojoj op. 1 navedenih auktora; onih koji su dvaput čitali, prvo čitanje označiću sa α a drugo sa β .

⁶ Što je u ovom retku bilo napisano i da li pripada i ovaj redak našem tekstu, ne dade se odrediti. Danas se može još konstatirati jedino *ent*. Ljubić α čita: *qui te portent*, β pak: *quis te portent*; Predelli: *ivi te portent*; ostali naprosto ispuštaju.

⁷ Po originalu bilo bi *dn̄i*, tako da bi prvo *i* bilo dugo. To pak ne može da bude, jer naš pisar rabi *i*-dugo samo na početku i svršetku riječi a u sredini nikada. Ta duga crtica svakako je suvišna; a da li potječe od samoga pisara ili je pukotina olova, to ne mogu odrediti. Vjerojatno je pukotina kao što je stalno pukotina ona kosa crtica koja od *d* ide prema gore. Ljubić α čita: *domini ihieso* ali *h* nema. Doduše zadnje dvije crtice od *dn̄i* nekako izgledaju kao *h*, ali u originalu jasno se vidi da je spojna crtica između njih pukotina olova; k tomu nije ni *ductus* od *h* — up. *h* u r. 7, 11 i 2b.

⁸ Jasan je *ductus* od *o* a ne onaj od *u*; k tomu i ligatura tog slova sa *s* ne može da bude. Zato su pogrešno čitali Detlefsen i De Rossi α i β : *Jesu*.

⁹ Jasno stoji *cri* na kraju 2 retka i *ti* na početku 3-ga. Nema *s* koje je bilo u 2 retku poslije *cri* a ne u 3 prije *ti*. I to zato, jer pisar re-

dovito pravi ligaturu *s + t* — up. r. 8, 11 te 3 i 5b —; da je i ovdje *s* ispred *t*, vidio bi se trag spojnice od *s* poviše *t*, a te nema.

¹⁰ Mjesto *denuntio*.

¹¹ Mjesto *immundissime*. De Rossi α ima: *immundissime*.

¹² Mjesto *spiritus*. De Rossi α čita: *spirite*.

¹³ Mjesto *tartarice*; tako su pogrešno čitali Detlefsen i De Rossi α .

¹⁴ *de catenis* mjesto samo *catenis*.

¹⁵ Detlefsen: *itrieis* a de Rossi α ima: *(a)ureis*.

¹⁶ *I* izgleda kao da je *b*; ali suvišni potezi su jasne pukotine olova, a *ductus* ne može da bude od *b*. Zadnje što se vidi to je *a*, a ostalo je otpalo.

¹⁷ Nad *m* je crtica, znak kraćenja.

¹⁸ Znači zli duh. Tako $\beta\acute{\alpha}\rho\beta\alpha\rho\ \delta\varphi\iota\iota\delta\eta$ = spiritus serpentiformis — up. *CIL*, l. c. Slična su imena $\beta\alpha\rho\beta\eta\lambda$, $\beta\alpha\lambda\beta\eta\lambda$, $\beta\alpha\rho\beta\eta\rho\omega$, $\beta\alpha\rho\beta\eta\lambda\omega$ — up. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, B. I. 6. Lieferung, Berlin und Leipzig 1928, kol. 910.

¹⁹ *post* sa formom ablativnom mjesto akuzativne. Up. C. H. Grandgent, *Introduzione allo studio del Latino volgare*, trad. ital., Milano 1914, str. 63.

²⁰ Klas. *venisti*.

²¹ Detlefsen, De Rossi β , Zangemeister α i Ljubić β čitaju *in*; ali radi onoga *opteneres* mora stati *ut*.

²² De Rossi α ima *collemontaes*, a Zangemeister α , β i Brunšmid imaju *collamantia*.

	<i>ut ne hominebus . . .</i> ²³	<i>ut ne hominebus . . .</i> ²⁴ ore
	teneres aut tu nedemum ore ²⁷	teneres ²⁵ , aut tu ne demum ²⁶
	† grandene nuoceres ³⁰ uede ergo	grandene ²⁸ nuoceres. ²⁹ Uede ergo, ³¹
	Inmondissime spirete tartaruce	inmondissime spirete tartaruce, ³²
15	ut ubiconqua nomen dñi audiue- res uel scriptura cognoueres non +	ut ubiconqua ³³ nomen d(omi)ni audiue- res ³⁴ uel scriptura cognoueres, ³⁵ non

b. Stražnja strana.

1	<i>ubi nelles n.cere</i>	ubi ³⁶ uelles ³⁷ n[o]cere;
	. nte habes nis fluuio	[a]nte, ³⁸ habes ³⁹ [Jorda]nis ⁴⁰ fluuio ⁴¹),

²³ Ovaj poluredak umetnut je između r. 10 i 12, jer r. 10 svršava na *op* a r. 12 počinje sa *teneres* i čine jednu riječ *opteneres* (= *optineres*); da je nadodan vidi se po tomu, što je poluredak i sitnija su slova. Osim *ut ne hominebus* (= *hominibus*) ostalo je sasama nečitljivo. Ne može se ni rekonstruirati, jer kako je umetnuto između dva retka, a nije prostora, to su, osobito riječi na kraju, kao ona *ore*, iz tog poluretko došle u slijedeći redak. Svakako i bez rekonstruiranja smisao teksta ostaje, samo se ovaj poluredak mora umetnuti poslije *opteneres* u r. 12 kako sam i označio.

²⁴ Zangemeister β : *uti ne hominebus*; De Rossi α : *ut ne hominibus ita noceres*; Ljubić α : *ut ne hominibus ruridi ore*; Predelli i Ljubić β : *ut ne hominebus rario*; Zangemeister α : *uti ne hominebus nob(ili) re(bus)*.

²⁵ Mjesto *optineres*. De Rossi α ima: *teneres*; Ljubić α : *op - te teneres*; Predelli i Zangemeister α i β : *opteneris*.

²⁶ Detlefsen, De Rossi α i β , Predelli imaju: *aut tunc demum*; Zangemeister β : *aut nun(c d)emum*, Zangemeister α : *aut tunc demum*; Brunšmid: *aut tun(c d)emum*.

²⁷ Vidi se *ore*, ali se u vezu s tekstom ne može dovesti; to je dočetak neke riječi iz umetnutog retka 11.

²⁸ Klas. *grandine*

²⁹ Klas. *noceres*

³⁰ *Nuoceres* je kamen o koga su se spotakli svi čitatelji; ta je riječ priječila razumijevanje cjelokupnog teksta ploče. Tako Detlefsen, De Rossi α i β , Zangemeister α te Predelli čitaju: *invocares*; Ljubić α i β : *invoceres*; Zangemeister β ima: *invoc(er)is*. Ako se gleda na fotografiju, zbiljaba bi se čitalo na prvi pogled *inuoceres*; ali ako se dobro pogleda original, može se sa stalnošću

utvrditi da nema onog početnog *i* nego da je to pukotina olova; također ne može da to bude *i* ako se uporedi sa drugim *i*-longa u tekstu.

³¹ Klas. *vide ergo*. Detlefsen čita: *vel eis gi*; De Rossi α : *vide igitur*; Predelli: *vele ergo*; Ljubić α : *vel eris go*; Zangemeister α *uet erg(o)*; Zangemeister β i Brunšmid: *ve(de) erg(o)*.

³² Up. gore op. 11–13.

³³ Mjesto *ubicumque*. Detlefsen ima: *ubicumqua* a De Rossi α : *ubicumquae*.

³⁴ Mjesto *audiueris*, kako su pogrešno čitali De Rossi α , Predelli, Zangemeister α , β i Brunšmid.

³⁵ Klas. *cognoueris*.

³⁶ Prednja strana svršava s *non* a ova počinje sa *ubi*. Tekst niti je prekinut niti što fati, te je suvišan svaki dopunjak, kao onaj De Rossi-a β : *eas*, Brunšmida: *sis*, ili postavljati crtice kao što ima Predelli. Od ploče tu je otpalo vrlo malo, kako pokazuju slijedeći reci u kojima fali samo početno slovo i ništa više; sam tekst jasno svjedoči da je ploča izgubila vrlo malo od prvotnog oblika, i da nije bila pravokutnik.

³⁷ Zangemeister α i β : *uellis*; isto i Brunšmid.

³⁸ Po onomu što u r. 1 fali samo prvi potez od slova *u* kod riječi *ubi* i ništa drugo, i ovdje može da fali samo jedno slovo ispred *nte*. To slovo može da bude *a* ili *i*, no smisao traži samo *a* za *ante*. Detlefsen, De Rossi α i β i Ljubić α imaju *inde*; De Rossi β : *(sed) inde*; Zangemeister α , β : *(ina)nte*, Ljubić β *in*.

³⁹ Detlefsen, De Rossi β , Zangemeister α , β imaju *habias*; De Rossi α : *habeas*; Predelli, Ljubić α , β : *habeis*.

⁴⁰ Na fotografiji vidi se jedino *nis* a na originalu ništa; ali jer svi imaju *Jordanis* i ja sam tako dopunio.

⁴¹ Ablativna forma mjesto akuzativne.

Sl. 1. Tabella plumbea Traguriensis, prednja i stražnja strana.
Po fotografiji iz početka devedesetih godina 19 vijeka. (Nar. vel.)

Tabella plumbea Traguriensis

Sl. 2. Tabella plumbea Traguriensis, prednja i stražnja strana.
Današnje stanje. (Nar. vel.)

.uem trans.re n.. potuistj	[q]uem transire ⁴² n[on] potuisti;
.equesitus qu.r.ransire non	[r]equesitus ⁴³ qu[a]r[e t]ransire non
5 ..tuistj dixistj quia Ibi ign..	[po]tuisti, dixisti, quia ibi ign[is]
.ra.ea ignefera corret et ubi	[a]ra[n]jea ⁴⁴ ignefera corret; ⁴⁵ et ubi-
conqua semper tjb. ignis ar.nea	conqua ⁴⁶ semper tib[i] ignis ar[a]nea ⁴⁷
.gnefera c..rat denontjo tjb i	[i]gnefera c[or]rat, ⁴⁸ denontio tibi
..r dominomeum caue te + + +	[pe]r domino ⁴⁹ meum. Caue te!

Prijevod teksta glasio bi: U ime Gospodina Isusa Krista, najnečistiji pakleni duše, kojega je anđeo Gabriel svezao ognjenim lancima, koji — pakleni duh — ima 10.000 duhova, te kad si poslije Uskrsnuća došao u Galileju, ondje ti je naredio — Isus — da se nastaniš u šumovitim krajevima, brdima i gorama, naređujem ti da ljudima ne škodiš niti pak krupom. Gledaj dakle najnečistiji pakleni duše, da gdje god čuješ ime Gospodnje ili ugledaš zapis, da ne škodiš gdje bi htio. Imaš pred sobom rijeku Jordan, koju nisi mogao prijeći; upitan, zašto nisi mogao prijeći, kazao si, jer da ondje teče vatra, paučina ognjena. Neka ti vatra, paučina ognjena svuda teče, naređujem ti u ime Gospodina mojega! Čuvaj se!

Po tekstu jasno je da naša ploča spada među t. zv. *tabellae defixionum* ili zapise od uroka. Takvih magičnih pločica našasto je mnogo iz grčkog i rimskog poganskog vremena, ali iz onog kršćanskog nije, i ovo bi bio jedini slučaj. Pločice su obično bile nepravilnog oblika i olovne, jer se olovu pripisivala velika magična moć; zamatale su se u svitak ili prelamale. Probušili bi ih i pričvrstili sa jednim ili sa dva bronzana čavla, te stavljali u grobove ili druga mjesta posvećena bogovima, kao u bunare, vode, rijeke, zemlju i t. d. Svrha im je bila da se buduća šteta za-prijeći ili osveti ako je bila već učinjena, i to tako, da se onoga, kojemu je taj urok bio namijenjen, onesposobi za svaku kretnju ili rad. Dotičnoga predaje se bo-žanstvu sa izrazima *mandare, commendare, dare, deferre, denuntiare, indicare, tra-dere* i slično, da ga ono onesposobi (*aducas, cogas, detenas, occidas* i t. d. ⁵⁰)

⁴² Ljubić α : *transirre* a β *transiere*; Zangemeister α : *transnare* a β : *transirre*; Predelli: *transisse*.

⁴³ Mjesto *requisitus*.

⁴⁴ *aranea* prema onomu kako se poslije u r. 7 naziva. Dettelsen: *araneiq*; De Rossi: α . . . *nea*; Zangemeister α, β i Brunšmid: *a ganea*.

⁴⁵ Mjesto *currit* kako pogrešno ima De Rossi α ; Predelli: *correret*.

⁴⁶ Up. op. 33.

⁴⁷ Dettelsen ima: . . *ne tu*; De Rossi α : . . *neu*; Zangemeister i Brunšmid kao u op. 44.

⁴⁸ Mjesto *currat*. Dettelsen i De Rossi α imaju: *contra factas ac*; De Rossi β : *ne contrafacias ac*; Ljubić α : *ign que faceris ac*; Predelli: *ignifere . . sis ac*; Zangemeister α : (*i*)*gnifera c(u)rsat*, a β : *ignifera c(o)rsat*.

⁴⁹ Up. op. 41.

⁵⁰ O svemu ovomu up. Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des Antiquités*, Paris, T. I—VI, pod riječima *Tabella, devotio, clavus, magia* i *maleficium*. Sravnj također Brunšmidov članak u *Vjesniku hrvat. arheol. društva*, N. S. sv. XIV. Zagreb 1919, str. 178—185.

Sve ove oznake ima i naša ploča. Ona je olovna, na dva mjesta probušena ali su čavli ispali. Samo što nije određena kao urok osobi nego đavlu (inmondissime spirete tartaruce) i predaje ga (*denontio*) Kristu, da on tog zlog duha učini nepokretnim (*Et ubiconqua semper tibi ignis, aranea ignifera corrat*), da ne može škoditi krupom (*grandene nuoceres*) ili sličnim. Dakle u sastavu i u izrazima ima sve oznake *tabellae defixionum*, sa velikim plusom što nije poganska nego kršćanska, te je zato i unicum svoje vrsti. Sadržaj je uzet iz Biblije i biblijskih apokrifa.

Ploča je i paleografski važna, jer je jedan od rijetkih na Zapadu nađenih primjeraka latinske rimske kurzivne minuskule. Na našoj ploči rimska kursivna minuskula već je potpuno razvijena; tipa kakav ona poprima istom u VI st. posl. Kr. Zato je *terminus ante quem non* naše ploče VI st., a onaj *post quem non* ne može se odrediti, jer bi paleografski mogla da bude i iz VII ili VIII st. Ali zbog sadržaja vjerojatno je iz VI st.

Slova su sva kursivna, osim što rabi uncijalno *e* uvijek kad ono nije u ligaturi.

Od kratica imamo triput kontrakciju: *dnī* (= domini) dvaput i jedanput *decēmīlia* (= decem milia); suspenziju pak samo jednom: *nom* (= nomine).

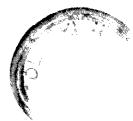
Znak kraćenja je vodoravna crtica.

Ligature su pravilne i već označene u prvomu stupcu teksta; jer ako su slova u originalu o sebi tad su tako i štampana, a ako nisu, nego su ligature, onda su skupa i štampana. Pisar spaja *a* sa *n, r, s i u*; *o* sa *m, n i r*; *e* sa *c, d, m, n, r, s i t*; *b* sa *e*; *c* sa *r i t*; *f* sa *e*; *g* sa *n i r*; *l* sa *i i e*; *r* sa *a, e, i i r*; *s* sa *t i o*.

Slika 1 prikazuje stanje pločice kakvo je ono bilo početkom devedesetih godina prošloga vijeka, po fotografskoj snimci koja je bila učinjena u ono vrijeme, a slika 2 prikazuje današnje stanje.

ZUSAMMENFASSUNG

Die im Jahre 1869 bei Grabungsarbeiten auf einem Hügel bei Trogir gefundene auf beiden Seiten mit kursiven Lettern beschriebene Bleiplatte hat gleich nach ihrer Entdeckung gebührende Beachtung gefunden. Der damalige Direktor des Zagreber Nationalmuseums S. Ljubić liess sofort gute Photographien herstellen, die er an Detlefsen, De Rossi und Mommsen sandte. Detlefsens Lesung erschien zuerst mit Bemerkungen Ljubić' und De Rossis im „Viestnik“ des Museums von 1870, wo auch eine Zeichnung beider Seiten auf den Tafeln I und II beigegeben ist. Bald darauf erschien auch ihre Veröffentlichung im CIL III S. 961 mit Korrekturen Mommsens und Zangemeisters im Text und auf der beigefügten Abbildung. Seitdem wurde der Text mehrfach besprochen, doch war die Lesung des Textes nicht zufriedenstellend. Der obige Artikel behandelt das Denkmal neuerdings vom palaeographischen Standpunkte aus. Es ist gelungen einige Stellen besser zu lesen und dadurch den Text

einfacher und verständlicher zu machen. Eine Neubehandlung des Denkmals war auch deswegen nötig, weil es dem Schicksale aller Bleisachen in unseren Museen nicht entgangen ist. Es liegt nun seit 65 Jahren im Archäologischen Museum zu Zagreb und während dieser Zeit hat die Oberfläche beider Seiten durch Oxydation gelitten. Während die Vorderseite noch leidlich erhalten ist, ist die schon früher schlecht erhalten gewesene Rückseite heute fast unleserlich geworden. In der obigen Transkription gibt die linke Spalte den Text wieder, wie er nach dem Originale und einer vor mehr als vierzig Jahren aufgenommenen Photographie festgestellt werden konnte. Die auf der Photographie noch lesbaren, von dem Originale aber seither verschwundenen Buchstaben sind kursiv gedruckt. Dem Artikel sind zwei ganzseitige Abbildungen beigefügt: die erste wiederholt eine photographische Aufnahme beider Seiten aus dem Anfange der neunziger Jahre des vorigen Jahrhunderts, die zweite zeigt den heutigen Zustand.

ZAGREB

MIHO BARADA

OBROVAC SREDOVJEČNIH ISPRAVA (OD X—XIV VIJEKA)

PRILOG POVJESNO-MONUMENTALNOJ TOPOGRAFIJI SJEVERNE DALMACIJE

Uvod.

Jedna od najtežih muka, s kojom mora da se bori hrvatski historiograf, osobito obzirom na dobu prije turskih posvoja, jest pomanjkanje u nas obrađene historijske topografije. Radi toga vrlo često on nije u stanju, da pouzdano odredi ubikaciju jednom ili drugom od brojnih imena mjesta, sela i naselja, što ih pri ispitivanju povjesnih vrela susreće, budući da se je tek malom postotku njihovu do danas očuvao spomen u realnom opstanku ili u živoj tradiciji naroda. Ako to uopće ima više manje da vrijedi za sve krajeve, u kojima nastava hrvatski živalj, ima napose da vrijedi za Dalmaciju, tu po svemu „kolijevku hrvatske povjesnice“. A drugačije jedva da je i moglo biti. Prirodnim naime svojim smještajem, na bazenu Sredozemnog mora, privukla je vrlo rano na se lakome oči svojih susjeda, a nakon dosta moćnog odraza kulturnih uticaja rimskoga svijeta, stala je naskoro da privlači i razne osvajalačke horde. Dolaskom pak Hrvata i njihovim naselenjem u Dalmaciju udaren je zaista konačno u njoj kao i u ostalim zemljama, u koje je sio, pečat novoga naroda, i nema tako rekuć zadnjeg humka, doca, drage, ravni, šume, potoka, uvale i ostrva, a da nebi nosili obilježje čisto hrvatsko ili slavensko. Ali česti nartaji raznih neprijatelja, kao Arapa, Mlečana, Grka, Franaka, Madžara, pak Turaka, bilo da su hlepili za rečenim zavidnim geografskim položajem, bilo da su njom kao naravnim drumom htjeli izvoditi svoje osvajalačke pohode na istok i na zapad, uzrokovali su duge, kadšto dapače i vjekovne borbe sa miroljubivim, ali inače do skrajnosti otpornim hrvatskim elementom, koji se nije tako lako dao istisnuti iz rođene grude ni maknuti iz zauzetog svoga kulturnoga stava. Posljedica toga ipak bijaše, da su i dijelovi domaćeg pučanstva čestokrat morali ostavljati kuću i kućište, seliti u druge pa čak i strane krajeve (kao Italiju, Austriju itd.), a na napuštena naselja, u koliko su uopće sačuvana od neprijateljske pohare i ognja, padao većinom nebogi pridošlica (najobičnije pod imenom Vlaha), koga je kruta sudbina a ne kakova samovolja tu dogonila, da obično zaboravi ime i zgone stare, a ne upamti

•

nikako ni one svoje nove postojbine, nego kad ga slučajno za to pitaš, sve jednolično krsti turskim ili iz dobe Turaka. Za gdje koje ime ili zgodu tako opustjelog kraja, koje je dobar slučaj tu i tamo zabilježio na hartiji ili pergameni, rijetko je kad naći slabu i daleku potvrdu kod susjednog ili bilo kako preostalog urođenika. Redovito to prati ledena pustoš i grobni muk, a gustim nekada naseljima jedini su spomenici mrtvačka grobišta, rasijane „grudine“ i kupinom zarasle „crkvine“, koje mašklin i motika zemlje gladnog dalmatinskog težaka nijesu dospjeli da pretvore u lapat vrtlića ili komad vinogradka. Ništa milostiviji udes nije bio s krajem, s kojim se ovdje naročito naumismo baviti, htijući razbiti grobni muk i ispuniti pustu prazninu rekonstrukcijom uspomena tu nekad moćno odigravanog narodnog života. Tim bi ujedno imali makar samim dijelkom doskočiti naglašenom manjku neobrađene domaće topografije, oko česa se doduše u novije vrijeme nešto življe radi, ali za što dugo još trebat će stotina vidovitih i marnih pregalaca.

I

1 Niz isprava iz g. 918—1345, koje se općenito odnose na traženi Obrovac.

U više isprava iz dobe narodne dinastije kao i za njezine propasti, od X—XIV v., dolazi spomen mjesta, sela, zemljišta (*locus, villa, territorium*) Bravic, Bravizo, Brauzo, Obrovic, Obrovec, Brancium, Hobrovac, Hobrovez, — o čijoj ubikaciji se ne slažu domaći naši povjesničari. Ova nesuglasnost ne samo što ne doprinosi istini, koju historija u prvom redu traži, nego lako može da bude smetnjom i spoticajem daljnim ispitivačima drugih tamnih i zamršenih pitanja narodne prošlosti. Osjeća se stoga živa potreba da se ukloni postojeća razrožnost o rečenoj ubikaciji, tim prije što su sa navedenim imenom u nekim ispravama usko povezana dva važnija momenta iz hrvatske samostalnosti, te što nijedno od zastupanih mišljenja nije poblizje naučno obrazloženo. Mi smo već pred koje tri godine iz daleka naslućivali cijelu istinu, ali u oči joj iz bližega nijesmo smjeli pogledati prije nego smo bolje upoznali odnosne krajeve, koji ulaze u pitanje. Sada, iza dugih lučenja, nadamo se da smo konačno izveli na čistac stvar.

Radi lakšega pregleda navodimo ovdje u ekscerptu kronološkim redom dotične isprave.

1. God. 918 Andrija, prior zadarski oporučuje: „Zemlje pak koje sam kupio u Kopraniu (in Cabrona) kao što i druge tu zemlje . . . te u Obrovicu (in a Bravicio) dopale mi od matere hoću da budu mojim sinovima i kćerima od prve žene“ (Rački, *Documenta*, str. 18).
2. God. 1029 Jelenica sestra Godemira bana pokloni samostanu sv. Krševana u Zadru dobro, koje je baštinila od svoje majke „u mjestu (in loco) koje se zove

- u Obrovicu (in Obrovizo), gdje sam` sagradila crkvu na čast pomenutog Hri-
stovog mučenika bl. Krševana blizu crkve što se tu nalazi u čast bl. Petra
apoštola . . . Prikazujem mu zajedno sa mnom ovu od mene sagrađenu crkvu . . .
Pisano u rečenom mjestu Obrovicu (Obrovizo) pred nekoliko svjedoka . . .“
(Rački o. c., 38).
3. God. 1072 Petar sidraški župan zajedno sa bratom Slavcem predaje zadarskom
samostanu sv. Krševana „sve zemljište što je otac moj Semivit posjedovao u
mjestu (in loco) zvanom Obrovic (Bravizo)“ (Rački o. c., 91).
 4. God. 1072 braća Zovina, Desimir, Petar, Grimela i Slavic darivaju istome samo-
stanu „posjed u Obrovicu (in Bravizo) što ga naši posjedovahu od mora ispod
i povrh (brda) . . .“ (Rački o. c., 92).
 5. Oko g. 1070—72 Petar sin Semivitov zajedno sa sinovima Crine i ostalim roda-
cima dariva samostanu sv. Marije u Zadru „crkvu u Obrovicu (in Bravizo) po-
svećenu na čast svetih apoštola Petra i Pavla sa svim našim zemljištem . . .“
(Rački o. c., 94.)
 6. God. 1066—76 Ivan đakon prodaje samostanu zadarskom sv. Krševana „zemlje
u mjestu zv. Obrovac (Obrovezo) . . .“ (Rački o. c., 100).
 7. God. 1107 Većenega opatica sv. Marije u Zadru kupuje „zemlje u Obrovicu (in
Bravizo) . . .“ (Smičiklas, *Codex diplomaticus* II str. 18).
 8. Iste godine ista opatica kupuje „zemlje u Obrovcu (in Brauzo) . . . na mjestu
Lese (Lesse) zvanom . . .“ Među svjedocima kupnje spomenut je i neki Ivan
„iz Obrovca velikog“ (de Brauze maiori). (Smičiklas o. c., 18—19).
 9. God. 1134 Mihovil zadarski nadbiskup i Petar knez Zadra i upravitelj čitave
Dalmacije rješavaju parbu između samostana sv. Krševana i sv. Marije „radi
nekih zemalja u Obrovicu (in Bravizo), što su ispod bl. Petra sa zapadne
strane . . .“ (Smičiklas o. c., 44).
 10. God. 1167 Lampredije nadbiskup zadarski s knezom Dominikom Maurocenom
i drugim plemićima zadarskim u raspri između samostana sv. Platona i sv.
Marije „o zemljama što su u Obrovicu (in Bravizo) . . .“ presuđuje na korist
sv. Marije. (Smičiklas o. c., 114).
 11. God. 1195 papa Celestin III potvrđujući samostanu sv. Krševana u Zadru nje-
gova dobra i posjede, navodi ih ovim redom: „isto mjesto na kome je rečeni
samostan sa svim njegovim pripacima, crkvu sv. Martina u Diklu, crkvu sv. Jurja
u Kamenjanima, crkvu sv. Mihovila u Obrovcu (Brantii) . . . crkvu sv. Martina
pred gradskim vratima, crkvu sv. Jakova . . .“ (Smičiklas o. c., 274).
 12. God. 1204 papa Inocent III uzimlje u zaštitu samostan sv. Krševana u Zadru
sa svim dobrima i crkvama, „napose pak crkvu sv. Petra u Diklu, sv. Jakova,
sv. Martina, sv. Mihovila od Obrovca (de Brauzo), sv. Jurja od Kamenjana . . .“
(Smičiklas o. c. III, 164).

13. God. 1242 Bela kralj ugarsko-hrvatski potvrđujući istomu samostanu sva gornja prava i posjede, navodi ih ovim redom: „zemlju naime sv. Martina u Diklu . . ., zemlju sv. Jurja u Kamenjanima, zemlju sv. Mihovila u Obrovcu (Brancii) . . ., zemlju sv. Martina pred gradskim vratima . . .“ (Smičiklas o. c., 164).
14. God. 1289 braća Urban i Bratoslav Kerudna iz Rata (Puntamica) prodaju dozvolom sv. Marije u Zadru sinovima Radojevim „sve svoje trsje sa stablima . . . na zemlji pomenutog samostana na Obrovici . . .“ (Jelić, *Zadarski bilježnički arhiv* — u „Vjesniku kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva“ II str. 189).
15. God. 1296 Matija Orlando svećenik sv. Marije velike (maioris) zamjenjuje zemlju iste crkve za zemlju samostana sv. Marije u Zadru „neki komad zemlje . . . na mjestu zvanom Obrovec . . .“ (Smičiklas o. c. VII, str. 261).
16. God. 1297 samostan sv. Marije u Zadru daje svojim kmetovima „stanujućim u Obrovcu (in Obrovec) četrdeset ždrijebi zemlje na zemljištu istog samostana u rečenom Obrovcu (Obrovec) . . . Osim toga da bi kogod od vaših zatečen bio u kakovoj krađi . . . mora se istjerati iz sela (de villa Obrovec) sa svom njegovom porodicom . . .“ (Smičiklas o. c. str. 273—274).
17. God. 1298 Stjepan sin Brutkov nastanjen u Crnom (habitor ad Cernum) dozvolom samostana sv. Krševana u Zadru zamjenjuje sa Vukšom pok. Vulka i Prvoslavom ud. Desislava kovača i Dminojom sinom joj stanujućim u Blatu kod sv. Tome „sav moj vinograd u Cerodolu na zemlji istog samostana . . . U protuvrijednost ove izmjene primio sam ja Stjepan od vas Vukše, Prvoslave i Dminoja jedan vaš vinograd kod Obrovca (ad Obrovec) na zemlji koludričkog samostana sv. Marije u Zadru“. (Smičiklas o. c., 310—311).
18. God. 1323 Nikola zv. Pol. . . . sin Markov prodaje tri komada vinograda nasađenog na zemlji samostana sv. Nikole Dismanu i ženi mu Femiji „tri komada vinograda moga kod Obrovca (ad Obrovec) . . .“ (Smičiklas o. c. IX 111).
19. God. 1326 Radovan sin Radoslava Dragojevića iz Posedarja prodaje dozvolom samostana sv. Marije u Zadru Dragoslavu sinu Jurjevu „sav moj vinograd kod Obrovića u Grebi (ad Obrovic in Greba) na zemlji rečenog samostana . . ., kojoj na sjeveru je vinograd bratovštine sv. Petra na granici Babinduba (in confinio Babindub)“. (Smičiklas o. c., 288).
20. God. 1327 Bogdeša sin Draganov prodaje dozvolom samostana sv. Marije šestinu vinograda u Babindubu bratu Radmanu i ženi mu Stani, „stanujućim kod Obrovca (ad Obrovec) na granici Babinduba u selu samostana sv. Marije“. (Smičiklas o. c., 329).
21. God. 1334 Draga ud. Novose iz Zadra prodaje dozvolom samostana sv. Marije samostanskom kmetu (villano) Radenu Brajdružiću „vinograd moj u Garbanim kod Obrovca (ad Garbani ad Hobrovec) na zemlji rečenog samostana . . .“ (Smičiklas o. c., X 145).

22. God. 1336 Radeta Stankujević prodaje Radenu Brajdružiću kmetu samostana sv. Marije u selu Obrovcu (Hobrovec) „sav moj vinograd . . . u kraju sv. Petra na zemlji rečenog samostana . . .“ (Smičiklas o. c., 279).
23. God. 1339 Buna ud. Zlorada Petra iz Zadra daje Ivanu Vuletiću „kmetu samostana sv. Marije kod Obrovca (ad Hobrovec) zemlju svoju kod Bibinja (ad Bibanum) . . .“ (Smičiklas o. c., 504).
24. God. 1843 Jure svećenik sv. Marije iz Rača (de Racha) dozvolom samostana sv. Nikole u Zadru prodaje Bratoji Radovanovu „kmetu rečenog samostana kod Obrovca (ad Hobrovec) vas moj vinograd kod Obrovca (ad Hobrovac) na zemlji istog samostana . . .“ (Smičiklas o. c., XI 52).
25. God. 1345 samostan sv. Nikole u Zadru daje u najam nekim svojim kmetovima „vinegrade kod Obrovca (ad Hobrovac) te zemlje što su u gaju blizu vinograda preko puta, koji vodi u Vranu . . .“ (Smičiklas o. c., 197—8).

2 Nesuglasnost domaćih povjesničara o položaju Obrovca dviju starohrvatskih zadužbina.

Kako u početku naglasismo, domaći naši povjesničari, bilo naročito, bilo da se samo prigodno bave s navedenim ispravama, u prvom redu s onim iz dobe narodnih vladara, nijesu redovito složni, kad određuju ubikaciju dotičnog pomješća.

Jedni, osobito oni stariji iz druge polovice prošloga stoljeća, kao Kukuljević¹, Rački², Klaić³, Bianchi⁴, Zlatović⁵, Smičiklas bez pobližeg ispitivanja, i oslanjajući se

¹ Kukuljeviću je Bravizo, Brauzo, Obravico, Obravizo — Obrovac, locus — u listinama iz god. 919, 1029, 1069, oko 1070, 1072 (v. *Codex diplomaticus* — Zagreb 1874. I. vol., str. 106, 130, 139, 141, 143); god. 1167, 1134, 1167. (II., str. 13, 14, 29, 274).

² Fr. Rački u znamenitom svome djelu *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća* (Zagreb 1894), imajući dovoljno prilike da se osvrne na gore navedene isprave i u njima spominjano pomješće, označuje ga redovito kao Obrovac, ni ne sumnjajući da se sve što se tu o Obrovcu ili Obroviću kaže, ne odnosi na današnji Obrovac uz Zrmanju (v. str. 6, 14, 204, 207—8, 217, 220, 282).

³ Vj. Klaić u *Opisu zemalja, u kojim obitavaju Hrvati* (Zagreb 1888, sv. II, str. 50—51) istovještje „Bravic“ odnosnih listina posve sigurno sa današnjim Obrovcom. Kasnije u velikom svome djelu *Povjest Hrvatske* (Zagreb 1889, svezak I, str. 108), dotičući se letimično zadužbina sestre Godemira bana i sidraškog župana Petra

o kojima neke od navedenih listina rade, stavlja ih jednostavno u Obrovac kod Zrmanje. — Isto mišljenje izrazio je vrli historičar u *Atlasu za hrvatsku povjesnicu za škole* (Zagreb 1888) na tabli 2 *Hrvatska i Srbija za kralja Tomislava god. 925*, te 3 *Hrvatska za Petra Kresimira g. 1069*. Nije nam pak poznato da bi poslije gdje bio ispravio ili barem obrazložio o tom zauzeto prvo stanovište.

⁴ C. F. Bianchi, kanonik zadarski stajaše na istom stanovištu, te bez ikakvog oklijevanja sve podatke isprava iz god. 1020, 1029, 1068, 1070, 1072—3, dosuđuje Obrovcu na ušću Zrmanje (v. *Zara cristiana* 1879, Parte II, p. 299, 301).

⁵ Na Bianchia i Klaića oslanja se o. Stj. Zlatović u *Topografske crtice o starohrv. županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve*, a s njime i Fr. Radić, koji je dotičnu radnju popratio svojim bilješkama, (v. *Starohrv. Prosvjeta* 1895, God. I, br. 3, str. 138, op. 2).

na slučajnom jednakozvučju imena, sve okolnosti Obrovca ili Obrovića, koje navedene isprave prinose gledom na mjesto, selo i zemljište, primjenjuju današnjem Obrovcu uz lijevu obalu Zrmanje u sjevernoj Dalmaciji.

Drugi kao Smičiklas⁶, Jelić⁷, Šišić⁸ i Skok⁹ drže da Bravic, Obrovic, Obrovec itd. citiranih povelja, treba tražiti u sasvim drugom, znatno udaljenom kraju od današnjeg Obrovca, tj. u blizini Nina.

Odjelito od obaju mišljenja u ovom pogledu ima prof. V. Brunelli, stavljajući dotično pomješće u blizinu Zadra, ali bez ikakove poblize oznake samoga kraja¹⁰.

Koje se stanovište čini najprilicnije istini?

3 Položaj ovoga Obrovca određuje se u bibinjsko-sukošanskom kraju.

Prva tvrdnja, kako se već iz izloženoga vidi, zabačena je dosta davno, i ona danas valjda nema nikoga tko bi je ozbiljno zastupao, jer od podataka i bližih

⁶ Smičiklas je zapravo u mladim godinama, kad je izdao prvi dio svoje *Poviest Hrvatska* (1881), držao da se radi o današnjem Obrovcu (cfr. str. 288), ali trideset godina kasnije (1904) odstupa od toga te u II svesku *Codex diplomaticus* u „Index alphabeticus personarum et locorum“ kod riječi „Obrovica“ („Bravizo, Brauzo“) str. 460, dodaje kratko tumačenje: „terra prope a Nin“ = zemlja, kraj blizu Nina. Je li do toga zaključka sam došao tekom čitanja i prepisivanja nekih isprava za nastavak izdanju pomenutog zbornika, a u kojima se češće odnosno pomješće navodi, ili se je u tom poveo za Dr. L. Jelićem, ne znamo za sigurno, ali smo skloniji vjerovati da jest, oslanjajući se na istoga kao poznavaoca dalmatinske topografije, napose ninskoga kraja.

⁷ Jelić, prvi put — što znamo —, daje nazivu „Na Obrovici“ tumačenje — „Prahulje apud Nonam“ —, ali nemajući prave zgode za to, ne kaže jednako kao ni Smičiklas ništa, stoji li u kakovoj vezi ovaj naziv sa mjestom, selom i zemljištem Obrovca ili Obrovića drugih sredovječnih isprava. (V. Jelić, *Zadarski bilježnički arhiv* u „Vjestniku kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva“ God. I, svezak 3, str. 189). Ovu vezu očituje jasnije tek god. 1900. u prigodnom sastavku, gdje veli: „I Brdašce Obrovica, što se spram Privlake orisuje na obzoru, spominje nam još stariju zadužbinu Jelenice, sestre bana Godemira. Ona je g. 1029 sagradila crkvu sv. Krševana. Svakako su u Prahuljama i Obrovici za najstarije doba naše povjesti opstojali dvorovi hrvatskih velmoža . . .“ (U

Ninu, na Gospu od Zečeva) — v. „Spomen-cvijeće Matice Hrvatske“ — Zagreb 1900, str. 637).

⁸ Na historijskoj karti kraljevstva hrvatsko-dalmatinskoga oko god. 1100, što ju je za *Priručnik izvora hrvatske historije* (Zagreb 1914) složio zajedno sa Dr. Jelićem, dolazi predjel Obrovica između Dikla i Nina kao historijski lokalitet mjesta, sela i zemljišta, a u tumaču istoj karti razdijeljenoj na županije, stavlja se obrovička glavica („Bravico“) s gradom Ninom, Kožinom (Caprulae) i Brdom („Burdo“) kao sastavni dio županije ninske (o. c. str. 652). Nu koli Jelić (*Spomenici grada Nina* u „Vjesniku hrv. arh. društva“ God. IV, str. 170, op. 1) tolli prof. Šišić (*Povjest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* — Zagreb 1925, str. 644) položaj Obrovce stežu jedanput u samo susjedstvo Nina, a onda opet protežu ga na svu prvu primorsku kosu od Dikla do glavice Obrovce (v. *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu* — Zagreb 1911, str. 1), a drugi neodređeno na kraj između Zadra i Nina (o. c. 525).

⁹ *Prilozi k ispitivanju srpsko-hrvatskih imena mjesta* u 224. knj. „Rada jugoslav. Akad.“ str. 150–151. I on se za čudo jednostavno rek bi poveo za Jelićem.

¹⁰ *Storia della città di Zara . . .* (Venezia 1913, Parte I, p. 286). On veli: „Quella località nei documenti detta anche e Brauzo, era nelle vicinanze di Zara“. I ako se poblize nije izjasnio, očito je da i Brunelli zabacuje prvo, ali da ni drugo kao sigurno mnijenje u cjelini ne dijeli.

oznaka što u navedenim ranijim listinama uz dotično ime dolaze, nijedna se zapravo neda primijeniti Obrovcu kod Zrmanje. Mlađe pak listine, koje su brojnije i pružaju više okolnosti za topografsko određivanje, već tim što izričito govore za bibinjski kraj isključuju ne samo prvu nego i drugu tvrdnju, koja je htjela da se tu radi o Obrovcu u ninskom kraju.

Ostaje međutim otvoreno pitanje: da li se s novim nahrčenim položajem u bibinjskom kraju poklapaju dovoljno i svi ostali momenti onih nekih starijih i mlađih isprava koje svojim pričanjem o dvjema velmoškim zadužbinama čine napose čitavo pitanje važnijim i zanimljivijim, — ili možda treba tu još dalje lučiti?

Utvrdivši najprije na temelju onih nekih mlađih listina, po našem mišljenju, pravi kraj dotičnog Obrovca ili Obrovića, osvrnut ćemo se vjerno i na one iz ranijega doba te istražiti, da li i koliko se ovako utvrđenom kraju smiju pridati činjenice, koje nam sobom dohraniše. Uz pomoć drugih slučajno tokom istraživanja izbilih dokaza, kušat ćemo po mogućnosti odrediti i sami položaj koli Obrovca ili Obrovića, toli i njegovih dviju velmoških zadužbina.

Za samo pak utvrđenje ovog Obrovca u rečenom kraju, dolaze u obzir navelastito isprave navedene pod našim rednim brojevima: 19, 20, 21, 22, 23, 24 i 25.

a) Mlađe isprave.

Tako u listini iz god. 1326 br. 19, gdje se veli da je Radovan iz Posedarja dozvolom samostana sv. Marije* u Zadru prodao Dragoslavu Jurjevu „ad Obrovic in Grebba“ vinograd posaden na zemlji istog samostana, označuje se prodanom vinogradu kao međaš sa sjeverne strane vinograd *bratovštine sv. Petra na granici Babinduba [in confinio Babindub]*.¹¹ Odatle se jasno vidi da Obrović ili Obrovac ove listine imamo tražiti svakako negdje u susjedstvu oko Babinduba, a ne niti u Obrovcu kod Zrmanje niti na Obrovici kod Nina. — Babindub je pak danas mjestance od samih 5—6 kuća, inače dobro poznato, jer leži tik državne ceste, što vodi u Zadar, nešto preko 8 km od njega a 6 i pô od Zemunika. Demarkacijona linija između naše države i talijanskog posjeda zadarske okolice siječe Babindub na dvoje, te jugoistočni dio pripada nama, a sjeverozapadni Italiji. — Ali i dalje u listini dodana oznaka „in Grebba“ izvrsno se poklapa sa rečenim krajem, jer i danas

* Radi kratkoće odsele rabić ćemo za nj kraticu SSM, a za onaj sv. Krševana SSK.

¹¹ U novije vrijeme okolišno pučanstvo običnije ga zove Dubina. — Za staro selo tvrdi Bianchi, da je razrušeno bilo za ratova s Turcima g. 1646 kao i tolika druga u zadarskoj okolici, samo da ne dopanu turskih ruku, jer bi to napose ugrozilo mlet. posjed Zadra. God. 1640 bijaše još na uzgoru, jer u aktima o pastir-

skom pohodu nadbiskupa Capello, spominje se i crkva Gospe od Duba (v. *Zara cristiana* II 405), ali sva su ova sela po našem mnijenju počela pustiti i opadati mnogo ranije, naime već za prvih turskih provala u Kotare, te kad im se žitelji zbješkoše k moru radi veće osobne sigurnosti. Nijedno se od njih više nije pravo pridiglo, a Babindubu se iznimno spomen do danas održao u par kuća radi raskršća puteva.

u njegovoj neposrednoj blizini postoje dva lokaliteta sa sličnim imenom, tj. Gornja i Dolnja Grobnica, prostirući se na NE a druga na NO od Babinduba¹².

Jednako jasno to slijedi iz listine od 1327 god. (br. 20), koja govori, kako Bogdeša iz Zadra prodaje bratu Radmanu i ženi mu stanujućim „ad Obrovec in confinio Babindub“ šestinu svoga vinograda zasađenog na zemljištu SSM. Suvviše pored toga doznajemo da je ovaj Obrovac ili Obrović bio selo, koje je radi pripadnosti njegove zadarskim duvnama uz vlastito ime dobivalo i zamjeniti naziv — koludričko selo ili — selo sv. Marije, kao što se baš ovdje dodaje: „villa monasterii sancte Marie monialium“, a to s toga što je dotični samostan tu imao brojnih posjeda i više svojih kmetova na njima. Potvrđuju to još i druge listine, kako će se dalje na svom mjestu vidjeti¹³.

Amo — držimo — smijemo pribrojiti i dvije listine iz god. 1334 i 1336 (br. 21 i 22), koje i ako nemaju osobitih oznaka, uoblašćuju nas ipak nečim na to. Kao što su obje po dobi blize, tako su i sadržajem u uskoj međusobnoj vezi. Jedna i druga naime tiču se poblize svetomarijskog kmeta Radena Brajdružića radi prodanih

¹² Činit će se možda na prvi mah ovaj izvod ko silom nategnut, ali tko zna kakovim su sve mijenama tijekom vremena podvrgnuti nazivi mjesta, taj će razumjeti da ništa lakšega, nego da je skup grobova (grebi) prozvan jednim imenom (Grobница), ili da je već postojalo, samo tako latinski prineseno (singularno 1326 „in Grebba“ i pluralno „ad Garbani“ 1334). Dr. Skok osvrćući se na ove nazive (o. c. str. 118) griješi kad ih dosuđuje ninskom okolišu, jer se baš u po njem citiranoj listini od 1326 g., malo dalje dodaje oznaka, koja nas upućuje da je to na granici Babinduba (in confinio Babindub). Po jednoj legendi tako prozvana, jer bi tu bili razbijeni Tatari od urođenika za njihove provale u Dalmaciju (v. Klaić, *Opis zemalja* . . . II 19).

¹³ Smičiklas o. c. IX 329, X 1, 31, 75). — Samostan, koji je utemeljila g. 1066 Čika rođakinja („soror“) kralja Petra Krešimira, bio je od uvijek pažen i milovan od Hrvata. Kraljevi, knezovi, velikaši kao i prosti puk natjecali su se da ga obaspu svojim darovštinam. Kroz stoljeća tako nakupilo se dosta zemljišnog posjeda, koje je samostan pod razne, često pod neznatne uvjete, kao što je desetina godišnjeg priroda, iznajmljivao seljacima dotičnih sela u području kojih se zemlje nalazile. Negdje je, kao u traženom Obrovcu bibinjsko-sukošanskog kraja nekada imao čitava kmetska naselja sa potrebitim stajama za blago, kućama za kmetske porodice, crkvom kojom je upravljao vlastiti dušobrižnik. Kmetovi su uz

to bili udruženi u pobožne bratovštine, koje su uz karakter duhovnog napretka služile i toj svrhi, da složno istupaju na obranu i zaštitu svojih prava prema vlasti i drugim licima. Samostan je dugo u miru uživao svoje posjede i kmetovi su u glavnom vjerno vršili dužna podavanja. Tek najezdom Turaka narušeno je bilo ovo mirno uživanje, a opustjela kmetska naselja i posjede stali su da grabe razni nesavjesni individui, tako da je sam papa Leon X 9 lipnja 1517 ustao na zaštitu samost. imanja naročitim pismom. (Mi smo iz arhiva dotičnog samostana uzeli prepis hrv. prevoda ovog pisma iz onog doba). Kakvog je uspjeha imalo papino pismo nije poblize poznato, ali možemo naslućivati da jest, jer vidimo da je znatan dio starih posjeda samostan očuvao sve do najnovijih vremena, makar u kmetskom odnosu. — Nakon sloma turena krilatica „zemlja pripada samo težaku“ zaniijela je i kmetove SSM u raznim stranama, te uskratitše dalnje podavanje godišnjih prihoda, što je samostanu prouzrokovalo velikih materijalnih šteta, a nije u mnogo slučajeva pribavilo znatnijih koristi ni samim kmetovima, jer su sebi naprtili ogromnih parničkih troškova. Novi agrarni zakon od 5 XI 1930, koji bi definitivno imao da razriješi kmetske odnose, stojeći na principu otštete gospodaru, imao bi da zaštititi doduše prava crkve i samostana, ali nažalost škrtio prema današnjim njihovim potrebama, a još manje prema volji darovatelja.

mu vinograda na koludričkom zemljištu u Obrovcu. Ali ne samo to, što je tu očito govor o poglavitom naselju SSM, koje se je navlastito prostiralo u Obrovcu po nama zacrtanog područja, nego i u ispravama dodani izrazi „ad Garbani“ te „in confinio s. Petri“, upućuju nas isključivo na rečeni kraj. Ono „ad Garbani“ je ovdje isto što i „ad Grebba“ u listini od 1326 g. (naš br. 19), gdje — kako smo već vidjeli — tumači, da je to na granici Babinduba. Okoliš pak (kraj ili međa) sv. Petra nije drugo nego današnja Petrina nedaleko od Babinduba, ostatak negdašnjeg sela prozvanog tako po drevnoj crkvi sv. Petra, o čem odmah nešto niže te u posebnom poglavlju.

Nadalje u listini od god. 1339 (br. 23) kaže se da je Buna ud. Zloradova iz Zadra dala kmetu SSM „ad Hobrovac“ Ivanu Vuletiću zemlju „ad Bibanum“ (kod Bibinja), da nasadi vinograd. Nema sumnje da se i tu radi o istom Obrovcu. Bibinje je danas selo na okupu uz more samo 4 km daleko od Babinduba. A kako mu je nekoć jezgru žiteljstva dala Petrina ili Petrina vas, čiji se tragovi sa temeljnim zidovima crkve sv. Petra vide na hrptu kose, 1 km na jug od Babinduba, tako i jezgra zemljišnog posjeda Bibinjaca prostire se od Babinduba, oko Petrine i dalje na jugo-istok, ili tačnije rekuć u predjelu bivšeg samostanskog sela¹⁴. Najveći pak dio ovog zemljišnog posjeda, poznatog inače pod imenom „Bibinjsko polje“, svojina je zadarskih duvna sv. Marije, koje isključivo Bibinjci još sveudil u kmetskom odnosu drže. — Pa kao što su oni kao nasljednici starih Petrinaca radi neposredne blizine svoje samostanskim zemljama u najboljoj zgodi bili da ih drže i obrađuju, tako i svetomarijski kmet Vuletić u negdašnjem Obrovcu ili Obroviću s istog razloga mogao je najlakše da se poduhvati sadnje vinograda u nedalekom Bibinju na zemlji zadarske plemkinje, što inače teško da bi, kad bi se radilo o Obrovcu uz Zrmanju ili ninskoj Obrovici, zbog znatne dalečine, koja je između njih i Bibinja.

Od XIV v. stao se je ugledom naglo dizati obnovljeni ženski samostan sv. Nikole u Zadru, te su mu se i posjedi u zadarskom kotaru brzo razgranali. Zato njegovih zemalja nalazimo i u Obrovcu kod Babinduba. Tako u ispravi iz g. 1343 (br. 24) gdje se utvrđuje, da svećenik Jure sv. Marije iz Rača prodaje dozvolom samostana sv. Nikole kmetu istoga Bratoji Radovanovu vinograd „ad Hobrovac“. Da se pak i opet radi o istom mjestu u predjelu između Babinduba i Bibinja, svjedoči nam potanje tu istaknuta oznaka. Budući naime vinograd posađen bio na samostanskom zemljištu, to je kupac u ime zemljarine od svega prihoda i ploda imao davati samostanu svake godine četvrtinu, dovezavši je na samostansku lađu u Bibinje (ad Bibanum). Ova neposredna blizina našeg Obrovca Bibinju pogodovala je gornju kupoprodaju, jer je dotični kmet odatle vrlo lako mogao dogoniti dužni dohodak na lađu u Bibinje, a i samostanu tako najpriličnije ispadaše, da ga skupa

¹⁴ Cfr. Bianchi o. c. 11 p. 165—166., Jelić, *Povjesno-topografske crtiće o biogradskom pri-*

morju u „Vjesniku hrv. arh. društva“ N. S. III, str. 113—114.

s drugima pobire i odveze. Za Obrovac uz Zrmanju to se nipošto ne može da kaže, jer i za današnje saobraćajne prilike put od njega do Bibinja mnogo je dalek i teško savladiv. Obrovica ninska također ne može ući u obzir, neće li se pripustiti očiti nesmisao, da se iz nje dohodak za zadarski samostan vozi u Bibinje mimo Zadar, da konačno opet bude iskrcan i izručen Zadru.

Iz isprave od 1345 g. (br. 25) doznajemo da je isti samostan dao u najam nekim svojim kmetovima vinograde „ad Hobrovac“ i zemlje koje su u gaju blizu vinograda preko puta što vodi u Vranu (Auranam). Put, o kojem je tu riječ, ne može biti nego onaj što dolazi pod imenom „Providurac“, a ide od Dubine, da se odmah malo zatim od njega na lijevu raščlani druga grana puta te vodi u Galovac, poznat pod imenom „čavlenik“, — a zatim opet ne mnogo dalje odjeljuje se od njega treća grana, što vodi za Debeljek i Goricu, dočim onaj prvi slijedi dalje ispod Podvršja i iznad sv. Roka kod Rogova, da pored Jankulovice zakrene u Vranu.

Iz rečenoga dakle jasno proizlazi da Obrovac ili Obrović ovih isprava moramo tražiti na jugoistočnoj strani Zadra, u kraju između Bibinja i Babinduba, te uzduž puta što iz Zadra najpreče tuda vođaše u Vranu: skrozi dakle na protivnoj strani od ninske Obrovice kao i od današnjeg Obrovca.

b) Starije isprave.

Ali i iz ranijih nekih isprava smijemo isto zaključivati sada iza kako se vidjelo da je Obrovac između Bibinja i Babinduba selo (villa) ili vlastelinsko naselje SSM.

Tako iz isprave od g. 1296 (br. 15), gdje se veli da Matej Orlando svećenik sv. Marije velike (u Zadru) i kapelan crkve sv. Krševana zamjenjuje komad zemlje ove crkve¹⁵ ili kapele u mjestu, koje se zove Obrovec, za drugi komad zemlje zv. Gerlec Đolec preko potoka, te jednu ledinu blizu uvale sv. Ivana, svojinu SSM. Crkva ili kapela sv. Krševana, o čijoj je zemlji ovdje spomen, stajale u istom Obrovcu. Svrha pak ovoj zamjeni zemalja bijaše što lakša zgodna a veća korist po obje crkve, a to se najbrže dalo postići, ako za raspječane komade zemlje zgodnom promjenom dobiju druge uz glavnije svoje komplekse. Na taj način je i koludričko naselje sv. Marije u Obrovcu sebi pridružilo zemlju sv. Krševana, koja mu bijaše u nepo-

¹⁵ Naime sv. Krševana, a ne kako Smičiklas u natpisu izdane listine stavlja da je crkve sv. Marije velike (*Cod. dipl.* VII, 261). Iz konteksta listine bar tako ne slijedi. Za crkvu sv. Marije velike, čiji je Orlando svećenik, ne može se reći da je istodobno i kapela, jer se od druguda zna da je to bila znamenita i ugledna gradska crkva na tržiću sv. Roka (u Zadru), gdje je najprije položeno bilo tijelo sv. Šimuna, a kasnije (1570) radi gradskih utvrda porušena (v. Bianchi o. c. 390; L.

Fondra, *Istoria della insigne reliquia di S. Simone*, p. 179; Brunelli o. c., 421 itd.), niti je isti mogao biti kapelanom crkve sv. Krševana u gradu, koja je bila samostanska, te su u njoj isključivo sve službe obavljali dotični benediktinci. Tu se radi o crkvi ili kapeli istoimenog sveca izvan grada koja je popu M. Orlandu bila područna. Mi je zamišljamo nedaleko zamjenjene zemlje u rečenom Obrovcu, a spomen joj se sreća i u ranijim ispravama, pa ćemo još imati prilike da se na to navratimo.

srednoj blizini. — Uvala sv. Ivana, gdje je bila u promjenu dana samostanska le-
dina, nalazi se na jugoistoku Bibinja, a tvori je rat Pulja, gdje se još i danas vide
ostaci crkve sv. Ivana, po kojoj je zacijelo i dobila ime¹⁶. Za zemlju Dolec preko
potoka, ima također rek bi stvarnih potvrda. Na sjever Sukošana a na istok bibinjskoj
uvali sv. Ivana zove se i danas Dolac zemljište Ante i Petra Peričića iz Sukošana¹⁷.
Potok najvjerojatnije da je onaj što ispod Iglčića stana kod Babinduba teče kroz
pomenuto „Bibinjsko polje“ iznad sukošanskih odlomaka (Dešen, Kosmatac, Mokro),
izliva se u more kod Makarske jugoistočno od Sukošana. Najobičnije dolazi pod
imenom Potok a zatim Prljanski. Nazivu Grlec nebi znali druge potvrde, ako to
nije slučajno krivo prineseni naziv zemalja Goleš, pod kojim dolaze s obje strane
rečenog potoka u donjem njegovom toku. Sve nas to upućuje, da Obrovac nave-
dene listine i opet dosudimo predjelu između Bibinja i Babinduba.

Isti zaključak dalje izvodimo iz isprave od g. 1297 (br. 16), kojom SSM
daje svojim kmetovima u Obrovcu 40 ždrijebi zemlje u višegodišnji zakup. Zemlje
tako dane nalazile su se u glavnom samost. naselju u Obrovcu kod Babinduba.
Izuzetak, „da se u ovih 40 ždrijebi nema brojiti neka zemlja i vinograd, što ih je
nedavno samostan primio u promjenu od M. Orlanda svećenika sv. Marije velike . . .“,
upravo dobro dolazi, jer evocirajući nam spomen pređašnje listine, potvrđuje nam
da se i ovdje radi o Obrovcu isključivo istoga kraja.

U listini pak iz g. 1298 (br. 17) izjavljuje Stjepan Bratkov Cinimirić iz Crnoga,
da je dozvolom opata sv. Krševana u Zadru dao Vukši Vukojevu i Prvoslavi ud.
Desislavovoj i sinu joj Dminoju iz Blata kod sv. Tome između Kožina i Dikla do
Bokanjačkog ili nekada Honjakovog blata u promjenu vinograd u Cerodolu na ze-
mljištu istog samostana, koji je od njih dobio drugi vinograd u Obrovcu (ad Obrovec)
na zemlji duvna sv. Marije zadarskih. Budući Crno daleko od Babinduba, dotično
od svetomarijskog Obrovca tek 3 km, a isto toliko od prilike i Cerodol od sv. Tome,
izmjena je nesumnjivo slijedila zato, što je time po obje stranke naručnije bilo obra-
đivanje i nadziranje vinograda iz što neposrednijeg njihovog boravišta, dočim prije
smetaše ih razmjerno mnogo veća i teže savladiva udaljenost. Osim toga izmjena
je bila od koristi po oba samostana i radi grupiranja posjeda, koji su upravo u
navedenim suprotnim krajevima narasli bili u čitava naselja. — Prema tome prirodna
blizina sela Crnoga svetomarijskom Obrovcu isključuje koli Obrovac uz Zrmanju
toli i ninsku Obrovicu.

Ali odjednom ova nas sigurnost zaključivanja ostavlja. U listinama naime
(pod našim br. 6, 7, 8, 18) ili nema nikakvih ili bar nedovoljnih podataka, iz kojih

¹⁶ Cfr. Jelić, o. c. str. 113.

¹⁷ U obitelji pok. Ive Peričića u Sukošanu vidio
sam više kupo-prodajnih ugovora, u kojima
se navodi ovo pomješće Dolac (na pr. u bi-

lježničkom pismu od 6 XII 1818 i od 1 IV 1821),
a tako i neka druga pomješća, koja isto tako
zasijecaju u naše pitanje.

bi pouzdano mogli izvoditi dokaze za našu tvrdnju. Nu isto tako ne ni za koju drugu. Budući dakle bez većeg interesa za naše pitanje, mi ćemo ih se samo radi potpunosti, koliko je od potrebe i mimogred dotaći. — U drugim opet (kao br. 2, 3, 4, 5, 9, 10), ako i ima nekih podataka, takovi su, da sami o sebi uzeti, kadri su prije da nas pokolebaju nego li da podupru u dosadašnjem stanovištu. S toga da do kraja uzmogremo ostati na našem terenu, skupno ćemo ih uzeti u pretres, pogotovo pokle nam je pošlo za rukom među njima naći unutaraju vezu, koja nam daje pravo da preko jedne ili druge i sve ostale svedemo na označeni položaj. — Ostaje tek jedna jedina isprava koja bi se doista odnosila na ninsku Obrovicu (br. 14), ali bez ikakvog spomena na koju od dviju starohrv. zadužbina i bez najmanje sličnosti bilo kojega momenta sa onim našega kraja, što bi opstojnost posebnog Obrovca u njem obarao ili poljuljao. Upravo radi ovih dviju zadužbina mi ćemo se napose iz bližega da ogledamo sa ninskom Obrovicom, ne bi li tim ujedno postignutim dokazima pribavili i onaj „per exclusionem“.

c) „Neutralne“ isprave.

Nu još prije toga osvrnut ćemo se na listine pod br. 11, 12, 13 i 14, koje istina nemaju dovoljnih oznaka za određenje odnosne ubikacije, te na prvi mah izgledaju — da ih tako nazovemo — neutralnim, ali imajuć u sebi makar i samu jednu oznaku, u pomanjkanju drugih, smijemo, ako se dade, i iz one jedne da izvodimo nužni zaključak.

Takove su naravi listine pape Celestina III (br. 11), pape Inocenta III i kralja Bele III (IV), izdane da samostanu sv. Krševana potvrde prava na posjede. — Nema pak sumnje da sve tri listine, ističući prava samostana na crkvu sv. Mihovila (Brantii, Brauzo, Braucii), spominju isto pomješće, samo je različit oblik kojim ga pišu, ali to se redovito događa i s drugim nazivima i imenima u istim dokumentima (na pr. Camechani i Caminiani, Ceperlani i Cepersani, Pissimani i Pusimano, Suchovare i de Sichovarra). U prve i treće isprave gotovo isti je slijed imena crkava i mjestija. Razlika je ta, što u Belinoj od 1242 nema crkava sa zadarskog otočja, a ima nadodanu zemlju u Kokićanima, dok u Celestinovoj mjesto toga suviše dolazi crkva sv. Jurja s ostrvcem Maun.

U listini pape Inocenta III (br. 12) svi su nazivi crkava i mjesta kao što i u Celestinovoj, ali ispremiješanim redom prema onom obiju, te što se u Diklu mjesto crkve sv. Martina spominje ona sv. Petra, a izostala je zemlja Sjekirani. Nu sve su to razlike bez veće važnosti, koje se sa malo truda dadu ukloniti i obrazložiti. Nama je glavno da one ne ruše tijesne srodnosti isprava i što makar dijelkom doprinose našoj tvrdnji. Što na pr. smeta, ako se u prvoj i trećoj mjesto crkve sv. Petra u Diklu, navodi i crkva sv. Martina, kad se od druguda zna da su istovremeno postojale obje crkve¹⁸, ili da se Sjekirani u drugoj slučajno ne spominju, kad i onako

¹⁸ Cfr. Bianchi o. c. II 172. Obje crkve postoje još i danas.

stajahu u neposrednoj blizini Brda u ninskom kraju, pa se pod njima valjda i podrazumijevahu?¹⁹ Razumljivo je i to što u Belinoj potvrdi otpadoše crkve sa otočja, jer je ona išla da utvrdi prava samostanskih posjeda na teritoriju, kojim u to doba Bela vladaše, a nije smjela da posegne za mletačkim teritorijem, u koje se upravo tada još brojio Zadar sa pripacima²⁰. Isto tako, ako zemlje Kokićani iz Beline listine nema u dvjema ranijim, znak je najnaravniji da je istom novo stečena bila. A što u Inocentovoj uopće nije dohranjen red kao u prvoj i trećoj, vidi se da je sastavljaču više bilo do stvari (gotovo nijedan mu posjed nije izostao), nego do striktnog geografskog slijeda, te da je samostalno postupao bez ugledanja u Celestinovu. Dapače baš iz ovog samostalnog postupka u navadanju dotičnih posjeda izbija također logički red u prilog našoj tezi.

Za prvu i treću već u početku to naglasismo, a dosta je na pr. ogledati imena crkava na zadarskom otočju da se to ustanovi. Polazeć od Nevidana na Pašmaņu, ide red u Lukoran na Ugljanu, pa prelazi u Telaščicu i Birbinj na Dugom otoku. Ili uzmimo slijed zemalja: Čeprljani, Sjekirani, Brda, Suhovare, iza kojih u trećoj još dolaze Kokićani. Ubikaciju im je više manje lako pogoditi. Čeprljani su,

¹⁹ Položaj toli često spominjanih Brda u sredovječnim listinama nije do danas poblize točno određen. Dr. Skok na pr. za *curtis* u njima od 1070 samo općenito kaže „kod Nina“ (o. c. 107). Isto ponavlja i u novijem članku „Curtis“ u Starohrv. Prosvjeti N. S. II 1—2, 1928, str. 106. Na navedenoj Jelić-Šišićevoj karti u Šišićevu djelu *Priručnik izvora* . . . također su krivo ubicirana. Bianchi, koji si inače mnogo truda ne davaše, da iz obilja gradiva kojim raspolaže, doistini po mogućnosti pravi naziv mjesta i odredi im što točniji položaj, u pogledu Brda sretnije je ruke. Na jugoistok Škrlama, 2 milje od Grusi kaže on — pokle je Škrlama označio prostiranje između Visočana, Miljašića i Grusia — opstojaše od davnine selo Brda ili Brdo (o. c. II 408—9). I doista netom pretresene listine papinske i kralja Bele svojim slijedom u navadanju samostanskih zemalja na to nas upućuju. Po njima su Brda između Čeprljana, Sjekirana i Suhovara. Od Čeprljana, za koje će se viditi da bijahu na međi Onjakovog ili Bokanjačkog blata, treba u potraživanju poći pravcem put istoka k poznatom inače selu Suhovare. A to isto slijedi i iz kasnijih nekih isprava kao iz g. 1324 (CD IX 175) gdje se za založene zemlje Grubiše Praskvića i Radoslava Čudonje u lučkoj županiji veli da se nalaze između Praskvića i Domagovaca, pa dalje da jedna od njih graniči sa pašnjacima u Brdima. Praskvić nije drugo nego Korlat, a Domagovci negdje oko današnjih Biljana. U

ispravi od 1363 (CD XIII 304), gdje se upravo radi o zavodu međa na posjedu Brda između udovice pok. Ivana i samostana sv. Krševana, kaže se da su izaslanici zavodajenja pošli na lice mjesta na koludarski posjed u Brda, dok je gđa udova ostala na svome u Polissane (Polešnik?), a mjesto sebe poslala starijega sina i pouzdanika. Budući da je Polešnik baš između Visočana i Suhovara, orijentira nas da u njegovu susjedstvu tražimo dotična Brda. Ali još jednu važnu potvrdu za to imamo u izvještaju apoštolskog vizitatora M. Priola, koji je po odredbi sv. Stolice obišao mletačku Dalmaciju od 1602—3. Opširni izvještaj čuva se u vatikanskom arhivu. Tu pod nadnevkom „1 svibnja u četvrtak 1603 u Crussi“ piše: „Visitavit ecclesiam s. Michaelis in villa Bardo que fuit destructa a Turcis“. Ono Crussi nije, kako pok. K. Horvat pod crtom tumači, Kruševo kod Obrovca, nego Grusi (na spec. karti Grue) selo između današnje Murvice i Dračevca. A to nužno slijedi i iz reda putovanja, kojega se vizitator držao (v. *Glagolaši u Dalmaciji*, knj. XXXIII „Starina“, str. 529—30). Na Brdima porušenim od Turaka niklo je najvjerojatnije današnje selo Poljica.

²⁰ Isporedi Dr. R. Horvat, *Povjest Hrvatske*, str. 153. Najbolja nam potvrda zato u ispravama izdanim odnosno godine u Zadru, gdje se datiraju vladanjem dužda mletačkoga (v. Smičklas o. c. IV 142).

kako jedna druga isprava kaže²¹, na međi bokanjačkog blata, Brda u sjeveroistočnom kraju ninske županije, Suhovare kao selo postoji i danas, dok su Kokićani morali biti negdje između Karina i Nadina . . .²² Ostrvo Maun kod otoka Paga kao zasebna cjelina odjelito se navodi.

A ovaj stalni logični slijed imena koli u prvoj i trećoj, toli u drugoj, od njih neovisnoj listini, nije bez izvjesnog značenja. On nas stalno upućuje na prirodni njihov položaj.

Gledamo li dakle na red imena mjesta i crkava kojim slijede u prvoj i trećoj ispravi, upast će nam u oči, da se crkva sv. Mihovila (Brantii, Brancii) u Obrovcu nalazi između Kamenjana i crkve sv. Jakova, dotično sv. Martina. Isti položaj zauzimalje i u drugoj listini, samo što je crkva sv. Martina navedena prije, a onda tek sv. Jurja u Kamenjanima. Ovo selo inače često spominjano u domaćim ispravama srednjega vijeka, prostiralo se je u najstarije doba svakako oko Prkosa (odlomak današnjeg sela Škabrnje) možda nešto bliže Galovcu²³, a za crkvu sv. Martina kažu nam same pretresane isprave da je bila pred vratima Zadra („ante portam civitatis“), dočim iz drugih izvora doznajemo isto za crkvu sv. Jakova da je bila odmah preko luke zadarske („ultra portum Jadrae“)²⁴. Prema tome i ovaj Obrovac ili Obrović sa crkvom sv. Mihovila treba tražiti između Zadra i negdašnjeg sela Kamenjana, svakako na suprotnoj strani od ninske Obrovice, u području doslije utvrđenog bibinjsko-sukošanskog Obrovca. Na crkvu sv. Mihovila još ćemo se navratiti.

U oporuci Andrije priora zadarskoga od 918 g. (br. 1) dade se također pratiti neki slijed mjesta, koji gledom na tu spomenuti Obrovac (A Bravicio) govori za naše ubiciranje. Oporučitelj iza kako je u početku općenito označio baštinike svojega imanja te rasporedio sa nekretninama u Zadru, raspoređuje dalje sa zemljama najprije u blizini grada, u Pultagu (sam lokalitet inače poblizje nepoznat) i kod sv. Ivana, po km na istok od Zadra. Zatim prelazi na zemlje nešto podalje od Zadra, kao u Diklo (4 km) i Komaret, valjda u istom pravcu, a tek onda na zemlje u mje-

²¹ Smičiklas o. c. V 153. U tom smislu cijelim red je ispraviti Račkoga gledom na darovštinu hrv. djeda Ivana u Čeprljanima, kojima položaj krivo postavlja na otoku Ugljanu (Doc. 84—5).

²² Smičiklas o. c. IV 105—106.

²³ Bianchi ga stavlja blizu Zemunika, 4 km daleko od Podberjana (= Podbrđani), ali ne znajući gdje je zapravo stajalo ovo naselje, ne vidi mu položaja u današnjem Prkosu (Prkosu?), kao što bi po svemu morao (o. c. II, 433—4). Mi Podbrđane postavljamo u sredinu današnje Škabrnje, tamo gdje je varoš Jurjević-Mastelja kod kojega se nedavno još nazirahu temelji neke stare crkve. Prof. Jelić navodi više takovih naselja oko Škabrnje kao:

Vukiće, Trejčice . . ., spominje i Podbrđane, ali im položaja poblizje ne određuje. Kamenjani su mu što i Prkos (v. *Topografske crtice o biogradskom primorju* str. 4 op. 5). Kako su Kamenjani s vremenom rasli, tako su dobivali i odnosna podimena, kao Prkos, Tarošćane . . . U raznim vremenima imali su tri crkve: sv. Luke, sv. Pavla i sv. Jurja. Ova je svakako najstarija. Tragove joj sigurno, držimo, nađosmo u „grudinam“, 1 km sjeverno od Galovca, odakle su neka *spolia* starohrv. ornamentike kao građevni materijal dospjela u privatno zdanje A. Čakaruna u Galovcu. Sistematska iskapanja na rečenoj točki nedvojbeno će dati pozitivnih rezultata.

²⁴ Bianchi o. c. I 477.

stima više udaljenima kao što su Kopranj i Obrovic, koja se neposredno navode jedno za drugim. Kopranj je između Crnoga i Babinđuba, a bilježi ga i spec. karta sa elevacijom 108. Ova neposrednost Obrovica iza Kopranja, jedva 1 km udaljenog od Babinđuba, očito s nama vojuje za dosad utvrđeni predjel, gdje bi ga se imalo postaviti. Istina, iza toga se navode još i Sekirani iz suprotnog kraja, ali bez znatnije smetnje, jer se navode odjelito i zasebno, budući oporučeni jednim, a oni opet drugim licima.

II

1 Isprave, koje se naročito tiču dviju zadužbina starih hrvatskih velikaša.

Tako smo se primakli ishodnoj točki čitavog pitanja: gdje je zapravo bio Obrovac dviju zadužbina, što ih pobožnost hrvatskih velikaša XI v. sagradila u čast Hristova mučenika sv. Krševana i apoštola sv. Petra.

Isprave, za koje rekosmo da se odnose na ove zadužbine, uzete pojedince, ne slažu se s odgovorom na gornje pitanje. Posmatrane o sebi, čini se, da jedan dio njih (one pod br. 2, 4, 9) radije upućuje na ninski nego li na bibinjski kraj. Te pak dvostranosti nebi nipošto smjelo biti, ako među njima postoji neka unutrašnja veza, pa bi i odgovor na postavljeno pitanje morao složno i jedinstveno glasiti. Kako pak naglasismo, ta veza među njima postoji i treba je samo jednom uočiti, da nas uoblasti te sve odnosne isprave odredimo na zajednički teritorijalni predjel. U tu svrhu ispitat nam je sadržaj pojedine isprave, iznijevši sve što bilo pro bilo contra našoj tvrdnji govori, a zatim omjerivši vrijednost jednih i drugih, naravski dat ćemo prednost jačim dokazima. — Već kod prve isprave označenog skupa javlja se ova veza sa onim iz drugoga skupa, a kako se kod obiju opet među sobom isprepliću, to karika njihova za našu tezu biva još čvršća. Pri tom nećemo se držati rednoga broja.

Iz isprave sestre Godemira bana od 1029 (br. 2), kojom pred smrt svoju zavješta SSK u Zadru crkvu, što ju je u Obrovcu dala sagraditi u čast istoimenoga mučenika, nije jasno, o kojega se Obrovca kraju tu radi. Doduše ako gledamo na imena oporučnih svjedoka i mjesto odakle su, daje nam se donekle pravo, da Obrovac zadužbine dosudimo ninskoj okolici, a eventualne tragove Jeleničine crkve da tražimo negdje oko ninske Obrovce. Među svjedocima naime uz zadarskog biskupa Andriju i Trasa, opata pomenutog samostana, nalazimo ninskog župana Bolimira i nekolicinu Ninjana. Od ostalih svjedoka, koji se tu spominju, dolazi pored župana Desine, bez naznake njegove županije, nekoliko lica sa satnikom Zovinom, također bez mjesta podrijetla ili boravišta, ali i od njih neki po svoj prilici iz Nina²⁵. —

²⁵ Tako na pr. u nešto kasnijoj ispravi od 1072 (Doc. 92), kojom nam se ovdje također baviti, dolazi spomen nekom Veljaku, ali kao

već pokojnom. I satniku Zovini nalazimo traga u ispravama od 1170 i 1072 (Doc. 80, 84, 90), kad je on još u životu. Ništa nas međutim

Ipak sama ova okolnost nije dovoljna za definitivno rješenje pitanja, jer ako župan Desina i bar gdje koje od ono nekoliko lica neodređenog mjesta podrijetla ili boravišta nijesu u istinu iz Nina, a bili su u mogućnosti, da se ne bez važnijeg razloga nađu pri oporuci u ninskoj Obrovici, što bi smetalo da kažemo, da si je u istu svrhu ninski župan Bolimir sa nekolicinom Ninjana kao pratnjom mu dao truda do Obrovca bibinjsko-sukošanskog kraja, gdje se je na materinskom posjedu sestra Godemira „moćnoga bana“²⁶ spremala da isplati dug prirodi.

Nego u ispravi je međutim istaknuta još jedna jača okolnost, t. j. da je Jelčina crkva sv. Krševana blizu crkve bl. Petra apoštola (*iuxta ecclesiam quae ibidem sita est in honore beati Petri apostoli*). A baš za jednu takovu crkvu pouzdano znamo, da je stala u bibinjskom kraju, nedaleko od Babinduba . . . , da je bila darovana koludričkom samostanu sv. Marije u Zadru . . . , da se je uzdizala blizu jedne crkve sv. Krševana tako da je s njom graničila . . . , da se je između vlasnika obiju crkava, (t. j. između spomenutog SSM i SSK) 1134 god. vodila parnica, gdje je ponovno konstatovana neposredna blizina crkava kao i njihovih posjeda . . . Napokon da je crkva sv. Krševana u svom posjedu imala zemljicu (*terrulam*), gdje je najprije pokopano bilo tijelo istoimenog Hristovog mučenika, s čime je u skladu također prastara legenda, koja našašće svetih ostanaka postavlja u kraju Starog Zadra. Za sve to u dalnjem razlaganju prinosimo redom i odnosne dokaze.

Oko god. 1070 (br. 5) zavješta Petar sin Semivitov zajedno sa sinovima Cr(i)ne kao i svim rođacima svojim za duše roditelja, za se i za svoje nasljednike zadarskom SSM crkvu, što je u Obrovcu posvećena ss. apoštolima Petru i Pavlu sa svim zemljištem, koje počinje od zemljišta sv. Krševana te se s obje strane spušta do potoka, a s druge strane potoka uspinje se do šume blizu zemljišta sv. Nikole, izuzev neke zemljice (*terrulas*), što su po srijedi sv. Krševana.

ne prijeći da u njima gledamo ista lica Jeleničinih oporučnih svjedoka, jer se vremenski razmak upravo podudara sa običnim vijekom ljudskoga života. Na župana Desinu, kojemu također nalazimo potvrdu, ne možemo bez većih poteškoća da protegnemo sličan izvod, jer od g. 1070—72 (Doc. 82, 90, 93) susrećemo tri puta Desinu kao ninskoga župana, a opet u istom razdoblju (Doc. 80, 84) dva puta kao župana bez naznake dotične županije, pa neznamo je li to jedna ili su dvije različite osobe.

²⁶ Spominje ga isprava Petra Krešimira IV od g. 1067 uz kralja Stjepana Držislava (969—997, v. Rački, Doc. 62). Ovaj epiteton „*potens banus*“ nije bez posebnog značenja. Hrvatska naime u ratu s bugarskim carem Samuelom (između 986 i 990) stajala je uz Bizant. Držislav obranom svoje zemlje doprineo je mnogo

obrani dalmatinskih gradova, koji su međuto bili otsječeni od bizant. carstva. Već prije porodičnim vezama preko Madijevaca u Zadru bijaše hrv. dvor počeo sticati naklonost dalmatinskih gradova, a othrvanjem bugarskoj sili napose bijaše zadužio cara Vasilija II, da je Stjepana Držislava imenovao eparhom (= carskim namjesnikom u dalm. gradovima) i dao mu naslov patricija (= prijatelja carskoga dvora) oko 999. (v. Šišić o. c. 468—69). Godemir bez sumnje kao vojnički zapovjednik imadaše najviše udjela u junačkoj obrani, pa mu je po svojoj prilici u povodu toga priušten naslov „moćni“. Uz Pribinu on je drugi ban, kojemu se taj naslov pridava. Radi njegova ugleda, koji padaše i na njegovu pobožnu sestru, više nego radi same darovštine, vidimo uz njezinu smrtnu postelju u Obrovcu odličnu svitu crkvenih i svjetovnih dostojanstvenika.

Pita se: gdje da tražimo Obrovac ove druge zadužbine? Nema sumnje u bibinjskom kraju, nedaleko Babinduba. Na to nas napose navodi ova okolnost: Petar Semivitov, koji sa rođacima zavješta rečenu crkvu rečenom samostanu, isti je onaj Petar, koji nešto kasnije kao sidraški župan 1072 (br. 3) s bratom Slavcem dariva samostanu sv. Krševana zemljište oca Semivita za otkup duša svojih i njihovih roditelja. — Obje isprave sačinjene su u Zadru. Prva kao znatno važnija (radilo se je o darovanju crkve kao i u Jeleničinoj oporuci) napisana je u prisutnosti sve samih uglednih plemića: zadarskog biskupa Stjepana, gradskog priora Draga te suca Madija, zatim župana Slavca i Čudomira te još nekih drugih. Sačinitelj pak i svjedok je svećenik Martin, kapelan valjda iste zavještane crkve.

Sto godina iza toga (1167, br. 10) kušao je da sebi prisvoji zemljište ove darovštine drugi ženski samostan u Zadru, poznat pod imenom sv. Platona²⁷, ali je na sudu sastavljenu od nadbiskupa Lampredija i kneza Dominika Maurocena presuđeno SSM, pokle je opatica Scemosa (Šimuša?) sa šest duvna položila propisanu prisegu. U ispravi izdatoj o tom nema nikakove posebne oznake, izim što se ponavljaju isti međaši kao u originalu darovnice. Glavno je ipak što odatle doznajemo da je samostan sv. Platona imao svojih posjeda u kraju oko Babinduba, što donekle pomaže da se odredi predjel kupnji opatice Većenege iz g. 1107.

Iz toga dakle, što znamo, da je prvi darovatelj crkve sv. Petra i Pavla u Obrovcu Petar Semivitov bio župan Sidrage, najnaravnije bi bilo zaključiti, da se je koli posjed njegova oca toli i posjed čitavog roda poglavito prostirao u sidraškoj županiji, a budući da je ova na zapadnoj strani obuhvaćala Bibinje te Babindub, slijedi da se ovdje, kad je riječ o Petrovoj zadužbini, radi o Obrovcu u dotičnom kraju. Ali ako je, kao što se navodno uzimlje, ovaj Petar brat Zovini, Desimiru, Grimeli i Slavcu iz listine od 1072 (br. 4)²⁸, onda je i on iz Nina („de civitate Nona“), kao što je to za njih naglašeno. U tom slučaju imao bi otpasti gornji zaključak, neće li se pripustiti da su braća iz Nina imala jakih posjeda u sidraškoj županiji. Izvan našega je opsega, da se ovdje bavimo tolikim pitanjima, koja pri tom iskrsavaju, kao o ustrojstvu županijske časti, je li ta nasljedno pravo rodova, ili je kadšto ovisila i o volji vladarevoj, da li je Petar sidraški župan doista brat navedenim licima iz Nina, te da li su naglašene riječi o zavičajnom porijeklu autentične. — Za nas je dovoljno, da ostale oznake u Petrovoj od 1070 (br. 5) potkrepljuju našu tvrdnju. Tako na pr. kad kaže da fundaciono zemljište crkve sv. Petra i Pavla počinje od zemljišta sv. Krševana, sjeća nas odmah Jeleničine crkve sv. Krševana i blizine iste sa crkvom sv. Petra kao i neposrednosti njihovih imanja.

²⁷ Crkva sv. Platona u Zadru spominje se već 1070 g. Početkom XII v. dolazi uza nju ženski samostan. Oko polovice XIII st. (1248) bi oboje dano novonadošlim dominikancima, a duvne, kojih bijaše mali broj, preseliše se u samostan sv. Marije od Melte. Do g. 1807 crkva

je služila za sakristiju tu sagrađenoj crkvi sv. Dominika, dok ova nije pretvorena u vojničku kasarnu, što je i danas (v. Brunelli, *Storia di Zara*, p. 335 i 407; Benevenia, *Scampoli di storia patria*, p. 77 i sl.; Bianchi o. c. I 415).

²⁸ Šišić o. c. str. 535.

Nadalje u istoj ispravi kao međaš crkve sv. Petra i Pavla navodi se zemljište sv. Nikole. Već smo imali prilike da se dotaknemo posjeda, što ga je zadarski samostan sv. Nikole imao u Obrovcu (v. str. 27), pa smo u dva slučaja iz g. 1343 i 1345 dokazali da se i tu radi o Obrovcu u bibinjskom okolišu. A nemamo naročitog razloga sumnjati da isti samostan nije i ranije imao tu svojih zemalja.²⁹

Još jednu okolnost iz prednje Petrove isprave moramo podvući, a ta je, što se za dotičnu crkvu ne kaže da ju je on sa rođacima ili možda njegov otac Semivit sa svojim sagradio, nego govori o njoj kao već postojaloj možda od starine u rodu njihovu, a to isto slijedi za crkvu sv. Petra iz Jeleničine oporuke pretpostavljajući da je već postojala, kad je ona svoju poklanjala.

Izneseni momenti dakle jasno svjedoče za unutarnju vezu, koju uočismo među oporukom iz 1029 i darovnicom Petrovom iz 1070 god. Dosljedno s otim utvrđena je istovremena i istomjesna opstojnost obiju zadužbina u Obrovcu bibinjskog kraja.

Na to nas jošte (i ako samo indirekte) upućuje parnica, što se svojedobno vodila između SSK i SSM u Zadru. Iz isprave od 1134 (br. 9) o tom doznajemo da je spor nastao radi nekih zemalja u Obrovcu, što su ispod crkve bl. Petra, njoj na zapadnoj strani. Spor je došao pred mješoviti crkveno-građanski sud, sastavljen od nadbiskupa Mihajla i zadarskoga kneza Petra. Na sud pristupiše obje stranke sa svojim odvjetnicima. Rasprava je dulje potrajala. I premda je stvar monaha prema iznešenim pismima i saslušanim svjedočanstvima izgledala istinitija i pravednija, suci se nijesu žurili sa zaključkom. Istom kad je arhidakon Majo, na koga se odvjetnik sv. Marije bio pozvao, zanijekao, da bi on ikada bio što vidio ili čuo o diobi ovih zemalja sa strane nadbiskupa Grgura, naravski osuda je pala u prilog SSK. Par dana zatim eto ti opet opata s braćom pred nadbiskupa i kneza, moleći ih da bi se malo potrudili i izišli vidjeti one zemlje te osnažili ih prema starom podanju, kako unapred nebi među oba samostana bilo nikakve parbe ni gloženja. Tako i bi. Izide dakle nadbiskup s nekima od klera a knez sa sucima, te opat s braćom a opatica sa sestrama . . . I dođoše do crkve bl. Petra i po kazivanju ljetopisa i sjećanju staraca nadoše da polovica kuhinje, što je bjehu sagradili kmetovi sv. Marije, stoji na zemlji sv. Krševana. Ali na molbu nadbiskupa, kneza, opatice i svih ostalih, pristadoše opat i braća, da se potegne pravac od ugla unutarnje crkve, tj. izvan zvonika, jer je zvonik crkve sv. Krševana. I povučen bi pravac od ugla crkve malo koso na sjever tako da je cijela kuhinja bila prepuštena samostanu sv. Marije. Mo-

²⁹ Stari zadarski ljetopisci stavljaju mu početak u XI st., pripisujući ga hrv. banu Stjepanu (Bianchi o. c. I 461). Nu tome bi se htjeli oprijeti neki noviji historičari Zadra (Brunelli, S. Nicolò u „Domenica di Zara“ 1891. Nr. 6 i dalje). Mi ćemo pak, ako Bog da, u poseb-

noj radnji dokazati, da je ovaj samostan sv. Nikole doista zadužbina hrv. bana Stjepana, da je izvorno bio duvna benediktinka, da se je nalazio ondje gdje je zgrada bivšeg austrijskog vojnog zapovjednika, a danas Circolo ufficiali.

nasi pak za cilje svojoj zemlji ukopaše velike kamenove, na kojim urezaše slovo G (inicijal od lat. imena Grisogonus), da preko ovih ciljeva ljudi sv. Marije ne smiju već ni stupiti, ni bilo kōje živo tuda progoniti.

Donijeli smo u nešto iscrpljivijem izvratku sadržaj isprave od 1134. Već se na prvi pogled vidi, da se vođena parnica odnosi na zemljišni posjed dviju starohrv. zadužbina, poklonjenih dvama najpoznatijim zadarskim samostanima. Tko u tu spominjanim crkvama sv. Petra i sv. Krševana da ne raspoznaje istoimene crkve Petra Semivitova i sestre Godemira bana? Neposredna blizina jedne i druge crkve, kako je naglašena najprije u Jeleničinoj oporuci, iznaša se kao u ogledalu ponovno ovdje, a pozivanje suda od strane braće, da se za definitivno uređenje spora *potrudi malo do na lice mjesta*, neda se nigdje tako točno primijeniti kao što na Obrovac u označenom kraju, jer je Babindub od Zadra udaljen tek 9 km. Ninska Obrovica je naprotiv gotovo dvaput dalje, dok se na Obrovac kod Zrmanje uopće ne može ni pomišljati.

Jedino što bi se našem zaključivanju dalo prigovoriti jest to, da je crkva Semivitove darovnice posvećena ss. apoštolima Petru i Pavlu, dok se ona u Jeleničinoj oporuci i svim kasnijim ispravama nazivlje uvijek i samo sv. Petra. Ali i ovaj prigovor brzo otpada, ako držimo na umu da je u srednjem vijeku čest običaj, da se jedna te ista crkva posvećuje većem broju svetaca, prema tome koliko je dotično mjesto sebi zaštitnika izabralo, ili prema kolikim je svecima darovatelj ili njegov rod više pobožan bio, a da se redovito i konstantno zove samo imenom prvoga. Ostajući na domaćem tlu navodimo za potvrdu kameni natpis na pregradi svetišta u kapeli sv. Martina u Splitu, gdje uz ime glavnog sveca, kojemu je bogomolja posvećena, dolazi još posveta presv. Bogorodici i sv. Grguru papi³⁰. Od pisanih dokumenata ističemo darovnicu bana Stjepana oko 1052, kojom samostanu sv. Krševana poklanja crkvu, što ju je dao sagraditi i bogato opskrbiti u čast sv. Nikole, sv. Petra, sv. Stjepana, bl. Dimitrija, sv. Krševana, bl. Dj. Marije i Svih Svetih³¹, ali joj se kroz sav dalnji opstanak održalo isključivo samo prvo ime. Gledom pak na apošt. prvake ta praksa u kršć. svijetu traje još i danas: slave se obojica a ističe samo jedan ili drugi prema tome koga se je patronom izabralo.

³⁰ Bulić Fr., *Crkvice sv. Martina*... u „Vjesniku hrv. arh. društva“ N. S. sveska XIV god. 1915/16.: *Hoc in templo patrocina in honore beati Martini ac Genitricis Di(vine) Marie s(an)c(t)i q(ue) G(regorii) p(a)p(e)*. — Prema kazivanju trogirskog biskupa Ivana Vidovića od g. 1690 stajao je na crkvi sv. Bartula na Kapitolu kod Knina natpis, koji je glasio: „Anno ab incarnatione D(omi)ni no(st)ri Jesu Christi 1203. Regnante rege Emerico aedificata est ecclesia ista a venerabili Praeposito Dobrosavi filii Prodantii Comitiss Tiniensis nepotis Radoslavi Comitiss ad honorem Domini et S. B(artholomaei) et

S(an)ctae M(ariae) et Sancti P(etri) pro redem(p)tione animae suae et suorum“ (v. Ljubić, „Vjesnik nar. zem. muzeja u Zagrebu“, god. 1870., str. 160—1.) — Nadalje u kninskom muzeju čuva se fragmenat posvetnog natpisa iz crkve sv. Marije na groblju u Biskupiji kod Knina: „Mar(i)e nec n(on) et S(an)c(t)i Stefani . . .“

³¹ Rački, Doc. 47: „Ego Stephanus banus fabricavi istam ecclesiam ad honorem s. Nicolai confessoris Christi et s. Petri apli et s. Stephani pficis, et b. Dimetri martiris et magni Chrisogoni martiris, nec non et beate Dei Genitricis Marie atque omnium Sanctorum Christi . . .“

Osobito važno mjesto u ovom skupu listina zauzimlje darovnica braće Zovine, Desimira, Petra, Grimele i Slavca iz grada Nina od god. 1972 (br. 4), kojom poklanjaju svoj posjed u Obrovcu zadarskom samostanu sv. Krševana, jer u sebi sadrži najviše oznaka, po kojima bi se točno imalo odrediti traženi položaj Obrovca, dotično u njemu spominjanih dviju starohrv. zadužbina³². Na prvi mah i za sadržaj ove isprave reklo bi se da se prije odnosi na ninsku Obrovicu nego na Obrovac oko Babinduba, ne možda s toga što su darovatelji označeni iz Nina i što je darovnica izdana u Ninu u prisutnosti kralja Krešimira (to bijaše samo zato da se darovnici dade što svečaniji značaj), nego mnogo više s toga što izgleda da bi darovani posjed na ovoj strani obuhvatio ogromni kompleks zemljišta i donekle u pozadinu potisnuo imanje sv. Marije, za koje inače držimo da je znatno veće od onoga bilo. Darovani naime posjed prostirao se je od mora ispod i povrh (brda), ograđen starim mocirama, a međa mu ide od podneva preko brda ravnim pravcem do vode koja izvire tik šumice zv. „lužić“, a odatle se proteže na južnoj strani kod Močave do druge vode što ispod zemlje rek bi izvire iz vrela zv. „Slivnik“, i na istom je posjedu. Odatle međa ide pokraj šume zv. „Virovika“ i proteže se prema moru te dopire do starinskih grobova, koji su na istom posjedu; odatle opet ide pravac sve do zemljice crkve sv. Krševana, gdje najprije pokopan bijaše isti mučenik, a od tuda proteže se do crkve rečenog mučenika, koja je blizu crkve sv. Petra, pa odatle opet sve do mora. U kratko: darovaše sve štogod njima pripadaše u Obrovcu „na brdima i u dolama“.

Ipak i ovaj prividno opravdani prigovor otpast će, kad se vidi, da označenim međašima u ninskoj okolici u realnosti nema mjesta, dok za samu ispravu nema nikakve sumnje da ne bi stala u najtjesnijoj vezi s onima iz g. 1029 i 1070, jer se u njoj spominju ne samo obje crkve, sv. Krševana i sv. Petra . . . , nego i zemljica koja pripada prvoj, kao što je to istaknuto u Petrovoj darovnici iz 1070 . . . , te neposredna blizina obiju crkava, kao što to stoji u Jeleničinoj oporuci iz 1029 . . . Ne samo, nego i prirodnim međama u ispravi kao što su: brda, doline, vode, grobovi, mocire . . . isključivo najbolje odgovaraju orografske prilike po nama određenog kraja, i ako za iste danas već ne možemo prinijeti posvemašnju potvrdu u imenima, što je u ostalom vrlo shvatljivo, ali zato realna ne izdava . . . — Prema tome zaključak, što smo ga o predjelu Obrovca i starohrvatskih zadužbina u njemu povodom gornjih listina izveli, smijemo punim pravom da protegnemo i na sadržaj ove. Nu držeći se započetog metoda, mi ćemo da do kraja iscrpemo i ostale momente, koji su u njoj. Tu prije svega ulazi u obzir:

³² O tome kako su nećaci nekoga Vire ugrabili neka poljica u vrijeme vladanja kralja Kolomana, falsifikujući darovnicu navedene braće, te kako se je o tome vodila parnica na bis-

kupskom sudu u Zadru, vidi поближе kod Račkoga, Doc. 93. pa od istoga *Stari pisi hrv. isprava do XII v. prema maticam* u „Radu“ knj. XXXVI 151—4.

2 Legenda o našašću tijela sv. Krševana.

Pri tom mislimo na legendu, koja je sigurno nastala u našim stranama, a najstarija joj je redakcija sačuvana u kodeksu iz XIII v., nekada vlasništvo benediktinaca sv. Krševana u Zadru, a sada plemićke obitelji Filippi³³. Nas zanima navelastito početak legende. Radi kratkoće donosimo ga u jezgrovitom izvatku, izbjegavajući preopširnost crkvenog lekcionara, kojom je napisana.

Po ovoj legendi dopro bijaše glas do Zadrana o mučeničkoj smrti blaženog Krševana, radi koje bi dostojan ući u nebesku slavu. Jedno to, a drugo imajući u gradu moći sv. Stošije, koja mu bijaše drugaricom u mučeništvu, odlučise da mu u čast podignu crkvu. Ali dogodi se upravo, dok su o tom vijećali, da je neka dobra žena imenom Dionizija po poljima parala travu. I idući tako dovede je anđeo do Staroga Zadra, gdje je mnogo mramornih raka, u kojima su počivala tjelesa mnogih svetaca, a u jednoj od njih tijelo sv. Krševana. Žena berući travu posred ovih grobova, najednom začu glas iz jednog groba, koji je nagovaraše, da odmah pođe k biskupu i Zadranima i da im kaže da ondje leži sv. Krševan koga je pogubio Dioklecijan a sahranio sv. svećenik Zoilo. Ovamo da su ga prenijeli stanovnici rečenoga grada, a sad neka ga Zadrani pokopaju u mjesto, u koje sam želi. Žena odgovori da će učiniti to, ali da nezna, kako će kad se vrati, kodolikih sve jednakih grobova, razaznati onaj iz koga je glas čula. Svetac joj reče, neka na isti grob postavi svoj nož. Ona tako i učini. Sva vesela ode k biskupu i kaza mu što je čula. Biskup je saslušao, sazove svećenstvo i puk te se uputiše do na označeno mjesto. Kad dođoše blizu, vidi žena nož, što ga sebi za znak bješe položila kraj groba, gdje lebdi u zraku povrh njega. Na to padoše svi na zemlju, hvaleći Bogu na milosti što im je dao željenog pokrovitelja.

Dalje, kako su dva dječacića bez poteškoća donijela svetu raku do gradskih vrata, a onda ni makac, dok svecu nijesu obećani bogati darovi za naumljenu crkvu; pak krađa svečeve ruke po trim monasima, s kojom krenuše u pokrajinu Marab, u nadi da će se čudesima, koja bi ruka djelovala, obogatiti, te kazna koja je zbog toga snašla monahe i onu pokrajinu, dok ruka ne bi povraćena Zadru; napokon ukazanje svečevo u snu Mirmidonu, vladaru one pokrajine nakon povratka ruke pa uslijedjela čudesna ozdravljenja, — ne zasijecaju ni malo u našu stvar. Dapače nas ovdje toliko ne zanima historijska vjerodostojnost netom ispričanih fakta, koliko ono uvjerenje, koje iz legende izbija, da je tijelo svečeno nađeno u kraju Staroga

³³ O ovom kodeksu kao i o samoj legendi prvi je opširno izvijestio prof. Brunelli. On ju je priopćio u tal. prevodu (*Storia di Zara*, p. 168—183, 207—214), dok ju je u lat. originalu donio prof. Č. M. Iveković (*Crkva i samostan sv. Krševana* . . . — Zagreb 1931, str. 49—52, Prilog I). Na legendu se je, ali poglavito sa paleografskog gledišta, osvrnuo Dr. J. Nagy

(*Sveti Krševan, njegova crkva i samostan u Zadru* u „Croatia Sacra“ 1932, br. 3, str. 13-26). — Sama legenda nosi na sebi pečat duboke drevnosti, a po složnom priznanju sviju te se njom baviše potsjeća na nju listina braće Zovine i dr. iz 1070 g., ali legenda je barem još za dva stoljeća starija.

Zadra, tim većma, što je to uvjerenje našlo jasnog odraza u drugom dokumentu hrv. starine. Kako smo već naveli, posjed darovnice od 1072 u Obrovcu, poklonjen zadarskom SSK, prostirao se je „od mora ozdol i ozgor, ograđen starim mociram...“, te idući k moru dopire do starih grobova... , a onda opet do neke zemljice crkve sv. Krševana, gdje je isprva isti mučenik bio pokopan...“ — Profesor Brunelli, koji domaćoj legendi prema darovnici za čitava dva stoljeća ranije određuje doba postanka, vidi u starim mocirama mjesto što ga legenda zove Starim Zadrom (ubi Jadera vetula vocabatur), a u starim grobovima mnogobrojne mramorne rake (infinite tumbe murmoree), u jednoj od kojih bi nađeno tijelo sv. mučenika (ubi primitus idem martir sepultus fuerat). Ne samo, na osnovu ovog vjerovanja starine — nastavlja isti pisac — znamo, da je Jelena sestra Godemira bana 1029, dala u ovom Obrovcu podići crkvu u čast sv. Krševana, u predjelu (località) gdje je nađeno njegovo tijelo³⁴. Mi na ovo nemamo ništa nadodati, nego što u kraju našega Obrovca možemo da ukažemo na dva položaja starinskih grobova i na više tragova starinskih mocira — o čemu na posebnom mjestu.

3 Ninska Obrovica nije isto što i Obrovac navedenih listina.

Koliko nam je poznato, u čitavom odmjerenom razdoblju nema nego tek jedna isprava, koja bi se poblize odnosila na ninsku Obrovicu. Doprla je iz g. 1289 u registru zadarskog bilježnika Cresto de Tarallo (br. 14). Tu se veli, da braća Urban i Bratoslav Kerudna iz Rata (Puntamica) dozvolom samostana sv. Marije u Zadru prodaju sinovima pok. Radoja Radoša i... sera, nastanjenim na međi sv. Sofije (in confinio sancte Sophie) sve trsje... , zasađeno na zemlji rečenog samostana — na Obroyoci. — Izdavač ovoga arhiva Dr. L. Jelić označio je odnosno mjesto sa „Prahulje apud Nonam“. U samoj ispravi vrlo je malo bližih oznaka, po kojima bi se dalo utvrditi kraj, na koji se sadržaj isprave odnosi. Ipak sudeći po obliku kojim pisano dolazi ime dotičnog pomješća te po prirodnom smještaju boravišta prodavajuće braće u Oštrom Ratu, slijedi da moramo dati pravo blagopok. učitelju. Nu u ispravi je još jedna važna oznaka, naime „in confinio sancte Sophie“, pa bi nam i ona pri tom imala pomoći. Ali gdje je stajala ova Sv. Sofija? U listinama se razmjerno dosta često navodi³⁵, nu ponajviše previše općenito, a da bi se moglo

³⁴ Stari Zadar, koji se u legendi spominje, nije sami Biograd n/m. (koga se dugo tako talijanski zvalo = Zaravecchia), jer bi i za legendu preveć velika udaljenost bila, da se na onaj način izvrši prenos svečeva tijela, što pak nije bez svoje povjesne jezgre, nego jedan sasvim drugi položaj u neposrednijem susjedstvu pravoga Zadra. Povjesnu jezgru ovoj legendi priznaje i prof. Iveković u pomenutom djelu (str. 14).

³⁵ Vidi „Vjesnik kr. zem. Arkiva“, God. I. sv. 3, str. 178, 185; zatim u arhivu SSM u Zadru čuvane isprave od 16 XII 1299, 17 IV 1326, 20 II 1330, 3 IX 1340, 20 III 1370, 19 VIII 1371, 29 X 1399; Smičiklas, *Cod. dipl.* X 525, 527, XI 59. — Kanonik Bianchi za slično pomješće ili crkvu u tangiranim predjelima nezna. On zna za neko Opatice selo zv. također Sv. Sofija, ali ga postavlja nedaleko Vrane (o. c. II 410—11), te nema ništa zajedničkoga sa našom

točno ubicirati. Ipak pomnijim ispitivanjem nekih isprava, u kojima rekosmo da se navodi Sv. Sofija, pošlo nam je za rukom ustanoviti, da se je jedno naselje (villa) sa istoimenom crkvom nalazilo kod Križića nedaleko od Petrčana, gdje je SSM imao drugi svoj znatniji posjed³⁶.

Nego i sve kad bismo ninskoj Obrovici u Prahuljama imali pridati izvjesnu historičku važnost, morali bi joj zaniijekati pripadnost traženih zadužbina. Iz pretresanih isprava ne malog razdoblja od puna četiri stoljeća vidjeli smo, da se od reda sve odnose na Obrovac iza Babinduba u t. zv. bibinjskom polju. Ne samo, u stanju smo da im broj još za nekoliko povećamo s onim te se neobjelodanjene čuvaju u SSM u Zadru, ali i opet isključivo u prilog su Obrovcu rečenog kraja, a ne ninske Obrovice.³⁷ U dobrom dijelu svih tih isprava spominju se redovito bilo crkva bilo kraj, bratovština ili svećenik sv. Petra na posjedu SSM uz zemljište ili kapelana crkve sv. Krševana na posjedu SSK, upravo kao što to slijedi iz sadržaja odnosnih zadužbinskih darovnica. Inače je ninska Obrovica danas dijelom iskrčen, u njivu ili

sv. Sofijom. — Prema dukali mletačkog Vi-jeća od 19 rujna 1732 bi doznačeno kaptolu i svećenstvu zadarskome 50 dukata mjesto desetine triju sela; Zemunika, Račica (Rassizze) i Sv. Sofije, koja sela — veli se tu — dolaze sada imenom Stošija (v. *Tabularium — Gli archivi della Dalmazia* — Anno III Nr. 2, p. 136). Za Zemunik znamo, a ako smo za Rassizze dali pravo čitanje, prema istome Bianchi-u, stajalo je negda ovo selo nedaleko Gorice i Raštana, danas združena kat. župa biogradske općine (o. c. II, 410). Ali 6 km prema jugu od Islama latinskoga opstojale također od davnine selo sv. Stošija na jednom brežuljku. Turci ga sa zemljom srazili, ali mu se ime do danas očuvalo (v. Bianchi o. c. II, 402). Bianchi nadalje zna za selo Križ ili Križić u zadarskom kotaru sa crkvom sv. Sofije, kako se — veli — spominje u ispravama od 1387 i 1400 (o. c. II, 424), ali ništa više.

³⁶ U ispravi od 11 V 1343 Milorad Bogdanov, kmet Petra de Matafaris u Cerodolu i Jurgo pok. Ivana kmet SSM u Sv. Sofiji, prodaju Mihajlu Matejevu de Rosa vinograd zasaden na vlastitom u Petrčanima (Smičiklas o. c. XI, 59). Cerodol se i danas zove položaj između Bokanjca i Dikla, dok je na sjeverozapad istome kao drugi susjed iza Kožina stala Sv. Sofija kod t. zv. Križića. To se još bolje vidi iz druge isprave od 4 II 1341, kojom Ivan sin Stanojev zamjenjuje svoj vinograd u Sv. Sofiji sa Radoslavom Bobota dvornikom SSM u Sv. Sofiji za njegov vinograd u Ozdrinju, a budući da je Ivanov vinograd na zemlji Krševana Zadulina, to će i Bobota u ime najma istome

vlasniku četvrtinu prihoda, kao do tada Ivan, morati dovoziti u selo kod Križića (Smičiklas o. c. X, 595). Lokalitet Križić = Crux parva bilježi se u privilegiju ugarsko-hrv. kralja Andrije danom Ninu 1200 g. kao teritorijalna međa, a dolazi između Dikla i Honjakovog (Bokanjčkog) Blata (Bianchi o. c. II, 528). Ozdrin pak stajale također na desnoj strani Zadra, preko t. zv. fiumere. — Pored toga čuva se u arhivu sv. Marije nota od 2 III 1370 o dražbovanju ovog samostanskog naselja „ad Crisich in confinio Ste Sophie“.

³⁷ Dobrotom i susretljivošću današnjeg zadarskog nadbiskupa preuzv. gosp. P. Monzani-a mogao sam da se iz bližega upoznam s ovim arhivom. I ovom prilikom neka je za to najljepša hvala preuzvišenom g. kao i č. majci starešici Hein i č. arhivistici Manzoni. — Arkiv je neprocjenjive vrijednosti za historiju i uza sva oskudna sredstva samostana danas, držan je u najboljem redu. Tu sam za ovo pitanje, pored već objelodanjenih isprava želio naći još koju te se odnosi na naš Obrovac. I našao sam ih brzo nekoliko u kopijalnoj knjizi, što ju je za samostan god. 1763 svršio Dominik Ign. Frauenberger prozvani Brčić. One koje nas ovdje naročito zanimaju, rade redovito o kupoprodaji ili ostavštini zemalja u Obrovcu. Šest ih je, a idu od g. 1277—1374. Radi kratkoće mi se s njima ne kanimo baviti, naglasit nam je tek da nema ni najmanjeg razloga da im sadržaj sa do sada zastupanog kraja prenašamo na koji drugi. Kao najznačajniju za naše pitanje, donosimo u Prilogu onu iz god. 1330. (Vidi na kraju ovoga članka).

u vinograd pretvoren kraj, dok je dijelom ostao u prirodnom krševitom stanju. Po srijedi izvisine Obrovice opazit je doduše tragove nekakvih zdanja, ali sve je sravnjeno do tala i kao stučeno u obični školj. Sistematskim iskapanjem dalo bi se ustanoviti čemu su nekad ova zdanja služila, a u sretnom slučaju možda bi iz temeljske dubine iskrasao i kakav važniji ornamentalni ili natpisni fragmenat. Dotle za nas vrijedi činjenica, da narodna predaja apsolutno nezna, da bi kada tu postojala kakva crkva ili čak i dvije crkve u isti mah, dok naprotiv za druge porušene crkve u bližnjoj i daljoj okolini Nina više manje ipak zna. Ali što je još više, za njih na dotičnom mjestu uopće nema potvrde u kasnijim poznatim ispravama, kao što ima za druge brojne crkve i kapele u gradu i izvan grada.

Više puta spominjani kanonik Bianchi nabraja trinaest, zapravo četrnaest crkava u predgrađu ninskom sa poznatom mauzolej-crkvicom sv. Nikole u Prahuljama, koju pogriješno u gradske vrsta. Za većinu istih navodi usput kakav historijski podatak iz ranijih ili kasnijih isprava, ali niti jednom riječi da bi spomenuo gdje kakovu crkvu Sv. Krševana ili Petra ni u Ninu ni u okolici njegovoj, koje bi bar opstankom svojim dale naslućivati na tražene zadužbine iz dobe hrv. samostalnosti.³⁸

Zasluzni istraživač ninske prošlosti prof. Jelić, kraj već objelodanjenih radnja o njoj, imao je za nastavak naumljenom djelu „Podzemni i nadzemni Nin“, dogotovljen rukopis o monumentalnoj topografiji ninske županije sa navodom izvora,³⁹ ali u popisu spisa, što ih je u svoje doba otkupilo starinarsko društvo „Bihač“ ne navodi se ova radnja.⁴⁰ Da je zaista na tome radio, mogli smo se uvjeriti iz nekoliko piščevih bilježaka preostalih u Ninu, koje nam je za muzej kninski 1928 poklonio sada također pokojni Slavko Diklić novinar iz Nina. U tim bilješkama iz prve ruke na jednoj stranici pod naslovom: „C. XV. Devetnaest crkava u predgrađami“, slijedi popis ovih crkava. Šteta što svih devetnaest na toj stranici nije nabrojeno, a kako nastavka joj nijesmo dobili, neznamo da li naše crkve uopće spominje, i ako je slučajno mislio, na temelju česa bi to činio. U svom nacrtu u glavnom vidi se, da slijedi Bianchieve „Chiese suburbane“, samo što ga mjestimice upotpunjuje. Ipak s onim što ih Bianchi krivo uvršćuje u gradske (kao pomenutu crkvu sv. Nikole i sv. Kate) te s onim što ih sam Jelić, ispravljajuć Bianchia, izostavlja (kao crkvu Gospe od snijega, dodijeljujuć je selu Krnezam) ili ih nadodaje (kao sv. Andrije u Dražniku te ss. Srđa i Baka), doznajemo za njih sedamnaest, ali s istim negativnim rezultatom što se tiče traženih zadužbina. Doduše falile bi još dvije crkve do potpunog broja, ali ako i njih kušamo pronaći, neće se na stvari ništa promijeniti. — God. 1597 ninski biskup Horacije Beloti sastavio je katalog nadarja što su ih tada razne crkve ninskoga okružja uživale. U tom katalogu je usve dvadeset crkava, od kojih osam gradskih, a ostale su izvanjske⁴¹. Među ovim posljednjim susrećemo gotovo

³⁸ Bianchi o. c. II, str. 267—270.

³⁹ *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*, str. 3, op. 2.

⁴⁰ „Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku“ — Split. God. XLV 179.

⁴¹ Farlati, *Illyricum Sacrum* IV, str. 229.

ista imena koja kod Bianchi-a i Jelića, s jedinom razlikom što su uvrštene crkve sv. Nikole i sv. Kate „extra urbem“, a nema sv. Pavla ni sv. Jurja (prve valjda, što je davno nestala zajedno sa samostanom, a druge, jer je skupa s opatijom prešla u ruke komendatora), dočim su dodane crkve sv. Mihovila i sv. Jakova u Vrsima, obje inače poznate povjesničaru proširene zadarske nadbiskupije⁴². — Nikakva dakle traga našim crkvama.

Nu hoće li se da do kraja odgovorimo na pitanje ubikacije traženih zadužbina, red nam se je još iz bližega ogledati ninskom Obrovicom, da li i u koliko se s istom podudaraju međašne oznake, koje su slučajno navedene u odnosnim darovnicama. Unapred moramo naglasiti da je razumljivo, ako i u najboljem slučaju sve te oznake ne nađu svoje potvrde, jer što sve kroz dugi niz stoljeća ne bijaše kadro razgraditi vrijeme, a od njega kudikamo više čovjek prema onoj „tempus edax sed homo edacior“. Za našu svrhu stoga bit će dosta, ako tek za jednu ili drugu oznaku nađemo uspješnu primjenu u dotičnom kraju, ili ako iz svega naslutimo makar vjerojatnu sličnost sa traženim položajem, jer i ne postignemo li time sasvim pouzdanog dokaza tvrdnji, neće se ni sasvim jednostavno smjeti preko istoga, kao slučajno nađenog, a poslužiti će svrsi sve do sretnijeg novog otkrivenja.

U skupu listina, za koje utvrdismo da stoje u užem odnosu sa rečenim zadužbinama, samo su dvije, koje sadrže međašnih oznaka. Žalibože u prve su dosta oskudne i prilično bezbojne, da bi nas sigurno upućivale na pravu stranu. Sasvim tim ipak toliko su jasne, da isključuju ninsku Obrovicu uzetu u užem smislu (tj. Prahulje sa glavicom Obrovica zapadno od Nina). Već smo ih jednom citirali (v. str. 40). Najvažniji je svakako tu navod potoka. Ali o kakovom je potoku tu govora? Na Miljašića Jarugu, što Širokom (ravnicom) protječe od vrela Bolkovca k sjevero-zapadu, pri tom ni ne pomišljamo, jer se u sredovječnim izvorima redovito nazivala ninskom rijekom (flumen Nonae) ili Rječinom (Magnum flumen)⁴³, — pak se jedva da zamisliti da bi sastavljač tako važnu među propustio pravim imenom istaknuti. Osim toga ni u pripuštenom slučaju, da su dotične crkve stajale na glavici Obrovici, gdje se vide podrtine nekih zdanja, nebi položaj darovanog zemljišta odgovarao spram toku Rječine, jer bi se isto moglo prostirati samo s jedne, t. j. s lijeve strane njezine, dok joj s desne ostaje grad Nin s predgrađima, a naprotiv isprava jasno ističe i drugu stranu potoka, s koje se darovano zemljište uspinje do šumice blizu zemljišta Sv. Nikole. — Jedan pogled na specijalnu kartu dovoljan je da nam to osvijetli.

Doduše postoji u Zatonu korito nekakvog potoka te povremeno teče (t. j. tek za vrijeme velikih kiša) od jugoistoka i prolazi ispod puta što iz Nina vodi do Zadra, ali nam se čini, da mu se s položajem, sve kad bi ga se u pravom smislu moglo potokom nazvati, ne podudaraju daljnje oznake naglašene u ispravi, naime: „ex utraque parte descendente usque ad rivum et ex alia parte ascendente usque

⁴² Bianchi o. c. II, 329 i 274.

⁴³ Jelić, *Dvorska kapela sv. Križa u Ninu*, str. 1.

ad silvam iuxta territorium sancti Nicolai⁴⁴, jer kakvih znatnijih izvisina, koje se dižu ili spuštaju, tu prosto nema, ako se takovom neće uzeti niti zametljiva elevacija tla između mogile sv. Nikole i preko strane rečenog korita, jer se u prostoru od par kilometara i ta malenkost gubi. O dotičnoj pak šumi danas ne možemo reći ništa, a glede zemljišta sv. Nikole utvrdili smo nesumnjivo da je bilo u bibinjskom Obrovcu.

U drugoj ispravi rečenog skupa međašne oznake već su brojnije (v. str. 38). Nu i tu su od svih samo neke odlučne, kao: vrelo Slivnik, bara Močava, zatim starinski grobovi te zemljište sv. Krševana, gdje je isti mučenik najprije pokopan bio. Imena šumici „lužić“ i šumi Viroviki danas u označenom kraju nikako nema, a nije ni čudo, jer da su kad i bile, tekom stoljeća s izginulim drvećem lako da su izginali i odnosni nazivi. Isto tako i starih mocira u koliko ih je bilo najbrže da je nestalo palenjem klačina i zidanjem utvrda ili zgrada. Za položaj Močave ne možemo više naći potvrde ni u sličnosti naziva, na pr. kakve močvare ili bare, jer je naprosto nema. Jedino što bi se na jugoistočnom dijelu Nina takav položaj dao zamisliti, jer ga tvori pomenuta Rječina, ali taj već izmiče doseg Obrovice, i kad bi se na nj pomišljalo, teško da bi se gradu spomen mimoišao. I za starinske grobove mogli bi se donekle izmiriti, jer na lijevoj strani puta, kojim se zakreće u grad Nin otkriveno je više takovih grobova iz prethistorijske kao i rimske dobe. Ali što se tiče vrela Slivnika, iz kojega bi izvirala nekakva ponornica, toga nikako nema u kraju Prahulja ili glavice Obrovice. A ni za položaj, o kojem bi pobožna legenda htjela da je nekada ležalo tijelo sv. Krševana, u dotičnom kraju narodna tradicija, a ni pisani izvori ništa ne znaju.

Nego u širem smislu uzeta ninska Obrovica da možda gdje u sebi ne hrani tragove naših zadužbina? Pok. Jelić naime, opisujući s orografičkog gledišta staru ninsku županiju, kaže da je dijele tri usporedene gorske kose. Za prvu primorsku kosu, t. j. onaj ogranak bokanjačke glavne kose, što od zadarske Brodarice i Bokanjca preko Smirićeva gaja (elevacija 67 m) između ninske glavice Obrovice zaglavljuje otokom Virom u more, tvrdi nadalje, da se za srednjega vijeka ta kosa zvala Obrovica, a po tom i pojedine strane joj: *Obrović*, Kožino među Diklom i Peterčanima, *Obrov* i *Obrovci* kod sv. Nikole u Prahuljama, te glavica *Obrovica* (38 m)⁴⁴. Prihvaćajući ovu podjelbu, obzirom na naše pitanje, nismo kasnili svratiti dužnu pozornost i na okolicu Kožina i Petrčana, ne bi li gdje u pisanim dokumentima naišli na spomen dviju crkava s posvetnim imenima sv. Petra i sv. Krševana, a u dva navrata obašli smo nju kao i ostale u radnji spominjane krajeve, propitujući se kod okolnog pučanstva za sve podrtine starih crkava, kao i za međašne oznake raznih položaja, ne bi li se slučajno u čem podudarile s onim u darovnicama dotičnih hrvatskih velikaša.

Što se tiče traženih crkava u navedenom predjelu, njima nema traga ni u narodnoj predaji, ni u poznatim pisanim spomenicima, a ni u ruševinama koje se

⁴⁴ Idem ibidem.

još tu i tamo povlače. Ili pravije: između Kožina i Dikla (ovome bliže) nalazi se na uzgoru napuštena crkva sv. Petra, ali za nju pouzdano znamo da je to zadužbina bana Stjepana iz god. 1052⁴⁵, a pored toga nema njoj u susjedstvu nikakva traga drugoj crkvi, koja bi nadomjestila onu sv. Krševana. Nadalje tražene crkve ne bi se po ničemu smjele staviti uz samu obalu morsku kao što je ova, jer se u ispravama more i ne spominje, ili se međe posjeda uopće od mora odbijaju. U Petrčanima, koji se dosta rano spominju (oko 1078)⁴⁶ također nema traga starohrv. zadužbinam sličnih imena. Pokušaj Bianchijev, da selu po nazivu *Petricanum*, kako dolazi u nekim listinama iz god. 1387, izvodi ime od crkve u davnini posvećene sv. Petru (*quasi Petrifanum*), nagađanje je bez temelja, u što i sam slabo vjerovao⁴⁷. Osim toga po čitavoj okolici Kožina i Petrčana možemo da ostancima raznih crkava doistinito odnosna imena, kao: sv. Martina u Diklu, sv. Tome na međi Dikla uz more na jugoistoku od Petrčana, zatim sv. Ivana i Pavla, sv. Slavine itd., ali ni osjena spomenu sv. Petra ili sv. Krševana.

Gledom pak na međašne oznake, susrećemo doduše neku sličnost naziva, ali samo sličnost. Tako u kraju Petrčana ima četiri potoka, od kojih dva s posebnim imenom: Rivine- i Drage-potok. Ljeti obično presuše, samo Drage-potok, koji je najveći, skoro uvijek ima nešto vode. Teče iz Drage, a kod puta što vodi u Zadar zakreće sasvim na zapad k moru i izljuje se u luku zv. „Porto Schiavina“. Na lijevoj mu strani, prije njegova zakretanja na zapad, ostaju zemlje „Močine“ zv. radi vodarnosti, što je za velikih kiša prouzrokuje. Na putu prije svoga izljeva prima u se Rivine-potok i potok, čije korito ispod Gornjih Petrčana prolazi južno između Grba i Polipina. U pomenuti petrčanski zaljev svršava i četvrti potok, što s lijevu stranu puta za Gornje Petrčane teče kraj samih Donjih Petrčana. — U tolikoj blizini kojemu dosudit ulogu međašnog potoka i voda iz odnosnih isprava?

Između Kožina pak i Dikla (bliže Kožinu) dva su vrela: Slenak i Prokovnik. Kod ovog posljednjeg na jednoj njivi tik uz more nalaze se stari rimski grobovi⁴⁸. I u Petrčanima na položaju Ganja te Členjka i Polipina vide se tragovi nekih ruševina, a stari ljudi pričaju da su tu nalazili kamene žare i lonce s paljevinam. U Polipinama pače znadu da su nekada bile guste šume. Ukratko: na oko dosta sličnosti sa međašnim oznakama iz jedne ili druge zadužbinske isprave, ali nepotpune i bez ikakve odlučne vrijednosti. Ove Grbe na pr. nemaju ništa zajedničkog

⁴⁵ Rački, Doc. 47.

⁴⁶ Kukuljević, *Cod. dipl.* I 166, II 212.

⁴⁷ O. c. II, str. 175. Naprotiv mjesna predaja izvodi naziv mjestu iz imena braće Petra i Zane (= Petrizane), koji da su se tu kao kmetovi SSM nastanili, a samostan im sagradio kuću i crkvicu. Ta crkva da je stara župska crkva sv. Ivana i Pavla, koju su Petrčanci, kad su (1878) sebi sazidali novu, prodali seljaku Radmanu. Zanimljivo je međutim da u Petrča-

nima još danas znadu pričati kako je neki stari hrv. kralj, koji je imao kćer i sina, kad mu je kći otišla u samostan, njoj dao sve imanje od Križa na jugozapad u dotičnom kraju, a sinu ostavio ono na sjever preko Križa. Toliko posaoćenju vlč. župnika R. Benematija, kojemu na uslužnosti i ovdje neka je hvala.

⁴⁸ Odatle je i natpis, što smo ga pri jednom posjetu zapazili uzidana na bolaturi Jose Puhalovića u Kožinu: AMPLIA/TAE.

s oznakom „ad Obrovce in Grebba“ u ispravi od 1326, radi neposrednog dodatka joj „in confinio Babindub“. Ili na pr. vrelo Slenak ne poklapa se sa Slivnikom u ispravi Zovine i braće, jer iz Slenaka nit prividno ispod zemlje ne protiče kakva druga voda. Da i ne govorimo o tom, kako se sve ove oznake nalaze sasvim blizu mora, što se za one u najizrazitijoj ispravi od 1072 ne može kazati, jer ne idu od mora daleko preko brda . . . Nu pored crkava, kojih eto nikako nema, najodlučniji čini se, da je u istoj ispravi izraz: „tam in collibus quam in vallibus“, jer o višebroju humaka i dolina za darovane posjede u ovom međuprostoru ne može se govoriti, kao što se naprotiv daje u bibinjsko-sukošanskom kraju.

4 Tragovi starohrvatskih zadužbina na jugozapadu Babinduba.

Od isprava uzetih u pretrës u ovoj raspravi, nekoliko ih je koje se tiču crkve sv. Petra u Obrovcu kod Babinduba. Spominju sad bratovštinu, sad kraj, a sad opet svećenika i djakona sv. Petra. Po ovoj crkvi dobio je ime čitavi jedan dio onog kraja, gdje se naskoro razvilo selo Petrim ili Petrina⁴⁹. Ali kako je ova crkva sv. Petra dosta rano došla u vlasništvo SSM u Zadru sa povećim zemljišnim posjedom, na kojemu su poglavito nastanjeni bili kmetovi istog samostana, to se je i selo izim sv. Petra također zvalo Stomorino selo, Stomorina vas (= selo sv. Marije)⁵⁰. Dapače ovo je regbi uopće prevladalo, ali konačno ipak ostade samo prvi naziv, koji se eto i danas čuje, i ako od sela izim ruševina crkve i grobova oko nje nije više šta vidjeti. Selo je opustjelo ispred divljanja Turaka, kad se domogoše jednog dijela zadarskog okružja. Nekada je moralo jako biti, sudeći po tome, što su mu seljani organizirani bili u crkvenu bratovštinu sv. Petra, koje su se i oporučno sjećali⁵¹, te što je imalo vlastitog svećenika pa čak i djakona⁵². Kad je pak minula pogibelj od neprijatelja, stanovnici Petrine, koji se međuto bijahu spustili moru na obalu,

⁴⁹ God. 1290 primaju natpop sidraški Bolimir i svećenik Radoš iz Zablaca svotu novca od Naša iz Petrine (de Petrigna) župnika sv. Stjepana u Zadru („Vjesnik zem. arkiva“ God. III, svezak 3—4, str. 258).

⁵⁰ U neobjelodanjenoj oporuci Stj. Przišića, gaštalda sv. Marije od 3 I 1374, kojom među inim ostavlja: „Item fratraliae S. Petri de Stomorina vas unum taurum“. Čuva se u arhivu istog samostana u Zadru. Onda u glagolicom pisanom testamentu od g. 1450 spominje se „crkva svetago Petra v Stomori selo“ (*Monumenta hist. jurid.* VI 185). Pak opet g. 1536 kad se označuju mede villae Copragl (= Koprancj između Crnoga i Babinduba): „a siroco villa Chersevagne sello (= villa Sti Chrysoni) et Stomorino sello“ (v. Skok, *Prilozi*

k ispittivanju srpsko-hrv. imena mjesta. Knj. 224 „Rada“, str. 101).

⁵¹ Kao u pismenoj nagodbi između Petra pok. Radovana i Bogdana Kaligarića za ostavštinu Stane, žene dotično sestre — od 19 VII 1330. Čuva se u arhivu SSM. (V. Prilog na kraju članka.) Ili kao u gore citiranoj oporuci gaštalda Stjepana od 3 I 1374.

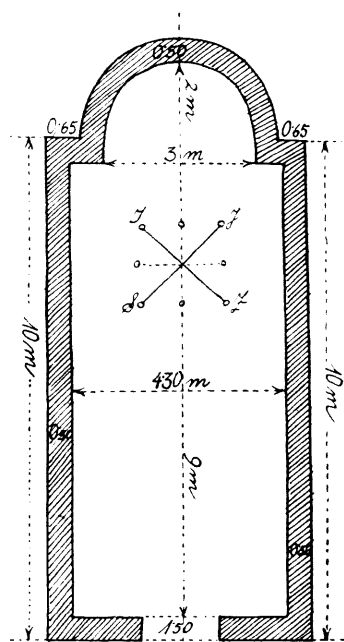
⁵² Kao u navedenoj ispravi od 19 VII 1330, zatim u ispravi od 17 I 1352. (Smičiklas o. c. X 1): Matija Grubonja Zadrarin daje Dragoslavu Brajdružiću „familiario monasterii S. Mariae“ 3 gonjaja zemlje da nasadi vinograd uz ove međaše: „... et de traversa est vinea Bratoslavi presbiteri ecclesiae S. Petri de villa dicti monasterii“ . . ., te već u spomenutom „Teštamentu Don Petra Poletčića sa Stomorina sela“ od 1450.

nijesu se više vratili na staro ognjište, već su iz Bibinja kao kmetovi sv. Marije nastavili da obrađuju samostanske zemlje sve do danas.

Crkva sv. Petra na sedlu brijega, što se na jugozapadu od Babinduba ispinje, nije odmah sasvim napuštena, ali je naravski u velike oslabio interes za nju, dočim je nestalo razloga za posebnog njezinog služitelja. Drevna bratovština bi prenešena u Bibinje, gdje je u crkvi sv. Roka 1680 dobila svoj posebni oltar u čast sv. Petru⁵³. S vremenom je bratovština brojno opala, jer su ustanovljene druge tri, dok od crkve do nas ne dopriješe nego goli, 1 m visoki perimetralni zidovi. Još god. 1879, kad je kanonik Bianchi dotiskavao drugi svezak svoga glavnog djela, stara crkva stajaše na uzgoru, bijaše posvođena, te sa rimskim zvonikom na pročelju⁵⁴. Jelić popunja Bianchiev opis, ali čini se ne baš točno⁵⁵; dužina crkve svakako je nešto dulja (v. sl. 1). Okolo crkve steralo se groblje s kamenim stećcima bez natpisa⁵⁶. Danas stećaka više nije vidjeti, jer je groblje zaraslo prostom ledinom ili su upotrebljeni za obzidu iskrčenih vinograda. Za vrijeme tal. okupacije vojne čete u apsidi stare crkve namjestiše svoju bateriju, a preostalu cementnu napravu naši vojnici digoše lagumom 1929 god.

Pred nekih 36 godina pok. župnik bibinjski Don M. Sikirić dao je iz već porušene crkve dopremiti u župski dvor jedan prag s natpisom, na što je upozorio prof. Jelića. Jelić ga je objelodanio, ali ga nije pokušao pročitati⁵⁷. Prag se danas nalazi u općinskoj zbirci starina u Biogradu n/m, kojoj zamac dadoše po Jeliću tu izvedene iskopine. Zbirci ga je pridružio marni sabirač hrvatskih spomenika Kazimir Perković. Znajući za ovaj po Jelićevu donošenju zagonetni natpis, gdje je i odakle je, stali smo se naročito za nj zanimati. Pregledajući ga zajedno sa g. Perkovićem ustanovili smo da Jelićev prepis, odnosno naris nije točan. Po njemu bi prag bio odbijen pri kraju i opazio bi se trag još jednog slova T.

U istinu kamen je odbijen, ali samo pri početku natpisa, dok je na kraju čitav i ne vidi se traga nikakovu slovu. Prema fotografskoj snimci jasan je ovaj slijed slova: ETS⊙T⊙IP⊙LITES⊙. Na prvi mah zavode u čitanju ona četiri „o“ sa točkom u sredini, ali nas dvojica složismo se da ono nijesu nikakova pismena nego bezredno

Sl. 1. Tloris porušene crkvice Sv. Petra kod Babinduba.

⁵³ Oltar je bio od drveta, lijepa starinska radnja. Zadnje mu ostanke iz pieteta pokupi jedan seljak, koji ih danas čuva u svojoj kući u Bibinju. Novi mramorni oltar sa umjetničkom palom dao je podići blagopok. kanonik P. Španić, rodom Bibinjac.

⁵⁴ Bianchi o. c. II, 166.

⁵⁵ Jelić o. c. str. 81.

⁵⁶ M. Sikirić, *Narodna priča o postanku sela Bibinja u Dalmaciji* — Sarajevo 1899, str. 2.

⁵⁷ O. c. str. 84.

Sl. 2. Prag s natpisom iz ruševina crkvice Sv. Petra kod Babin-duba. Sada u općinskoj zbirci u Biogradu na moru.

postavljene rastavne točke, koje je lapicida uzeo kao ukras. Mi smo ih jednostavno kušali ispuštiti i natpis je odmah postao shvatljiviji. Popunjujući ga dobivamo slijedeće čitanje: *et s(anc)ti P(au)li te(mplum) s(acratum)*. Ali i za odbijeni dio praga nijesmo već u neprilici da ga popunimo po smislu. Spojna

čestica ET pred imenom sv. Pavla, koji redovito dolazi kao drug uz poglavicu apoštolskoga, daje nam pravo na to. A budući najvjerojatnije da se radi o posvetnom natpisu, držimo da je u cjelini morao glasiti: *[In honorem s(anc)ti P(et)ri] et s(anc)ti P(au)li te(mplum) s(acratum)*.

Samo tako popunjeni natpis ima pravoga smisla, i obzirom na njegovu provenijenciju nesumnjivo najjače potvrđuje iznesene dokaze o ubikaciji starohrv. zadužbine sidraškog župana Petra, kojoj sve što je na istok, vlasništvo je SSM. Jelić, sudeći po nekim tu nađenim ulomcima, za koje ne kaže gdje su, stavlja građevinu u VIII stoljeće. Mi naprotiv, sudeći po gornjem natpisu, radije bi ga pridali IX. Svakako u XI ne zalazi, jer se početkom istoga, kad Jelenica zavješta svoju crkvu, ova spominje kao već poznata.

Zapadno od crkve sv. Petra, u istom pravcu prostire se drugi zemljišni posjed zv. *Opatija*, nekada vlasništvo SSK u Zadru, odakle mu i ime. Nakon dokinuća samostana, posjed je pripao menzi bivše zadarske nadbiskupije a od nje Zmajevićevu sjemeništu, čiji je ostao sve do razrješenja kmetskih odnosa⁵⁸. Uz ovo imanje u ranije doba prostiralo se naselje, koje se zvalo *Krševanje selo*⁵⁹ po crkvi sv. Krševana, koju sa imanjem zadarskim benediktincima bijaše poklonila sestra bana Godemira. Crkva sv. Krševana u ovom kraju rjeđe se izričito spominje nego li sv. Petra, znak da je ova starija i uopće poznatija bila. Samo jednom spominje se njezin kapelan⁶⁰, ali zato se češće spominje zemljište sv. Krševana⁶¹.

Na istoj ovoj strani, kaže Bianchi, nađeni su pri krčidbi onda novosađenih vinograda kameni natpisi, za koje nezna kamo su svršili, te nekoliko stupova, koji bi pripadali nekoj crkvi sv. Jurja ili sv. Stjepana, opstojaloj u tom kraju još 1476, ali ne označuje zapravo gdje⁶². Od prilike šestnaest godina kasnije, u predjelu *Vrtlaci* ravnim pravcem u sjever, 250 koračaja od sv. Petra iz ruševina u vinogradu Šime Kinde izvađena su — piše dalje prof. Jelić — dva praga i kapitel, koji bi se bili čuvali

⁵⁸ Bianchi o. c. II 168.

⁵⁹ Skok o. c. 101. Kasnije mu se spomen sasvim izgubio, znak da se nakon turske najezde nije više obnovilo.

⁶⁰ Smičiklas o. c. XII 261.

⁶¹ Smičiklas o. c. XII 261; X 31, 75.

⁶² O. c. 166.

kod bibinjskog župnika pk. Sikirića⁶³. Na licu mjesta mi smo se o tom izvijestili, ali u žup. dvoru gdje bi nađeno kamenje imalo biti, nismo ništa našli, a niti je išta drugo izim navedenog natpisa u Biograd preneseno. Savremenici ove krčidbe jednoglasno tvrde, da je Š. Kinda onda u glavnom sve ostavio na svom mjestu, temelje crkve, stupove, ploče itd., jer mu nije smetalo sadnji vinograda . . . Pristupi li se ozbiljno željenom iskapanju na ovom položaju, možda će se neobično zahvalno pozdraviti ovaj postupak seljaka.

Nu u Obrovcu kod Babinduba bijaše, što se zna, još jedna crkva — sv. Mihovila, koju navode isprave od 1195, 1204, 1242 g. (br. 11—13), samo je pitanje: gdje bi ista bila stajala? Van svake je sumnje da Jeleničinu crkvu sv. Krševana treba odrediti položaju Vrtlaci, kao najbližem crkvi sv. Petra, s kojom je gotovo paralelno dizala se. Istočno pak od obiju crkava, 1 km daleko *na Brijegu*, na zemljištu Mije Mikulića i Andrije Lenkića iz Bibinja prostire se poveća „grudina“ zv. *Frnjada* ili *Franjada*, za koju narodna predaja drži, da su ostanci stare crkve i nekoga samostana, što sasvim lako da u sebi krije ostanke crkve sv. Mihovila. Inače na čitavom tom prostoru najvidljiviji su tragovi rimskome životu. Iz ove je grudine i natpis, što ga je Krševan Lisica uzidao na istočnoj lastavici svoje kuće u Bibinju⁶⁴. Zakopano nekovano arheološko blago čeka i tu na sretan mašklin, da ga se čarima i moći zanosne duše otme ognjen-zmaju iz utrobe crne i vlažne zemlje.

Sada, pokle smo traženim crkvama pronašli položaje, red je da bar letimično ogledamo druge međašne oznake, koje u odnosnim ispravama dolaze, da li i u koliko se dadu primijeniti zemljopisnim prilikama ovoga kraja. Uzmimo i ovdje onu iz 1072 g. (br. 4), koja je i bez krivotvorenja najzagonetnija. Općenito opis kraja u njoj nigdje se tako u prirodi ne podudara kao baš ovdje, jer međa darovanog posjeda ide od mora ozdo i povrh (brda) . . . i prostire se toli po humcima koli po dolama . . . Starih mocira, koje se spominju kao ograde, u koliko nijesu raskršene, vidjeti je i danas po čitavom bibinjsko-sukošanskom kraju . . . Potok, koji, kako smo već istakli, izvire ispod Igliča stana i teče put jugoistoka iznad Sukošana, a premda u raznim predjelima dobiva drugo ime, pučanstvo ga obiju sela općenito nazivlje Potokom. Isto tako voda njegova sa slivom drugih vrela tvori bare ili močvare. Tako jednu baš po sredini ispod Frnjade i Petrine, i ako joj se slučajno nije očuvao naziv Močava, kao u ispravi. Doduše ima položaj sa sličnim imenom *Mokro*, ali mu se ne utičemo budući da je razmjerno dosta udaljen i — u sukošanskom odlomku. Isto možemo kazati za šume. Ima ih i danas, i ako mnogo manje nego nekada, ali bez posebnog imena, premda sličnost naziva *Virine* u sukošanskom predjelu lako bi za sobom povukla neopreznog ispitivača. — Vrelu Slivnik doista danas više nema potvrde u suzvučju imena, jer *Stenjak* na pr. je podalje i u selu Bibinju, ali zato

⁶³ O. c. 81, op. 4.

⁶⁴ Fragment je to slijedećeg sadržaja: SA/SE-TITER/CAESAREA/MENTOFICO. Drugi slu-

čajni nalazi novca, posuđa, nakita obično propadaju, jer im neupućeni ljudi ne pridavaju nikakove važnosti.

ima u realnosti, jer vrelo *Svrda* izvire ispod Igliča stana, dakle u blizini, i kao ponornica otječe nekoliko daljine, da se opet pojavi kao matica Potoka . . . Za stare grobove, držeći se same legende o prenosu tijela sv. Krševana, mogli bismo ostati pri istom položaju sv. Petra ili možda Franjade na Brigu, gdje se pomišljalo da se je nekada dizao stari grad *Bankeis* ili *Balke*⁶⁵. Ali pomenuta isprava te grobove očito zamišlja ne daleko od mora . . . Takovih položaja ima više: na sukošanskoj punti ili Bribirščini, zatim na bibinjskoj sv. Ivana na mjestu zv. „u Javorim“ te u Gasenicama, gdje se i danas vide znatne ruševine⁶⁶. Nu cilja li uopće na kojega od njih odnosna darovnica? To je već teže odrediti, ali kad bi smjeli nagađati, odlučili bi se za Gasenice, gdje su crkva sv. Jelene i ostanci kneževskog dvora⁶⁷.

5 Veliki i Mali Obrovac.

Baveći se ubikacijom našega Obrovca, nastojali smo napose nebi li i s koje druge strane naišli na kakovu potvrdu za njegovo postojanje u označenom kraju, i kao što se često događa u sličnim nastojanjima, slučaj ili bolje rekuć sreća išla nam je na ruku, jer smo u rodoljubnoj kući pok. Ive Peričića u Sukošanu našli glagolicom ispisani dnevnik računa o pravdi seljana Sukošana i Galovca za neke zemlje s nadbiskupom Zmajevićem iz god. 1721, u kojem dnevniku se spominje jedan Obrov u sukošanskom okolišu. Nekako po sredini toga dnevnika uvrštena su u prepisu dva bilježnička ugovora na talijanskom jeziku između nadstojnika zadarske nadbiskupske menze Don Pavla Petrillija i kmetova iste menze iz Sukošana od 10 listopada 1726. U ovim ugovorima sačinjenim u Sukošanu, otpuštaju se, dotično novom izmjenom olakoćuju tu imenovanim kmetovima stari tereti i daće, koje su inače za vrtove i kmetske kuće nadbiskupskoj menzi bili dužni podavati. U drugom ugovoru pak sastoji se izmjena tih kmetskih podavanja u tome, što njih 9 kmetova na broju imaju da zasade dobrim i plodnim trsjem jedan komad zemljišta na sukošanskoj Punt, *počevši od mjesta zv. Obrov*, kako se proteže ista Punta, izuzev vrtao i zgon . . . („ . . . a piantar di buone e utili viti il tratto di terreno sopra la Ponta di S. Cassan, cioè è *pricipiendo dal loco detto Obrov* per tutta l' estensione della Ponta escluso l' orto e il Sgogn, chi restar deve come è di presente per conto particolare della Mensa sudetta . . .“)⁶⁸.

Pisana dakle uspomena na jedan Obrovac u blizini Sukošana, čiji zemljišni posjedi čisto se dotiču s onim Bibinja, sačuvala se eto sve do XVIII stoljeća, ali živa uspomena u današnjeg sukošanskog pučanstva iščezla je rek bi sasvim, jer ono dotičnu Puntu danas zove samo Puntom ili još i „Barbir“, „Barbiriščina“ (od Bribir, Bribiriščina)⁶⁹ i nezna za nijedno mjesto na njoj ili blizu nje sa starim nazivom Obrov . . .

⁶⁵ M. Sikirić, nav. spis.

⁶⁶ Jelić, *Topografske crtice* . . . str. 80 i 82.

⁶⁷ Bianchi o. c. I 479, II 167; Jelić o. c. str. 82.

⁶⁸ Ovaj sam dnevnik radi njegove historijske i folklorističke važnosti priredio za tisak. S njim će i oba bilježnička pisma doskora na svijetlo.

⁶⁹ Bianchi o. c. II, str. 165, Jelić o. c. str. 80.

Nu zato nijesmo sasvim izgubili nade, već smo ustrajno i dalje tragali za takvom uspomenom u narodnom predanju na jedan Obrov u dotičnom kraju, i ova nas nada nije iznevjerila, jer smo se u Debeljaku, odlomku P. O. Sukošan, gdje je manje strujanje života, namjerali na čovjeka, koji dobro znade za takav Obrov ispod sv. Martina, nedaleko položaja zv. „Kulina“. To je prostor obilježen niskim nasipom od zemlje, koji za par kilometara teče od polja k moru put Sukošana te u pravcu prema Babindubu, nu o tome više kasnije.

Prema iznešenim podacima morali bismo zaključiti, da je i u sukošanskoj okolici nekoć postojao jedan Obrov ili Obrovac, i to po svojoj prilici u nekom odnosu sa bibinjskim Obrovcom kod Babinduba. Indirektnim putem kušat ćemo da to utvrdimo.

God. 1107 Večenega opatica zadarskog SSM kupila je u dva navrata neke zemlje u Obrovcu. Obzirom na sve što smo prije o tom razlagali, jedva bi se moglo posumnjati, da se i ovdje ne radi o istom našem Obrovcu.

Pri jednoj i drugoj kupnji navode se međaši odnosnih zemalja, kao i svjedoci, koji pri tom prisutni bijahu. Od značajnijih međa u prvoj kupnji (br. 7) naveden je na sjevernoj strani potok, zatim zemlja nekoga Prisne, koja je tada došla u posjed sv. Platona. Vidjeli smo pak iz pravde od 1167, da je samostan sv. Platona u ovom kraju morao imati svojih zemalja, jer inače nebi se usudio na onaj način u njemu svojatati sebi bilo čije posjede, a najmanje sv. Marije, koji su toliko bili poznati. Dalje za kakav potok na sjevernoj strani ninske Obrovice nitko nezna, a niti se od kuda može dati potvrda da bi sv. Platon u njoj imao svojih zemalja, kao što na pr. znamo da ih je imao u Petričanima . . .⁷⁰. Naprotiv u bibinjsko-sukošanskom kraju ima takav potok, koji igra veliku ulogu ne samo u sredovječnim zemljišnim ispravama, nego u novovjekim, a pored naziva što ih nekoliko puta mijenja prema položajima kuda teče (Široki, Prljanski, Vodotič), zadržava i u novijim ispravama za jedan i drugi kraj općenitije ime Potok⁷¹. — Ugovor kupnje izdan je u Zadru pred više svjedoka, među kojima se ističe Sergije „Nonensis comes“, što ne znači drugo, nego da se pored svjedoka iz kruga zadarskog klera hotjelo i od Hrvata imati koje ugledno lice, kao što je bio župan Nina⁷².

⁷⁰ Smičiklas o. c. II, str. 136.

⁷¹ Tako u kući pok. Ive Peričića u Sukošanu čuva se više bilježničkih kupoprodajnih ugovora, u kojima se redovito kao međaš kupljenim zemljama navodi ovaj Potok. U pismu od 4 II 1812 prodaje se oranica u mjestu zv. Mokro na zemljištu sv. Dominika sa međama: „... da maistro Acquedotto ossia Potok...“ U pismu od 13 VII 1819 prodaje se vinograd na mjestu Virine na zemljištu nadbisk. menze sa međašima: „... da borra Potok...“ itd.

⁷² Svakako je to bilo prije nego je Koloman „triumfalno ušao u Zadar i mir se uspostavio na kopnu i moru, kad je svatko (iz Zadra) počeo

ići na svoje posjede“, kao što je to Večenega dala istaknuti u prepisu darovnog lista matere joj Čike o kupnji zemlje u Kožinu (Smičiklas o. c. II 15). Već je prof. Šišić upozorio na pogrešno tradirano datiranje ove isprave (v. *Priručnik izvora* . . . I 572–578), što se nakon njegova dokazivanja o godini (1107) Kolomanova ulaska u Zadar sada da lako ispraviti. Da su oba gornja Večenegina kupovna zapisa starija bar za koji mjesec od prepisa darovnog lista njezine majke, slijedi i odatle što se u njemu kaže da je sačinjen pred više Ugra, dok u kupovnim pismima među tolikim svjedocima nema ni spomena novim došljacima.

U drugoj Većeneginoj kupnji zemljišta u Obrovcu (br. 8) spominje se kao međašna oznaka na mjestu zv. *Lese* („in loco ubi Lesse dicitur“), a među svjedocima naveden je neki Ivan iz *Velikog Obrovca* („de Brauzo maiori“). Ovdje se nameću dva sasvim nova pitanja: gdje su te Lese? i koji je to Veliki Obrovac?

Po strogoj dužnosti ispitivača mi smo i na to svratili svoju pažnju, te smo tražeći spomena Obrovu ili Obrovcu u živoj narodnoj predaji u sukošanskom kraju naišli na položaj, koji se danas zove *Lesine*, a ostaje jugozapadno ispod sv. Martina, nedaleko Obrovca. Sam položaj obilježuju odasvuda česte drevne mocire. — Glede pak još jednog Obrovca u ovom kraju, u pomanjkanju jačih indicija, ne stvaramo definitivnog zaključka, ali na temelju navedenog bilježničkog pisma iz g. 1726, pa na temelju usmenog predanja seljaka iz Debeljaka, upućeni smo da ga u zacrtanom pravcu tražimo. Nego gdje da mu se kao najvjerojatniji položaj odredi? — Na prvi pogled čovjek bi pomislio na bliže izrazito brdo s crkvom sv. Martina, 3 km na sjeveroistok od Sukošana, gdje se vide jasni tragovi poznatog starog sela⁷³. Ali što se iz pisanih spomenika zna, ono se od davnine drugačije zvalo: Kozmani, Kašteline i Sv. Martin. — Drugi položaj, istočno od sv. Martina, jest danas *Kulina* također s jakim tragovima starog naselja te sa crkvicom u ogradi Ročak-Smolić Mate iz Debeljaka. Odmah poviše ovoga položaja počinje teći pomenuti nasip Obrova k moru put Sukošana kao i prema Babindubu. — Ako je tu ili gdje drugdje, kao što je skrozi vjerojatno, u ovom kraju postojao još jedan Obrovac pored onog kod Babinduba, to bi se ovaj sukošanski bio zvao „Mali“ prema bibinjskom „Veliki“, ili možda „Donji“ prema „Gornji“ (maior i minor) . . . Svjedok Ivan u navedenoj Većeneginoj ispravi po tom bio je iz Obrovca kod Babinduba, a ne možda, kako bi se moglo pomišljati, iz Obrovca kod Zrmanje, koji u sačuvanim ispravama srednjega vijeka ne dolazi prije polovice XIV stoljeća i to kao castrum⁷⁴.

6 Značenje imena Obrovac.

Upravo povodom ovoga sukošanskog Obrova, neće — držimo — biti na odmet da se osvrnemo na još jedno pitanje, koje se u novije doba raspredalo, a to je: što znači ovo ime i kojega je postanja?

Prof. Šišić u velikom svojem djelu *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (str. 678—80), nabrojivši više mjesta s ovim ili njemu srodnim imenima (Obrovac, Obrovica, Obre) u krajevima, gdje su nekada Obri ili Avari nastavali, misli da je u tim imenima očuvana uspomena na avarsku vlast ili bar rasezanje avarskog mnoštva, isključujući po tome staro tumačenje da bi Obrov značio „jama“, a Obrovac „jamom okruženo mjesto“.

⁷³ Selo sv. Martina u ovom kraju bilježe geografske karte Camuccijeva i Coronellijeva atlasa iz 1596 i 1697 godine.

⁷⁴ Smičiklas o. c. XI, 464.

Broj međutim sličnih mjesnih imena možemo da povećamo s onim bibinjskog Obrovca i sukošanskog Obrova, ostrvceta Obrovanj ispod Vrgade na Jadranskom moru, zatim prostorine Obrov nekad ispred gradskog zida u Trogiru, Obrova u Splitu, Obarska kod Bjeline, Obrova u lipljanjskom kraju (u Bosni) itd.

Protiv Šišićeva tumačenja ustao je u podlistku „Obzora“ (u siječnju 1931) učitelj Stj. Banović, dokazujući da je ime potpuno domaće postanja nastalo od glagola *rovati*, te da označuje mjesto koje voda rove ili *obriva* . . .

Nego čini se da je i tu po svoj prilici istina po sredini. Treba samo tu izbile pojmove dovesti u logički sklad, da nam jasnoćom sine značenje odnosnog korjena. Stariji hrvatski leksikografi složni su kad imenu Obrov pridaju značenje obranbene utvrde kao „*cinctura civitatis*“, „*fortaliti fossa et vallis*“, graba, kojom je okružen grad, opkop, „*cinctura asseritia*“, utvrđen oborom ili stoborom od dasaka itd. (v. VI. Mažuranić, Pravno-povjesni rječnik, str. 786.) A i primjeri, što ih Banović u svojem osvrtu iz starije hrv. književnosti navodi, pridaju ovom imenu značenje obranbene utvrde, taborskog nasipa ili opkopa, u kratko vojničkog logora.

Znajući za sve to, čudit se je da prof. Šišić nije do kraja u ovom pravcu razvio svoje mišljenje o avarskom porijeklu naših Obrova, Obrovaca itd., tim većma, što nam sam na drugom mjestu svojega djela ovako slikovito riše avarske *hringove*: „Sjedište haganovo i ostalih Avara zvali su Franci u dobnije doba hring (= Ring), to jest prsten, po okruglastu obliku, okruženu na široko — gdjegdje i po više kilometara — rasprostranjenim rovovima, opkopima i plotovima s tijesnim otvorima za ulaznje . . . Hringova je bilo po čitavom avarskom vladanju najviše u ravnoj Panoniji, a bijahu tako reći logorišta avarskih četa, udaljeni jedan od drugoga samo toliko, koliko je trebalo da se za slučaj opasnosti moglo dati rogom znak⁷⁵. Kad nas je pak Mitar Jerak pok. Petra iz Debeljaka uputio na traženi Obrov u sukošanskom kraju i doveo na pomenuti nasipni pojas, sjetili smo se gornjeg opisa avarskih hringova, pa videći sličnost sa ovim, nijesmo mogli a da prof. Šišiću ne priznamo, da bi glede porijekla imena Obrova ili Obrovaca lako mogao imati pravo. I nasipni pojas sukošanskog Obrova proteže se u dužinu za više od 3 km, idući nekada jednim krajem sve do mora na puntu Bribirščine, a drugim krajem sastajući se sa bibinjskim Obrovcem kod Babinduba. Taj nasip je mjestimice 4, obično 3 m širok, a samo 60 cm visok. Sam Obrov ostaje između Kuline i Budina pa od gornjih Žednica do donjih. Zanimljivo je da u svom opsegu obuhvaća i dva položaja, koje katastralna mapa iz god. 1850 obilježuje „obcegnak“ i „opcegnak“ (= ovčenjак). — I ako je opravdano izvoditi porijeklo naših Obrova od avarskog imena, ne smijemo pri tom pomišljati kao da bi u njima ikada Avari gospodovali ili makar trajno prebivali, nego znajući da su Slaveni, s kojima Hrvati kao vođe dođoše u današnje hrv. zemlje, dugo bili pod vlašću Avara i da su im bez sumnje dobro bili poznati

⁷⁵ N. dj. str. 216—217.

t. zv. obori avarski, presadili ovaj način obrane za svoje potrebe u novoj postojbini, bilo da su u prirodi našli slične položaje, koje mjesto opkopa ili jaraka okružuju vode, bilo da su ih sami, kao u ovom slučaju, umjetno po uzoru avarskom napravili. Negdje su im, kao Obrovac na Zrmanji i Obrovac na Uni niže Bihaća, služili utvrdom i obranbenim od neprijatelja, a negdje, kao baš u sukošanskom kraju, po sličnosti za zbjegove i braništa blagu, kojega se je u ono prvo doba kudikamo mnogo više držalo no danas, kako se to iz preostalih isprava vidi, i kako nam to pomenuti položaji s nazivom *ovčenjак* svjedoče. Još i danas su tu bogati pašnjaci, na kojima se običava ostaviti blago da slobodno pase, pa na upit: „gdje ti je ostalo blago? čuti je odgovor: „kod Obrova“. Samo je šteta što je broj toga blaga obaljen na najmanje, jer tko je samo zavirio u osnovnu školu, neće više da ide za njim⁷⁶.

Prema rečenom imalo bi otpasti Banovićevo izvođenje ovoga imena iz domaćeg korjena od glagola *rovati* u vezi sa vodom, a ostala bi sličnost dotičnog položaja sa avarskim hringom, u koliko mu je voda što oko njega teče, prirodni opkop ili brana. Ne može se prihvatiti ni s toga, jer imamo Obrova ili Obrovaca kao u našem slučaju, gdje voda ne igra nikakve odlučne uloge, a to isto smijemo kazati za ninsku Obrovicu, te trogirski i splitski Obrov itd.

Za Obrovanj pak, ostrvce ispod Vrgade, koje odasvud plače more, ne znamo da je ikada nastavano od ljudi (najmanje od Avara), ali kao osobito zgodno sklonište Vrgadincima za blago, upravo radi svoje sličnosti sa drugim Obrovima, dobilo je po svoj prilici gornje ime.

Što dalje Banović nestalno nagađa, da u nekim krajevima Hrvatske uopće seljaci *Obrovom* zovu strminu, obronak, koji se naglo i kidljivo obara prema rijeci ili dolini, možemo lako da vjerujemo, jer na pr. za Obrov u lipljanskom kraju banja-lučke eparhije imamo sinonim *Osojnik*, a to je što i strma planina⁷⁷.

Ne smijemo dakle u povjesnom istraživanju zazirati od nijednoga traga, ma kako nam se činio neznatan ili varvarski, može li nas samo dovesti do istine ili barem do razložite vjerojatnosti, kao u ovom slučaju, gdje znademo da su Slaveni dugo bili u podaničkoj ovisnosti Avara, pa je razumljivo da su od njih i više toga u svom životu poprimili. Glavno je da se ti tragovi dobro uoče i do kraja prouče, kako radi jednostranosti nebi u pitanju i dalje ostala sumnja ili zijevala nijema praznina.

*

⁷⁶ Jedino tako možemo razumjeti, da je u doba narodne nezavisnosti na ovom istom području mogao živjeti i trostruki broj sela, gdje danas životare jedva dva, jer su se uz najnužnije obrađivanje zemlje poglavito bavili stočarstvom. Vrijedno bi također bilo iz bližega pogledati u prošlost ovih naselja i napose baviti se pitanjem narodne ekonomije.

⁷⁷ Tako *Osoj* je 1) planina u južnoj Srbiji između rijeka: Treske-Fuša, 2) greben u juž. Srbiji južno od planine Golešnice (v. 1257 m); *Osoje* 1) planina u Dalmaciji sjeveroistočno od Biokova, 2) planina u Dalmaciji jugozapadno od Biokova (v. *Narod. Enciklopedija* str. 290).

Tako smo eto stigli na kraj pustom polju slavne prošlosti u jednom dijelu sjeverne Dalmacije, gdje se nekada osobito moćno razvijao narodni život i ponosno dizali brojni spomenici hrvatske kulture, koje je po tom kroz stoljeća nemilice harao trostruki neprijatelj: tuđinac osvajač, zub vremena, i neznanje ugošćenog došljaka. Svijesni smo, da bi potanje istraživanje u zadarskim arkivima moglo potpuno i osvjetliti više od jedne točke ovog našeg prinosa, ali jezgra polučenih rezultata ostala bi ista. Završit ćemo pak riječima, što ih je veliki Rački u svom pismu od 1 XI 1893 upravio pokojnom Fr. Radiću: „Prem je u novije doba nešto učinjeno za topografiju solinskoga predjela, ona nije ipak do danas dovoljno razjašnjena. Na taj posao su pozvani splitski te uopće dalmatinski književnici“. Mutatis mutandis — dodajemo — to isto vrijedi u punijem smislu za svu sjevernu Dalmaciju.

P R I L O G .

In Christi nomine Amen. Anno incarnationis ejusdem millesimo trecentesimo trigesimo, indictione XIII., die 19 mensis julii, Jadre, temporibus Dni Francisci Dandulo Incliti Ducis Venetiarum et Dni Johannis de Butovano venerabilis Jadrensis archiepiscopi ac Dni Johannis Marini Georgii Egregii Comitiss.

Petrus quondam Radovani de villa monasterii S. Marie monialium de Jadra ad Hobrovaz et Bogdanus caligarius, vocatus Huros, Jadrensis, habentes questionem adinvicem occasione bonorum Stane, uxoris ipsius Petri et sororis ejusdem Bogdani, mortue ab intestato, dimissa prole, post maternum obitum per aliquot dies etiam moriente, se commodaverunt, quod dictus Petrus, quousque vixerit, fruatur redditibus medietatis ipsius Stane unius vinee posite ad Hobrovaz, supra terrenum predicti monasterii ad dimidium; et terciam partem ejusdem Stane alterius vinee, posite ibidem in terra dicti manasterii, et Xnum quarum vinearum residuum est ipsarum vinearum ipsius Petri. Et debet dare annuatim ipse Petrus unam focaciam et unum utrum vini pro anima dicte Stane cum scitu dicti Bogdani si habere poterit ad quam

pienciam sit inter alios omnino Presbiter et diaconus de villa*. Post obitum vero predicti Petri deveniant partes ipsius Stane predictarum vinearum predicto Bogdano precise ad faciendum ex eis suum velle; si autem ante obitum ipsius Petri decederet, tunc dicte partes ipsius Stane dictarum vinearum post obitum dni Petri, deveniant fratralie veteri Sti Petri de villa pro anima ipsius Stane. Omni questione quam dicti contractantes habere potuerint hactenus sedata perpetuo inter eos; promittentes alteruter per se suosque heredes et successores rata habere predicta et non contrafacere aliquando de jure nec de facto super se et bona sua presentia et futura, omni exceptione remota ulloque pretermisso obstante.

Actum est hoc et firmatum coram his vocatis et rogatis testibus, scilicet Stoychino quondam Stoycho et Pressa quondam Gesse et aliis.

Et ego Paulus Viti de Paulo, examinador, examinavi.

Et ego Blasius Michael Leonardi Jadrensis juratus notarius interfui rogatus, ut audivi scripsi et roboravi.

ŠIBENIK

DON MATE KLARIĆ

* Interesantno je da se je ovaj običaj do danas održao u Bibinju. Od Svih Svetih kroz stalni niz nedjelja čini se godovni spomen mrtvih sa gozdom uz mrtvačku Večernju, na koju biva

pozvana bližnja rodbina kuće i župnik. Župniku u svakom slučaju pripada njegov dio gozbe. Ova agape zove se tamo „laš“ prema tal. lascio (= ostavština).

ZUSAMMENFASSUNG.

Unter den Urkunden der zwei berühmten Zaratiner Benediktinerklöster, S. Grisogono und S. Maria, haben zwei aus der Zeit der kroatischen Selbständigkeit stammende für die kroatische Geschichte ein gewisses Interesse.

Nach der einen (aus dem J. 1029) schenkt die Schwester des Banus Gode-mir dem Kloster S. Grisogono eine dem Märtyrer geweihte Kirche, in der Nähe der St. Petri- und Petrikirche in Obrovac, mit allen Gütern, die sie von ihrer Mutter geerbt hatte. Mit der zweiten (aus dem J. 1272) schenkt Peter, der Sohn Semivits, mit seinem Sohne Crine und den übrigen Verwandten, dem Kloster der Hl. Maria eine dem Hl. Petrus geweihte Kirche in Obrovac mit allen dazu gehörigen Gütern.

Die älteren Historiker identifizierten den Ort Obrovac mit dem heutigen Markt-fleck dieses Namens an der Zrmanja, die neueren dachten an Obrovica bei Nin.

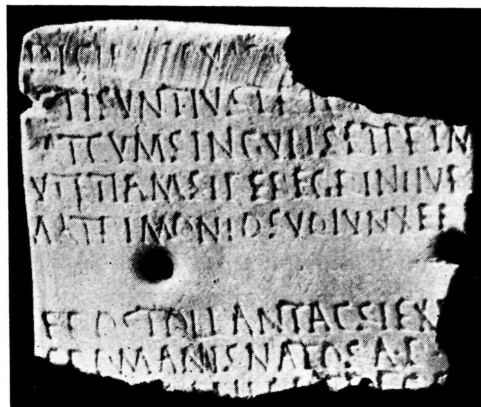
Vf. unterzieht beide Urkunden einer neuen Untersuchung und zieht auch eine Reihe anderer Urkunden aus dem X. bis zum XIV. Jhd. heran. Es gelingt ihm der Beweis, dass wenigstens in der Mehrzahl der Urkunden der Ort Obrovac an einer dritten Stelle, zwischen Bibinj und Babindub, 8 Km südöstl. von Zara zu suchen sei. Dies erhellt aus der Erwähnung anderer bekannter Ortschaften in den Urkunden, sowie aus der Legende über die Auffindung der Leiche S. Grisogonos unter den Gräbern bei Jadera vetula, die auch in den Urkunden erwähnt werden. Vf. hat in dieser ihm wohlbekannten Gegend Terrainstudien gemacht und glaubt in der Ort-schaft *Petrina* die Ruinen einer Kirche St. Petri gefunden zu haben, neben der auch Ruinen einer zweiten Kirche zu sehen sind. Auf einem Türsturz aus den Ruinen der St. Petri- und Petrikirche sind die Buchstaben ET S · T · IP · LIT · ES · eingehauen, was Vf. zu *[In honorem s(ancti) P(et)ri] et S(anc)ti P(au)li te(mplum) s(acratum)* ergänzt.

Aus einer mittelalterlichen Urkunde ist ersichtlich, dass es in dieser Gegend einen *Obrovac maior*, also auch einen *minor* gab. Vf. findet dafür eine Bestätigung noch in einer Notariatsurkunde aus dem Jahre 1726 und in der Lokaltadition.

Nebenbei berührt Vf. auch die Frage nach Herkunft und Bedeutung des Namens Obrovac. Er schliesst sich unter gewissen Vorbehalten der Meinung Šišić' an, dass der Name mit den Avaren (Obren) in Verbindung zu bringen sei, da die Kroaten die Umfriedungs- und Befestigungs-art der Avaren beibehalten haben, und die Namen Obrovac, Obrovica u. ähnl. an ihr einstiges Abhängigkeitsverhältnis erinnern.

NOV ULOMAK RIMSKOGA VOJNIČKOGA DIPLOMA

Godine 1934 našao sam u posjedu gosp. dra Adolfa Cuvaja, generalnog tajnika Trgovačko-industrijske komore u Zagrebu, ulomak tanke bronsane pločice s graviranim napisom na obadvim stranama. Po sadržaju napisa lako sam mogao konstatovati da je to ulomak rimskoga vojničkoga diploma. Gospodin Cuvaj saznajući za historijsku važnost toga na oko neznatnoga ulomka, rado ga je prepustio Arheološkome muzeju u Zagrebu, pa mu zato i na ovom mjestu izrazujem toplu zahvalnost.

Rimski vojnički diplom nađen u Dobanovačkoj šumi. Lijevo nutarnja, desno vanjska strana.
Po sadrenom odljevu. Nar. vel.

Ulomak je danas 60 mm visok, a 48 mm širok; debljina mu je jedva poldrugi milimetar. Nekada je pločica bila četvorinastoga oblika, sa po svoj prilici otupljenim uglovima, pa je, sudeći po onom što manjka od napisa, bila nekada oko 95 mm visoka, a 110 mm široka. Kao nalazište spominje se Dobanovačka šuma, ispod Zemuna, vlasništvo Imovne općine petrovaradinske. Površina je pločice dobro sačuvana, tako da su slova na jednoj i na drugoj strani dosta oštra; tek je na vanjskoj strani prvi redak u novije doba ostrugan nekim ostrim oruđem, ali se još sasvim dobro čita.

Rimski vojnički diplomati sastoje, u pravilu, iz dviju jednakih bronsanih ploča, koje su ispisane ugraviranim slovima na obim stranama. Nutarnja strana sadržaje tekst diplome. Taj počinje na prvoj pločici, i nastavlja se na drugoj. Kada je taj tekst napisan, onda se pločice sklope, i svežu po sredini žicom koja prolazi kroz dvije rupe načinjene naročito u tu svrhu. Na vanjskoj strani prve pločice napišu se opširni izvaci iz diploma, a na vanjskoj strani druge nalaze se imena od sedam svjedoka koji potvrđuju da je diplom tačan prepis originala koji se nalazi u Rimu u stanovitom arhivu. U sredini te pločice, zaštićeni s dvim tankim pritaljenim le-tvicama, nalaze se u vosku otisnuti pečati tih svjedoka.

Nutarnja strana diploma nije se jamačno nikada otvarala, a to su obično iskorišćavali oni koji su ih izrađivali. Kako su se te povelje izdavale u pravilu svake godine svim vojnicima koji su u toj godini svršavali svoju vojničku službu, ili ju već prije bili svršili, to se je sa jednoga originala izrađivalo mnogo prepisa, jer je svaki isluženi vojnik dobivao po jedan takav prepis, za sebe i svoju obitelj. Glavni i potpuni tekst je nutarnji, nu kako se je znalo da se pločice neće nikada rasklapati, to je nutarnji tekst mnogo puta loše pisan i skraćivan, dok je vanjski pisan mnogo ljepše i potpunije. Tako se je to dogodilo i na našem primjerku.

Naš fragmenat potječe od prve pločice, a tekst mu je ovaj:

I Unutarnja strana.

Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Antonius Gordianus pius fel(ix)
Aug(ustus) pont(ifex) Max(imus) trib(unicia) pot(estate) VII co(n)s(ul) II p(ater)
p(atriciae) proc(onsul).

Nomina milit(um) qui militav(erunt) in cohortib(us)
pr(aetoriis) Gordian(is) decem I II III IIII V VI VII VIII VIII X
piis vindicib(us) qui p(ie) et fort(iter) milit(ia) fun-
cti sunt ius trib(ui) conubii dumtaxat
cum singulis et primis ux(oribus) in matr(imonio) s(uo) iun(xerint)
proinde lib(eros) tollant axsi ex duobus civibus
Romanis natos

II Vanjska strana.

Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Antonius Gordianus pius fel(ix)
Aug(ustus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) VII co(n)s(ul) II p(ater)
p(atriciae) proc(onsul).

Nomina militum qui militaverunt in
cohortibus praetoriis Gordianis
decem I II III IV V VI VII VIII VIII X piis
vindicibus qui pie et fortiter militia
functi sunt ius tribui conubii dum-

taxat cum singulis et primis uxoribus ut etiam si peregrini iuris feminas in matrimonio suo iunxerint proinde

○ ○

liberos tollant ac si ex duobus civibus Romanis natos. A(nte) d(iem) VII id(us) ian(uarias)

. . . *Armenio Peregrino et*
 . . . *Fulvio Aemiliano co(n)s(ulibus)*

Prema gornjoj rekonstrukciji teksta — sačuvani dio pisan je običnim pismom, a manjkajući kurzivno — manjka od napisa nutarnje strane na početku samo jedan redak potpuno, a od drugoga je već sačuvan velik dio. Lijevo manjka u recima, gdje su najpotpuniji, 6 slova, a desno oko 11. Na vanjskoj strani manjka s početka punih pet redaka, jer se za sasvim neznatne ostatke 5 retka ne može reći kojim su slovima pripadali. Tu na vanjskoj strani manjkaju lijevo samo 2 do 3 slova, a desno 7 do 17. Na jednoj i na drugoj strani pojedine su brazde sadržavale oko 30 slova, makar da su reci nutarnje strane bili dosta razdaleko jedan od drugoga, dok su lijepa i čitljiva slova vanjske strane više stisnuta. Isto tako su i razmaci između pojedinih brazda na nutarnjoj strani mnogo veći (oko 5 mm) nego na vanjskoj (nepotpuna 2 mm). Zato je pisar nutarnje strane, makar je imao dvostruk prostor, morao skraćivati i izostavljati, dok pisar vanjske strane ne skraćuje. Dvije rupe izvrtane u sredini pločice, uzimaju obzir na vanjsku stranu napisa, pa su tu brazde rastavljene većim razmakom. Nutarnja je strana bila već napisana, kada su se vrtale rupe, pa su tako neka slova oštećena. U trećem sačuvanom retku, u riječi *decem* oštećeno je slovo M, a u zadnjem retku u riječima AXSIEX uništena su slova I i E.

Iz sačuvanoga dijela teksta, ako se jedna strana popuni drugom, razabire se ovaj sadržaj:

Neki je rimski car vojnicima koji su doslužili u deset pretorijskih kohorta, podijelio pravo konubija, svakome s jednom i to prvom ženom, pa ako su te žene bile i peregrini iuris, djeca su iz toga braka imala ista prava kao da su im oba roditelja bili rimski građani.

Na vanjskoj strani sačuvan je još početak datuma: A · D · \. Prema tome nije nam poznat dan kada je diploma izdana. Iza oznake dana slijedila su imena konzula one godine. Donekle smo tu sretni, jer su nam još sačuvani gornji dijelovi imena prvoga konzula. Sačuvani ostaci pripadaju slovima ENIOPEREGR, što možemo lako nadopuniti u ARMENIO PEREGRINO. Armenius Peregrinus bio je, zajedno s Fulvijem Emilijanom, konzul godine 244 posl. Is. Kada nam je to poznato, onda nam je lako da saznamo i za cara koji je izdao diplomu. To je bio

Gordian III, po kojemu i kohorte imaju pridjev (*Gord*)*iana*e. Gordijan umire u prvim mjesecima iste godine 244, prema tome je diploma sigurno izdana početkom te godine.

Najbliži po vremenu vojnički diplom, za koji znamo, pada u godinu 243, (Dipl. LXXXVIII (LII), CIL III str. 894). I nju je izdao car Gordijan isluženim pretorijancima *a. d. VII id. ian*, dakle 7 januara. Sadržaj je toga diploma isti koji ima i naš fragmenat. Samo je kod diploma iz g. 243 sačuvana cijela prva ploča, tako da znademo i to, za koga je taj prepis bio načinjen, i da je original bio pričvršćen na zidu iza hrama *Divi Augusti ad Minervam*.

Kako je, osim sadržaja, i razdioba teksta prilično jednaka na diplomima iz 243 i 244, to možemo uzeti da je riječima *Romanis natos* na nutarnjoj strani tekst prve pločice uopće završavao, a ostatak teksta s datumom, imenom korisnika, i oznakom mjesta gdje se je nalazio original, morao je biti na drugoj izgubljenoj pločici. Original našega fragmenta sigurno se je u Rimu nalazio na istom mjestu, jer su se tamo pohranjivali originali vojničkih diploma već tamo od Domicijanovih vremena.

Po diplomu iz godine 243 uzet je i za naš diplom datum *a. d. VII. id(us) ian(uarias)*, t. j. 7 januar, tim više što su isti dan izdane i druge diplome iz bližih godina.

Nutarnja hrapava strana pločice imade tamnu patinu, a vanjska je raznobojna, pa bi fotografije originala bile nejasne; zato su gornje slike načinjene po sadrenim odljencima.

Inhalt. Das oben publizierte Fragment eines Militärdiploms befindet sich im Archaeologischem Nationalmuseum zu Zagreb seit 1934 als Geschenk des Herrn Generalsekretärs der Zagreber Kammer für Handel und Industrie Dr. Adolf Baron Cuvaj. Als Fundort wird die Dobanovačka šuma (Dobanovzer Wald), südlich von Zemun, Eigentum der Petrovaradiner Vermögensgemeinde, angegeben. Das Fragment stammt von der ersten Platte, ist jetzt 60 mm hoch, 48 mm breit, allseits abgebrochen. Der Text der Innenseite ist nachlässig eingraviert, voll Abkürzungen, der Buchstaben- und Zeilenabstand gross, die Schrift der Aussenseite regelmässig, gedrängt, der Zeilenabstand viel kleiner. — Vom Namen des an erster Stelle genannten Konsuls sind noch die Reste der Buchstaben ENIO PEREGR erhalten, so das mit Leichtigkeit *Armenio Peregrino* zu ergänzen ist. Das Diplom stammt somit aus dem Jahre 244, der Kaiser ist Gordian. Vom Datum ist auf der Aussenseite noch A · D · \ erhalten, was in der obigen Rekonstruktion des Textes aus nahe liegenden Gründen zu *a. d. VII id. ian.* (7. Januar) ergänzt wurde. Die obige Rekonstruktion des Textes gibt das Erhaltene in gewöhnlicher Schrift wieder, die fehlenden Ergänzungen sind kursiv gedruckt. Wegen der rauhen dunklen Patina der Innen- und der Verschiedenfarbigkeit der Aussenseite sind die Abbildungen nach Gipsabgüssen hergestellt worden.

NOVI TRAČKO-MITRIČKI VOTIVNI RELIJEFI

U osmoj svesci nove serije ovoga časopisa (1905), na strani 118 i d., opisao sam neke olovne pločice s reljefima koje potječu iz rimskoga vremena, a nalaze ih u krajevima oko srednjega i donjega Dunava. U ono doba imao ih je Arheološki muzej u Zagrebu 6 komada, 2 iz Siska, 1 iz Vinkovaca, 1 sa teritorija staroga Sirmiuma, a 2 sa područja stare Bassijane. Jedva je taj članak bio štampan, dobio je Narodni muzej još jedan primjerak iz Divoša u Srijemu, pa sam ga odmah objavio u istoj svesci „Vjesnika“ na str. 204 i d. To je bio najljepši i najpotpuniji dotada poznati primjerak spomenika te vrsti, i ostao je to do danas. Na poziv gosp. Hampela, tadašnjega urednika časopisa Mađarskoga narodnoga muzeja, objavio sam taj primjerak i u *Archaeologiai Értesítő* XXVI 1906 str. 39 i d. Novu olovnu pločicu još nepoznatoga tipa nabavio je muzej g. 1906 iz Srpske Mitrovice, pa sam ju opisao u „Vjesniku“ IX 1906/7 str. 196. Hampel se je osobito zanimao za te spomenike, pa je već u XXIII svesci svojega časopisa (1903) bio opisao velik broj reljefa pod naslovom „Okonjena božanstva na antikinim spomenicima u krajevima oko Dunava“. O istoj stvari napisao je opširan članak i u arheološkom časopisu grada Budimpešte „*Budapest Régiségei*“ VIII 1904. Hampel je, po svojem planu, obradio velik broj spomenika među sobom vrlo heterogenih, ne samo po materijalu nego i po sadržaju. On je mogao učiniti neka vrlo važna opažanja, pa je ustanovio uplive tračke religije, kulta Kabira i Dioskura, Mithrasa i Sola. Hampel nije te spomenike pustio ni kasnije s vida, pa je dodatke objavljivao u kasnijim svescima svojega časopisa (XXV 1905, XXXI 1911 i XXXII 1912). Kasnije se, među inima, bavio tim predmetom M. Abramić u časopisu bečkoga Arheološkoga zavoda „*Jahreshefte*“, XVII 1914, *Beiblatt* str. 94 i d., u dodatku članku o iskapanjima u Ptuju. Iste godine opširnije se s tim predmetom bavio Mih. Rostovcev u Izvjestjima Arheološke komisije u Petrogradu (XXXXIX 1914), a u novije doba napisao je o tim pločicama isti ruski učenjak važnu studiju u „*Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres*“ XIII, II 1923, prilikom publikacije jedne mramorne pločice sa reljefom koju je nabavio Louvre, a našla se u dolini Eufrata. U tom članku publicira Rostovcev i sedam pločica našega muzeja, po fotografijama koje smo mu mi poslali.

Među tim olovnim pločicama imade različitih tipova, ali se neki tipovi opetuju u više primjeraka, tako da bi se katkada skoro moglo reći da su izliveni iz istoga kalupa. Od g. 1905, kada sam publikovao zadnji (osmi) primjerak Narodnoga muzeja u Zagrebu, nabavio je taj muzej još četiri cijela olovna primjerka i jedan sitan fragmenat, tako da ih sada imade 13. Votivnih reljefa s istim sadržajem u mramoru nije naš muzej imao sve do godine 1913. Te je godine u oktobru izjazuhan jedan fragmenat opisan dolje pod brojem 14.

U novije doba bavi se tim reljefima intenzivno profesor D. Tudor sa rumunjske škole u Rimu. On je uspio da u različitim muzejima ustanovi preko 130

primjeraka, pa je brižnim istraživanjem došao do vrlo važnih novih rezultata. Do njegove publikacije proći će još dosta vremena, pa kako će u njoj važnu rolu igrati i primjerci zagrebačkoga muzeja, to je potrebno da se ti novo nadošli komadi objelodane u ovome časopisu.

Sl. 1. Olovna pločica iz Popinaca (br. 9).
Nar. vel.

Sl. 2. Fragmenat olovne pločice iz Surduka (br. 10). Nar. vel.

9. Olovna pločica okrugla oblika, s promjerom od 75 mm. Kad su ju našli, zasjekli su ju nekim oštrim oruđem, a inače je dobro sačuvana. Nađena je u Popincima (srez Ruma), dakle na području stare Bassijane, a došla je u ruke tamošnjega ratara Trifuna Mesarovića. Taj ju je darovao muzeju. Prikazani prizor okružen je jajastim krugom i nizom povišenih točaka. U sredini prikazana je, veća od ostalih figura, božica u prepasanom nabranom hitonu. Noge božičine sakrivene su iza tro-nožnoga stola koji stoji pred njom. Na stolu leži riba. Lijevo do glave božičine poprsje Lunino na polumjesecu i sa zvijezdom, a desno poprsje Solovo sa zrakama oko glave. Nad glavom njezinom sastaju se dvije zmijske koje dolaze s lijeva i desna. S lijeva i desna do božice dojahao je po jedan konjanik u prepasanom odijelu. Konji im stoje na ljudskim tijelima ispruženim na zemlji. I ti su ležeći ljudi odjeveni u prepasana nabrana odijela. Ispod toga prizora uzak pojas s kantarosom u sredini,

kojemu s lijeva prilazi kokot, a s desna četveronožac (valjda lav); sasvim dolje tri hljeba. Ovo je prvi cijeli primjerak ovoga tipa. Publicirao ga je, po našoj fotografiji M. Rostovcev u spomenutoj radnji tabla III br. 4. Nažalost je slika tamo preokrenuta. Jedan fragmenat toga tipa nalazi se u Madžarskom narodnom muzeju, a objelodanio ga je Hampel u „Archeologiai Értésítő“ XXIII 1903 str. 359. Odavde sam ga preuzeo u „Vjesnik“ n. s. VIII str. 125 sl. 8. Važno je, da se za taj primjerak navodi da je nađen između Putinaca i Indije, dakle također na teritoriju stare Basijane. Prema tome imade naš muzej sa toga teritorija tri komada, a u Pešti se nalazi četvrti. Dva su primjerka od toga sasvim jednaka. Po svojoj prilici je tu bio jedan centar toga kulta.

Sl. 3. Olovna pločica iz Novih Banovaca (br. 11). Nar. vel.

10. Sitan fragmenat sasvim jednake okrugle pločice, kao da je iz istoga kalupa, dobio je muzej iz Surduka (Rittium) g. 1908. Od prikazane scene sačuvano je nešto malo od desnoga jahača, nešto više od desne ležeće figure, te lav ispod nje. Fragmenat je 37 mm visok, a na najširem mjestu 19 mm širok.

11. Četverouglasta pločica, visoka 90 mm, široka 77, a debela 2 mm. Nađena u Novim Banovcima na Dunavu, i prodana muzeju godine 1928. Bila je svinuta, pa su ju kod nalaza ispravljali, tako da su neki dijelovi nejasni. Prikazana je scena u ediculi omeđenoj lijevo i desno s po jednim stupom, i polukružnim arhivoltom urešenim jajastim ornamentom. Četiri pojasa. U gornjem je pojasu bog Sol na četveropregu, sa sunčanim zrakama u kosi, zemaljskom krugljom u ljevici. Lijevo i desno nad glavama konja po jedna zvijezda. U pojasu ispod toga u sredini božica en face u dugoj prepasanoj haljini, s velikim naušnicama u ušima. Okrenula je glavu na lijevo. Haljinu je sprijeda pridigla, kao da u krilu nešto drži. S lijeva i desna prilazi joj po jedan konjanik. Pozdravljaju ju s uzdignutim rukama. Lijevi konj stoji na ribi, desni na čovječjem tijelu koje je dosta nejasno. Iza lijevoga konjanika stoji potpuno naoružan muškarac, iza desnoga, dosta nejasno, ženska figura, s podignutom desnicom (gest šutnje). U trećem pojasu je u sredini stol, pokriven, i na njem je riba.

Sl. 4. Olovna pločica iz Dalja (br. 12). Nar. vel.

Oko stola, na dušek (t. zv. sigma) sjede tri muškarca. S desne strane dolaze stolu dva gola muškarca, od kojih jedan vodi drugoga za ruku. Lijevo od stola drvo, na koje je obješena zaklana životinja (ovan), s otsječenom glavom. Jedan muškarac u prepasanom radničkom odijelu guli ju, ili joj vadi utrobu, a drugi muškarac, u jednakom odijelu, s ovnovom glavom na svojoj glavi, posmatra taj prizor. U donjem, četvrtom pojasu, u sredini kantaros. K njemu dolazi s lijeva lav, s desna zmija. Sasvim lijevo tronožni stol s ribom, a desno pijetao. U gornjim uglovima pločice, nad edikulom, lijevo i desno po jedna zmija.

12. Četverouglasta olovna ploča, visoka 94, široka 76, debela do 2 mm. Nađena u Dalju na Dunavu i prodana muzeju g. 1932. Ploča je desno malo zasječena, ali je inače vrlo dobro sačuvana. Opis prijašnje pločice dade se sasvim primijeniti ovoj, tako da pripadaju sasvim istom tipu, ali nisu iz istoga kalupa. Taj je tip, čini se, najčešći, pa ga, u neznatnim varijantama, nalazimo u dosta primjeraka. Najsljedniji je jedan primjerak „iz Srbije“ u Madžarskom narodnom muzeju (Hampel, *Archaeol. Ért.* XXIII 1903 str. 347) i jedan primjerak iz Šapca, koji je Hampel mogao objelodaniti po fotografiji dobivenoj iz Narodnoga muzeja u Beogradu (*Archaeol. Ért.* XXV 1905 str. 13). Zanimljivo je, da je jedan primjerak ovoga tipa dospio čak u New York u Metropolitanmuseum of Art. Objelodanila ga Kristina Alexander u *Bulletin-u* toga muzeja XXVII 1931 str. 148 i d. Prema toj publikaciji primjerak je kupljen u Rimu, a nalazište je nepoznato. Sigurno je, međutim, da i taj potječe iz naših krajeva.

13. Olovna pločica visoka 78, široka 75, a debela do 2 mm. Kao nalazište navodi se „Srpska Mitrovica, Zidine“, a kupljena je god. 1905. Vrlo je jasno izrađena, dosta dobro sačuvana. Kad su je našli, zasjekli su je sa stražnje strane, tako da sprijeda imade lijevo gore izbočinu. Radi toga je nešto nejasan desni vanjski konj Solovoga četveroprega. Glavna razdioba je i na ovom reljefu sasvim ista kao i na prijašnja dva. Unutar jednake edikule četiri su pojasa, nešto uži, jer je i pločica za poldrugi centimetar niža. Osobito je užu najgornji pojas sa Solovim četvero-

pregom. Iz ovoga su pojasa ma-knute i zvijezde i metnute u drugi pojas, uz glavu svakoga jahača po jedna. U drugom pojasu novo je to, što lijevi jahač stoji na ispruženom čovječjem tijelu, a desni na ribi; kod prijašnjega tipa stoje obadva muškarca, i onaj koji guli životinju, a i onaj s ovmovom glavom, lijevo od drva, na ovoj pločici je drvo između obojice. U najdonjem pojasu poredak je u toliko drugačiji, što je lijevo od posude zmija, a desno lav, dok je kod prijašnjega tipa bilo obratno. Kada sam objelodanio zadnju olovnu pločicu u IX svesci nove

Sl. 5. Olovna pločica iz Mitrovice (br. 13). Nar. vel.

serije ovoga časopisa, onda je i ova pločica već bila u muzeju, ali onda nisam držao da ju treba također objelodaniti, jer sam u osmoj svesci bio opisao sasvim sličnu. Tu sam bio preuzeo iz Hampelove publikacije u *Archaeol. Értes. XXIII* str. 38 br. 52, jer je ona došla (još g. 1809) u Madžarski narodni muzej iz Mitrovice. Ta je ovoj našoj pločici tako slična da se čini da su obadvije izlivenne iz istoga kalupa, ili po istom primjerku. Na obadva primjerka vidi se i to, da su iza lijevanja obrezivana. Čini se da se je u isti kalup, u isti mah lijevalo po više komada, koji su se onda razrezivali. Naš je primjerak objelodanio, po fotografiji koju mu je poslao naš muzej, Rostovcev u spomenutoj publikaciji *Mémoires de l'Académie des Inscr. XXIII* II tab. II br. 4.

14. Desni donji dio okrugle mramorne pločice, sada visok 102, širok do 85, a debeo do 7 mm. Nađen je u Kupi kod Siska prilikom jaružanja u oktobru godine 1913. Od reljefa sačuvani su ostaci od dva pojasa, koji su odijeljeni debelom povišenom crtom. U gornjoj zoni sačuvan je tronožni stol, koji je stajao sigurno u sredini, a na njem riba. Sačuvan je velikim dijelom i desni jahač koji dolazi stolu jašući preko ležećega muškarca. Taj leži

Sl. 6. Ulomak mramorne pločice iz Kupe kod Siska (br. 14). Nar. vel.

na leđima, s pritegnutim nogama, i imade prema gore ispružene ruke. U donjoj zoni dva se muškarca drže za ruke. Između njih, u pozadini, treći muškarac, sa spuštenim rukama, koji imade nešto dugačkoga preko glave, po svoj prilici imade to da bude ovdova glava. Desno od ove scene ovan na desno. Vrlo primitivan posao. Pločica je nekada bila ovalna, imala je oko 17 cm visine, i oko 13 cm širine, tako da je gore po svoj prilici bio još jedan treći pojas.

Inhalt. Die bis zum Jahre 1905 vom Archaeolog. Nationalmuseum in Zagreb erworbenen 8 Stück Bleitäfelchen mit sogen. Kabirendarstellungen sind in dieser Zeitschrift, Neue Serie, Band VIII u IX, publiziert worden. Seither hat das Museum noch vier ganze Bleitäfelchen, ein geringes Fragment eines fünften, und ein kleineres Bruchstück einer dünnen Marmorplatte erworben. Diese neu hinzugekommenen Stücke werden oben unter No. 9—14 publiziert. No. 9 ist ein rundes Bleiplättchen (Durchmesser 75 mm) aus Petrovci bei Ruma, also vom Gebiete der antiken Bassiana, wie das Fragment eines gleichen Stückes im Ungar. Nationalmuseum (Archaeol. Értés. XXIII 1903 S. 359). Dieses Stück ist schon bei Rostovtseff in den Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres XIII II Taf. III No. 4 abgebildet. No. 10 ist ein kleines Fragment einer gleichen Platte aus Surduk (Rittium). No. 11 und 12 geben einen bekannten Typus wieder. Das erstere (90 mm hoch) stammt aus Novi Banovci (Burgenae), das letztere (Höhe 94 mm) aus Dalj (Teutoburgium). No. 13 (Höhe 78 mm) ist vom Museum wohl schon 1905 erworben, jedoch damals nicht publiziert worden, weil es keinen neuen Typus darstellte, sondern den Typus Hampel, Archaeol. Értés. XXIII 1903 S. 348 No. 52 genau wiederholt. Wichtig ist, dass beide Stücke, sowohl dasjenige in Budapest, als auch das oben beschriebene, aus Mitrovica, also vom Gebiete des antiken Sirmium stammen. Das oben beschriebene Stück ist von Rostovtseff in dem erwähnten Artikel in den Mémoires Taf. II No. 4 publiziert. Das unter No. 14 beschriebene Marmorbruchstück wurde 1913 aus der Kupa bei Sisak (Siscia) ausgebagert (Höhe 102 mm).

ZAGREB

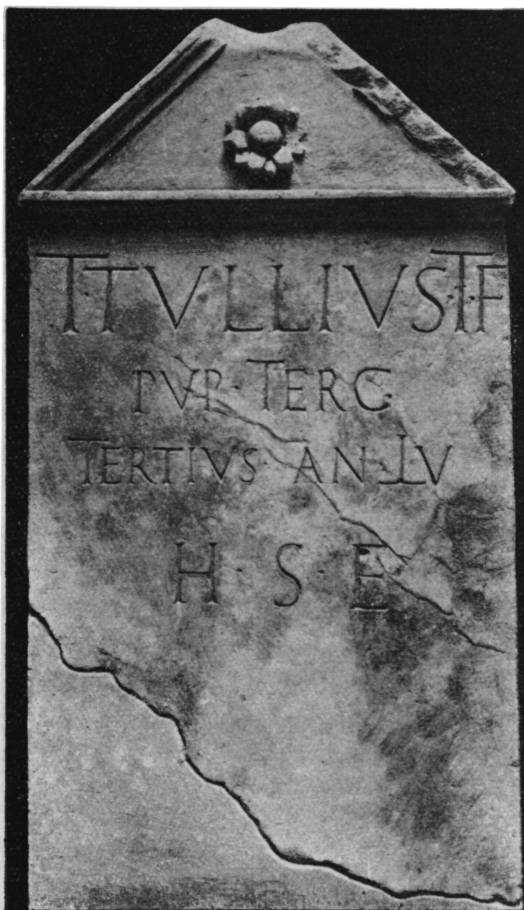
VIKTOR HOFFILLER

RANORIMSKI NAPIS IZ SISKA

Sisačka vodna zadruga gradila je g. 1934 nov nasip na desnoj obali Save, kod Štakora, pol sata sjeveroistočno od Siska, pa su radnici vadili zemlju između nasipa i glavnoga korita rijeke. Dana 6 decembra naišli su uz parcelu nazvanu Čukar, jedno 20 m udaljeno od Save, u dubljini od 1 m po prilici, rimsku nadgrobnu ploču, oštećenu, kako se vidi, još u staro doba. Kopali su odmah i ispod i oko kamena, ali nisu našli ništa po čemu bi se moglo zaključiti da je tu bio grob ispod kamena, ili u blizini njegovoj. Spomenik je mogao biti prenesen u Arheološki muzej u Zagrebu, pa nam je dužnost da izrekemo na ovom mjestu zahvalnost gosp. tehn. natsavjetniku inž. Rudolfu Gabrielu, koji je o nalazu smjesta izvijestio upravu muzeja.

Spomenik je načinjen iz litavskog vapnenca, kojega, kako nas izvješćuje Uprava Mineraloško-petrografskoga muzeja, imade u blizini, u okolici Petrinje kod Hrastovice. Spomenik imade oblik jednostavne grčke stele sa zabatom. Sada je visok 130 cm, od čega otpada na zabat 31 cm. Zabat je gore bio ukrašen akroterijem; sačuvan je željezni klin kojim je bio pričvršćen na šiljku zabata. U sredini zabata je dvanaesterolisna visoko rađena rozeta s promjerom od 12 cm. Napisno je polje ispod zabata sasvim glatko, gore široko 71·5 cm, prema dolje se, jedva primjetljivo, proširuje. Donji dio stele manjka, ali je cijeli napis, u četiri retka, sačuvan. Visina slova je 5·4 do 12 cm. Napis glasi ovako:

*T(itus) Tullius T(iti) f(ilius)
Pup(inia) Terg(este)
Tertius an(norum) lv
h(ic) s(itus) e(st).*

Slova imaju vrlo pravilan oblik, vrlo su lijepa, pomno i duboko uklesana. Slovo T je redovito više od drugih slova, da ne zauzme previše mjesta. Ligatura nema. Interpunkcija je ispravno uklesana i imade oblik našega štampanoga zareza. Značajno je da je za brojku 50 upotrebljen znak \perp koji se, uz znak \perp , upotrebljava u Augustovo doba, a obadva dolaze od halkidičkoga znaka Ψ za grčko slovo χ . Cijeli rad pokazuje dobro školovanog majstora, koji je stajao pod neposrednim uplivom preporoda umjetnosti u doba cara Augusta, a potjecao je možda iz akvilejske škole.

Spomenik je načinjen za grob nekoga Tita Tullija, Titova sina, kojemu je bio cognomen Tertius, a rođen je bio u gradu Tergeste (Trst), pa je prema tome njegova tribus bila Pupinia. Iz napisa saznajemo još to, da je umro u starosti od 55 godina. Prema stilizaciji bi se u prvom momentu moglo pomisliti da je pokojnik bio vojnik ili veteran, ali to u napisu nije spomenuto. Svakako je napadno da se je držalo važnim da mu se spomenu tribus i patria.

Iz rimskih napisa nađenih u Trstu saznajemo da je Oktavijan g. 33 pr. Is. popravio zidove i tornjeve grada. Po svoj prilici su tom prilikom tu bili naseljeni i veterani, pa je valjda tim povodom Tergeste u to doba postao i rimskom kolonijom. Vjerojatno se tom prilikom doselio u Trst i otac našega Tita Tullija, koji se i sam zvao Titus. Ako je to bilo odmah u početku njegova boravka u Tergeste, onda je naš Tito Tullije bio star 55 godina i umro negdje oko godine 25 posl. Is.

Po stilu i pismu sisačka se stela slaže s tim vremenom. Ona može biti nešto ranija, ili nešto kasnija, ali je svakako ranija od Klaudijeva vremena.

Po svoj prilici ta stela nije nikada stajala na grobu pokojnika kojemu je bila namijenjena. Načinjena iz slaboga materijala, ona se je, po svoj prilici, prilikom prenosa iz kamenoloma prelomila, pa nije mogla biti upotrebljena.

Inhalt. Grabstele aus Leithakalk, gefunden 1934 bei Erdaushebungsarbeiten für den neuen Savedamm, eine halbe Stunde nord-östl. von Sisak; jetzt im Museum zu Zagreb. Unten abgebrochen, jetzt 130 cm hoch. Über der Giebelspitze eiserner Zapfen zur Befestigung des verlorengegangenen Akroteriums. Schrift und Oberfläche sehr gut erhalten, der Stein ist wohl nie zur Aufstellung gelangt. An der Fundstelle sind durch Nachgrabungen keine Anhaltspunkte zur Feststellung eines Grabes in der Umgebung konstatiert worden, der Stein ist wohl beim Transporte aus dem Steinbruche gebrochen. Der auf dem Denkmal genannte T. Tullius Tertius aus Tergeste war vielleicht der Sohn eines von Oktavian vor dem Jahre 30 in Tergeste angesiedelten Veteranen. Sein Tod im Alter von 55 Jahren würde dann in die Zeit um 25 n. Chr. fallen. Jedenfalls gehört der Stein in vorklaudische Zeit.

I A S I

U Varaždinskim Toplicama sačuvan je natpis CIL III 4121, na kojemu car Konstantin kaže, da je *Aquas Iasas olim vi ignis consumptas cum porticibus et omnibus ornamentis ad pristinam faciem restituit*. Ptolemej (2, 13, 2) spominje panonsko pleme Ἰάσσοι. Uporedi li se ovaj oblik s nazivom *Aquae Iasae*, odnošaj postaje odmah jasan: ime plemena izvedeno je sufiksom *-iō-* iz imena vode.

Doduše Plinije (n. h. 3, 147) zove pleme *Iasi* — samo rukopis *a* (Vindob. 234 saec. XII vel XIII) ima *Iazi* — a isti oblik imadu i tri posvetna natpisa nađena u Daruvaru. Prvi, CIL III 4000, stoji na spomeniku, koji je *r(es) p(ublica) Ias(orum)* podigla caru Commodu (180.—192.), ali, kako Brunšmid nagađa, iza njegove smrti za cara Septimija Severa (193.—211.), jer je tek ovaj posvetio Commoda (god. 197.), dok ga je senat, pošto je ubijen, bio prokleo i naredio brisanje njegova imena; druga dva, s istim potpisom *r. p. Ias.*, nađena su tek god. 1907., a stoje na spomenicima podignutim caru Gordianu III. (238.—244.) i njegovoj ženi Sabiniji Tranquillini (udatoj god. 241.), up. Brunšmid, Kameni spomenici hrv. nar. muzeja u Zagrebu: u ovom „Vjesniku“ god. 11 [1911], str. 124 i d. Singular *Iasus* kao oznaka plemena nalazi se i na diplomu Domitianovu (CIL III. D XII) iz god. 85. izdatom *Frontoni Sceni f. Iaso*, koji je služio u 1. lusitanskoj kohorti u Panoniji.¹

Amo spada valjda i navod Stephana Byz.: Ἰάς, Ἰλλυρία μέρως · οἱ οἰκοῦντες Ἰάται, kako nagađa Jacobsohn (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 54, 286), jer da se po ethniku, koji vjerojatno stoji mjesto Ἰάσαι, mora isključiti veza s Ἰάφοες > Ἰωες usprkos tobožnjih ilirskih Ἰωες, za koje se ni ne zna, gdje su stanovali.

Oblici Ἰάσσοι i *Iasi*/Ἰάσαι dadu se sasvim dobro složiti, kad se sjetimo, da je u mesapskom, dakle u ilirskom jeziku donje Italije, konzontan redovito podvostručen konzontanskim *ī*, ako ga ovaj neposredno slijedi,² kako je to opazio već Deecke u svojim glasovitim raspravama „Zur Entzifferung der messapischen Inschriften“,

¹ Njegovo ime *Fronto* i oca mu *Scenus* vraća se više puta na natpisima Dalmacije i Panonije, up. Krahe, Lexikon altillyrischer Personennamen, Heidelberg 1929, s. v.; osobito je značajan natpis CIL XI 44 iz Ravene: *M. Barbi Fronton... III cast. n(at.) Delm(at...)*

² Slično se zbilo u zapadnogermanskim jezicima, ali i u lezbijsko-tesalskom narječju grčkog jezika, up. lezb. κρίνω, tes. κρίνω iz **krtin-īō*.

up. Rheinisches Museum 37 [1882] 382, osobito br. 40 na strani 392 *nekassihī*, genitiv od **nekass(i)es*; sada up. Krahe: Glotta 17 [1929], 81 i d. U *Ias-īo-* ili *Ias-īa-* (jer je u ilirskom indoevropski *o* prešao u *a*) morao je dakle konzonantski *ī* podvostručiti prethodni *s*, a zatim ispasti. Ako je ime obično pisano s jednim *s*, to valjda stoji u vezi s time, što je spirant vjerojatno glasio zapravo *š*, kako ćemo niže vidjeti, pa je reprodukcija tog tuđeg glasa nestalna.

Ako je ime *Iasae* prvobitno pripadalo vreli u Varaždinskim Toplicama, ako nadalje znamo, da su ove, kako im i ime nadjenuto od Slavena kaže, topla (sumporna) vrela, koja izviru iz zemlje s temperaturom od 58°, onda neće biti smjelo, spojimo li ilirsko ime s indoevropskim korijenom *ies* „kipjeti, pjeniti se (o vodi, koja vri)“, kojemu pripadaju među ostalim: staroind. *yasati*, *yásyati* „vri, ključa“, reduplicirano *yešati* (< **ie-īs*) „kipi, ključa“, avest. *yaēšyeiti* „vri“; gr. ζέω (< **česō*, up. ἔ-ζέσ-σα, ἔζεσμαι, ζέσ-τός, dakle = *yásati*) „vreti, kipjeti“; starovisokonjem. *jesan/gesan*, preterit *gas*, *gârum*, part. *gigeran* „vreti, pjeniti se“, srednjevis.-njem. *jesen*, *gern*, danas *gähren* = šved. dijalekt. *esa*, *as*, zatim norv. *aese* i šved. dij. *äsa* iz **jasān*, „kipjeti, uskipjeti, šumiti, juriti, bjesniti“, pak faktitiv **jazjan*, zapravo „proizvesti vrenje“: st.-vis.-njem. *jerjan*, *gerjan* i norw. *esja*. K tome nominalne izvedenice: kymr. *ias* iz **iēstā* „vrenje“, a iz **iestu-* m. sr.-vis.-njem. *jest*, *gest*, sada *Gest*, *Gischt* „kipnja, pjena“, anglosas. *giest*, engl. *yeast*, *yeast* i hol. *gest* „kvasac“, napokon iz **iestra-* starois. *įostr*, genit. *jastar* m. i *jastr* n. „kvasac“. Prema tome ilir. *iasa-* odgovara *o*-stupnju ovog korijena, kao što ga nalazimo u st.-vis.-njem. preteritu *jas/gas* ili u germ. faktitivu **jazjan*. *Aquae Iasae* znači dakle „topla vrela“ ili „toplice“ te po značenju točno odgovara hrvatskom nazivu ovog mjesta i imenu rijeke Toplice, koja kroza nj teče. Onda izvedenica s *īo*-sufiksom: *Iassīi*, kasnije *Ias(s)i*, znači „Topličani“. Ovi su dobili svoje ime ili po velikom broju toplih vrela u svojoj zemlji — up. Krapinske, Stubičke, Tuheljske, Čateške Toplice i druge na pukotini gore, koja ide od Varaždina do Brežica i Samobora — a valjda i po važnosti i ljekovitosti tih vrela, kad uvažimo, da je sam car Konstantin dao lječilište *Aquae Iasae*, koje je bilo izgorjelo, sasvim obnoviti, pa nadalje, da su istom plemenu pripadala i topla vrela u Daruvaru, gdje teče također jedna rijeka Toplica, a valjda i vrela joda u Lipiku (64°), koja nisu daleko.

Od istog je korijena izvedeno i ime *Iasulones* (predano u ablativu *Iasulonibus* It. Ant. 264), koje nosi mjesto u donjoj Panoniji na cesti Aquincum (= Budim) — Sopianae (= Pečuh), udaljeno od prvog grada 25 mp. = 37 km, dakle negdje u blizini Stolnobiogradskog jezera. Po Milleru, *Itineraria Romana* 429, udaljenosti upućuju na položaj sela Baracska, gdje su nađeni natpisi CIL III 10370-2, a u blizini je Martonvásár, gdje se našao natpis 10373. Ali važnija od ovih nalaza je činjenica, da u susjednim mjestima Duzzogó i Bodajk (8 odn. 20 km sjeverozapadno od Stolnog Biograda) ima toplica, na koje ukazuje staro ime, izvedeno običnim ilirskim sufiksom *-on-* (up. *Ditiones*, *Glinditiones*, *Bulliones*, Σίπρονες, Πάτονες) iz *Ias-ul-*; ovo je valjda

mjesno ime, u kojemu uz korijen *ias* razaznajemo sufiks *-ulo-*, poznat nam iz mjesnih imena Μέτ-ουλον i *Barg-ulum* (up. o njemu Jokl u Ebertovu „Reallexikon der Vorgeschichte“ 1,87, u Streitberg-Festgabe 1924, str. 175 i u Indogerm. Jahrbuch 11, 1927, 198).

O postojbini plemena Iasi imamo vijesti kod Plinija i Ptolemeja na već navedenim mjestima. Prvi veli: *amnes clari et navigabiles in Danuvium defluunt Draus e Noricis violentior, Saus ex Alpibus Carnicis placidior, CXX mp. intervallo, Draus per Serretes, Serapillos, Iasos, Andizetes, Saus per Colapianos Breucosque*. Ptolemej kaže, da u sredini gornje Panonije prama istoku stanuje ovo pleme: ἐν δὲ τοῖς μεταξὺ Βόιοι μὲν πρὸς δυσμὰς καὶ ὑπ' αὐτοὺς Κολαιτιανοί, Ἰάσσιοι δὲ πρὸς ἀνατολάς καὶ ὑπ' αὐτοὺς Ὀσεριάτες. Tvrdilo se, da se samo navod Plinijev daje složiti s natpisima, po kojima je Daruvar bio središte *reipublicae Iasorum*. Prije svega nije stalno, da je Daruvar bio njezino središte, a i ako je bio, nije se to moralo nalaziti u sredini njihova područja. Zatim je Daruvar od prilike jednako udaljen (oko 40 km) i od Drave i od Save: navod Plinijev pokazuje, da je područje plemena sezalo daleko prama jugu, jer je zahvatalo i Daruvar, ali vjerojatno nije dopiralo do Save. Nadalje znamo, da je istočna granica gornje Panonije, t. j. ona, koja ju je dijelila od donje, bila crta povučena od Brigetio (= Komorn) južnim smjerom na zapad Sopianae (= Pečuh), na Dravu po Itin. Hieros. 562 u jednoj točki između postaja Marinianis i Bolentia, 44 do 53 mp., dakle oko 70 km zapadno od Osijeka, na Savu kod ušća Vrbasa te dalje do granice rimske provincije Dalmacije. Drži li se to na umu, onda nije ni Ptolemejev navod tako kriv: Iassii su se zbilja protezali do ili skoro do istočne granice gornje Panonije, dakle „prema istoku“ (πρὸς ἀνατολάς), nisu nadalje dopirali do sjeverne, ali ni do južne njezine granice, jer su na jugoistoku gornje Panonije stanovali Varciani, nego su bili više „u sredini“ (ἐν δὲ τοῖς μεταξὺ); računa li se naime od navedene granične crte prvom trećinom odlomak od Brigetio do jezera Pelso (= Blatno), drugom trećinom odavle do Drave, a trećom odavle na jug, onda su se Iassii prostirali do sjevernog dijela ove zadnje trećine, a ne bi bilo isključeno i uz južni dio druge trećine, ako su imali posjeda preko Drave. Tu su s njima graničili Oseriates, koji su po Ptolemeju stanovali „ispod“, t. j. sjeverno od njih. *Oseriates* su prozvani, kako su već Kretschmer (Glotta 14, 98) i Jokl (kod Eberta, Reallexikon der Vorgeschichte 6, 39 i 43) opazili, po svojim sjedištima na Blatnom jezeru, jer je ime sa sufiksom *-at-* (up. *Delm-atae, Docleates, Labeates* itd.) izvedeno iz indoevr. **āghero-* „jezero“, kao i stslav. *ezero, jezero*, hrv. *jezero*, ruski *ózero*, lit. *ėžeras*, lot. *ezers*, stprus. *assaran*, gr. ἀχερούσια · ὕδατα ἐλώδη Hes., pa i Ἀχέρων. Prigovor, da se Blatno jezero u starom vijeku zove *Pelso* (srodno sa slav. *pleso* „jezero“), pa da bi se imala očekivati izvedenica iz imena, a ne iz apelativa ilir. **osero-*, nije opravdan, jer se, kako sam razložio u „Glotti“ 24, br. 3/4 i rijeka Διζηρος kod Pulja (Lykophron 1026) ne zove po imenu grada, nego po apelativu διζα, -διζος „grad, utvrda“, koji nam je sačuvan u tračkome (od korijena *dheiġh*: stind. *dehī* „nasip“, stperz. *didā*, novoperz. *diz, dēz* „tvrđava“, gr. τεῖχος, τοῖχος „zid“);

up. i Servitium, Sirmium i niže nanizana mjesta uz Savu, koja nisu prozvana po njezinu imenu. Sjeverno od plemena Iassii prema Blatnom jezeru stanovali su dakle Oseriates. Ako pak Plinije iza *Iasos* niz Dravu navodi Andizetes, to im on ovdje, zahvatajući kao i inače u svom opisu i donju Panoniju, doznačuje obalu donje Drave do njezina ušća u Dunav. Jokl (kod Eberta 6, 41) pravom tumači njihovo ime kao izvedenicu od spomenute riječi *δαζα* u značenju „stanovnici oko gradova (Burganwohner)“. Upozorio bih, da se prema tome u njihovu području nalazila strateški važna Mursa, a vjerojatno i Teutoburgium.

Čudnovato je donekle, da su Iassii zapremali tako veliko područje, ako su im pripadale *Aquae Iasae* u Varaždinskim Toplicama, jer udaljenost ovih od Daruvara iznosi oko 100 km, a nije stalno, da su ovo bile baš krajnje točke. Dalo bi se pomisliti, da ilir. *aquae Iasae* može kao hrv. *toplice* biti apelativ i vlastito ime, pa da *Aquae Iasae* u Varaždinskim Toplicama kao apelativ nema veze s *respublica Iasorum* u Daruvaru kao vlastitim imenom. Međutim natpis CIL III 4121 ne pogoduje ovakom shvaćanju, jer bi car Konstantin zacijelo bio *Aquae Iasae*, kad bi to značilo toplice uopće, točnije označio mjesnim imenom, da je ovo bilo različito. Ne smije se ni posumnjati, da bi ovaj natpis bio naknadno dovučen na svoje sadašnje mjesto, ne samo što je ploča ogromnih dimenzija (oko 1·5 m × 0·45), nego i iz drugog razloga. Po Pliniju (l. c.) su se uz Dravu od njezina ulaska iz Norika u Panoniju, a to je bilo zapadno od Poetovija, valjda oko Maribora, poredala plemena Serretes, Serapilli, pa dalje Iasi i Andizetes. Ako je područje Iasâ obuhvatalo Varaždinske Toplice, je li bilo mjesta za prva dva plemena do granice Norika? — O njima ne znamo iz drugih vrela ništa, ali se iz njihovih imena da ipak o njihovu smještaju nešto zaključiti.

Ser(r)etes je ime napravljeno s ilir. sufiksom *-et-*, koji nalazimo i u plemenskim imenima *Δασσαρ-ἦτ-αι*, *Peuc-et-ii* (o ovim imenima up. moja izlaganja u „Glotti“ 24, br. 3/4), iz korijena *ser-* „strujati“ (up. stind. *sísarti*, *sárati* „teče“, hom. *ῥώομαι* < **srō-īd*, stind. *sará-* „kapljevit“, gr. *ὄρος* i lat. *serum* „sirutka“), koji je u ilirskom zastupan u raznim stepenima: 1) u *e*-stepenu: *Σερ-έτ-ιον* Cass. Dio 56, 12, 1, mjesto u Dalmaciji, koje je Germanik osvojio poslije zauzeća porječja Une, a po tvorbi da se uporediti sa stind. *sar-ít* f. „rijeka, potok“, zatim *Ser-ota* (glede tvorbe up. *ῥμωτα*), o kojoj govorimo niže, pa *Serv-ít-ium* (Tab. Peut., Not. dign. occ. 32, 55. *Servitti* It. Ant. 268. *Serbitium* Rav. 4, 9. *Σερβίτιον* Ptol. 2, 15, 4), postaja *classis primae Pannonicae*, danas Stara Gradiška na Savi, a to ime ukazuje na bazu *sereu-*, iz koje se daje izvesti i stind. *srávati* „teče“ = gr. *ῥέω* (izvedeno obično iz baze *sreu-*, up. Walde-Pokorny, Etym. Wörterbuch der indogerm. Sprachen 2, 702 i d.) i stind. *sravá-t-* „rijeka“; 2) u *o*-(> ilir. *a*-)stepenu: *Sarnade* It. Ant. 269, 3, mjesto u Dalmaciji na cesti iz Salone u Servitium, s kojim stoji valjda u vezi *Sarniensis presbyter* Farlati, Illyr. sacr. 2, 164, a možda i novci *Σαρνοάτων* (Zeitschrift für Numismatik 1, 113 i d.), zatim *Σαρνοῦς*, ethnikon *Σαρνοούσιος* Steph. Byz., *Σαρνοῦσαι* Pölyaen. 4, 2, 12, i dardanski kaštel *Sarnunto*, koji spominje Marcellinus Comes pri

opisu strašnog potresa god. 518., pa se sva ta imena imadu uporediti glede sufiksa sa stind. *sarāna-* „trčeći“ i s imenom galske rijeke *Sarnus*, napokon *Saritte* ili *Sarute* (Tab. Peut.) na cesti Salona—Servitium; 3) u reduciranom stepenu *sy-* > ilir. *sir-*: *Sir-m-ium*, grad u donjoj Panoniji na mjestu današnje Mitrovice, s istim sufiksom kao stind. *sarma-h* „tok“, gr. ὄρμη „zadah“, dok se s ovim potonjim riječima ne samo u sufiksu, nego i u prijevojnomo stupnju slaže ilir. *Sarminio* Rav. 4, 19. Prijevojni se niz *ser-*: *sar-*: *sir-* potpuno slaže sa *Berzana*: *Barzanites*: *Birziminium* od korijena *bergh* „visok“, o čemu up. moja razlaganja u „Glotti“ 24, br. 3/4. *Ser-et-es* bili su dakle „Riječani“, prozvani po tome, što su stanovali uz rijeku ili rijeke, pa bi valjda taj naziv dobro pristao stanovnicima Međimurja, jer taj kraj optiječu dvije rijeke, Drava i Mura:

Mjesto oblika *Serapilli*, koji je lectio vulgata, nahodimo u najstarijem i najboljem kodeksu A (Leidensis, saec. IX. ex.): *Syrapillos*, rukopis E^s (Paris. 6795, saec. XI) ima *Sirapulos*, D (Vatic. Lat. 3861, saec. XI): *Sirapillos*, a tako čita i Delfsen u svom izdanju (Berlin 1866). Ja bih se odlučio za lekciju kodeksa A, jer je prema običnim sličnim primjerima vjerojatno, da je neki prepisivač, zapevši okom za *Ser-* u prethodnom imenu *Seretes*, prenio ga i na slijedeće; drugi su prepisivači, čitajući *y* kao *i*, iz *Syr-* napravili *Sir-*. Krahe drži, da je ime glasilo *Syrapilli* ili *Sirapilli*, jer *u* u ilirskom često prelazi u *i* (Glotta 21, 191). On je to ime povezo uz indoevr. **s̥w-ró-s*, sačuvano u ovim riječima: st.-vis.-njem. i sr.-vis.-njem. *sūr*, novovis.-njem. *sauer*, anglosas. *sūr*, st.-nord. *súrr* „kiseo“, novonorv. i „vlažan, napola gnjio“, st.slav. *syrъ* „vlažan, sirov“, lit. *sūras* „slan“; on shvaća dakle ime kao izvedenicu iz ilir. *Syr-ap-* (glede dočetka up. *Col-apis*, *An-apis* / Ἄν-ἄπις), koji bi mogao značiti „močvara“ ili „kisela voda, slatina“, pozivajući se na Kretschmerovo tumačenje (Glotta 14, 98) imena Σορ-ἄπις, močvarnog ušća rječice Ἄναπις na velikoj luci Sirakuze, po kojemu je ovaj grad i prozvan. Glede tvorbe imena upozoruje na *Colapiani*, koji su prozvani po *Col-apis*, t. j. *q^hol-ap-* „kriva rijeka“ (Jokl: Zeitschrift für Ortsnamenforschung 2, 244), a dala bi se uporediti i sa *Met-/Mess-apii*. Zapadno od Varaždina nalaze se pak čuvena kisela vrela ili slatine u Rogaškoj Slatini: to je po svoj prilici stara *Syr-ap-*, po kojoj se pleme prozvalo *Syr-ap-illi* „Slatinjani“, u suprotnosti sa svojim susjedima, koji su se zvali „Topličani“ po svojim toplicama. Baš u toj suprotnosti možemo nazrijevati potvrdu, da su Iasi zbilja sezali do Varaždinskih Toplica. Prema tome su Syrapilli stanovali južno od Drave oko Rogaške Slatine. Obzirom na mali prostor do granice Norika nisu ni oni ni njihovi susjedi *Seretes* sjeverno od Drave bili velika plemena.

Iz područja plemena Iasi bio je, kako svjedoči natpis CIL VI 3297 iz Rima, i *Ulpus Cocceius eq(ues) s(ingularis) d(omini) n(ostri), castris nov(is), t(urma) Kastí, ex Pan(nonia) sup(eriore) natus ad aquas Balizas, pago Iovista, vic(o) Coc[co]netibus . . . [V]ictor frater et Iul. Proc. . . . fecerunt[nt]*. Ovaj carski gardist na konju bio je dakle rođen kod *Aquae Balizae* u gornjoj Panoniji, i to u selu *Coc[co]netes*

župe *Iovista*. Sva ta tri imena nalazimo zabilježena u rimskim itinerarima, po kojima je i ime sela nadopunjeno.

Prvo mjesto zabilježeno je u Itin. Ant. p. 265 na cesti iz Murse (Osijeka) u Sisciu (Sisak):

Mursa XXX Stravianis XXIV

Incerō XXV Aquis Balissis XXXI Varianis XXIV Siscia, ali na strani 260 stoji:
Incerō XXVIII Menneianis XXVI Varianis XXIII Siscia.

Iz ovoga se da zaključiti, da je preko mjesta Menneianae išla paralelka cesti preko Aquae Balissae, i da je ta paralelka bila nešto kraća, u koliko se smijemo pouzdati u navode itinerarâ. Udaljenost od 79 mp (= 117 km) od Aquae Balissae do Osijeka, a od 55 mp (= 81·5 km) do Siska u vezi s okolnošću, da se radi o vrelima, pristaje položaju Daruvara i Lipika. Budući da se u potonjem mjestu nije našlo rimskih ostataka, općenito se sada Aquae Balissae smještaju u Daruvar. Ali na ovome mjestu nađena su, kako rekosmo, tri posvetna natpisa na spomenicima, što ih podiže *res-publica Iasorum*. Ovo ne može biti mjesno ime, jer su *Aquae Iasae* u Varaždinskim Toplicama, pa zato Tomaschek — kojemu je bio poznat samo jedan natpis — pravom zaključuje (PWRE 2, 297), da je *Iasi* ime plemensko, a da se Daruvar sa svojim toplim vrelima u staro doba prema itinerarima zvao *Aquae Balissae (-izae)*, da je ovo ime dakle mjesno.

Predani oblici *Aquae Balissae* i *Balizae* pokazuju, da je spirant bio osobite kakvoće, koje nije imao u latinskom jeziku, pa odatle kolebanje u njegovoj reprodukciji. Vjerojatno se radi o š, koji je postao, kako smo rekli, iz *sj-*. Kad to znamo, onda ilir. *bal-is-iā* točno, glas po glas i slog po slog, odgovara stslav. *bol'bši* f. „bolja“ (= stind. *bahyas* f. od *balyas* „jači“), a srodan je sa stind. *bāla* n. „snaga“, *bala-vat*, *balin*, „jak, snažan“, lat. *de-bilis* „slab“, gr. βέλ-τερον „bolje“, βέλ-τιστον „najbolje“, valjda i nizoz., donjonjem. i friz. *pal* „nepokretan, čvrst“; Fick (Spracheinh. 412) ubrojio je amo i često spomenutu phrygijsku riječ βαλῆν „kralj“. U ilir. *bal-is-ia* imamo dakle komparativni sufiks *ies/iōs/is* u reduciranom stepenu, raširen za tvorbu ženskog roda sufiksom *iē/i dot.* (po Hirtu) *eīā/i*. Reducirani stepen komparativnog sufiksa nalazimo i u grčkim i germanskim komparativima, koji su izvedeni s *n*-sufiksom: ἡδίων, -ονος iz *ἡδ-ίσ-ων, got. *sūt-iz-a*, gen. *sūt-iz-ins* „sladi“ (u Wulfle samo u prenesenom značenju „podnošljivije“), up. i lit. *saldēsnis*. Sufiks *-ies* je prvobitno primarni sufiks; u staroindijskim Vedama stoji u vezi s glagolima u participijalnom značenju, up. i hom. κήδιστος „brineći se“ uz κήδομαι „brinuti se“ (Delbrück: Indogerm. Forschungen 14, 53 u članku „Φέριστος und Verwandtes“). Oblici spojeni s *-ies* izražavali su iz početka, da neko svojstvo postoji u osobito visokoj mjeri. Prema tome *Aquae Balissae* znači „(vrlo) jake vode, jaka vrela“, a to se slaže s činjenicom, da u Daruvaru imade više vrela, i da su vrlo jaka. Kako su i ova vrela topla — toplina im iznosi 42° do 46° — dakle toplice ili thermae, a

ustanovili smo, da je *Iasae* imalo to značenje u ilirskom, valjda i kao apelativ, i ovo nam potvrđuje, da se ovo panonsko pleme moglo po svojim toplim i ljekovitim vrelima oko Varaždina i Daruvara nazvati *Iassii* ili Topličani.

Druga dva mjesta *Iovista* i *Cocconetes* poznata su nam kao postaje na cesti Mursa—Poetovio, koju bilježe četiri rimska itinerara. Ali budući da su u ovima imena nešto različita, moramo se prije svega pozabaviti njihovim oblicima.

Itin. Ant. 129, It. Hieros 561 i Tab. Peut. bilježe mjesto *Iovia*. U obliku (*pago*) *Iovista* rimskog natpisa imamo izvedenicu, koja izražuje pripadnost ili podrijetlo od predodžbe sadržane u osnovnoj riječi, dakle po značenju *Iovista* „jovijski“ odgovara indoevr. složenom sufiksu *-is-go*, koji je osobito u germanskim, slavenskim i baltskim jezicima postao vrlo produktivan. Jednako i *-is-to-* u ilirskom. Tako su se po *Σκάρδον ὄρος*, današnjoj Šar-planini, prozvali keltski osvajači *Scordisci*, dok ih Iliri zovu *Σκορδ-ίσται*, a točnije će biti po imenu gore **Σκάρδ-ίσται*: indoevropskom i keltskom *o* stoji nasuprot ilirski *a*, keltskom *-isko-* ilirski *-ista-* (up. Nast. vjesnik 40, 32). Na jednaki se način pleme, koje stanuje oko gore Tauros u istočnim Alpama, zove keltski *Taurisci*, a ilirski *Ταυρίσται*, *Ταυρίσται*. Osobito je pak poučno, da ethnikon od imena gradova *Burnum* i *Splonum* glasi *Burnistae* i *Splonistae*. Iz ova dva ethnika dade se isto kao i iz izraza *pago Iovista* naslućivati, da je indoevr. *o* i u dočetnim slogovima u ilirskom prešao u *a* (up. Nast. vjesnik l. c.).

Jokl (kod Eberta 6, 45) izrekao je mišljenje, da je ilirski sufiks *-ista* istog postanka kao i litavski *-ýsta* (up. *jáunas* „mlad“: *jaunýsta* „mladost“), kao što litavski i ilirski i inače pokazuju mnogo srodnosti, pa drži, da ilirska imena na *-este*, *-ista* označuju rodbinska naselja. Tome je prigovorio Steinhauser (Prähist. Zeitschrift 19, 307 i d.), da je sufiks *-ist* imao kratki *i*, kako se da zaključiti iz starog oblika *Umiste* za *Imst* u Tirolu (dakle na negda venetskom zemljištu), da se prema tome ne da uporediti s litavskim sufiksom *-ýsta*, koji ima dugi *i*, a kojim se osim toga prave apstrakti. S istog razloga kvantiteta Steinhauser odbija i poredbu sa slav. kolektivnim sufiksom *-ište* < indoevr. *iskjo-*. On traži veze sa slav. *-bškъ*, lit. *-iškas*, germ. *-iska*, koji imaju isto značenje, pa pomišlja, da je ilir. *-ista* nastao ili iz nuzgrednog oblika *-isk-jo-* sa sličnom palatalizacijom kao u arbanskom, ili progresivnom palatalizacijom iz *-iskos* kao kod slav. sufiksa *-bcb-*, *-bca* iz *-iko*, *-ika*. Međutim za ovu nema dokaza ni u ilirskom ni u arbanskom, a za onu ima se opaziti, da je arbanska palatalizacija od *kj* mnogo mlada, jer kod nje sudjeluju i latinske tudice, koje nisu počele prodirati u arbanski prije 2. vijeka posl. Kr. (up. Meyer-Lübke: Gröbers Grundriss I² 1051, § 36). Ali se postanak ilirskog sufiksa *-ista* može objasniti mnogo lakše, ako se drži na umu, da je spomenuti indoevr. sufiks *-is-go-*, kako je to pokazao Brugmann (Indogerm. Forschungen 14, 11 i d.), potekao iz komparativnog sufiksa *-is*. Ali iz ovog je potekao i složeni sufiks *-is-to-*, koji je za tvorbu superlativa postao produktivnim u arijskim i germanskim te u grčkom jeziku. Budući da su superlativni oblici mladi od komparativnih, sufiks *-is-to-*, dok je u jednom

dijelu indoevropskih jezika počeo vršiti funkciju superlativa, mogao je u drugoj grani, i to baš u ilirskom, dobiti jednako značenje kao paralelni mu sufiks *is-go-*.³

Coc[co]netibus na natpisu je popunjeno prema *mut. Cocconis* It. Hieros. 561 i *Cucconis* Rav. 4, 19. Ovo su očiti ablativi sa značenjem „iz —“ kod mjesnih imena: nominativ je dakle *Cocconae*, *Cucconae*, možda i singular po uzoru *Salonae*: *Salona*, pogotovo kad u itinerarima preotimlju maha pluralia tantum kod mjesnih imena.⁴ Ime je tvoreno poznatim ilirskim sufiksom *-ōna*; vokal *o* mjesto *u* u prvom slogu je vulgarnolatinska pojava. Ethnikon glasi *Cucconetes*, *Cocconetes*. Očekivalo bi se doduše **Cocconates* ili bolje **Coccatates* po uzoru *Flanona*: *Flanates*, *Avendo(ne)*: Ἀβενδεῶται; od mjesnih imena tvorenih s drugim sufiksom nego *-ōna* tvore se većinom ethnika na *-ates* (*-atae*) tako, da se pri tome ne izgubi sufiks mjesnog imena, kao *Doclea*: *Docleates*, *Salvia*: *Salviatae*, *Bistue*: *Bistuates*, *Asseria*: *Asseriatates*, *Sapua*: *Sapuates*, *Ulcinium*: *Olciniatae*, ali i *Nedinum*: *Neditae* uz *Nedimates*. Kod sufiksa *-ōna* pojavljuje se jednom i ethnikon na *-otae*: *Tariona*: *Tariotae*. Sufiks *-et-es* nije doduše poznat iz ilirskih ethnika, ali ne samo da je kao prijevojni oblik već navedenih na *-at-* i *-ot-* mogući, nego se pojavljuje u plemenskim imenima: *Dassaratae*, *Peuc-etii* (up. o ovim imenima moj članak u „Glotti“ 24, br. 3/4), pa uz Dravu već spomenuti *Seretes* i *Andizetes*. Ime *Cucconae* izvedeno je iz indoevr. korijena *qeu-* „saviti“ s determinativom *-q-*: *qeu-q*, kojemu pripada stind. *kucāti*, *kuñcate* „steže se, savija se“, got. *hauhs*, st.-vis.-njem. *hōh* „visok“ (prvobitno **„uzvit“*), st.-nord. *haugr*, sr.-vis.-njem. *houc* „brežuljak“ i u imenima brda kao *Donners-haug* i mnogi drugi, pa slaveno-ruski *kuko-nosъ* „krivonos“, hrv. *kūka*, zatim *ōkuka*, *ōkuč* „zavoj rijeke“. Kako ne znamo položaj mjesta *Cucconae*, ne možemo dati ni točnije tumačenje. Postoji mogućnost, da je mjesto bilo na nekoj okuci Drave ili njenih pritoka, jer su neka imena mjesta na *-ōna* izvedena iz imena rijeka na *-ōn*, kao *Narōn*: *Narōna*, *Salōn*: *Salōna*. Ali taj paralelizam između imena rijeka i naselja ne postoji kod svih imena na *-ōna*, pa bi ime *Cucconae* moglo značiti i naselje na nekom brežuljku s istim razvojem značenja kao u germanskim jezicima.

Pokušajmo sada pronaći i značenje imena *Iovia*. Ovo je zabilježeno u Itin. Ant. 129, gdje su naznačene samo glavne postaje (mansiones) ceste Mursa—Poetovio, kao peta od Murse, udaljena od ove 132 (131) mp. (= 195·5 ili 194 km), a od posljednje (7.) postaje Poetovio 38 mp. (= 56 km). S tim se slaže i navod u Itin. Hieros. 562: *civ. Iovia*⁵ s neznatnim razlikama u udaljenostima (128 dot. 37 mp.). Ali treći izvor, Tabula Peutingeriana, donosi na njezinu mjestu *Botivo*, opet s manjim raz-

³ I u arbanskom je ovaj složeni sufiks još sačuvan u riječi *madhëštë* „ponos, trošak“ iz **magis-* (:lat. *magis*)-*t-ia*, up. Jokl, Studien zur alban. Etymologie und Wortbildung (Sitzungsberichte der Wiener Akademie, phil.-hist. Kl., 168, 1, Wien 1911), str. 73.

⁴ Oblik *Cuccones* (Tomaschek PWRE 2, 297) ne da se dakle opravdati.

⁵ Ako se ovdje *Iovia* naziva *civ(itas)*, to odgovara činjenici, da je tu kasnije bilo sjedište biskupsko, up. Egger: Jahreshefte des öst. Arch. Inst. 21/22. Beibl. Sp. 340.

likama u udaljenostima: samo 117 mp. do Murse (jer je tu između 3. i 4. mansio ispala jedna manja postaja ili mutatio), a 39 mp. do Poetovija. Između 3. i 4. mansio, *Serota* i *Lentulis*, ima po Itin. Ant. 31 ili 32 mp., što se slaže s Itin. Hieros.: *mans. Serota X mut. Cocconis XII mut. Cardono X mans. Lentolis*; Tab. Peut. naprotiv navodi: *Sirotis X Ioviae VIII Luntulis*, izostavlja dakle jednu mutatio. Četvrti izvor, Rav. 4, 19 — koji na cesti Mursa—Poetovio izostavlja još jednu, i to prvu mutatio iza *Lentulis* — bilježi: *Sirote, Cucconis, Lentulis*, izostavlja dakle kao i Tab. Peut. jednu mansio, ali u imenu preostale ne slaže se s ovim vrelom, nego s Itin. Hieros.; naprotiv namjesto *Iovia* donosi kao i Tab. Peut. na odnosnom mjestu lekciju *Botivo*. Udaljenosti ravenski geograf, kako je poznato, ne donosi.

Iz svega ovoga je Kukuljević (Panonija rimska: Rad Jugoslav. akad. 23, 1873, str. 108 i d.) izveo, da se tu radi o dvjema mjestima imena *Iovia*, jedno *Iovia-Botivo* nedaleko utoka Bednje i Mure u Dravu, koje on smješta u Bukovec sa sv. Petrom, gdje imade tragova povećeg grada, a drugo *Iovia Cardono* između *Sirote* i *Lentulis*, koje traži u Turnašici ili Bukovici, dok se danas obično smješta u Pitomaču. I Tomaschek (PWRE 2, 297) se složio s Kukuljevićevim izvodima, jer veli, da su mjesta *Cuccones* i *Iovia* bila u meridijanu Daruvara: prema tome je držao, da je ta *Iovia* u neposrednoj blizini mjesta *Cuccones*, dakle različita od *Iovia-Botivo*. Jednako i Vulić (PWRE 9, 2005) luči ova dva mjesta. Ovom mišljenju nema prigovora i s tog gledišta, što se ime *Iovia* zaista još i inače ponavlja na panonskom zemljištu: tako se spominje u Itin. Ant. 264 jedna *Iovia* na cesti *Sopianae—Brigetio*, udaljena 32 mp. od prvog mjesta (Pečuha), po Not. dign. occ. 33, 61 sjedište jednog *tribunus cohortis*; od istog bi korijena moglo biti izvedeno i ime druge mutatio iza Murse (16 ili 18 mp. od ove) na cesti u Poetovio, o kojoj raspravljamo: mut. *Iovalia* It. Hieros. 562, *Iovallio* Tab. Peut., *Ioballios* Rav. 4, 19, *Ἰοὐβάλλον* Ptol. 2, 15, 4, valjda oko Valpova; možda se i u nazivu *Iovis pagus* It. Hieros. 565 i Tab. Peut. (Rav. p. 192 ima samo *Pago*) za jednu mutatio u gornjoj Meziji na cesti *Viminacium—Horreum Margi*, udaljenoj 28 mp. od prvog mjesta, krije kakav domaći, ilirski naziv istog korijena. Upoređujući navode u Itin. Hieros., na Tab. Peut. i kod Ravenata dolazimo dakle do zaključka, da je između *Sirote* i *Lentulis* prva mutatio iza *Sirote* bila *Cuccona*, a druga *Iovia* ili *Cardono*. Budući da je *Car(ro)dunum*, kako dokazuje drugi dio kompozita (*dūnum*, vrlo obično u galskim imenima mjesta, znači „utvrda“), keltsko ime te vjerojatno pripada keltskim osvajačima, koji su 4. vijeka pr. Kr. provalili u naše zemlje, da se nagađati, da je *Iovia* domaće, ilirsko ime istog mjesta.

Carrodunum spominje i Ptolemej 2, 14, 4: . . . ποταμοῦ, ὃς διὰ τῶν δύο Παννονίων ἐρχόμενος καὶ σχισθεὶς κατὰ Καρρόδουνον πόλιν ὡς ἐπὶ τὸ Κέτιον ὄρος κατὰ μὲν τὸ ἀρκτικώτερον μέρος καλεῖται Σαουαρίας, κατὰ δὲ τὸ μεσημβρικώτερον Δάρος (t. j. Drava), samo što je tu napravljena zbrka i zamijenjena Mura s rijekom, koja prolazi starom Savariom (danas Steinamanger, Szombathely); rijeka se sada zove njem. Güns, mađarski Gyöngyös, ali je u gornjem toku sačuvala staro ime: njem. *Zöber*. I Not.

dign. occ. 35, 28 spominje, da je *tribunus cohortis primae Herculeae Raetorum Parroduno*, što stoji vjerojatno mjesto *Carroduno*. Prvi dio imena potječe iz galskog *carros*, latinizirano *carrus* „kola“, iz korijena *kers* „trčati“, kojemu pripadaju među ostalim lat. *curro* „trčati“, *currus* „kola“; ime ne može biti ilirsko, jer je Lagercrantz (Indogerm. Forschungen 25, 367) iz glose $\sigma\acute{\alpha}\rho\sigma\alpha\iota \cdot \acute{\alpha}\mu\alpha\zeta\alpha\iota$ Hes. i lat. *sarracum*, *serracum* (s italiskim *-rr-* iz *-rs-* „strana kola s dva velika točka i postrance zatvorenom laburom“, zaključio, da su ove potonje riječi tuđice, koje potječu iz ilir. **sarsa* < indoevr. *k̑rsā* „kola“. *Carrodunum* znači prema tome utvrdu napravljenu od kola, „Wagenburg“, kakvu su po Cezarovu opisu (B. G. I 26) napravili i Helvecani na svojoj seobi. Bit će, da su sličnu provizornu utvrdu na tom mjestu napravili galski osvajači, kad su prodrli u naše zemlje, a kasnije se i stalno tu naselili. Dade se nagađati, da mjesto tog tabora nije dotad bilo naseljeno, da je to dakle bilo novo naselje. I zbilja čini se, da je *Iov-ia* izvedenica iz indoevr. korijena *ieu-* „mlad“, kako se pokazuje u komparativu **iēu-iōs-* „mladi“ (stind. *yav̥īyas-*) ili **iou̯iōs* u jednom dijelu indoevropskih jezika, doduše ne u svim iz istog razloga: tako djelomice u keltskim jezicima (up. Brugmann, Grundriss I² 1, 125, § 123, 2. Anm.), u kojima nalazimo kymr. *iau*, sr.-kymr. *ieu*, bret. *iaou*, *iou* „mladi“, pa i u galskim imenima *Iovinca*, *Iovincillus*; pak u slavenskim i baltskim, u kojima je po ovom primarnom komparativu preuđen i pozitiv iz *iūuen-* u **iēuen-o-*, **iouno*: stslav. *junъ* „mlad“ (up. Osthoff, Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogerm. Sprachen VI, 1910, str. 293—302); nadalje u umbrijskom, gdje u mlađim iguvinskim tablama nalazimo *iouies* dat. plur. „iuvenibus, militibus“, *iovie* acc. plur., iz kojih Bechtel (Bezenbergers Beiträge 7, str. 4—6) izvodi komparativ s vokalizacijom *-ies*, dok Planta (Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte II 54, 202 i d.) pomišlja na izvedenicu sa sufiksom *-iē*: *iou-iē-s* „četa mladih“. Nije dakle isključena ni odgovarajuća ilirska tvorba *Iov-ia* „mlada, nova naseobina“. Ovo nagađanje nalazi uporišta, kako mislim, kad vidimo, da se uz drugu Ioviju (= Botivo) u daljini od 9 mp. nalazila *mutatio Sunista* It. Hieros., *Sonista* Tab. Peut., Rav., *Siniota* (*Sinistra*) It. Ant. Ako se iz ovih navoda smije izvesti kao pravi naziv *Sin-ista*, onda on prema *Iov-ista* stoji u odnosu kao „Stari“ i „Novi“ ($\Pi\alpha\lambda\alpha\acute{\iota}\omicron\pi\omicron\lambda\iota\varsigma$: $\text{Νε}\acute{\alpha}\omicron\pi\omicron\lambda\iota\varsigma$), tako obična imena za susjedna mjesta, od kojih je jedno mlađe naselje. *Sin-ista* pripada vjerojatno indoevropskom **seno-s* „star“: stind. *sánaḥ*, av. *hana*, arm. *hin*, gr. $\acute{\epsilon}\nu\eta$ „dan prije uštapa“, st.-ir. *sen*, lit. *sēnas*; stind. *sana-ká-h* = galski *Seneca* = lat. *senex* = franački *Sinigus* „seniscalcus“ (Lex Alem.) = got. *sineigs* „star“; superlativ got. *sinista*, lit. *senỹstė* „starost“. Gotska i ilirska riječ podudaraju se posvema: sufiks je istog postanja, ali značenje u ilirskom, kako smo razložili, nije superlativno, nego posesivno; u korijenu *sin-* u gotskom je prvobitni *e* zamijenjen vokalom *i*, jer je ovaj u tom jeziku zajednički predstavnik indoevropskih vokala *e* i *i* osim pred *h*, *hv*, *r*, gdje *e* vrši njegovu ulogu, dok bi u ilirskom *i* mogao biti uvjetovan slijedećim vokalom *i*, ali mogao bi biti i reprodukcija vrlo zatvorenog *e*, ili se pak

radi o slaboj predaji, što je obzirom na mnoge varijante ovog imena najvjerojatnije (up. i varijante susjednog imena *Lentulis*: *Luntulis*). Kao što je *Iov-ista* posesivna tvorba od *Iov-ia*, tako je i *Sin-/Sen-ista* od *Sen-ia*. I ovo se ime vraća na ilirskom području: to je staro ime današnjeg Senja, pa je razumljivo, da su Iliri ovo prastaro, valjda još predilirsko mjesto nazvali „Starim“.

Napokon smeta, što u *Iovia* vokal *o* nije prešao u ilirski *a* kao inače. Moglo bi se upozoriti na to, da *o* nalazimo u imenu susjednog plemena *Oseriates*. Prema tome je možda prijelaz *o* > *a* šireći se prema rubovima ilirskog jezičnog područja jenjao, a to potvrđuje, čini se, i poznati slučaj ilirskog boga *Grabovius* na istočnoj obali Italije (up. Kretschmer: Festschrift für Bezenberger 1921, str. 94). Možda u skupini *ouj* do tog prijelaza nije ni došlo, ali mi se najvjerojatnijom čini pretpostavka, da je tu djelovao vokal pozitiva indoevr. *iwen-*: *īn-* (stind. *yuvan-s* nom. *yuvā* i gen. *yūnah*, lat. *juvenis*).

Ilirsko ime *Iovia* za prvobitno keltsko naselje Carrodunum izazvalo je kasnije, kako se čini, kod Rimljana pučku etimologiju, kao valjda i kod već spomenutog *Iovis pagus* u Meziji. Nedaleko jedne *Iovije* nalazilo se naime mjesto *Herculia*, a ovo je očito kasnije ime. *Iovia* i *Herculia* u neposrednoj blizini jedna do druge vjerojatno se odnose na dva carska druga, na Dioklecijana *Iovius* i na Maximiana *Herculius*, koji su se tako zvali po svojim familijama, odnosno na vojne jedinice, koje su nosile carska imena. Ali budući da ima i drugih mjesta, koja se zovu *Iovia*, očito je, da su već postojeće ime *Iovia* u doba Dioklecijanovo počeli odnositi na Dioklecijana, a nekoj susjednoj naseobini dali ime *Herculia* po njegovu carskom drugu.

Da zaključimo. Udaljenosti navedene u itinerarima za *Iovia-Botivo* jasno upućuju na položaj Ludbrega na prijelazu preko Bednje i nedaleko njezina ušća u Dravu. Selo (vicus) *Cucconae* bilo je po Itin. Hieros. udaljeno od Murse 73 mp. (= 108 km), nalazilo se dakle negdje oko Virovitice: nije prema tome moglo pripadati seoskom kotaru (pagus), kojemu bi središte bilo *Iovia-Botivo-Ludbreg*, jer je ovo od *Cucconae* predaleko (55 mp. = 81·5 km) Ako naprotiv, slijedeći navode *Tabule Peutingeriane* pretpostavimo, da je između *Sirote* i *Lentulus* bila druga *Iovia* (= *Carrodunum*), udaljena samo 12 mp. (= 18 km) od *Cucconae* (Itin. Hieros.), onda je sasvim razumljivo, da je onaj carski gardist mogao navesti, da mu rodno mjesto *Cucconae* pripada jovijskoj župi, *pagus Iovista*, a punim je pravom također mogao naznačiti, da se rodio *ad aquas Balizas*, kod vrelâ *Balizae*. Na potonjem je mjestu bilo vjerojatno upravno središte plemena *Iasi* (*respublica Iasorum*), koje je stanovalo uz Dravu, možda mjestimice i preko nje, a pripadale su mu prvobitno i *Aquae Iasae*, koje su kasnije potpale pod *respublica Poet(oviensis)*, kako svjedoči tamo nađeni natpis CIL III 4117. Da upravno središte nije bilo u sredini zemlje, ne treba se čuditi obzirom na znamenitost ljekovitih vrela, ali nije ni isključeno, da se nije stalno nalazilo u *Aquae Balizae*.

Zusammenfassung.

Ein Vergleich des Namens *Aquae Iasae* für Varaždinske Toplice mit dem des pannonischen Stammes Ἰάσσιοι, wie ihn Ptolemäus überliefert, ergibt, daß dieser aus jenem mit dem *io*-Suffix abgeleitet ist. Abweichend davon *schreibt Plinius den Stammesnamen *Iasi*, auf drei Inschriften aus Daruvar erscheint die *r(es) p(ublica) Iasorum* und in einem Diplom Domitians ein *Fronto Iasus*, endlich sind bei Steph. Byz. die Ἰάσαι — nach einer ansprechenden Korrektur Jacobsohns KZ. 54, 286 für überliefertes Ἰάται — Bewohner eines Ἰάς genannten illyr. Gebietes. Wenn in diesen Belegen einfaches *s* und kein *z* erscheint, so kann dieses Schwanken durch den Hinweis auf das Messapische, also das Illyrische Unteritaliens, erklärt werden, wo das konsonantische *z* die Geminatio eines vorangehenden Konsonanten hervorrief und dann selbst schwand, so daß *sz* zu *ss* wurde, das wahrscheinlich wie *š* lautete. Der Name *Aquae Iasae* gehört zur idg. Wurzel *ies* „gähren“, er bedeutet somit Therme, also dasselbe, was auch sein gegenwärtiger slaw. Name *Toplice* besagt.

Aus derselben Wurzel abgeleitet ist der Name *Iasulones* in Unter-Pannonien, nach den Distanzangaben des It. Ant. (264) in der Nähe von Stuhlweißenburg gelegen, wo in den Dörfern Duzzogó und Bodajk Thermalquellen vorhanden sind. Die Bildungsmittel des Namens sind illyrisch: das Suffix *-on-* für Stammesnamen, wie in *Ditiones* u. a., und *-ulo-* für Ortsnamen, wie in Μέτρολον, *Bargulum*.

Die Angaben des Plinius und des Ptolemäus über die Sitze der Iasi widersprechen sich nicht, denn wenn sie nach jenem längs der Drau wohnten, dazu nach den inschriftlichen Zeugnissen Daruvar besaßen, so siedelten sie tatsächlich in der östlichen Mitte von Ober-Pannonien, wie Ptolemäus sagt, d. h. sie erstreckten sich bis oder fast bis zur Ostgrenze dieser Provinz, ohne ihre Südgrenze zu erreichen. Im Norden grenzten sie nach demselben Gewährsmann an die Oseriaten, die offenbar bis zum Pelso-(Platten-)See reichten, da ihr Name „Seeanwohner“ (verwandt mit slaw. *ezero* und gr. ἀχερόσια) bedeutet. Die Drau abwärts wohnten die Andizeten, nach Jokl die „Burganwohner“, wahrscheinlich schon nach Unter-Pannonien übergreifend. Zwischen der Grenze Noricum und den Iasi siedelten nach Plinius an der Drau zwei, offenbar kleine Stämme. Der Name des einen, *Ser(r)etes*, ist an die im Illyrischen stark vertretene Wurzel *ser-* „strömen“ anzuknüpfen: die Vollstufe finden wir in *Ser-et-tion*, *Ser-ota*, *Serv-itium* an der Save (Basis *sereu-*), die Abtönung in *Sarnade*, *Sarnūs*, *Sarnunto*, *Saritte* oder *Sarute*, *Sarminio*, die Schwundstufe in *Sirmium* an der Save, es liegen somit drei Ablautstufen *ser* : *sar* : *sir* vor wie in *Berzana* : *Bärzanites* : *Birziminium* (zu diesen vgl. meine Ausführungen in der „Glotta“ 24, H. 3/4). Die *Seretes* waren also „Anwohner eines oder einiger Flüsse“ und bewohnten vielleicht die einen solchen Namen rechtfertigende Murinsel. Der Name des andern Stammes, *Serapilli* oder eher mit der ältesten Handschrift *Syrapilli*, ist schon von Krahe Glo. 21, 191 (im Anschluß an Kretschmers Deutung von Σορζκώ Glo. 14, 98) zu idg. **sū-ró-s*

„feucht, sauer“ gestellt werden. Da nun nicht weit von den Aquae Iasae der bekannte Säuerling (slaw. *Slatina*) von Rohitsch der Erde entspringt, so ist wohl eine zu den benachbarten *Iasi* gegensätzliche Benennung der *Syrapilli* zu vermuten: diese waren die Besitzer des Säuerlings, jene der Thermen (slawisch also *Slatinjani* und *Topličani*).

Nach den Itinerarangaben sind die *Aquae Balissae* in Daruvar, dem Sitz der *respublica Iasorum* anzusetzen: dies war, wie schon Tomaschek (PWRE 2, 297) gesehen hatte, der Stammes-, jenes der Ortsname. Dieser, auf der Inschrift CIL VI 3297 *Aquae Balizae* lautend, enthielt, wie aus der schwankenden Wiedergabe hervorgeht, einen dem Latein ungewohnten Laut, wohl ebenso wie *Iasi* einen š-Spiranten, entstand also aus **bal-is-iā*, was sich mit aksl. *bol'vši* „besser“ deckt, und bedeutete wohl eine „sehr starke Quelle“, wie denn die Thermen von Daruvar sehr stark und ergiebig sind.

Der *pagus Iovista* auf derselben Inschrift ist als „Gau von *Iovia*“ zu deuten, denn mit *-ista-* werden Zugehörigkeitsnomina (Stammesnamen wie *Σκορδ-ισταί*, *Τεορ-ισταί* für keltisch *Scord-isci*, *Taur-isci*, Ethnika wie *Burn-istae*, *Splon-istae* zu *Burnum*, *Splonum*) gebildet: das Suffix hat also dieselbe Bedeutung wie *-is-go-* in andren idg. Sprachen, doch ist es kaum aus diesem entstanden, sondern dürfte dem sonst superlativischen *-is-to* gleich sein, was durchaus möglich ist, da beide Suffixe durch Weiterbildung aus dem komparativischen *-is-* hervorgegangen sind.

Coc[co]netibus ist Ethnikon zu *Cocconis*, *Cucconis* der Itinerare: die Nominative sind *Coccon-etes* und *Coccon-ae* oder *-ona* (nicht *Cuccones!*). Der Ortsname ist mit dem verbreiteten illyr. Suffix *-ōna* gebildet und zu idg. **qeu-q* „biegen“: ahd. *hōh*, mhd. *houc* „Hügel“, kroat. *(o)kuka* „Flußkrümmung“ zu stellen.

Aus dem Vergleich der Itinerare für die Straße Mursa—Poetovio (vgl. CIL III p. 506) ergibt sich, daß die zwischen den mansiones *Serota* und *Lentulis* (der 3. und 4. von Mursa) gelegene *mutatio Iovia* von der (5.) *mansio Iovia*, die auch *Botivo* genannt wird, schon der Lage nach verschieden ist — diese nach den angegebenen Entfernungen bei Ludbreg an der Mündung der *Bednja* in die *Drau*, jene um *Virovitica* anzusetzen — ferner daß jene mit *Cardono*, *Carrodunum* identisch ist. Der letztere Name ist keltisch, er bedeutet „Wagenburg“ und stammt wohl von den keltischen Eroberern, während der andere Name, *Iovia*, einheimisch, d. i. illyrisch, sein dürfte. Da sich in der Nähe von *Iovia-Botivo* ein *Sin-ista* (der Name ist vielfach verderbt überliefert, darum eher *Sen-ista*, ähnlich *Lentulis*: *Luntulis*) befindet, so ist darin eine gegensätzliche Benennung zu vermuten: dieser Name könnte mit dem Suffix *-ista* aus *sen-* „alt“ — wozu dann auch *Sen-ia*, heute *Senj*, *Zengg* gehören würde — gebildet sein, jener aber zu **ieu-ios* „jünger“, abgetönt **iouios*, gehören, womit besonders das umbrische *iou-ies*, nach *Planta* II 54, 202 „Schar Jüngerer“ zu vergleichen wäre. Die Schwierigkeit, daß in *Iovia* *o* statt des zu erwartenden illyr. *a* erscheint, läßt sich durch die Annahme beseitigen, daß eine Beeinflussung durch

den Vokal des Positivs idg. **iuyen-* / *iün-* vorliegt. *Senista* und *Iovista* stehen sich also wie die überall zahlreichen Alt- und Neuorte gegenüber, das von den Kelten neugegründete Carrodunum wurde von den Illyriern *Iovia* „Neuort“ benannt.

Wahrscheinlich wurde zu Diocletians Zeiten der schon bestehende, da auch anderwärts vorkommende Name *Iovia* auf Diocletianus *Iovius* bezogen, da ein Ort in der Nähe, *Herculia*, sich offenbar auf seinen Genossen auf dem Throne, Maximianus, und beide Orte auf Formationen, die den Kaisernamen tragen, beziehen.

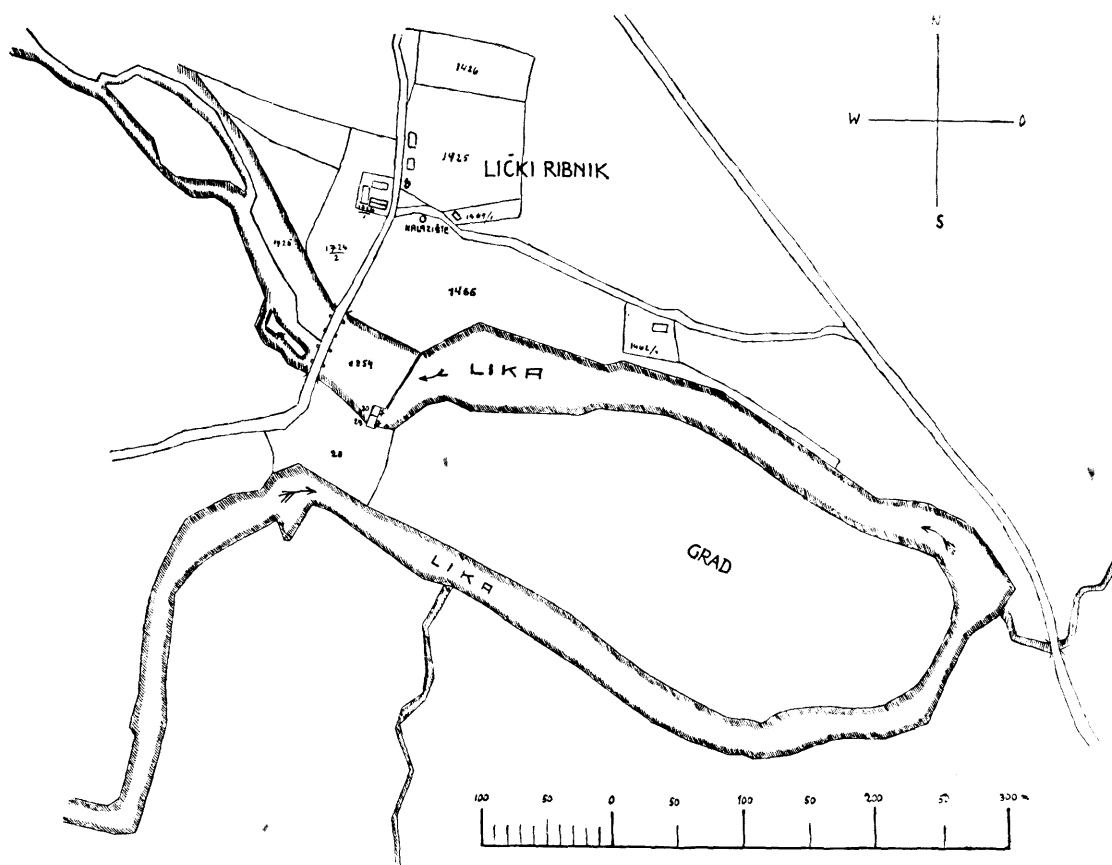
Das in der stadtrömischen Inschrift genannte *Cucconae* gehörte also zum Gau, der nach *Iovia-Carrodunum* *pagus Iovista* hieß; richtig ist auch die darauf stehende Angabe, daß es von *Aquae Balizae* nicht weit entfernt war. Die *Iasi* aber besaßen *Aquae Balizae*, *Aquae Iasae* und viele andre Thermen: daher auch ihr Name Thermenbesitzer. Ihr Gebiet erstreckte sich längs der Drau und griff vielleicht auch auf das nördliche Ufer über.

ZAGREB

ANTUN MAYER

OSTAVA U LIČKOM RIBNIKU

Godine 1930, dne 2 aprila, oko deset sati prije podne, prilikom rastreljivanja kamena na parceli br. 1466, vlasništvu Miće Sekulića iz Ličkog Ribnika (srez Gospić) k. br. 49, pokazali su se nakon eksplozije u dubljini od 1,25 m ispod sadašnje po-

vršine komadi bronzanog plosnatog tanjura (promjer 26·8 cm. visina 18 mm), komadi srebrnog novca i ulomci nakita od srebra i jantara. Budući da se je posuda nalazila u prirodnoj kraškoj pukotini, i bila pokrita zemljom, to se novac nije raspao, pa su ga mogli seljaci, među njima i sam posjednik zemljišta Mića Sekulić,

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A											
B											
C											
D											
E											
F											
G											
H											
I											
J											
K											
L											
M											

lijepo sakupiti. Novac nije kod eksplozije ništa bio oštećen, mnogo više su stradali predmeti od tankog srebrnog lima i krhkog jantara. Seljaci su uzeli pojedine komade za uspomenu, no većinu je ipak preuzeo g. Miće Sekulić, koji ih je ostupio Narodnom muzeju u Zagrebu. Kasnije se je mogao nabaviti još velik broj preostalih komada, tako da je sada veći dio nalaza u muzejskim zbirnama.

Novci kao i nakit veoma su dobro sačuvani; kemičko djelovanje vode i zemlje nije nikako utjecalo na njihovu površinu. U koliko su neki komadi slabije sačuvani, to ide na račun toga što su bili veoma dugo u prometu, poneki više od

12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
✓	1	V	S	33	•	"	"	✱	✓	A
✓	2	✓	✓	✓	✓	✓	✓	S7	✓	B
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	C
✓	✓	X	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	D
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	E
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	F
✓	✓	✓	✓	+	✓	✓	✓	X	✓	G
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	H
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	I
✓	X	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	J
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	K
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	X	✓	✓	L
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	M

200 godina. Akoprem su neki komadi manje jasni, ipak su svi sačuvali glavne karakteristike kalupa, te su i kasniji biljezi (kontramarke) veoma vidljivi i jasni.*)

Predmeti i novci, koji su nekada ovdje bili sakriveni, nisu bili daleko od ljudske naseobine. I terenske prilike, i drugi nalazi upućuju, da je tu bila naseobina po prilici u isto doba, kada su prilike silile vlasnika da sakrije svoju imovinu. Ta stara naseobina bila je svakako u rimsko doba na poluotoku, koji tvori rijeka Lika

*) Kratku bilješku o novcima iz ribničkoga nalaza napisao sam u časopisu *Numismatika* I, str. 12.

svojim zavnutim tokom. Njezini stanovnici bili su već samim tokom rijeke dobro zaštićeni, a nalazili su donekle i prehranu u rijeci, koja obiluje ribama. Tragovi rimskog kulturnog sloja i rimske krovne opeke koje sam našao na tom mjestu dokazuju nam rimsku naseobinu, pa je vjerojatno, da je radi gore spomenutih povoljnih terenskih prilika već i u prehistorijsko, barem u latensko doba, bilo ovdje naselje.

Obično je uzrok zakapanja blaga nesigurno i nemirno vrijeme, prije svega ratovi. Novci iz ovoga nalaza pokazuju nam točno vrijeme kada je ovo blago bilo zakopano. Među Augustovim denarima našla su se dva komada tipa br. 158, koji su kovani između god. 2 pr. Kr. i 11 po Kr. Već sama njihova vanjšina pokazuje, da su bili veoma kratko vrijeme u prometu, pa držim da su zakopani u gore spomenutom razdoblju. U vrijeme između 2 pr. Kr. i 11 po Kr. pada veliki Panonsko-dalmatinski ustanak kada su se god. 6 poslije Isusa digli protiv rimskoga gospodstva svi narodi od Jadranskog mora pa do Dunava i Drave. Rimljanima je uspjelo ugušiti taj ustanak krvlju, gladom i izdajstvima tek god. 9 po Is. Vjerojatno je da je netko sakrio blago u vrijeme ove borbe između 6—9 po Is.

Iz ovog nemirnog vremena imamo u našim krajevima više nalaza. Dovoljno je da spomenem onaj iz Valpova, koji je publicirao prof. Brunšmid u I svesci Nove serije ovoga časopisa na str. 108 i d. Sličan nalaz iz Aquileje je obradio g. Giov. Brusin u Notizie degli Scavi g. 1926 str. 261 i d.

Kovni predmeti i novci nađeni u Ličkom Ribniku imadu veoma veliku historičku vrijednost. Oni nam otkrivaju više nego ikoji drugi historički podatak prilike u našim krajevima, osobito u Lici, u zadnjim danima rimske republike i u prvim godinama rimskoga carstva. Zato taj nalaz zaslužuje da se opiše i naučno istraži, pa je to i učinjeno na stranicama koje slijede. U prvom redu opisani su novci, a iza toga predmeti. Kod predmeta mogao sam obraditi samo materijal u muzeju, dok sam se kod novaca mogao nešto poslužiti i drugim zbirkama. G. Ivan Rupčić, sada profesor u Sisku, u ono vrijeme u Gospiću, nabavio je 14 komada i rado ih meni ustupio za obrađivanje. Jedno 7 komada dospjelo je u Knin, pa mi je otac Luid Marun najpripravnije poslao i odljeve i potrebne podatke.

Novci

Kronološki pregled novaca sastavio sam na temelju djela H. A. Gruebera, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, sveska I—III, London 1910, i K. Mattingly-a, *Coins of the Roman Empire in the British Museum I*, London 1923. Među novcima bio je i jedan srebrni komad numidskoga kralja Jube I (60—46 pr. Kr.), koji nisam posebno opisao, a odgovara primjerku što ga opisuje L. Müller u svojem djelu *Numismatique de l'ancienne Afrique* III str. 42.

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
1	1	ROMA, 268—240 pr. Kr. <i>Anoniman</i>	4,17 19	I 15,6		Tab. I sl. 1
2	1	ROMA, 217—197 pr. Kr. <i>Anoniman</i>	3,35 18	I 360	A1, B1	Tab. I sl. 2
3	1	ITALIA, 172—151 pr. Kr. <i>Anoniman</i>	2,84 16	II 242, 431		
4	1	ROMA, 172—151 pr. Kr. <i>C. Antestius</i>	3,88 19	I 859	C1	Ispod Dioskura pas skače na d.
5	1	<i>M. Atilius Saranus</i>	3,63 18	I 681	D1	
6	1	<i>Natta</i>	3,53 18	I 846	E1	Diferira od primjerka u Brit. Mus. Bič je razvijen, a crta okvi- ra oko napisa ROMA okreće na dolje već iza slova A u NAT, dakle NAT, dok je kod Gruebera NAT
7	1	ITALIA, 150—125 pr. Kr. <i>C. Plutius</i>	3,62 18	II 249, 458		Tab. I sl. 3
8	1	ROMA, 150—125 pr. Kr. <i>P. Paetus</i>	3,70 19,5	I 877		
9	1	<i>C. Titinius</i>	3,65 17	I 908	F1	
10	3	ITALIA, 124—103 pr. Kr. <i>Q. Curtius; M. (Iunius) Silanus</i>	3,73 20,5	II 257, 482	G1	
		" " " " "	3,64 19	II 258, 487	H1, I1	
		" " " " "	3,65 18	II 258, 487		Noge kvadrige, a i napis djelomično, sa- stavljen iz točaka
11	1	ROMA, 124—103 pr. Kr. <i>P. Maenius Antiaticus M. f.</i>	3,55 18,5	I 990	J1	
12	3	<i>M. Marcius Man. f.</i>	3,69 18	I 1010	K1	
		" " " "	3,77 19	I 1011		
		" " " "	3,63 18,5	I 1012	L1	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
13	2	ITALIA, 102—100 pr. Kr. <i>Q. Fabius Labeo</i>	3,67 19	II 265, 497	M1	Knin, muzej
		" " "	3,50 19,5	II 265, 499	A2, B2	
14	1	<i>M. Tullius</i>	3,69 21	II 266, 506	C2, D2	
15	1	ROMA, 101 pr. Kr. <i>T. Cloulius</i>	3,63 19	I 1081	E2, F2	
16	1	ROMA, 99—95 pr. Kr. <i>L. Postumius Albinus</i>	3,66 20	I 1132	G2	
17	1	<i>M. Opeimius</i>	3,75 18	I 1137		
18	3	ITALIA, 99—94 pr. Kr. <i>M. Sergius Silus</i>	3,63 17	II 270, 516		
		" " "	3,60 17	II 270, 516		
		" " "	3,53 17	II 270, 516		
19	2	<i>M. Cippius M. f.</i>	3,68 15	II 271, 522	H2, I2	
		" " " "	3,57 15,5	II 271, 522		
20	5	ITALIA, 99—94 pr. Kr. <i>L. Flaminius Cilo</i>	3,75 18	II 279, 538	J2	
		" " "	3,75 19	II 279, 538	K2	
		" " "	3,75 18	II 279, 538		
		" " "	3,67 18	II 279, 538	L2	
		" " "	3,67 18	II 279, 538	M2	
21	2	ITALIA, 93—92 pr. Kr. <i>C. Serveilius M. f.</i>	3,95 19	II 280, 541		
		" " " "	3,65 20	II 280, 547	A3	
22	1	<i>M. Fourius L. f. Philus</i>	3,77 18	II 283, 558	B3	
23	1	ROMA, 92 pr. Kr. <i>L. Porcius Licinus</i>	3,71 20	I 1188	C3	Narezuckan Tab. I sl. 4

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
24	1	ROMA, 92 pr. Kr. <i>C. Publicius Malleolus C. f.</i>	3,71 19,5	I 1195		Narezuckan
25	1	ROMA, 91 pr. Kr. <i>M. Herennius</i>	3,81 18	I iza 1.245		Na aversu slovo · L ispod brade. Zbirka Rupčić u Sisku
26	4	<i>Ap. Claudius; T. Mallius</i>	3,84 18	I 1291		
		" " " "	3,86 16	I 1294	D3	
		" " " "	3,80 18	I 1294	E3	
		" " " "	3,71 18	I 1295	F3	
27	1	<i>L. Cornelius Sctpio Asiagenus</i>	3,84 18	I 1397 dif.	G3	Na rv. iznad slova T točka : T̄
28	1	ITALIA, 91 pr. Kr. <i>C. Fonteius</i>	3,68 20	II 292 599 dif.	H3	Na lijev. strani glave slovo D · Fourrée Tab. I sl. 5
29	1	ROMA, 90 pr. Kr. <i>C. Coilius Caldus</i>	3,74 18	I 1444	M3	Na rv. iznad dvo- prega slovo · H
30	4	<i>L. Appuleius Saturninus</i>	3,79 19	I 1528	I3	Na rv. ispod četvero- prega slovo ⚔
		" " "	3,75 18,5	I iza 1532	J3	Na rv. ispod kvadrige slovo : E
		" " "	3,75 20	I iza 1515	K3	Na rv. ispod kvadrige slovo ∩ ·
		" " "	3,58 18	I iza 1540	L3	Na rv. ispod kvadrige slovo L Tab. I sl. 6
31	1	<i>M. Lucilius Rufus</i>	3,77 19,5	I 1613	A4	
32	4	<i>L. Thorius Balbus</i>	3,55 19,5	I 1641	B4	Iznad lava X
		" " "	3,82 19,5	I 1627	C4	Iznad lava L
		" " "	3,83 18,5	I 1634	D4	Iznad lava R
		" " "	3,96 19	I 1640	E4	Iznad lava V
33	1	ITALIA, 90 pr. Kr. <i>Cn. Cornelius Blasio Cn. f.</i>	3,78 17,5	II 296, 628		Između Jupitra i Mi- nerve slovo II

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
34	5	ITALIA, 90 pr. Kr. <i>Q. Minucius Thermus M. f.</i>	3,83 18	II 302, 656	F 4	
		" " " " "	3,82 18	II 302, 656	G 4	
		" " " " "	3,80 19	II 302, 656	H 4	
		" " " " "	3,77 19·5	II 302, 656		
		" " " " "	3,75 19·5	II 302, 656		
35	1	<i>Q. Lutatius Cerco</i>	3,68 18	II 298, 640		Veoma izlizan
36	1	<i>L. Valerius Flaccus</i>	3,75 19	II 300, 647	I 4	
37	1	ROMA, 89 pr. Kr. <i>L. Sentius C. f.</i>	3,76 23	I str. 227	J 4	Broj ispod kvadrige izlizan
38	1	ITALIA, 89. pr. Kr. <i>C. Poblicius Malleolus</i>	3,53 18·5	II 308, 701	K 4	
39	1	<i>L. Pomponius Molo</i>	3,67 16·5	II 312, 737	L 4	
40	2	ROMA, 88 pr. Kr. <i>Dec. Iunius Silanus L. f.</i>	3,92 18	I ispred 1775	M 4	Na aversu slovo B na rev. br. VII Tab. I sl. 7
		" " " " "	3,88 20	I 1779 dif.		Na rev. ne vidi se broj
41	4	<i>L. Calpurnius Piso L. f. Frugi</i>	3,58 18	I br. 2044 dif.	A 5	Av.: Iza glave harpuna. Rv.: Iznad konjanika slovo C, među konjanikom i natpisom
		" " " " "	3,87 18·5	I str. 275, tip. 3 var. g.	B 5, C 5	Rv.: Ispod napisa broj CXXXVII
		" " " " "	3,95 17	I str. 265	D 5, E 5	Av.: Iza glave T a sprijeda E. Rv.: Iznad konjanika : K (br. 81, str. 252), ispod nat- pisa slovo I
		" " " " "	3,70 19			Av.: Iza glave I. Rv.: Nad konjanikom tragovi slova N (?)
42	4	ROMA, 87 pr. Kr. <i>Q. Titius</i>	3,83 19·5	I 2222	F 5, G 5	
		" "	3,66 18	I 2222		Izlizan
		" "	3,55 16·5	I 2224		Izlizan
		" "	3,45 18·5	I 2224	H 5	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
43	7	ROMA, 87 pr. Kr. <i>C. Vibius C. f. Pansa</i>	3,64 18	I cfr. 2253	I5	Av. glava Apolonova I tip. Vjerojatno deltin, veoma izlizan
		" " " " "	3,22 17	I cfr. 2262		Av. Grana Apolonova glava II tip
		" " " " "	3,63 17	I iza 2259	J5	Av. Apolonova glava II tip
		" " " " "	3,80 20	I 2265	K5	Av. Apolonova glava II tip. Ispod brade prova lade
		" " " " "	3,66 18,5	I 2268	L5	Av. Apolon. glava II tip. Ispod brade glava zmije
		" " " " "	3,68 17	I 2278		Av. Ispod brade vi- nova loza
		" " " " "	3,75 18	I 2298	M5	Av. Apolonova glava II tip. Ispod brade slovo R-
44	1	<i>L. Titurius L. f. Sabinus</i>	3,97 18,5	I 2325	A6	
45	4	" " " " "	4,05 17,5	I 2326	B6	
		" " " " "	3,96 18	I 2326		Zbirka Rupčić u Sisku
		" " " " "	3,69 18,5	I 2327	C6	Av. Pred glavom paomina grančica
		" " " " "	3,24 19	I 2328		Veoma izlizan
46	4	" " " " "	3,54 18	I 2332	D6	Rv. U odresku kaducej
		" " " " "	3,73 18,5	I 2333	E6, F6	Rv. U odresku oklop
		" " " " "	3,66 19	I cfr. 2344	G6	Veoma izlizan
		" " " " "	3,62 18	I iza 2345	H6, I6	Rv. U odresku br. XXXVI
47	3	ROMA, 86 pr. Kr. <i>Cn. Cornelius Lentulus</i>	3,78 18	I 2440	J6, K6	
		" " " "	3,69 18	I 2440	L6, M6	
		" " " "	3,62 17	I 2440	A7	
48	1	<i>L. Rubrius Dossenus</i>	3,88 18	I 2448		
49	3	ROMA, 85 pr. Kr. <i>C. Licinius L. f. Macer</i>	3,47 19,5	I 2468	B7	
		" " " " "	3,40 19	I 2467		Zbirka Rupčić u Sisku
		" " " " "	3,30 20	I 2469	C7	Knin, muzej

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
50	1	ROMA, 85 pr. Kr. <i>Man. Fonteius C. f.</i>	3,47 21·5	I 2476	D7	Savremeni falsum Tab. I sl. 8
51	3	<i>L. Julius Bursio</i>	3,50 20·5	I iza br. 2485	E7, F7	Na aversu znak: dvojna sjekira i trozub Tab. I sl. 9
		" " "	3,76 20·5	I cfr. 2513	G7, H7	Av. Iza glave riba Rv. Ispod kvadrige V
		" " "	3,83 20	I iza br. 2527		Av. Iza glave kravska no- ga. Rv. iznad kvadrige br. LX. Bab. 133
52	2	ROMA, 84 pr. Kr. <i>Gargilius, Ogulnius, Vergilius</i>	3,75 19	I 2623	I7	Izlizan
		" " "	3,66 19	I 2624	J7	
53	1	ROMA, 83 pr. Kr. <i>L. Marcius Censorinus, P. Cre- pusius, C. Mamilius Limetanus</i>	3,78 17·5	I cfr. 2636		Veoma izlizan; broj na rev. iznad kva- drige izlizan
54	2	<i>L. Marcius Censorinus</i>	3,58 18	I 2659	K7	
		" " "	3,88 16·5	I 2659	L7	
55	1	<i>P. Crepusius</i>	3,50 17	I 2670	M7	Knin, muzej Veoma izlizan
56	1	<i>C. Mamilius Limetanus</i>	3,82 19·5	I br. 2722		Na av. iza glave slovo I. Narezuckan Tab. I sl. 10
57	3	ROMA, 82 pr. Kr. <i>Q. Antonius Balbus</i>	3,61 18·5	I 2740	A8	Av. Pred vratom Jupitera K; obod narezuckan Tab. I sl. 11
		" " "	3,74 18	I 2757		Av. Ispod kvadrige slovo H. Veoma izlizan, rub narezuckan
		" " "	3,93 18·5	I 2763		Rv. Ispod kvadrige slovo P; rub narezuckan
58	1	<i>C. Norbanus</i>	3,85 18·5	I 2806		Av. Iza glave brojka CXXXXV
59	4	<i>A. Postumius A. f. Sp. N. Albinus</i>	3,80 18	I 2841		Izlizan, narezuckan; Zbirka Rupčić u Sisku
		" " " " " "	3,67 19	I 2842		
		" " " " " "	3,57 18·5	I 2842	B8	Tab. I sl. 12
		" " " " " "	3,51 19	I 2842	C8	
60	1	ORIENT, 82—81 pr. Kr. <i>L. Manlius, L. Cornelius Sulla</i>	3,79 17	II str. 462, br. 8	D8	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgovarajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra-marka	Napomena (Anmerkung)
61	1	ROMA, 81 pr. Kr. <i>C. Publicius Q. f.</i>	3,95 18,5	I 2913	E 8	Na av. i rev. slovo S; narezuckan Tab. I sl. 13
62	1	<i>C. Naevius Balbus</i>	3,51 18,5	I 2957		Na rev. iznad trige broj CXXV; narezuckan Tab. I sl. 14
63	5	ROMA, 80 pr. Kr. <i>L. Papius</i>	3,72 19,5	I 3021	F 8	Na av. zidarska daščica; na rev. zidarska žlica
		" "	3,64 17,5	I 3076	G 8	Na av. mač u koricama s remenom, na rev. galska trublja
		" "	3,47 18	I 3094	H 8	Na av. vijenac, na rev. torques
		" "	3,85 18	I 3046		Na av. brava, na rev. ključ. Zbirka Rupčić u Sisku
		" "	4,06 19	nema		Na av. iza glave paomina grana, na rev. prova Zbirka Rupčić u Sisku.
64	6	<i>Ti. Claudius Ti. f. Ap. Nepos</i>	3,79 18	I iza 3109	18, J 8	Rv. Ispod kvadrige CXIII - Tab. I sl. 15
		" " " " " "	3,47 20	I iza 3125	K 8	Rv. Ispod kvadrige A · XXXII
		" " " " " "	3,75 19	I 3139	L 8	Rv. Ispod kvadrige A · CXXIII
		" " " " " "	3,36 17		M 8	Veoma oštećen
		" " " " " "	3,69 18,5	I iza 3108	A 9, B 9	Rv. Ispod kvadrige CXI Tab. I sl. 16
		" " " " " "	3,68 20	I iza 3111	C 9	Rv. Ispod kvadrige CXXXX
65	2	ROMA, 79 pr. Kr. <i>L. Procius filius</i>	3,34 18	I iza 3149	D 9	Na rev. L · PROCI · F Tab. I sl. 17
		" " "	3,60 18,5	I 3149		Zbirka Rupčić u Sisku
66	1	" " "	3,50 18	I 3151		Knin, muzej
67	1	ROMA, 78 pr. Kr. <i>L. Cassius Q. f.</i>	3,65 17	I 3153	E 9	
68	2	<i>M. Volteius M. f.</i>	3,64 18	I 3159		
		" " " "	3,62 18,5	I 3159		
69	1	" " " "	3,76 18,5	I 3173	F 9	Rv. Iza kola štita
70	1	ROMA, 77 pr. Kr. <i>P. Satrienus</i>	3,69 18,5	I iza 3224	G 9	Na av. br. XXXXIII

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina	Odgova-	Kontra-	Napomena
			(Gewicht) gr	rajući broj kod Gruebera		
			Promjer	(Entspr.		
			(Durchm.) mm	Nr. bei Grueber)		
71	2	ROMA, 77 pr. Kr. <i>L. Rutilius Flaccus</i>	3,63	I 3244	H9, 19	
		" " "	17 3,50 20	I 3244	J9	
72	1	HISPANIA, 76—72 pr. Kr. <i>Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus</i>	3,61 18	II str. 359 br. 54	K9, L9	
73	1	ROMA, 75 pr. Kr. <i>L. Rustius</i>	3,67 17	I 3273	M9	
74	2	<i>C. Egnatius, Cn. f. Cn. n. Maxumus</i>	3,78 17	I 3280		Na rev. br. VIII
75	"	" " " " " "	3,85 17,5	I iza 3287		Na rev. slovo E?
76	1	<i>L. Farsuleius Mensor</i>	3,65 17,5	I 3306		Av. Iza glave XXIII
77	3	ROMA, 71 pr. Kr. <i>Paullus Aemilius Lepidus</i>	3,90 17,5	I 3373	A 10	
		" " "	3,59 19	I 3375	B 10	
		" " "	3,72 17,5	I 3375	C 10	
78	2	<i>L. Scribonius Libo</i>	3,74 21	I 3379		
		" " "	3,71 19	I 3379	D 10	
79	1	<i>C. Hosidius C. f. Geta</i>	3,73 19	I 3386		Narezuckan
80	1	ROMA, 70 pr. Kr. <i>L. Roscius Fabatus</i>	3,80 18	I 3490		Na av. mač, na rev. korice od mača, narezuckan
81	1	ROMA, 69 pr. Kr. <i>P. Sulpicius Galba</i>	3,90 18,5	I 3517		Zbirka Rupčić u Sisku
82	1	ROMA, 67 pr. Kr. <i>Q. Pomponius Musa</i>	3,75 19,5	I 3621	E 10	Av. Iza glave kor- njača
83	1	ROMA, 65 pr. Kr. <i>M. Aemilius Lepidus</i>	3,85 19,5	I 3642		
84	3	ROMA, 64 pr. Kr. <i>C. Calpurnius Piso L. f. Frugi</i>	3,89 18,5	I 3728 dif.	F 10	Av. br. IIII. Rv. iznad konja ~
		" " " " " "	3,75 19	I 3762 dif.		Av. L. Rev. ispod napisa br. ⊥.
		" " " " " "	3,75 17,5	I 3768 dif.		Av. Iza glave . Rv. ispod napisa točka

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
85	2	ROMA, 63 pr. Kr. <i>C. Servedius C. f.</i>	3,82 18	I 3816	G 10	Veoma izlizan
		" " "	3,73 18·5	I 3816		
86	1	ROMA, 61 pr. Kr. <i>P. Plautius Hypsaesus</i>	3,56 19	I 3847	H 10	
87	1	ROMA, 60 pr. Kr. <i>P. Fonteius P. f. Capito</i>	3,64 18	I 3854	I 10	
88	1	ROMA, 59 pr. Kr. <i>Q. Caepio Brutus</i>	3,48 19	I 3861		
89	5	ROMA, 58 pr. Kr. <i>M. Aemilius Scaurus; P. Plautius Hypsaesus</i>	3,87 18	I 3878	J 10	Veoma izlizan
		" " "	3,83 16	I 3878	K 10	
		" " "	3,89 18	I cfr. 3880	L 10	
		" " "	3,94 17·5	I cfr. 3880		
		" " "	3,85 17	I cfr. 3880		
90	2	ROMA, 56 pr. Kr. <i>L. Marcius Philippus</i>	3,71 20	I 3891		Zbirka Rupčić u Sisku
		" " "	3,56	I 3892	M 10	
91	1	ROMA, 55 pr. Kr. <i>L. Furius Cn. f. Brocchus</i>	3,91 19·5	I cfr. 3896		
92	1	ROMA, 54 pr. Kr. <i>Faustus Cornelius Sulla</i>	3,82 19	I 3914	A 11	
93	1	<i>A. Plautius</i>	3,82 18	I 3918		
94	1	ROMA, 53 pr. Kr. <i>L. Vinicius</i>	3,76 19·5	I 3925	B 11	
95	1	<i>M. Valerius Messalla f.</i>	3,88 17·5	I 3928	C 11	
96	1	ROMA, 52 pr. Kr. <i>L. Cassius Longinus</i>	3,79 21·5	I cfr. 3931	D 11	Av. Pred glavom slovo L
97	1	ROMA, 51 pr. Kr. <i>C. Memmius C. f.</i>	3,85 19	I 3939	E 11	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
98	3	ROMA, 50 pr. Kr. <i>Man. Acilius Glabrio</i>	3,74 18	I 3944	F 11	
		" " "	3,74 19	I 3944		
		" " "	3,91 20,5	I 3944	G 11, H 11	
99	11	GALLIA, 50—49 pr. Kr. <i>C. Julius Caesar</i>	4,12 17,5	II 390, 27		
		" " "	4,04 18	II 390, 27	I 11, J 11	
		" " "	3,86 18	II 391, 29		
		" " "	3,80 19,5	II 391, 29	K 11	
		" " "	3,74 18,5	II 391, 29	L 11	
		" " "	3,71 19	II 391, 30		
		" " "	3,70 19	II 391, 30	M 11	
		" " "	3,63 19	II 391, 30	A 12, B 12	
		" " "	3,60 18	II 391, 30	C 12	
		" " "	3,29 17,5	II 391, 30	D 12	
		" " "	2,83 19	II 391, 30		
100	1	ROMA, 49 pr. Kr. <i>C. Julius Caesar</i>	3,63 18,5	I 3955	E 12	
101	1	<i>Dec. Postumius Albinus Bruti f.</i>	3,61 17,5	I 3964	F 12	
102	1	<i>C. Vibius C. f. C. n. Pansa</i>	3,84 19,5	I 3977		
103	2	" " " " " " "	3,85 17,5	I 3979	G 12	
		" " " " " " "	3,45 17,5	I 3979	H 12, I 12	
104	2	ORIENT, 49 pr. Kr. <i>Q. Sicinius; C. Coponius</i>	3,74 19,5	II cfr. 468, 28	J 12, K 12	
		" " " "	3,81 17,5	II 468, 29		
105	1	ROMA, 48 pr. Kr. <i>L. Hostilius Saserna</i>	3,63 18	I 3992	L 12	
106	2	" " "	3,69 18,5	I 3995	M 12	
		" " "	3,85 19	I 3995	A 13	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) <i>gr</i> Promjer (Durchm.) <i>mm</i>	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
107	1	ROMA, 48 pr. Kr. <i>A. Licinius Nerva</i>	3,55 19,5	I 3999	B 13	Zbirka Rupčić u Sisku
108	3	ORIENT, 48 pr. pr. <i>C. Julius Caesar</i>	3,81 19	II 469, 34	C 13	
		" " "	3,78 18	II 469, 34	D 13	
		" " "	3,70 18,5	II 469, 34		
109	1	AFRICA, 47—46 pr. Kr. <i>M. Porcius Cato</i>	3,87 19	II 575, 18	E 13	
110	1	ROMA, 46 pr. Kr. <i>C. Antius C. f. Restio</i>	3,24 19	I 4031	F 13, G 13	
111	5	<i>Man. Cordius Rufus</i>	4,02 19	I 4039	H 13	
		" " "	3,68 20,5	I 4037	I 13, J 13	
		" " "	3,53 18	I 4039		
		" " "	3,39 19,5	I 4039		
		" " "	3,31 19,5	I 4039		
112	1	" " "	3,48 18	I 4043	K 13	Na rv. natpis: <i>M · CORDI</i> Tab. I sl. 18 Slomljen u dva ko- mada
113	2	AFRICA, 46 pr. Kr. <i>C. Julius Caesar</i>	3,89 17	II 576, 21	L 13	
		" " "	3,63 17,5	II 576, 25		
114	2	HISPANIA, 46—45 pr. Kr. <i>M. Poblcius; Cn. Pompeius Magnus</i>	3,97 19	II 364, 72	M 13	
		" "	3,59 19,5	II 365, 75	A 14	Rv. Paoma šira i dulja siže skoro do lade, Hispania ide d. Tab. I sl. 19
115	1	ROMA, 45 pr. Kr. <i>T. Carisius</i>	3,56 19	I 4060	B 14	
116	1	" "	3,46 16,5	I 4065	C 14	
117	4	" "	3,93 17	I 4070	D 14	
		" "	3,73 18	I 4072	E 14	
		" "	3,51 18,5	I 4072		
		" "	3,68 20	I 4073	F 14	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
118	2	ROMA, 45 pr. Kr. <i>C. Considius Paetus</i>	3,75 20	I 4090	G 14, H 14	Zbirka Rupčić u Sisku
		" " "	3,60	I 4090		
119	1	<i>L. Valerius Acisculus</i>	3,60 19	I 4104	I 14	
120	1	ROMA, 44 pr. Kr. <i>P. Sepullius Macer</i>	3,98 18	I 4169	J 14	
	2	" " "	3,71 18	I 4173	K 14	
		" " "	3,95 19	I 4175	L 14	
121	1	ORIENT, 43—42 pr. Kr. <i>C. Cassius Longinus, P. Cor- nelius Lentulus Spinther</i>	3,65 20	II 482, 77		
122	1	GALLIA, 42 pr. Kr. <i>M. Antonius, C. Jul. Caesar</i>	3,78 19,5	II 397, 53		
123	1	SICILIA, 42—38 pr. Kr. <i>Sext. Pompeius Magnus Pius</i>	3,31 19	II 561, 10	M 14	
124	1	ORIENT, 41 pr. Kr. <i>M. Antonius, M. Barbatius Philippus, C. Caesar</i>	3,50 18,5	II 490, 100	A 15	Knin, muzej
125	1	ROMA, 40 pr. Kr. <i>Petillius Capitolinus</i>	3,72 17,5	I 4220	B 15	
126	2	ROMA, 39 pr. Kr. <i>L. Mussidius T. f. Longus</i>	4,02 17,5	I 4242	C 15	Zbirka Rupčić u Sisku
		" " " " "	3,80 18	I 4243		
127	7	ROMA, 38 pr. Kr. <i>P. Clodius M. f.</i>	3,90 17,5	I 4291		Zbirka Rupčić u Sisku
		" " " "	3,87 19	I 4291		
		" " " "	3,83 19,5	I 4291		
		" " " "	3,77 19,5	I 4291		
		" " " "	3,70 16,5	I 4291		
		" " " "	3,51 18,5	I 4291	D 15	
		" " " "	3,39 17	I 4291		

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
128	1	ROMA, 38 pr. Kr. <i>C. Vibius Varus</i>	3,92 17,5	I str. 588, tip. II var.		Tab. I sl. 20
129	1	" " "	3,33 18	I 4302	E 15	
130	1	SICILIA, 38–36 pr. Kr. <i>Sext. Pompeius Magnus Pius</i>	3,59 18	II 563, 18	F 15	
131	1	<i>Q. Nasidius</i>	3,86 18	II 564, 21	G 15	
132	1	AFRICA, 36 pr. Kr. <i>Imp. Caesar Divi Julii f.</i>	3,85 18	II 580, 33	H 15	
133	1	ORIENT, 34 pr. Kr. <i>M. Antonius</i>	2,57 18	II 523, 177		
134	65	ORIENT, 32–31 pr. K. <i>M. Antonius Leg. II</i>	3,57 17	II 527, 190		
		" " " "	3,57 19	II 527, 190		
		" " " "	3,52 18	II 527, 190	I 15, J 15	
		" " " "	3,50 16,5	II 527, 190	K 15	
		" " " "	3,39 16	II 527, 190	L 15, M 15	
		" " " "	3,99 18	II 528, 191	A 16, B 16	
		" " " "	3,61 17	II 528, 191		
		" " " "	3,49 19	II 528, 191		
		" " " "	3,38 20,5	II 528, 191	C 16	
		<i>Isti Leg. III</i>				
		" " " "	3,93 18	II 528, 193	D 16	
		" " " "	3,82 16	II 528, 193	E 16	
		" " " "	3,75 16	II 528, 193 dif.		Av.: AVC, rev.: LEG III
		" " " "	3,71 18	II 528, 193	F 16	
		" " " "	3,67 17,5	II 528, 193 dif.	G 16, H 16	Av.: AVC, rev.: LEG III
		" " " "	3,56 16	II 528, 193		
		" " " "	3,56 17	II 528, 193	I 16, J 16	
		" " " "	3,40 17	II 528, 193	K 16, L 16	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
134		<i>M. Antonius Leg. III</i>	3,62 16,5	II 528, 194	M16	
		" " <i>Leg. IV</i>	3,68 17,5	II 528, 195	A17, B17	
		" " " "	3,36 18	II 528, 195		
		" " <i>Leg. V</i>	3,74 15,5	II 528, 196	C17	
		" " " "	3,68 18,5	II 528, 196	D17	
		" " " "	3,69 18	II 528, 196		
		" " " "	3,57 19	II 528, 196	E17	
		" " " "	3,49 17,5	II 528, 196		
		" " <i>Leg. VI</i>	3,66 17,5	II 528, 197	F17	
		" " " "	3,62 18	II 528, 197	G17, H17	
		" " <i>Leg. VII</i>	3,74 16	II 528, 198 dif.	I17	AVC - LEC
		" " " "	3,63 20	II 528, 198	J17	
		" " " "	3,63 18	II 528, 198	K17, L17	
		" " " "	3,50 17	II 528, 198 dif.	M17, A18	AVC - LEC
		" " " "	3,37 17	II 528, 198 dif.	B18	AVC - LEG
		" " " "	3,35 17,5	II 528, 198 dif.	C18	AVC - LEG
		" " <i>Leg. VIII</i>	3,71 18,5	II 528, 199	D18, E18	
		" " " "	3,63 20,5	II 528, 199	F18	
		" " " "	3,60 19	II 528, 199	G18	Dvojni udarac
		" " " "	3,50 18	II 528, 199		
		" " " "	3,35 18,5	II 528, 199 dif.	H18	AVC - LEG
		" " " "	3,33 17,5	II 528, 199 dif.		AVC - LEC
		" " <i>Leg. X</i>	3,77 18	II 529, 202 dif.		AVC - LEC
		" " " "	3,76 17,5	II 529, 202 dif.	I18	AVC - LEC
		" " " "	3,73 17,5	II 529, 202	J18	
		" " " "	3,66 17	II 529, 202		

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
134		<i>M. Antonius Leg. XI</i>	3,87 16,5	II 529, 203	K 18, L 18	
		" <i>Leg. XII Antiquae</i>	3,72 18	II 530, 222	M 18	
		" " " "	3,52 19,5	II 530, 222	A 19, B 19	
		" " <i>Leg. XIII</i>	3,89 17	II 529, 206	C 19	
		" " " "	3,44	II 529, 205 dif.	D 19, E 19	AVC - LEG
		" " " "	3,61	II 529, 205 dif.	F 19	AVC - LEC
		" " " "	3,40	II 529, 205 dif.	G 19	AVC - LEG
		" " <i>Leg. XV</i>	3,75	II 529, 210		
		" " " "	3,55 17	II 529, 210 dif.		AVC - LEC
		" " " "	3,66	II 529, 210		Zbirka Rupčić u Sisku
		" " " "	3,49 17	II 529, 210	H 19, I 19	
		" " <i>Leg. XVI</i>	3,02 19,5	II 429, 211 dif.	J 19	AVC - LEG
		" " <i>Leg. XVIII</i>	3,63 18	II 529, 213		
		" <i>Leg. XVIII Lybicae</i>	3,61 18,5	II 530, 226		
		" " <i>Leg. XIX</i>	3,67 19,5	II 529, 214 dif.	K 19, L 19	AVG - LEG
		" " " "	3,77 18,5	II 529, 214 dif.	M 19	AVG - LEG
		" " <i>Leg. XX</i>	3,72 18	II 529, 215		
		" " " "	3,91 16,5	II 529, 215		
		" " <i>Leg. XXII</i>	3,82 17	II 529, 217 dif.		AVG - LEG
		" " " "	3,64 16,5	II 529, 217 dif.	A 20, B 20	AVG - LEC
		" " " "	3,63 19	II 529, 217 dif.		AVC - LEC
		" " <i>Leg. ?</i>	3,69 19			

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) <i>gr</i> Promjer (Durchm.) <i>mm</i>	Odgova- rajući broj kod Mattinglya (Entspr. Nr. bei Mattingly)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
135	1	ORIENT, 31—29 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,73 20	I 98, 599	C20, D20	
136	1	"	3,76 20	I 99, 603		Tab. I sl. 21
137	1	ORIENT, 29—27 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,28 19·5	I 101, 617	E20	Fourrée Tab. I sl. 22
138	1	"	3,50	I 102, 624	F20	Knin, muzej
139	1	"	3,48 18·5	I 102, 625		
140	1	"	3,70 19·5	I 103, 634	G20	
141	3	EMERITA HISPANIAE, okolo 22—19 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,85 19·5	I 56, 305		
		"	3,76 19·5	I 56, 306		
		"	3,41 20	I 56, 308		
142	1	HISPANIA, 19—16 ili 15 pr. Kr. <i>Augustus</i>	4,05 19	I 63, 354		
143	1	"	3,78 18·5	I 64, 360		
144	1	"	3,44 18·5	I 66, 375	H20	
145	1	"	3,72 17·5	I 67, 379	I20	
146	8	"	3,92 17·5	I 72, 418		
		"	3,81 19	I 72, 418		
		"	3,81 19	I 72, 418		
		"	3,75 18	I 72, 419		
		"	3,74 18	I 72, 419		
		"	3,66 18	I 72, 419		
		"	3,53 17·5	I 72, 419		
		"	3,81 20	I 72, 422		Rv. Ratni znak na l. Orao na d.

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Mattinglya (Entspr. Nr. bei Mattingly)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
147	2	HISPANIA, 18—17 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,82 20·5	I 58, 318	J 20	
		"	3,07 19	I 58, 320	K 20	
148	1	"	3,74 20·5	I 60, 332	L 20	
149	2	"	3,64 20	I 60, 334		
		"	3,62 18·5	I 60, 334	M 20	
150	1	"	3,87 17	I 74, 428		
151	1	ROMA, 18 pr. Kr. <i>Augustus (Durmius)</i>	4,04 18	I 10, 53		
152	1	" "	3,40 18·5	I 12, 62	A 21	
153	1	LUGDUNUM, 15—12 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,73 18	I 78, 452	B 21, C 21	
154	4	"	3,80 19·5	I 79, 461		
		"	3,79 18	I 79, 461		
		"	3,76	I 79, 461		Zbirka Rupčić u Sisku
		"	3,90	I 79, 461		Knin, muzej
155	2	LUGDUNUM, 12—11 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,84 18	I 80, 465	D 21	
		"	3,78 18·5	I 80, 465	E 21	
156	2	LUGDUNUM, 11—9 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,83 19	I 81, 472		
		"	3,77 18·5	I 81, 474		
157	1	LUGDUNUM, 8 (?) pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,71 19	I 86, 502		Tab. I sl. 23
158	2	LUGDUNUM, oko 2 pr. Kr. do 11 pos. Kr. <i>Augustus</i>	3,82 20	I 91, 540		Tab. I sl. 24
		"	3,80 19	I 91, 540		

Ukupni meni poznati broj novaca iz ribničkog nalaza iznosi 357 komada. Obradio sam osim muzejskih komada još neke denare iz muzeja u Kninu, neke iz zbirke prof. Rupčića. U svemu je denara republikanskih 315, Augustovih 41 i jedan denar kralja Jube I.

Od republikanskih denara kovano je u Rimu 187 komada, u Italiji 33, na Siciliji 2, na Istoku 74, u Hispaniji 3, u Galliji 12 i u Africi 4 komada. Od Augustovih novaca kovana su u Rimu dva komada, na Istoku 6, u Hispaniji 21, u Galliji (Lugdunum) 12. Prije god. 200 pr. Is. kovana su dva komada, u vremenu od 200 do 100 pr. Is. 18 komada, od god. 100—50 pr. Is. kovano je 161 komad, od 50—40 pr. Is. 53 komada, od god. 30—40 pr. Is. 83 komada, od god. 30—20 pr. Is. 7 komada, a od 20 pr. Is. do 6 pos. Is. 31 komad. Osim Rima (189 kom.) najviše je komada kovano na Istoku, naime 80 komada, no od tih je 65 komada Antonijevih denara. Gallija i Hispanija su jednake po broju (po 24 kom.) U Galliji je kovao Caesar, a u Hispaniji najviše se kovalo za cara Augusta t. j. 21 komad. U vremenu najžešćih građanskih ratova, t. j. između god. 50—30 pr. Kr., kovano je svega 136 komada, dok je 38 komada, dakle razmjerno malo sačuvanih komada, iz zadnjih četrdeset godina.

Najstariji komad kovano u Rimu između 268—240 pr. Is. (tip br. 1) teži 4.17 gr. Od Caesarovih denara (tip br. 99) je najteži 4.12 gr, dok je najlakši 2.83 gr. Razlika u težini je 1.29 gr. I kod Antonijevih vojničkih denara je ta razlika dosta velika. Najteži komad važe 3.99 gr, dok je najlakši težak samo 3.02 gr, dakle razlika u težini 0.97 gr. Ova velika razlika kod zajedno kovanih komada pokazuje na veliku brzinu kojom se obavljalo kovanje, dok su se spremali na rat.

Kontrmarke su znakovi koje su utiskivali na novce mnogo kasnije. Te znakove možemo, s obzirom na izvanjski oblik podijeliti na dvije grupe. U prvu grupu ulaze različita slova, dok u drugu razni polumjeseci, crtice, krugovi, križevi i t. d. Gneccchi¹ misli da su znakove utiskivali privatnici, a moguće i vojnički zapovjednici, da bi kontrolirali kvalitetu novca. U našem nalazu nema komada, koji bi imao jasno označeno ime magistrata ili državne vlasti, koja bi udarila kontrmarku.

Među sotinskim denarima M. Antonija² je jedan komad obilježen znakom MP VES što znači da je kontrasigniran za vlade toga cara i svakako po magistratu. Mislim da je obilježavanje raznim znakovima u prvom redu bilo administrativnog značenja, a tek sporedno se je kod toga gledalo da li je novac dobar ili ne.

U našem nalazu imade svega 15 narezuckanih komada, a od ovih je 5 komada (dakle jedna trećina) kontrasigniranih i to tip br. 23 sa C3, tip br. 57 sa A8, tip br. 50 ima na aversu B8, a na reverzu C8, tip br. 61 ima E1. Tip br. 50

¹ Gneccchi Fr. *I contrassegni sulle monete della repubblica e del principio dell' impero*, Riv. italiana di numismatica III 1890 str. 21 i d.

² Vjesnik N. S. XI 1911, str. 248.

je savremeni falsifikat, što se vidi već na prvi pogled, ali ima ipak lijepi znak D7. Ima komada, koji su bili više puta označivani, i na njima se veoma dobro poznaju obadva znaka. Radi točne kvalitativne kontrole ne bi bilo potrebno označivati već narezuckane denare za koje se već a priori znade da ne mogu biti punjeni. Faličan komad uopće ne bi smio dobiti kontrolnog udarca kada bi se gledalo na njegov sastav. Nema smisla ni kontrolirati novac, kod koga je još prijašnji znak sasvim jasan i oštar. Radi kontroliranja kvalitete također nema smisla udarati znakove na vrlo dobro sačuvane novce Augustove koji još živi, n. pr. tip 135. Naprotiv vidi se da nije zadaća znaka, da zabrani kolanje punjenim komadima, kada imademo na tipu br. 137 znak E20, t. j. dva jasna slova S i F, pa bi novac već prilikom prve kontrole morao biti zaplijenjen.

Rimska je država dozvoljavala samo na stanovitim mjestima trgovinu sa vanjskim pograničnim zemljama. Izvoz dragocjenih kovina bio je u kasnije doba kažnjavan smrću. Vjerojatno je da su već u doba Augustovo carinarnice vodile kontrolu i dozvoljavale koliko i kakav novac se smije upotrebiti za izvoz. Novce bi označivali znakovima, a ti bi kod denara bili slični onima keltskih tetradrahma¹ domaćih stanovnika. Ova sličnost mogla bi pomoći kod hronologije keltskih novaca, koja je inače veoma zamršena.

Moguće je također da su rimski zapovjednici koji su imali prema svome imperiumu pravo kovati novac, udarali na već iskovane novce početna slova svojih imena.

Svakako stoji, iz gore navedenih razloga, da kontrmarke nisu imale svrhu da se njima jamči valjanost rimskog denara, barem još za vrijeme cara Augusta.

2. Predmeti

1) Luk plosnate i u vatri pozlaćene fibule slomljen u dva komada. Prvi ulomak 4,2 cm dug, širok je na jednom kraju 2,5 cm, sužuje se prema drugom i prelazi u spiralu. Na donju masivnu $\frac{1}{2}$ mm debelu srebrnu plohu pripojene su dvije srebrne pločice od tanjeg lima svaka po dva čavlića, jedna od pločica je oštećena. Na njima se poznaju veoma dobro tragovi pozlate, a osim toga svaka je urešena sa dvjema crtama sastavljenim od udubljenih točaka, koje idu paralelno sa rubovima. Svaka pločica završava na širem kraju 4mm širokom petljom, koja ima u sredini veoma izbočeno rebro. Kroz svaku petlju provučena je os, koja se svršava na jednoj i na drugoj strani kuglicom tako, da je čvrsto fiksirana, pa ne može ispasti iz petlje. Donja, deblja ploča svinuta je prema dolje i nastavlja se u drugom plosnatom dijelu luka.

¹ Usporedi naše kontrmarke sa znakovima na keltskim novcima iz Narta u ovom časopisu N. S. I str. 97.

Drugi odlomak dulj. 46 mm sastavljen je kao prvi iz jedne $\frac{1}{2}$ mm debele srebrne osnovne plohe. Na ovu pričvršćena je dvjema čavlima gornja tanja pozlačena ploha. Paralelno sa njenim rubom idu dva reda finim šiljkom udubjenih točaka, a treći nutarnji red sastavljen je od crtica koje stoje okomito sa debljim krajem na točkama. Uz čavao, koji je među bobicama, iskucan je na svakoj strani po jedan mali krug sa točkom, koji na taj način ornamentalno prikazuje glavice dvaju čavala. Donja, a i gornja ploha na onom kraju koji je prema sredini čitavog luka, valovito su zavijene u dva zavoja, samo se donja deblja ploha na svakom kraju proširuje u dva nastavka, koji su urešeni bobicama, pa imamo od njih četiri tri sačuvane. Kod bobica pravi gornja ploha zajedno sa donjom samo jednu 1,7 cm široku petlju, koja je u sredini urešena vani istučenim rebrom analogno dvjema petljama na prvoj polovici fibule. Kroz ovu petlju bio je provučen kao kod gornjih dvaju komada čavao, koji je svršavao bobicom na svakom kraju a koja kod nas fali. Kod ove kopče manjka nožica za držanje igle, a također i igla sama, dok je sačuvan dio spiralnog mehanizma. (Tab. II.)

2) Dva ulomka luka od plosnate fibule koji spadaju zajedno. Ukupna duljina 7,4 cm, širina na širem kraju, bez petlje koja je služila vjerojatno za pričvršćivanje uresnih bobica, 3,3 cm, a na užem kraju je 2,9 cm. Svaki od ulomaka sastavljen je iz $\frac{1}{2}$ mm debele bronsane ploče, koja služi kao podloga na koju su pričvršćene čavličima po tri paralelne tanke 9 mm široke srebrne u vatri pozlačene ploče. Paralelno uz rub ucrtane su na svakoj pločici po dvije crte među kojima leže koso paralelne manje crtice.

Kao ures služile su također srebrne bobice na kraju čavlića, koji su spajali gornje plohe sa donjom, te fale. Veoma interesantno je, da ove tanke pločice na širem kraju ne svršavaju horizontalno i da se ne prislanjaju uz podlogu nego su okrenute okomito na nju. Oštećene su, pa ne znamo kako svršavaju, ali ipak imamo neke podatke po kojima si ih možemo zamisliti.

U ovom nalazu nalaze se tri (od kojih spadaju dvije skupa) duguljaste savijene pločice od tankog srebrnog u vatri pozlaćenog lima. Uzduž po sredini svakog od ovih ulomaka idu dvije paralelne crtice od kojih sve do ruba idu kose paralelne tanke crtice, preko dviju crta koje teku uz rub. Iste ovake crtice nalazimo također na gore spomenutom završnom okomitom dijelu tanke pločice pa je potpunoma jasno, da su ove uzvinate pločice nastavak gore spomenutih i vode od jednog dijela fibule k drugome, gdje su također čavličima pričvršćene, što dokazuje jedan ulomak na kojem je još sačuvan ostatak čavla. Na najširem mjestu ovih komada usađena su kao pokraćeni puževi rogovi dva četverouglasta 3 mm visoka šiljka, koji se razilaze kao rogovi. Na njima su bile pričvršćene kao ures srebrne bobice ili nešto sličnoga. (Tab. II.)

3) Fibula, pačetvorinastog oblika od tanke srebrne žice. Stremenka proširuje se prema nožici u pločicu na kojoj je bila vjerojatno pritaljena neka uresna pločica.

Na glavici je žica svinuta u petlju, a u toj petlji okreće se svojom petljom dio tanke srebrne igle. Mjesto jantarova zrna bio je na stremenki pričvršćen privjesak od srebra, ali je od njega sačuvan samo mali komadić. Fibula je dosta primitivno izrađena, pa bi po svom obliku pripadala srednjelatenskom tipu fibula. (Tab. II).

4) Srednjelatenskom tipu pripada i fibula od srebra od koje je otkinut lijevi dio spiralnog mehanizma zajedno s iglom. Čunjasti luk je malo oštećen i prelazi na jednom kraju odmah u spiralu, koja ima na jednoj strani devet zavoja. Od zadnjeg zavoja vodi nad njima na vanjskoj strani tetiva na lijevu stranu u spiralu, koja imade također devet zavoja i koja svršava u sredini s 163 mm dugom iglom. Igla zapi-nje u nožicu koja je zapravo dosta velik trokutni žlijeb, urešen na desnoj strani cik-cak crtom, a produljuje se u dosta tankoj četverouglastoj žici, koja zavija gore i natrag k luku, kojemu je bila pripojena na onome mjestu, gdje je sada luk oštećen. Na gornjoj strani luka prelazi žica u 22 mm široku okruglu plojku, na koju je bila vjerojatno (poznaju se tragovi pritaljenja) pričvršćena druga pločica s uresom. Du-ljina 68 mm, visina luka 27 mm. Srednjelatenske fibule kojima je luk proširen u obliku čamca veoma mnogo su zastupane u Ribničkom nalazu kod Bihaća¹, u Lici², a i u Jezerinama³ ih ima mnogo. (Tab. II).

5) Srednjelatenskom razdoblju pripada također srebrna fibula od koje je otrgnuta spirala sa osam spiralnih zavoja (dva fale). Luk, obična okrugla žica pro-širuje se prema glavici u dosta široku plohu, dok je nožica jedan žlijeb za iglu narezuckan na rubovima. Nastavak od nožice je gore i natrag okrenuti komad okrugle žice sa plosnatom kuglicom, druga kuglica nožice pretvorila se je već u polukuglu, a odmah iza nje proširila se je žica tako, da obuhvaća stremenu sa obadvije strane. Vis. 2,7 cm, dulj. 6 cm. Slični komadi nađeni su u nekropoli kod Jezerina⁴ u okolici Bihaća, u Gorici⁵ (Ljubuški srez). (Tab. II).

6) Srebrna, lijevana rano-rimska provincijalna fibula, kojoj fali igla. Vanjski oblik latenske fibule u glavnom je sačuvan, ali je sastavljena iz dva organična dijela. Prvi: igla i njezin elastični mehanizam, koji je pritaljen na drugi dio (luk). Luk iz četverouglaste žice prelazi na jednoj strani u plosnatu nožicu, koja je urešena pro-bitim ornamentom i svršava na donjem kraju žlijebom za iglu, na drugoj strani kod čvora, koji je zapravo samo ornamentalni ostatak srednjo-latenskog spajanja nožice

¹ Čurčić, *Ravna grobišta Japoda u Ribiću kraj Bihaća*, Bos. Glas. X 1898 str. 627 i slj. Wiss. Mitth. aus Bosnien u. d. Herzegovina VII 1900 S. 27 Grab 66.

² Ljubić, *Popis arheološkoga odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu* 1889 str. 65 tab. IX br. 19.

³ Radimsky, *Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća*, Bos. Glasnik V 1893 str. 398 grob 361 tab. VIII sl. 11, str. 404 grob 384 tab. VIII sl. 13 i t. d., Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. III 1895 S. 146 Fig. 418, S. 151 Fig. 444.

⁴ Radimsky, *Nekropola na Jezerima u Pritoci kod Bišća*, Bos. Glasnik V 1893., Tabl. XII br. 6 i Wiss. Mitth. aus Bosnien u. d. Herzegovina III 1895 Seite 63 Fig. 48.

⁵ Truhelka, *Dva prehistorijska nalaza iz Gorice (Ljubuški srez.)* Bos. Glas. XI 1899 str. 360 sl. 27. Wiss. Mitth. aus Bosnien u. d. Herzegovina VIII 1902 Seite 20 Fig. 27 u. 28.

sa stremenkom, prelazi u plosnatu glavicu, koja je vertikalnim zarezom razdijeljena u dva dijela, od kojih se svaki proširuje na svoju stranu u malo krilo, koje obuhvaća gore od lijeva a i od desne strane spiralu sa iglom i na taj je način pojačava. Spirala od žice, koja je u sredini pripojena na glavicu, čini na lijevoj strani tri zavoja i prelazi na vanjskoj strani nožice na desnu stranu, gdje ima dva zavoja. Drugi zavoj svršava iglom (koja fali). Duljina 6,6 cm, visina 2,7 cm. Slični komadi nađeni su u svim mogućim rimskim provincijama, kod nas spominjem samo Goricu u Ljubuškom kotaru¹. (Tab. II).

7) Srebrna rano-rimska provincijalna fibula, slična prijašnjoj. Oštećena na nozi, gdje fali žlijeb za iglu. Duljine 7,5 cm, visina 3 cm. (Tab. II).

8) Rimska provincijalna fibula na baglamu (Scharnier-Fibel). Tri paralelno tekuće udubine dijele plosnati luk na četiri rebra, vrat luka je nenabraždana okomita pločica, koja svršava kao glavica u dvije petlje, kroz koje je proturena srebrna os za iglu. Krajevi osi svršavaju malim kuglicama, a igla ima na unutarnjoj strani luka trokutni nastavak, koji ju sprečava da se ne okreće prema luku. Luk prelazi u plosnatu nožicu, koja se svršava tokom za 3,3 cm dugu iglu. Duljina 3,8 cm, visina 1,7 cm. Slični komadi nađeni su u mnogim rimskim pokrajinama, kod nas spominjem Ribić kod Bihaća². (Tab. II).

9) Dio srebrne igle od fibule na baglamu. Duljina 2,2 cm.

10) Dio uzvinate nožice (zaključni dio), srebrne srednje-latenske fibule, slična u nekropoli kod Jezerina³.

11) Spirala od srebrne fibule sastavljena od 17 sačuvanih zavoja. Od zadnjeg zavoja na d. strani ide na vanjskoj strani na lijevo 3,6 cm duga nepotpuna tetiva. Širina spirale 4,7 cm.

12) Šupalj privjesak pravljen na otkok od srebrnog lima s tragovima nekadašnje pozlate. Prednja prema gledaocu okrenuta strana reljefno iskucana dok je stražnji dio ravna ploha. Na sredini gornjeg ruba pričvršćena je karika koja je služila za vješanje na vrpca, a na svakom uglu bio je u svoje doba pričvršćen duguljast manji privjesak. Tri su privjeska bila prilikom miniranja otrgnuta, dok je četvrti ostao pričvršćen i pretstavlja nam drugu ruku a ostala dva veća komada odgovarala bi nogama. Sama figura je stilizirana i prikazuje po svoj prilici ženski lik. Čini se da ima oko vrata ogrlicu. Gornji dio tijela rastavljen je od donjeg popriječnim pojaskom, koji sastavljaju tri udubene crte, od kojih je najdonja ujedno i gornja crta najmanjeg od triju koncentričnih trokuta, koji su ures donjeg tijela. U sredini unu-

¹ Truhelka, Bos. Glas. XI 1899 str. 363, sl. 33, Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. VIII 1902 Seite 22 Fig. 33.

² Čurčić, Bos. Glas. 1898 str. 629 sl. 1, Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herzegovina Bd. VII S. 5 Fig. 1.

³ Radimsky, Bos. Glas. 1893 Tab. VIII br. 7 (grob 228), Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. III 1895 S. 115 sl. 264.

tarnjeg trokuta nalazi se krug sa točkom u centru. Slična dva kruga nalaze se uz izvanjsku stranu vanjskog trokuta, nešto iznad mjesta, gdje su pričvršćene noge. Sličnih se predmeta našlo u Jezerinama. Ovdje kao udovi naznačeni privjesci vjerojatno su predmeti, koje spominje Radimsky u Bos. Glasniku 1893 str. 376 kod opisa groba br. 278, i koje prikazuje tabla XXIV br. 13 i 14. Vis. bez karike 23 mm, šir. donjeg dijela 19 mm. Ovome privjesku sličan je drugi komad po izradbi i vanjskom obliku, koji je nađen također u Jezerinama¹ u grobu br. 379, a i drugi iz groba 278. (Tab. III.)

13) Trokutna pločica vis. 28 mm, širina donjeg ruba 20 mm od srebrnog lima s istučenim čovječjim poprsjem en face. Glava je okružena vijencem od točaka, kosa je frizirana u obliku dinje, prsa su veoma izrazita, tako da možemo velikom sigurnošću tvrditi, da je ovo poprsje žensko. Poprsje se nalazi u trokutu kome su uglovi zaobljeni, ali imade pričvršćenih šest karičica za privjeske; od ovih su sačuvana samo tri komada, dvaju nema, a jedna bi karičica služila da se za nju pričvrsti predmet na verižici ili slično. Kod prijašnjega predmeta ove smo male privjeske pouzdano mogli držati čovječjim udovima i to po smještaju, broju i veličini, jer su dva manja privjeska odgovarala rukama, a dva veća nogama. I kod ovog predmeta moglo bi se misliti, da mali privjesci prikazuju udove čovječjega tijela. Protiv toga govori njihov broj. (Tab. III.)

14) Žensko poprsje en face, iskucano u srebrnom limu. Vjerojatno je bilo pripojeno na ravnoj bronzanoj pločici, koje nema. Slično je poprsje nađeno u Ribiću kod Bihača². Visina 12 mm, širina 11 mm. (Tab. III.)

15) U istom slogu dio ženskog poprsja, također iskucan u srebrnom limu. U sredini se opaža čavao, kojim je ukras pričvršćen na podlozi. Duljina 1,1 cm, širina 0,8 cm. (Tab. III.)

16) Privjesak od srebrnog lima, gornji dio manjka. Prednji je dio oštećen. Vjerojatno je prikazivao čovječji lik, koji je visio na nekoj fibuli, od koje je otrgnut. (Tab. III.)

17) Dvije međusobno vezane karičice od srebrnog lančića. Na donjoj je visio privjesak, također od srebrnog lima, ali je od njega sačuvana samo zadnja strana. Slična karičica nađena je u Vranića gromili kod Široke Kule u Lici³. (Tab. III.)

18) Dva sitna srebrna lančića, spletena od tanke žice sa kolutom na gornjem i donjem kraju. Na donjem kolutu visi šuplji privjesak (triphallus), također od srebrnog rebrastog lima sa tri kraka, koji su imali vjerojatno na kraju uloženu neku staklenu masu, od koje se ostaci u jednom još opažaju. Duljina zajedno sa lančićima 8,2 cm. (Tab. III.)

¹ Radimsky, Bos. Glasnik 1893 str. 403, tab. XXIV sl. 11, str. 375 t. XXIV sl. 7, Wiss. Mitth. aus Bosnien u. d. Herz. Bd. III 1895 S. 150 Fig. 437, S. 128 Fig. 339, Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. Bd. III S. 129 Fig. 343 i 344.

² Čurčić, Bos. Glas. 1898 str. 636 sl. 11a i b, i Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. VII 1900 S. 11, Fig. 11a.

³ Brunšmid, Vjesnik N. S. V 1901 str. 68 br. 19.

19) Dio šupljega privjeska, po svoj prilici phallusa. Srebro sa tragovima pozlate. Visina 2,7 cm, širina 0,9 cm. (Tab. III).

20) Šuplji privjesak od srebrnog lima u obliku vrča (amfore) bez ručke. Šiljasto dno tobože za usadivanje sastavljeno je od dvije kuglice, od kojih je donja manja. Trbuh posude razdijeljen je na dvije polovice, t. j. desnu i lijevu, a ornamentika je na svakoj polovici sastavljena od tri vrste ornamentata. Na donjoj pri dnu, odmah iznad veće kuglice, ima dvije paralelne horizontalne crte. Iznad toga je srednji dio trbuha razdijeljen sa osam paralelnih okomitih crta, a među njima i vratom imamo po tri horizontalne linije. Vrat posude urešen je također dvjema paralelnim crtama i prelazi u ušicu za vješanje. Visina 2 cm. Najveća širina preko trbuha 1 cm. Sastavljen je od jedne pločice, u koju su bili povučeni primitivni ornament i crtice prije nego je bila posuda napravljena. Vrčeve kao privjeske nalazimo u našim krajevima u Prozoru¹. (Tab. III).

21) Privjesak sa petljom od srebrnog, pozlaćenog tankog lima, u obliku kruga, kome je jedan dio otkinut. U sredini je pupčasto iskucan 1,3 cm širok krug, a u njemu ucrtan kao ures jedan trokut. Zajedničko je središte krug (promjer 4 mm), koji nadvisuje ostalu plohu za 0,5 cm. Oko većeg iskucanog kruga poredano je nekoliko 9 manjih krugova, od kojih svaki ima točku u središtu, a slične točke, u svemu 16, nalaze se i između krugova. Promjer 2,7 cm. (Tab. III).

22) Srednji dio sličnog srebrnog privjeska. Širina 1,5 cm. (Tab. III).

23) Ulomak sličnog srebrnog privjeska. Dulj. 2,0 cm. (Tab. III).

24) Obruč (kolut) od srebrne žice sa karičicama za privjesak. Prerez žice je okrugao do gukice 3 mm široke, gdje žica počinje prelaziti u pločicu, koja se stanjuje i proširuje do mjesta široka 8 mm, gdje se sastaju obadva kraja. Obadva kraja spojena su čavličem, a uz to ih veže i kolut za privjesak, koji ide kroz obadva kraja. Od jedne do druge prije spomenute gukice ide povrh svega toga druga tanka pločica, koja je pričvršćena na obadva kraja finim tankim čavličima sa debelim okruglim glavicama na vanjskoj strani. Vjerojatno je ovaj predmet služio za uplitanje u kosu (Lockenring) na sljepočnicama. Na kolut su se možda vješali pojedini uresi. Najveći promjer 3,7 cm. (Tab. III).

25) Srebrna pločica u obliku dvaju koluta, koji se dotiču u sredini. Na gornju plohu pripojena je druga pločica, također od srebra, a na njoj su pripojene dvije petlje, kroz koje su se mogle provući vrpce od kože ili dva lančića. Vanjski se obod sastoji od okruglih točaka, a unutrašnji krugovi sastavljeni su od dva puta po više koncentričnih krugova od žice. U sredini jednih je pričvršćena bijela staklena masa, čega kod drugih nema. Po svojoj izradbi sjeća na maškaru iz Ribića². Duljina 21 mm, visina 12 mm. (Tab. III).

¹ Ljubić, *Popis* str. 132 br. 8—11, tab. XXII br. 20 i 21.

² Čurčić, *Bos. Glas.* 1898 str. 636, sl. 9 i *Wiss. Mitth. aus Bosn. u. Herz.* VII S. 11, Fig. 9.

26) Dva sitna srebrna spletena lančića sa kolutima na jednom i na drugom kraju za drugi kolut ili eventualni privjesak. Kolut na kraćem lančiću iz tanje je žice i veže se poput osmice. Obadva su kraja ovog koluta omotana tankom žicom, koja se isprepliće i spaja ponovno jedan kraj sa drugim. Sličnih komada našlo se u Jerzinama¹. Duljina kraćeg komada 4,3 cm, duljeg 5,7 cm. (Tab. III).

27) Okrugla pločica od srebrnog lima sa tragovima pozlate, pravljena na otkok, koja je vjerojatno bila pričvršćena na neku podlogu. U sredini je ispupčen krug, koga se dotiču vršcima krajnji dijelovi od šest elipsa. Svaka elipsa sastavljena je od dva dijela i to od unutarnje iskucane plohe i od dvije uzdignute, po 1 mm široke crte, koje teku paralelno sa rubovima uzdignute pločice, a svi se sastaju kod spomenutog kruga. Od tih dviju crta svaka je gusto nasjeckana poprečnim crtama. Sve se nalazi u 3 cm širokom izbočenom krugu, koji je izrezan veoma gustim poprečnim crtama. Oko kruga teče opet 3 mm široka ravna pločica, na kojoj se nalaze pojedine rupe za čavle, kojima je bila pločica pričvršćena. Taj je vanjski rub mjestimice oštećen. Promjer 3,8 cm. (Tab. III).

28) Okrugla pločica od srebrnog tankog lima, na gornjoj strani pozlaćena, urešena dvjema koncentričnim krugovima, čije je središte također ispupčani krug. Centralni krug tvori iskucana linija. Drugi krug je sastavljen od dvadeset iskucanih točaka, a okolo njega smješteno je, također u krugu, jedanaest kružića, sa jednom udubljenom točkom u sredini. Pločica je na mjestima oštećena, a po tragovima na donjoj strani primjećuje se, da je pritaljena na neku podlogu, možda fibulu ili slično. Promjer 2 cm. (Tab. III).

29) Okrugao ures od srebrnog lima, sastavljen zapravo od dva komada i to donje bronsane pločice, koja je bila, sudeći po tragovima, pritaljena na neku drugu podlogu, i gornje srebrne s ornamentima. Dvije veće rupe pokazuju, kako je pločica još i čavlicima bila pričvršćena na podlogu. Gornja srebrna pločica pozlaćena je i pričvršćena sa tri čavlića na donju. Ornament se sastoji od dva koncentrična kruga, a u sredini je bila kao umbo pričvršćena vjerojatno staklena masa (koje danas nema). Cijeli krug razdijeljen je crtama, koje vode od središta k obodu na osam sektora, od kojih je svaki urešen sa tri točke. Promjer 2,2 cm. (Tab. III).

30) Komadić pločice od tankog srebrnog lima, u obliku remena, koji se suzuje prema jednom kraju. Urešen s četiri reda iskucanih točaka, dva gore, dva dolje. Sredinu između ta dva para redova čini red iskucanih, nešto odebljih crta. (Tab. III).

31) Četiri, buli slična privjeska od srebrnog lima, svaki sastavljen od dvije srebrene polukugle, ispunjene olovom. Primjećuju se ostaci pločica, na koje su se kod fibula pričvršćivali. Promjer 1,3 cm. (Tab. III).

¹ Radimsky, Bos. Glas. V 1893 grob 9 i 278, Tab. XXIV sl. 4 i 9. Wiss. Mitth. aus Bosn. u. d. Herz. III 1895 S. 128, Fig. 336 i 337.

32) Dvije cijevčice, svaka sastavljena od po četiri prošupljena staklena zrna. Duljina 1,1 cm, debljina 0,4 cm.

33) Šuplje zrno od srebrnog lima, lijepo narebreno, sa dva otvora, kroz koja je bila vjerojatno provučena vrpca ili žica za nizanje. Slični komadi nađeni su u Jezerinama.¹ Promjer 1,3 cm. (Tab. III).

34) Dva ulomka šuplje okrugle jabučice od srebrnog lima. Svakako imitacija sličnih jabuka od pečene gline². Zrno je bilo sastavljeno od šest izbočenih okruglih ploha, koje su urešene trima iskucanim koncentričnim krugovima. Ovi krugovi odgovarali bi bojadisanim krugovima na spomenutim zrnima od pečene gline. Unutarnji dio tih krugova razdijeljen je dvjema paralelnim crtama u dvije polovine. Jednu ispunjava više paralelnih crta, koje vode od sredine prema obodu kruga. Druga polovica kruga opet je razdijeljena dvjema paralelnim crtama u dvije polovice, gdje su u svakoj po dva koncentrična kruga. Čini se, da su četiri strane ovog uresa probušene, pa držim da bi ovaj predmet mogao služiti zato da drži čvor od više vrpca koji bi se nalazio u unutrašnjosti kugle, a odavde bi svaka vrpca išla svojim smjerom kroz svoj otvor, kako se ne bi pomiješale³. (Tab. III).

35) Kolut od 2 mm debele srebrne žice, koja je zavezana u obliku osmice. Na tom kolutu obruč od žice, na kome je vjerojatno visio kakav privjesak. Promjer 2 cm. (Tab. III).

36) Sličan kolut, sastavljen od tanje žice, koji je također vezan u obliku osmice. Obadva komada služila su vjerojatno za upletanje u kosu. Slične komade iz Ribića publicirao je Čurčić⁴. (Tab. III).

37) Okrugao srebrni prsten od tankog lima bez ikakvog uresa, ali se primjećuju na jednome mjestu tragovi pritaljivanja, pa je vjerojatno, da je bila tamo pričvršćena kakva mala pločica. Paralelno s gornjim i donjim rubom vuče se po jedna crta. Širina prstena 0,7 cm, promjer 2,1 cm. (Tab. III).

38) Dio prstena od srebrnog lima, s ovalnom pločicom u sredini. Na pločici slova AE sastavljena iz udubjenih točaka. Slova AE nalaze se i na jednom zlatnom prstenu iz Vinkovaca⁵. Po vanjskom obliku potpuno odgovara jednom zlatnom prstenu, koji je po svoj prilici nađen u Mainzu⁶. (Tab. III).

39) Dva ulomka grivne od pozlaćene bronsane žice. Sličan predmet nađen je u Jezerinama⁷. (Tab. III).

40) Kolut od jantara, slomljen u dva komada, postaje od vanjskog ruba prema unutrašnjosti deblji, gdje je najdeblji u razmaku od 1,5 cm od vanjskog ruba. Od

¹ Radimsky, Bos. Glas. V 1893, Tab. XXV sl. 6 i 7. Mitth. aus Bosn. u. d. Herz. III 1895, S. 66, Fig. 57.

² Brunšmid, Vjes. N. S. V str. 68 sl. 1. Ovaj privjesak sličan je i privjesku iz pečene zemlje, koji spominje iz Hallstatta Sacken, *Das Grabfeld von Hallstatt* str. 81, tab. XVIII sl. 6a.

³ Slično, također iz Hallstatta, spominje Sacken na istom mjestu str. 82, tab. XVII sl. 15.

⁴ Čurčić, Bos. Glas. 1898, str. 651, Wiss. Mitth. aus Bosn. u. Herz. VII S. 28, Fig. 42.

⁵ Brunšmid, Vjesnik N. S. VI 1902 str. 153.

⁶ Henkel, *Römische Fingerringe*, tab. III sl. 56.

⁷ Bos. Glas. 1893 str. 404, grob 381.

ovog najvišeg ruba suzuje se prema sredini, gdje je probušen. Kolutić visio je na dvjema verižicama, od kojih je svaka sastavljena od dva dijela i to od tri srebrna obruča, od kojih najgornji visi u petlji od užeta, spletenog od dviju žica, koje imadu i na drugom kraju petlje, a koje su išle ili kroz oveći kolut kod naušnice ili kakvu vrpču oko vrata, na kojoj su ove visjele (analogno slici u Ljubićevu *Popisu*, Tabl. XVII, br. 30, opis na str. 110). Promjer 3,5 cm, duljina zajedno sa verižicama 7,5 cm.¹ (Tab. III).

41) Pet komada privjesaka od jantara, više ili manje oštećenih, u formi romba. Donja ploha lako izbočena, gornja vodoravna. Svi rubovi i uglovi lijepo su zaobljeni. Ispod vrha, paralelno s rubovima, ide rupa, kroz koju se je provlačila žica, na kojoj je zrno visjelo. Slični komadi nađeni su u Jezerinama.² Mjere triju na slici prikazanih i najbolje sačuvanih komada su ove: (Tab. II).

Tež. 1,22 gr, vis. 1,9 cm, šir. (donj. ruba) 1,6 cm, deblj. 0,7 cm.

Tež. 1,20 gr, vis. 2,1 cm, šir. (donj. ruba) 1,5 cm, deblj. 0,6 cm.

Tež. 1,15 gr, vis. 2,1 cm, šir. (donj. ruba) 1,3 cm, deblj. 0,7 cm.

42) Privjesak od jantara u formi ovnove glave. Gornjeg dijela nema, ali se ipak poznaje trag rupe, kroz koju je bila provučena žica ili vrpca za vješanje. Na mjesto očiju glava je također probušena rupom od desne na lijevu stranu i čini se, da je bila umetnuta neka masa ili staklo, koja je tu ispala. Zrno se prema donjem kraju brzo suzuje u oblik ovčje gubice. Vis. 2,2 cm, šir. 1,5 cm, deblj. 1,1 cm, tež. 2,15 gr. (Tab. II).

43) Duguljasto zrno jantara, na donjoj strani ravno, a na gornjoj konveksno i urešeno paralelnim crtama. Probušeno je dvaput, i to jednom u sredini u smjeru glavne osi gdje je bilo vjerojatno pričvršćeno na stremenke koje fibule ili na vrpci. Druga rupa ide paralelno sa prvom i služila je zato da se u nju pričvrsti kakav privjesak. Dulj. 4 cm, šir. 2 cm, tež. 12 gr.³ (Tab. II).

44) Zrno jantara u obliku duguljastog bisera. U sredini probušeno za stremenkicu koje fibule ili za vrpču, na kojoj je bilo vjerojatno više sličnih komada. Komad je razbijen, sačuvana su tri dijela. Duljina 3,2 cm, debljina 2,4 cm, težina 8,98 gr.⁴ (Tab. II).

45) Okruglo, plosnato jantarovo zrno, sastavljeno zapravo od dva čunja, kojima je osnovna ploha zajednička, ali su im vrhovi odbijeni. Sredina zrna je s obje strane udubljena i s obje strane probušena rupom kroz koju je provučen čavao, kojim je pričvršćena na jednoj strani okrugla pločica od srebrnog lima, na

¹ Slične kolute iz naših krajeva objelodanjuju Brunšmid, *Vjesnik N. S.* V str. 68, sl. 6, Radimsky, *Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća*, Bos. Glas. V 1893 tab. XXIV br. 8, nađeno u grobu br. 278. *Mitth. aus Bosn. u. d. Herz. Bd. III* 1895 S. 128 Fig. 340.

² Radimsky, Bos. Glas. V 1893 Tab. XXVI sl. 15, 16, 17, grob 267, 175, 282.

³ Slično zrno publicira Radimsky, Bos. Glas. V 1893, Tab. X br. 9, 10, grob 6. *Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. Bd. III* Seite 62, Fig. 45a u. 45b.

⁴ Slično Radimsky, Bos. Glas. V Tab. X sl. 6 i 7, grob 393a i 403. *Wiss. Mitth. aus Bosn. u. d. Herz. III* S. 152.

kojem ima i sada tragova pozlate; oko sredine su iskucane paralelne vijuge, koje vode od sredine prema rubu (svega 13), tako da čitav ornament daje izgled rozete. Na vanjskom rubu ima zrno četiri rupe, kroz koje je bila u vrijeme upotrebe provučena ili verižica ili eventualno koluti od žice u koje se je zrno vješalo. Promjer 2,8 cm, najveća debljina 1,4 cm, težina 6,95 gr. (Tab. II).

U omjeru s novcima broj teauriranih predmeta dosta je velik. Treba imati na umu, da se u našem slučaju ne radi o grobovima, nego o dragocjenom blagu, koje je netko sakupio i sakrio. Razmjerno dobro su zastupane kopče za odijelo.

Fibule ovoga nalaza spadaju u drugo željezno (latensko) i rano-rimsko doba. Zastupaju dakle ono doba, iz kojega su mnogobrojni predmeti iz Prozora kod Otočca, Kompolja i Vlašskog polja (svi u Lici), iz Jezerina, Ribića i Šanskog mosta (Bos. Krajina), a i iz Slovenije, prije svega iz Šmarja, Vinice, Vača, Sv. Lucije i Idrije kod Bače. Ulomke srebrnih fibula, tab. II br. 1 i 2 dosta je teško odrediti, pa je potrebno, da si pogledamo slične kopče koje bi nam mogle pomoći kod određivanja vremena i stila.

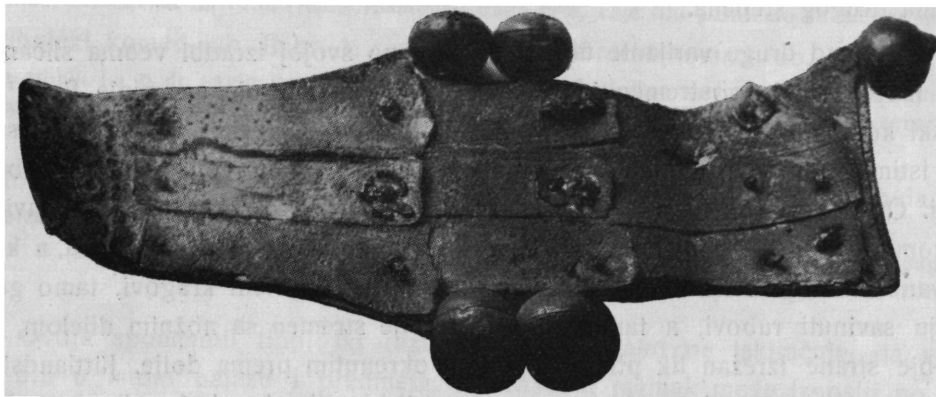
Umjesto da se na pojedine fibule vješa kao ures željezna ili druga pločica, u mnogim je primjerima luk fibule sam pločasto proširen. U prehistorijskoj zbirci narodnog muzeja u Zagrebu nalazi se iz poznatog groblja kod Prozora kod Otočca tipičan primjer kopče (sl. 1), kojoj je glavna karakteristika, da služi u prvom redu za ures¹, a tek u drugom za zakopčavanje odijela. Čitav komad dug je 11,7 cm, širina mu je na onom kraju, gdje je još sačuvano jedno puče, 3,5 cm, u sredini, gdje se nalaze na rubovima po dva okrugla dugmeta, široka je 4,5 cm, onda se opet suzuje, pa je na svršetku široka samo 3 cm. Podlogu ovoga uresa tvori 1,5 mm debela bronzana ploča, na koju je pričvršćeno na gornju stranu čavlicima 9 komada bronzanih, tankih, duguljastih pločica. Mjesto glavica imali su čavlići šuplje bobice napunjene olovom, a tih sada nema. Kuglice, od kojih je pet komada sačuvano, bile su pričvršćene također uz vanjski rub i to na komadićima žice, koji su bili pritaljeni i stisnuti između donjih i gornjih pločica. Među te ploče pričvršćena je na jednom kraju još jedna ploča (koja je bila kao sve ostale na prednjoj strani urešena bobicama, kojih sada nema, ali su preostali čavli za njih), i ta je imala da drži zajedno sa donjom pločom čvrsto stisnutu sploštenu žicu-luk, koji je na taj način sakrit među njima. Luk svršava izvana sa spiralom s tri zavoja i 10 cm dugom iglom. Igla zapinje u ukrivljeni čavao, koji je preuzeo ulogu nožice.

Iz ovoga se vidi, kako je jednostavna peschiera kopča promijenjena u plosnatu fibulu time, što je njezin luk stisnut među ploče i prekrit kao željvinim oklo-

¹ Za ures upotrebljavale su se i drugdje fibule sa veoma plosnatim, trakastim lukom (Band-

förmige Fibel, n. pr. Altmärkische Fibel). Prähist. Zeitschrift Bd. 8, 1918, S. 117.

pom, da se vidi zapravo samo spiralni mehanizam sa iglom¹, dok mjesto nožice služi jednostavno savinut čavao. Ova kopča urešena je bobicama² pa nazrijevam u tome utjecaj fibula, koje su nađene zajedno sa njom, a to su t. zv. fibule „a tre bottoni“. Ovih fibula našlo se je veoma mnogo u Prozoru³, Kopolju, Vlaškom polju, a i drugdje, a i veoma su dobro zastupane u nalazištima u Sloveniji u Sv. Luciji,⁴ u Idriji kod Bače⁵ i u Vinici⁶. Kod ovog tipa kopče primjećujemo da postaju komadi sve plosnatiji, barem jedan dio (nožica), a kadikad čitavi luk⁷ zajedno sa pucetima, koja postaju kasnije samo ornamentalno označene izbočine. Do toga je doveo naravni proces i želja da se sa što manje dragocjenog materijala postigne što veća uresna površina.

Sl. 1. Bronsana pločasta fibula iz Prozora kod Otočca. Nar. vel.

Istu pojavu kao kod spomenutih fibula, t. j. da se svi dijelovi proširuju u plohe, primjećujemo i kod tipa onih fibula koje su nastale iz tipa fibule koju zastupa spomenuta prozorska kopča. Razvitak ovih tipova možemo veoma točno slijediti. Prvi stepen pokazuje nam spomenuti prozorski komad, gdje je pravi luk od žice jednostavno sakrit među pločice, a kasnije se proširuje i mijenja od okrugle žice u ravnu ploču (drugi stepen), koja prelazi n. pr. kod komada tab. II br. 1 u spiralni mehanizam sa iglom. Kopča je, kako se vidi iz njezinog proreza, fibula sa lako zavnutim plosnatim lukom, ali je luk još toliko savinut, da može ipak pri-

¹ Ovu istu pojavu primjećuje F. A. van Scheltama, *Die altnordische Kunst*, Berlin 1923, str. 170 kod germanskih kopča iz pločica (Plattenfibel) iz željeznog doba.

² U susjednoj Italiji taj je ures veoma običan, vidi Montelius O., *La civilisation primitive en Italie* ser. A. tab. XX br. 271 i br. 279 a osobito br. 281. Posljednji je komad štoviše iz željeza. Ser. B. tab. 219 sl. 11 i tab. 224 sl. 5.

³ Ljubić, *Popis* str. 128, tab. XX sl. 97, tab. XXI sl. 98—100, svega iz Prozora preko trideset komada.

⁴ Marchesetti u *Bulletino della Società Adriatica* XIV tab. 16 sl. 7.

⁵ Szombathy u. *Mitth. d. präh. Com.* I str. 294, 4.

⁶ Katalog zbirke Mecklenburg, *Prehistoric grave Material from Carniola excavated in 1905-14* by H. H. the late Duchess Paul Friedrich of Mecklenburg, New-York 1934, — sastavili su Merhart, Lantier, Vogt, Tompa, Saria i Navarro pod uredništvom dra Adolfa Mahra, ravnatelja nar. muzeja u Dublinu. Fibule sa bobicama vidi sl. br. 54, 62, 65, 68, 73, 80, 89, 103, 107.

⁷ Ljubić, *Popis* tab. XXI sl. 101 i 102.

miti i držati odijelo, dok je to kod drugog tipa tab. II br. 2, gdje je luk sasvim ravna ploha, mnogo teže, ali se je tome pomoglo na taj način, što jedan dio ploče leži nešto niže od druge, i što je dakle među jednim i drugim neka vrst stepenica. To je međutim sve premalo, pa je umetnut između nožice i glavice stremen, koji može obuhvatiti veći komad tkanine ili nabora od odijela, kroz koje je provučena igla. Kod ribničkog komada je veza između glavice i nožice sastavljena od tri paralelna komada, od kojih su svi samo djelomično sačuvani. Ova kopča je dakle fibula na stremen (Bügelfibel) sastavljena od pločica (Plattenfibel). Obadva komada imaju kao ures okrugle bobice i na plohama ucrtane geometrijske ornamente. Po svojoj su konstrukciji oba tipa tako različita, da možemo govoriti o dvjema varijantama drugog stepena.

Komad druge varijante tab. II br. 2 je po svojoj izradbi veoma sličan fibulama iz pločica i na stremen iz Seelanda i Jütlanda, koje spominje Salin¹. Seelandski komad sastavljen je iz srebrnih djelomično pozlaćenih pločica, koje su urešene istim geometrijskim likovima, koje smo vidjeli i na prvoj i na drugoj ribničkoj kopči. Ove ornamente primjećujemo i na ploči, koja čini stremen među glavicom i nožicom one kopče. Njoj fale uresne bobice na čavlicima i na rubovima, a koje su sačuvane samo ornamentalno, i to su ispučani koncentrični krugovi, tamo gdje se sastaju savinuti rubovi, a tamo gdje se sastaje stremen sa nožnim dijelom, još je na obje strane izrezan lik ptice sa vratom okrenutim prema dolje. Jütlandski komad toga nema, nego je urešen samo geometrijskim likovima i okruglim ispupčinama na onim mjestima gdje bi morale biti bobice. Po mišljenju Salinovom oba su komada iz istog vremena. Meni se čini vjerojatnije, da je jütlandski komad stariji i bliži ribničkim komadima, koji su urešeni samo geometrijskim ornamentima, jer seelandski komad pokazuje već utjecaj južno-ruskog umjetničkog shvaćanja. Svakako je veoma blizu istini, kada kaže, da su nekoji dekorativni motivi posuđeni iz klasične kulture². Iz nalaza ribničkih komada je evidentno, da je isto umjetničko shvaćanje, t. j. grčko, izradilo ribničke fibule i oba komada spomenuta kod Salina, i utjecalo uz Rim i Kelte na dalji razvitak kopča, dok se nisu pojavile južno-ruske umjetničke struje koje su također nastale pod grčkim utjecajem. Jütlandska kopča bila bi treći stepen u razvoju plosnate fibule, dok je seelandski komad već prelaz k tobožnjim gotskim fibulama. Treći stepen u razvoju plosnate fibule sa savinutim lukom, ali bez bobica, pokazuju neki primjerci iz Prozora³ i iz Vinice. Jednom komadu iz Vinice⁴ služi za luk ploha sa karikom na donjoj strani, na koju je bilo pričvršćeno dvojno poprsje konja nešto oštećeno, a na njem vise lančići sa privjescima. Privjesak je veoma sličan privjescima iz Jezerina, koji su nađeni u grobu

¹ Salin Bernhard, *Die altgermanische Tierornamentik*, Stockholm 1904, str. 48 sl. 105 i 122.

² Salin, o. c. str. 47.

³ Ljubić, *Popis*, tab. XX sl. 84 a i b.

⁴ Vogt, *Kat. Mecklenburg*, str. 85 i slj. tab. XII sl. 51.

br. 278, ili onome iz Prozora¹. Od drugog² viničkog komada sačuvan je samo plosnati luk i na svakoj strani bilateralna spirala. Ovi komadi iz Prozora i iz Vinice³ imadu na luku još komade uložnog stakla. Vogt ih meće u rano-rimsko doba. Latenskom razdoblju pripada kopča sa plosnatim lukom iz Val di Non u južnom Tirolu⁴, koja je nastala također pod istim utjecajem kao i naši komadi, pa bi to potvrđivalo Merhartovo mišljenje, da su korijeni južno-tirolske kulture na ilirskom ili ilirsko-venetskom tlu⁵.

Razvitak plosnatih fibula bio bi u glavnom kako slijedi:

Prozorski komad sl. 1 na str. 115.

Ploča sa bobicama pričvršćena na luk peschiera fibule.

Geometrijski ornamenat na rubu (Randornament): duge crte, koje idu paralelno sa rubom pločica.

Ribnički komad tab. II br. 1.

Plosnata fibula sa malo savinutim lukom. Bobice i geom. likovi kao ornamenat.

Ribnički komad tab. II br. 2.

Fibula od pločica sa trojnim plosnatim stremenom u sredini. Bobice i geometrijski ornamenat na rubu.

Komadi iz Prozora i Vinice.

Bez bobica i geom. ornamenta u luk uložena staklena masa.

Seelandska i Jüttlandska fibula.

(Salin, o. c. sl. 105 i 122a.)

Bobice nestaju a ostaje kao ostatak pupčasti ornamenat, geom. likovi obiju ribn. komada.

Ovdje spomenuti tipološki razvitak fibula nikako ne isključuje, da ne bi moglo biti u istom nalazu i predmeta, čiji časovni razmak može iznositi po više stotina godina. Ribnički nam nalaz to potvrđuje. Tako možemo protumačiti snažno djelovanje pojedinih umjetničkih elemenata u vremenu i prostoru. Kod dragocjenih uresnih srebrnih predmeta moramo pomisliti, da su oni neke vrste porodični nakit, koji se je čuvao u porodici od roda do roda, kroz stoljeća, pa se radi toga ne smijemo čuditi, kad nađemo u vrijeme oko Kristova rođenja savremene predmete zajedno sa predmetima, koji su za nekoliko stoljeća stariji. Ovaj konzervativizam i ljubomorno čuvanje nakita može nam razjasniti činjenicu, da se grčko-ilirsko-keltski ukus osjeća u kasnijem germanskom umjetničkom razvitku i da se nađu katkada frapantne međusobne sličnosti.⁶ Veoma važan kulturni posrednik između Iliro-kelta i Germana u doba našeg nalaza, a i prije njega, bila je trgovina jantarovom cestom,⁷ kojim se nijesu izmjenjivala samo materijalna, nego i kulturna dobra. Obadvije fibule produkt su domaćeg kujundžijskog zanata i pokazuju elemente grčko-ilirsko-keltske umjetnosti. Kod njih prevladavaju još prva dva, te pretstavljaju posebni sjeverno-

¹ Bos. Glas. 1893 tab. X sl. 1, str. 374. Ljubić, *Popis*, tab. XXI sl. 107 i 108, str. 130.

² Vogt, O. c. str. 105, tab. XXI, sl. 111.

³ Ljubić, *Popis*, str. 124. Vogt, l. c, str. 105.

⁴ Mitth. d. Anthropol. Ges. Wien XV, str. 100, tab. IV. sl. 31. Much, *Atlas*, tab. LXV, sl. 23.

⁵ Wien. präh. Zeitschrift XIV 1917, str. 88.

⁶ Scheltema, o. c. str. 149.

⁷ Alföldi, *Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern*, Numismatikai közlöny XXVIII—XXIX str. 17.

balkanski tip, dok je treći elemenat, t. j. keltski, koji je politički osvojio ove krajeve, došao do izražaja u tipičnim srednjelatenskim¹ fibulama koje su u ovom nalazu zastupane u tri primjerka. Bitna njihova karakteristika je ta, da se k luku natrag okrenuti komad nožice spaja sa proveslom u jedno. Prvi tip, tab. II br. 3, još je veoma primitivno izrađen, pa se igla okreće oko luka u petlji i sjeća još na hallstattske forme. Kod druge fibule tab. II br. 4, nožica je zavrćena i pripojena na čunjasto proširenu stremenku, a kod treće tab. II br. 5, nožica se rastanjenim i proširenim krajem ovija oko luka.

Kasno-latenske (rimске, provincijalne) fibule, zastupane sa dva komada tab. II br. 6 i br. 7, na prvi su pogled veoma slične srednjelatenskim fibulama, ali se veoma razlikuju već svojim postankom: luk sa nožicom i glavom je ljeven, a ono, što je kod srednjelatenskih fibula posljedica organskog razvitka (pojačana mjesta na stremenki), ovdje služi samo kao ures.

Ranorimska, provincijalna fibula na baglamu tab. II sl. br. 8 je u krajevima, gdje ima traga rimskom vladanju, veoma raširena i obična.

Fibule nam ograničuju nalaz kronološki točno samo prema jednoj strani. Vrijeme, kada je bilo blago zakopano, ne bi mogli po njima točno ustanoviti, jer su nađene spomenute rimske provincijalne fibule bile još kroz stoljeća u porabi. Najstarije zastupane fibule pokazuju na ono vrijeme, iz kojeg potječu i najstariji novci, t. j. na treće stoljeće pr. Is. Iz ovog vremena bit će po svoj prilici i neki predmeti, prije svega privjesci sa tragovima pozlate.

Privjesci, tab. III br. 12 i 13, prikazuju, kako već gore spomenusmo (str. 108, 109) dva čovječja lika. Privjesci iz ranohallstattskog doba u južnoj Njemačkoj, koje spominje Lindenschmidt,² su ravne pločice, koje su služile kao ures (Zierbleche), a prikazuju čovječje likove bez ruku. Skoro u svim nalazima, spomenutim na str. 114 nađeni su i slični³ privjesci. Privjesci iz krajeva blizu Ribnika, t. j. iz Prozora,³ iz Smiljana,⁴ pokazuju ravne plohe, izrezane iz lima u raznim geometrijskim formama, ali bez ikakve plastike, pa je kadikad teško ustanoviti, da li lik prikazuje muško ili žensko biće. Plastički izrađeni su keltski bronsani likovi iz Italije i drugi iz latenskog razdoblja.⁵ Naši komadi stoje po tehničkoj izradbi u sredini između plosnatih hallstattskih i plastičnih latenskih likova. Svaki od ribničkih komada pravljen je na taj način, da je najprije iz srebrnog lima izrezana silhueta,⁶ koja služi liku kao zadnja strana, na koju je pritaljena plastična, iz lima iskucana prednja,

¹ Kod studija latenskih fibula moram da spomenem temeljno djelo: Belz, *Die Latène-Fibel*, Zeitschrift für Ethnologie, Bd. 43, 1911. S. 664.

² Lindenschmidt, *Altertümer uns. heidnischen Vorzeit*, sv. V, sl. 699.

³ Ljubić, *Popis*, tab. XXII, sl. 132—140.

⁴ Hoffiller, *Vjesnik N. S.* VIII, str. 195, sl. 25.

⁵ Pittioni, *Wien. prähist. Zeitschrift*, XVIII 1931, str. 54 i slj. Montelius o. c. I. serija B, tab. 148, sl. 25a, b, 26, 32a, b, tab. 160, sl. 8, 12, tab. 179, sl. 1a, b, c, tab. 191, sl. 13; serija B, tab. 70, tab. 96, sl. 9, 10, 11; tab. 97, sl. 11, 12, tab. 98, sl. 10a, b.

⁶ Jednu ovakovu siluetu iz ovog nalaza prikazuje tab. III sl. 17.

prema gledaocū okrenuta strana. Kod ovih, na taj način dobivenih, reljefnih figura reljefni su i udovi, koji su posebnim karičicama pričvršćeni na tijelo.

Činjenica, da mali privjesci (udovi) nijesu načinjeni iz jednog komada zajedno sa tijelom, upućuje nas na neke predmete, kod kojih su manji dijelovi na sličan način, t. j. karičicama ili lančićima pričvršćeni i spajani sa većima. Iz hallstattskeg perioda potječe fibula sa privjescima iz Vača,¹ te svećenički štap iz Šmarja na Dolenjskom.² Ovaj način spajanja i reljefni oblik privjeska značajni su za njihovu tehničku izradbu. Nosioci hallstattske kulture u Lici bili su Iliri, pa je sasvim jasno, da se utjecaj njihova umjetničkog shvaćanja osjeća veoma dugo, kako vidimo, do vremena oko Kristova rođenja. Ali ne samo izradba, nego i umjetničke pojedinosti pokazuju na utjecaj, koji je potrajao kod ovih predmeta kroz stoljeća.

Obadva spomenuta lika pretstavljaju na više ili manje karakterističan način ženske osobe. Ženski je rod istaknut prsima, a osobito jasno ga izražava trokut na donjoj polovici tijela. Mnogobrojne jednostavne geometrijske forme, crte, trokuti, krugovi, mogle bi se shvatiti kao tetoviranje. Znademo, da je tetoviranje bilo veoma u modi kod kulta božice Magna Mater.³

Kod drugog lika je oznaka žene prešla na vanjsku formu u trokutu, koji je okvir za glavu i ženska prsa. Kosa je podijeljena na jedanaesterodijelnu frizuru slično dinji. Pojedini njezini dijelovi su sprijeda širi, ali se suzuju prema rubu. Kosa je dosta jakom crtom rastavljena od lica, pa se u tome pokazuje utjecaj ranogrčkog tipa glave.⁴ Niz iskucanih bisera oko glave također je ostatak zlatnih granuliranih kuglica, koje primjećujemo na grčkom tipu sa otoka Delosa.⁵

Spomenute značajnosti pokazuju nam, da je kraj ilirskog također grčki element imao snažan utjecaj na umjetničku izradbu ovih predmeta. To je sasvim jasno, kad nam je poznata intenzivna kolonizacija jadranske obale i otoka.

Prvi komad, sl. br. 13, držim, da je stariji, jer se kod njega jače ispoljava arhajski utjecaj, a također i zbog toga, jer je kod njega još jasno, da njegova četiri privjeska označuju dvije ruke i dvije noge, dok se je kod drugog komada na to već zaboravilo. Svakako mislim, da njihov postanak nije raniji od trećeg stoljeća pr. ls.

Kasniji komad je srebrni idol, koji se nalazi u zbirkama Nar. muzeja u Zagrebu, nađen u Sisku sl. br. 2, koji pretstavlja sa obje strane plastično izrađen ženski lik, gdje su ruke i noge zapravo samo naznačene te izgledaju kao veće izbočine tijela. Obje polovice (prednja i stražnja) iskucane su u srebrnom limu, a svuda naokolo je ostavljen rub na kojem su slijepljene. Karika, na kojoj je komad

¹ Mitth. d. Anthrop. Ges. Wien, sv. XIII, str. 178 i slj. Much, *Atlas* tab. LXII. Slično su vezani među sobom i razni drugi privjesci iz Hallstatta, vidi Sacken o. c. tab. XII, XIII i XIV.

² Mitth. d. Anthrop. Ges. XIV, str. 94. Much, o. c. tab. LVI sl. 6.

³ Fr. I. Dölger, *Sphragis, Studien zur Geschichte u. Kultur d. Altertums*, Hg. v. E. Drerup, V, Paderborn 1911. str. 41 i slj.

⁴ Furtwängler, *Arhaischer Goldschmuck*, *Archäologische Zeitung*, 1885, tab. 9 sl. 11. Alföldi, o. c. 15.

⁵ Alföldi, o. c. 15.

visio, od plosnatog je i narebrenog lima, a ne od žice, kao kod ribničkih komada. Svakako posjeduje sam lik mnoge pojedinosti, koje pokazuju i ribnički privjesci. Oko glave trokutnog ribničkog lika imademo iskucan niz bisera, a isto primjećujemo i na gornjoj strani glave sisačkog komada. Kosa ribničkog komada rastavljena je dosta jakom crtom lica, što se jasno vidi i kod sisačkog komada. Gornji dio tijela rastavljen je od donje polovice kod prvog ribničkog kao i kod sisačkog idola poprečnim crtama, koje bi mogli označiti pojasom, dok je drugi dio tijela i ženski rod kod obadva komada upravo napadno slično karakteriziran.

Sisački komad donekle je sličan privjesku od bronse iz Tribana kraj Padove,¹ osobito što se tiče tehničke izradbe: plastično je izrađena prednja i stražnja strana, tijelo i ostali dijelovi (udovi) su svi iz jednog komada. Utjecaj venetskokektske umjetnosti pokazuje se na komadu iz Tribana, koji držim zajedno sa sisačkim komadom da je najmlađi. Ribnički komadi kao onaj iz Siska produkt su domaćeg zlatarskog obrta i nisu nikakav import, a to nam potvrđuje njihova veoma primitivna izradba. Posjed jantara redovito je vezan sa domaćim zlatarskim radom.² Vjerojatno je, da je zlatar, koji je izradio spomenuti sisački idol, preteča mnogih sisačkih obrtnika u rimsko doba, koji su lijevali kipiće božanstava iz olova.

Ova dva privjeska nijesu služila samo za ures, nego su bili u prvom redu amuleti. Amuleti imaju među ostalim zadaću, da čuvaju osobu koja ih nosi, od neprijateljskog oka, pa im se pripisuje apotropejska snaga. Ideal i vrijednost svake žene bilo je od vjkada materinstvo, pa je sasvim shvatljivo, da nose likove božice Pramajke. Magna Mater, Kybela i Tanit znače zapravo to božanstvo pod tri imena, a Tanit su Feničani prikazivali trokutnim predmetima.³ Radi toga zaključujem, da prvi, a osobito drugi ribnički lik prikazuje ovu orijentalnu boginju, čiji je kult dospio u ove krajeve vjerojatno putem trgovanja sa Orijentom.

Apotropejsku snagu pripisivali su žitelji ovog doba svakako privjesku u obliku triphallusa,⁴ tab. III br. 18. Prednji je dio plastično izrađen, dok je stražnji ravna ploha. Forma triphallusa govori zato, da su ga nosili kao privjesak oko vrata, a sama izradba pokazuje na isto doba, iz kojega potječu i druga dva amuleta. Staklenu masu kao uložak kod uresnih predmeta nailazimo tek u srednjem latenu, dakle ne može potjecati nikako iz starijega doba. Ulomak br. 19 vjerojatno je dio sličnog amuleta.

Sl. 2. Srebrn privjesak u obliku ženskoga idola iz Siska. Nar. vel.

¹ Hoernes, Mitth. d. präh. Comm. I str. 102, sl. 21.

² Hoernes, Mitth. d. prähist. Comm. I str. 198.

³ Hoernes, Mitth. d. prähist. Comm. I str. 102 i 182.

⁴ Wilke, *Mythische Vorstellungen und symbolische Zeichen aus indo-europäischer Urzeit*, Mannus 6, 1914 str. 28.

Kako spomenusmo (str. 110), poznajemo privjeske u obliku vrčeva iz grobova kod Prozora, a spominju se i u grobovima u Njemačkoj¹, n. pr. u Bingenu. Vidi se jasno, da su to bili uresni predmeti, i to naušnice, pa držim, da je i ovaj komad iz Ribnika služio istoj svrsi, osobito radi toga, jer ima na strani vrata pritaljen kolutić, koji je mogao služiti kod vješanja u uho. Vrčevi iz Prozora imaju sačuvane svoje osebnosti, t. j. da izgledaju kao da su izrezani iz lima (silhueta), te ne pokazuju nikakve plastike. Ribnički komad, makar je mnogo manji, ipak je izrađen sa sviju strana, jer to traži vrijeme i sama narav predmeta. Kronološki spadao bi u kasnolatensko razdoblje.

Svi do sada spomenuti predmeti pokazivali su kao urese razne geometrijske oblike. Veoma obljubljen geometrijski motiv je kolut sa svim mogućim kompozicijama: krug sa umbom kao središtem, koncentrični krugovi, kotač sa žbicama i t. d. Ovi likovi nijesu samo ispunjavali praznine na velikim ploham, nego su se pravili u istom obliku i predmeti od kovine i upotrebljavali kao samostalni uresi, koji su se pričvršćivali na podlogu, ili su služili kao privjesci. U ovom je nalazu zastupan kolut kao privjesak kod dva komada (br. 21 i 24), a na podlozi bila su opet pričvršćena tri predmeta (br. 27, 28, 29).

Privjesak br. 25 sastavljen je od dva koluta, koji se međusobno dotiču. Svaki od njih sastoji se od mnogo koncentričnih krugova od tanke žice, a u sredini svakoga bio je vjerojatno umbo od staklene ili druge mase. Središte je veoma jasno i plastično karakterizovano kod ovoga kao kod svih koluta iz Ribnika. Veoma često je prostor između koncentričnih krugova ispunjen drugim manjim kružnicama i točkama. Taj motiv imademo na ravnoj, okrugloj pločici, br. 21, samo je u srednji krug umetnut trokut. Dijelovi takvog trokuta iz sredine su ulomci br. 22, 23. Na podlozi su bile pričvršćene uresne pločice br. 29 i 27. Prva (br. 29) je bila vjerojatno pričvršćena na tvrđu podlogu (drvenu ili od kovine) čavlina, koji su išli kroz sačuvane rupice. Ova ploča je od okruglih uresnih pločica po svoj prilici najstarija. Veoma jaka pozlata kod nje se najbolje sačuvala. Ornament na ovoj okrugloj pločici tvore dva koncentrična kruga, iskucana od malih točaka, od kojih vodi osam crta prema sredini, gdje je bio okrugli pupak od stakla, a među crtama nalaze se po tri točke. — Kako je ures ove pločice jednostavan, tako je ures druge, br. 27, kompliciran, makar da je u principu isti. Od vanjskog kruga ide prema centralnom ne osam, nego dvanaest crta, koje nisu ravne, nego dvije po dvije, jedna prema drugoj savijene, tako da tvore šest eliptičnih, nekoliko uzdignutih ploha, a središnji krug ispunjava iskucani pupak. Sve crte i sve ostalo iskucano je od malih točaka, koje zapravo predstavljaju filigranski ornament. Ova vrst ornamenta kao kod posljednjeg komada, poznata je već davno i siže u srednji vijek. Slične komade iz Bonna ima muzej u

¹ Lindenschmidt, *A. u. h. V.* knjiga II, sv. III, tab. VI, sl. 5 i 6.

Mainzu.¹ Ovakove okrugle ploče u alemanskim i franačkim grobovima, naravno pravi filigranski rad, bile su na raznim pločastim fibulama (Scheibenfibel) kao ures.²

Narebreno šuplje zrno, br. 33, veoma potsjeća na rimsko zrno, koje slični dinji (Melonenperle). Prsteni, br. 37 i 38, također su rimske provenijencije.

Krajevi veoma intenzivne hallstatske kulture, kako je kod nas baš Lika, bili su veoma obilni predmetima i uresima iz jantara, pa su i u ovom latenskom nalazu dosta dobro zastupani. No onim trenom, kada su Rimljani definitivno pokorili sve krajeve do Dunava, prestaje direktna trgovina sa tim objektom, te je vjerojatno i narod osiromašio. Sva trgovina krenula je prema Aquileji, koja se podigla na račun ovih krajeva.

Predmeti iz ovoga nalaza daju nam dosta jasnu kulturno-historijsku sliku Like u doba oko Kristova rođenja i nekoliko stoljeća prije toga. Novci sami pokazuju točno, od kojega bi pa do kojeg vremena mogli biti predmeti u upotrebi, a sama izradba predmeta pokazuje utjecaje koji su sudjelovali kod radnje.

Najvažnije kopče, koje služe inače veoma dobro kod određivanja kulturnih razdoblja, kronološki se slažu potpuno s nalazom novaca. One potječu iz srednjeg latenskog vremena t. j. iz vremena poslije 300 pr. Kr. Dok su svi novci, osim jednoga, rimski, pokazuju fibule veoma različite elemente, koji su utjecali na njihovu izradbu. Nedvojbeno su svi ovdje nađeni predmeti produkt domaćeg zlatarskog obrta. Veoma interesantne su obadvije plosnate kopče, osobito drugi komad, koji zastupa dosada još nepoznati tip sa stremenom (Bügelfibel). Ravan luk sa također ravnom iglom ne može uhvatiti kod skapčanja više bora, pa ploha postaje malo savinuta ili dobiva baš na jednom mjestu luk koji hvata bore. Praktična je potreba dovela do forme kakvu ima komad br. 2. Moguće je, da su komadi ovog tipa trgovinom našli put u sjeverne, baltičke krajeve već u doba Kristova rođenja. Svakako pokazuju spomenute fibule Jütlandska i Seelandska (str. 116) napadnu sličnost sa našim komadima. Obadvije ribničke plosnate kopče pokazuju svojim jednostavnim geometrijskim ornamentima iste karakteristike, kao mnogi sitni privjesci (br. 20) i pločice, koje su se pričvršćivale na tvrdi podlogu. Ovi predmeti stoje pod utjecajem hallstatske kulture, kojoj su nosioci bili Iliri, koji su bili u naponu svoje snage oko god. 1000 pr. Is., ali su još mnogo kasnije snažno utjecali na susjedne narode, naročito svojom veoma razvijenom metalurgijskom industrijom. Svakako su bili u trgovačkim vezama s Orijentom, a i s Etruščanima, ali izgleda da možemo kazati baš na temelju fibula br. 1 i 2, da je na istočnoj obali bio veoma snažan baš grčki utjecaj, ne samo po trgovini, nego poslije još više, od petog stoljeća pr. Kr., po kolonijama. Utjecaj koji su vršili Grci na istočnoj obali Jadranskog mora veoma je sličan kulturnom uplivu Grka na obalama Crnoga mora.

¹ Lindenschmidt, *A. u. h. V. Knj. II Sv. III* tab. VI sl. 7.

² Lindenschmidt, *A. u. h. V. Knj. II Sv. X* tab. VI sl. 4.

Od ostalih kopča pokazuju br. 3, 4 i 5, još pravi keltski srednjolatenski oblik, dok su komadi br. 6—8 već odraz rimskog upliva u našim krajevima. Ovaj nalaz, kao i grobišta kod Kompolja i Vlašskog polja pokazuju da je nastupio keltski umjetnički ukus tek onim vremenom, kada su oni i politički bili moćni u ovim krajevima. Veoma je zanimljiva činjenica, da među ovim blagom nije zastupan niti jedan karakterističan keltski ranolatenski komad. To si možemo tumačiti jedino historijom, koja nam posvjedočava, da su Kelti provalili na balkanske pokrajine tek sredinom trećeg stoljeća. Vjerojatno je da su se naselili i među ilirskim plemenom Japuda, za koje Strabo (IV. 6. 10) izričito kaže, da su mješavina Ilira i Kelta. Ovdje su našli mnogo jaču kulturu nego je bila njihova, pa je tek kasnije uplivom susjednih Tauriska i Skordiska i keltski umjetni obrt utjecao na japudsko umjetničko shvaćanje. Ovo potvrđuju također privjesci-idoli br. 12 i 13. Privjesci idoli hallstattskog vremena ne pokazuju nikakve plastike. Naprotiv latenski dosada poznati svi su plastični, bili privjesci na prsima, naušnice ili drugo. Moglo bi se uzeti da je zahtjev tehničke prirode, da je pozadina ravna, ali nije tako, jer imamo privjesaka, baš iz Jezerina, a i iz Siska koji su se nosili na prsima, ali su zato plastično izrađeni. Ravna pozadina i geometrijski oblici na privjescima pokazuju snažan hallstattski utjecaj još u doba oko Isusova rođenja.

Ribnički nalaz veoma je važan za proučavanje prehistorije ličkih krajeva. Iz njega doznajemo točno kakvi su predmeti bili u porabi u srednje i kasno latensko doba. Ti podaci mogu poslužiti kao polazna točka za proučavanje susjednih krajeva bogatih na prehistorijskim starinama.

Zusammenfassung.

(Der Schatzfund von Lički Ribnik.) Im April 1930 wurde im Dorfe Lički Ribnik (Bezirk Gospić) ein interessanter 'Schatz gehoben. Bei Sprengungsarbeiten auf dem Besitze des Mića Sekulić kamen in einer kleinen natürlichen Nische des Karstbodens versteckte Gegenstände und Münzen zum Vorschein, die durch die Sprengung gelitten hatten. Das Bronzegefäß, das den Schatz enthielt, wurde zertrümmert, die aus dünnem Silberblech gearbeiteten Schmuckgegenstände zerbrochen und verbogen, die Bernsteinperlen zerstückelt, nur die Münzen blieben ganz. Einzelne Stücke aus dem Funde behielten sich die Arbeiter zum Andenken, den Hauptteil trat der Besitzer dem Archaeologischen Nationalmuseum in Zagreb ab. Nach und nach gelang es dem Museum auch den grössten Teil der zerstreuten Stücke zu erwerben. Durch die Münzen ist die Zeit der Vergrabung des Schatzes sichergestellt. Die Prägung zweier Augustusdenare (Typus 158) fällt in die Jahre von 2 bis vor 11 nach Chr.; es ist somit anzunehmen, dass der Schatz zur Zeit des grossen illyrisch-pannonischen Aufstandes (6 bis 9 n. Chr.) vergraben wurde.

Die Stelle, an der man den Schatz fand, war in römischer Zeit bewohnt gewesen; es ist eine Kulturschichte mit römischen Dachziegeln mit Sicherheit festzustellen. Eine Besiedlung des Ortes in prähistorischer Zeit ist wegen seiner besonders geeigneten Lage sehr wahrscheinlich.

Die Münzen, von denen ein Teil mehr als 200 Jahre im Verkehre war, zeigen eine verschiedene Erhaltung, die jüngsten zeigen noch keine Spuren der Abnutzung. Vf. gibt ein ausführliches Verzeichnis der 357 Münzen, von denen sich 14 Stück in der Sammlung des Herrn Professors Rupčić in Sisak und 7 im Museum von Knin befinden. Die Denare aus der Zeit der Republik sind nach dem Katalog von Grueber, die augusteischen nach Mattingly zitiert, der einzelne Denar des Juba I ist dem bei Müller, *Numismatique de l'ancienne Afrique III* S. 42 publizierten gleich. — Von den Denaren aus der Zeit der Republik sind 177 in Rom, 33 in Italien, 2 in Sizilien, 74 im Orient, 3 in Hispanien, 12 in Gallien und 4 in Afrika geprägt. Von den Augustusdenaren stammen zwei aus Rom, 6 aus dem Orient, 21 aus Hispanien und 12 aus Gallien (Lugdunum). Der älteste Denar hat ein Gewicht von 4,17 gr. Von den Denaren Caesars wiegt der schwerste (Typus 99) 4,12, der leichteste desselben Typus 2,83. Die Differenz beträgt somit 1,29. Eine grosse Differenz zeigen auch die Legionsdenare des Antonius. Der schwerste wiegt 3,99, der leichteste nur 3,02. Die Differenz beträgt 0,97. Die Ursache ist wohl in der grossen Eile, mit der die Denare Caesars und Antonius' während der Kriegsvorbereitungen hergestellt wurden, zu suchen.

Die Denare des Ribniker Fundes haben eine auffallend grosse Zahl von Kontermarken. Sie sind auf den zwei beigegebenen Tabellen sorgfältig gezeichnet und bei jeder Münze in einer eigenen Rubrik angeführt. Vf. hält es für möglich, dass einzelne Feldherren die ihnen zur Verfügung stehenden Geldvorräte mit dem Anfangsbuchstaben ihres Namens oder mit sonstigen Zeichen versehen haben. Eine Kontrolle des Metalls wäre wenigstens bei den gezahnten Stücken unnötig, bei dem unter No. 50 angeführten Falsum aus Blei höchst überflüssig gewesen.

Im Verhältnis zu den Münzen ist die Anzahl der Gegenstände ziemlich gross. Sie sind auf Tafel II und III mit Ausnahme der ganz unwichtigen abgebildet. Vor allem sind die Fibeln von Interesse. Sie gehören in die Mittel-, Spätlatene und früh-römische Zeit. Besonders wichtig sind die zwei Plattenfibeln Tafel II Fig. 1 und 2. Vf. trachtet mit Hilfe einer ähnlichen Fibel aus Prozor bei Otočac (Textfig. 1 auf S. 115) die Entwicklung dieser Fibelform zu rekonstruieren. Die älteste Stufe wäre durch die Fibel von Prozor vertreten. Hier ist der Bogen der Peschierafibel zwischen die Platten eingelötet. Das Ornament besteht aus längs des Randes laufenden eingravierten Linien und aus vier angelöteten Kügelchen. Eine weitere Stufe bildet die Ribniker Fibel Tafel II Fig. 1. Bei ihr ist der Bogen selbst zu einer Platte erweitert und zur besseren Aufnahme der Stoffalten in der Mitte etwas gebogen. Als Verzierung finden wir hier geometrische Figuren und Kügelchen. Die Ribniker Fibel Nr. 2 derselben Tafel zeigt einen parallel entwickelten Typus. Die Platten entwickeln

sich in der Mitte zu drei Bügeln, um die Faltenaufnahme zu erleichtern. Als Verzierung finden wir auch hier noch Kügelchen und geometrisches Randornament. In Prozor und Vinica finden wir diesen Typus noch weiter entwickelt. Das geometrische Ornament bleibt, die Beeren verschrumpfen und verflachen, in den Bogen wird Glas eingelegt. Vf. geht noch weiter und sucht die Weiterentwicklung dieses illyrisch-keltischen Typus noch in viel späterer Zeit nachzuweisen. Die Fibeln bei Salin, Altgerm. Tierornam. S. 48 Abb. 105 und S. 56 Abb. 122a bilden nach seiner Meinung eine weitere Entwicklungsstufe dieses Typus.

Von grossem Interesse sind in diesem Schatzfunde die Anhängsel in Form von Menschenfiguren Tafel III Fig. 12, 13, 14 und 15. Als älteres (noch hallstattzeitliches) Entwicklungsstadium dieser Figuren betrachtet Vf. die längst bekannten silhouettenförmigen Figuren aus Prozor, Smiljan und anderen Orten in der Lika, bei denen nicht immer angedeutet ist, ob sie männlich oder weiblich sind. Die beiden Figürchen aus Ribnik Nr. 12 u. 13 sind ganz anders gearbeitet. Der Rücken ist auch hier aus Silberblech herausgeschnitten, der Vorderteil jedoch rund herausgetrieben und an den Rückenteil angelötet. Die Figürchen sind deutlich als weiblich gekennzeichnet. Die Gliedmassen sind besonders gearbeitet und an den Körper angehängt; auch sie sind rückwärts flach und vorne rund herausgetrieben. Ein weiteres Entwicklungsstadium zeigt das silberne Anhängsel aus Sisak Textfig. 2 auf S. 120. Auch diese als weiblich gekennzeichnete Figur ist aus Blech getrieben, jedoch sowohl von vorne als auch von rückwärts rund gearbeitet. — Diese Anhängsel dienten in erster Reihe als Schmuck, sie haben aber auch apotropäischen Charakter, wie auch die phallischen Anhängsel Taf. III Fig. 18 und 19.

Erwähnenswert sind noch ein silbernes Anhängsel in Form eines Kruges (Taf. III Fig. 20), das wohl von einem Ohrgehänge stammt, zwei silberne Ringe (Taf. III Fig. 37 und 38), von denen einer auf der Platte die eingravierten Buchstaben A E trägt, weiters eine silberne Melonenperle (Taf. III Fig. 33). Diese Gegenstände stammen schon aus römischer Zeit.

Die Schmuckperlen aus Bernstein haben leider durch die Sprengung sehr gelitten. Hervorgehoben zu werden verdienen die Perle Taf. II Fig. 42, die einen Widderkopf darstellt, und die in Silber gefasste rosettenförmige Perle Taf. II Fig. 45.

Der Schatz von Ribnik enthält Schmuckgegenstände aus mehreren Jahrhunderten. Die Gegenstände gehörten nicht nur zum Vermögen einer Person, sie bildeten sicher auch einen durch Jahrhunderte gesammelten Familienschmuck.

RIMSKO GROBLJE U MAKSIMIRU KRAJ ZAGREBA

U jeseni 1932 našli su radnici Fakultetskog dobra u Maksimiru kraj Zagreba na zemljištu nazvanom „Bereg“ rimski grob. Parcela „Bereg“ leži južno od ceste Zagreb-Sesvete, tamo gdje ju presijeca put, koji vodi uz potok Štefanec prema Trnavi. Grob od pet rimskih krovnih opeka, pokrit sa grubo izrađenom pločom od vapnenjaka, nađen je

već 20 cm. izpod površine. Radnici su prekopali čitavu okolinu, ali su samo našli odmah izpod površine gdjegdje komadiće rbina ili opeka. Prema tome se vidi da je tu bilo rimsko groblje, ali su dosta plitke grobove uništili kod oranja. U sredini groba stajala je 13 cm. visoka, kod otvora 18 cm. široka zdjelica, od tamnosive pečene zemlje, ornamentirana sa dva kolobara okomitih tankih urezanih crtica (br. 1 na slici). Oko ove posude stajale su još četiri druge od kojih su dospjela u arheološki muzej u Zagrebu 3 komada. Prvo je zdjela od crveno pečene zemlje pomiješane sa pijeskom, urešena sa dva kolobara izbodениh točaka. Vis. 8,7 cm., otvor

je širok 14 cm., a dno (1 cm. višoko) 6 cm. (br. 2). Nadalje 11 cm. visoka čaša od svijetlo-žutkaste sa sitnim pijeskom izmiješane zemlje. Čaša je pri dnu uska (3,3 cm.), a prema gore se proširuje, pa otvor iznosi 7,5 cm. (br. 3). Treći je komad trbušast vrč od dobre žute zemlje, urešen sa više paralelnih kolobara sastavljenih iz izdubljenih točaka. Manjka mu vrat i jedan dio trbuha, pa ga ne možemo točno rekonstruirati. Dno je široko 4,5 cm. (br. 4). Osim ovih posuda, i nešto ostataka spaljenih kostiju, nije se našlo ništa više.

Posude odgovaraju po svome obliku i izradbi posudama iz rimskoga groblja u Stenjevcu. (Sr. Hoffiller u ovom časopisu N. S. VII str. 166 i d.) Posude iz Maksimirovog groblja pokazuju u mnogome još utjecaj latenskoga razdoblja. To, pa činjenica da su to grobovi sa paljevinom, dokazuje da i ovaj grob potječe, kao i Stenjevačko rimsko groblje, iz prvoga ili prve polovice drugoga stoljeća po Is.

Uz groblje je dakako moralo biti i naselje, koje je ležalo na istoj cesti s poznatim rimskim naseljima Stenjevec, Zagreb, Maksimir i dalje. Kod Sesveta se je ta cesta šastajala s glavnom rimskom cestom Siscia-Poetovio.

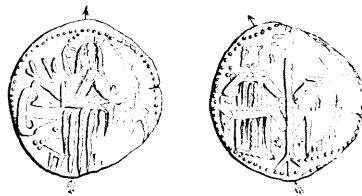
INHALT: Auf dem Gute Maksimir der Landwirtschaftl. Fakultät in Zagreb wurde 1932 ein röm. Urnengrab ausgeackert; weitere Nachforschungen ergaben, dass hier ein Friedhof war, der infolge Bearbeitung des Feldes vernichtet wurde. Die Gefässe stammen aus derselben Zeit wie die aus dem Friedhofe bei Stenjevec (Vjesnik N. S. VII S. 166 ff). Die röm. Ansiedlung lag an einer Nebenstrasse, die bei Sesvete ungefähr in die Strasse Siscia—Poetovia mündete.

POSTANAK VIDINSKE DRŽAVE CARA SRACIMIRA

Neposredno pripovijedanje historijskih izvora ne daje dovoljno objašnjenja o postanku Vidinske države cara Sracimira, kratkotrajne države XIV stoljeća. Ali se može, međutim, bez teškoća ustanoviti da historiografska tvrdnja o odjeljivanju Vidina kao posljedice obiteljskih odnosa u bugarskoj carskoj porodici ne nalazi u izvorima nikakove osnove. Ova se je misao poprimala od Mavra Orbinia¹ u raznim oblicima, no tokom historiografskog rada počelo se je zaboravljati nesamo na njeno ishodište, već i na starije historiografske prethodnike. Prihvaćena od Konstantina Jirečeka² ušla je općeno u suvremenu historiografiju. Ipak, podaci izvorâ kojima se danas raspolaze omogućuju da se objasni pitanje postanka ove države.

Prema numizmatičkoj književnosti postoje dva slična srebrna novca s uobičajenim prikazima — na licu dva vladara gdje stoje, na naličju stojeći Isus —, te s velikim izvjesnim oznakama na naličju.

Janko Šafarik³ objelodanio je komad gdje se, po crtežu koji donosi, ispod Isusove desne ruke nalazi slovo **G**, dok se ispod ljevice razabira nešto nepotpun znak **M** (slika 1). Taj se komad po Šafarikovu podatku „od učeni ljudi za bugarski drži“, i Šafarik misli: slovo **G** „valjda znači Simeon ili Samoil“, ali nagađa da „bi se ovaj novac mogao držati i za srpski, valjda Stefana Nemanje“ budući da je opazio sličnost ovoga novca sa novcima koje je pripisivao, povodeći se za Luczenbacherom, Nemanjinu sinu Vlkanu. Tada se je, po Šafarikovu podatku, taj komad nalazio u Pragu kod muzejskog čuvara Vaclava Hanke.

Slika 1. Prvi crtež kod Šafarika
(Гласникъ III, tab. IX, 101).

Nekoliko godina poslije javio se je Šafarik⁴ objelodanivši komad koji je, po crtežu što je priložio, iznio slovo **G** a znak **M** (slika 2). Tada je Šafarik nagađao :

¹ *Il regno de gli Slavi*, Pesaro 1601, str. 470 d.

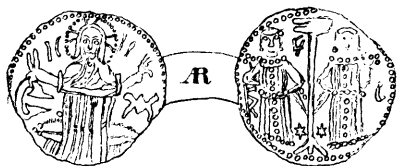
² *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, str. 320 d.

³ *Описание свію досадъ познашы' сръбски' новаца*, Гласникъ Дружтва сръбске словесности

III (Београдъ 1851), str. 200 (mjesto 202! — погрешка се nastavlja) d., 248, 252 d., tabl. IX, 101.

⁴ *Додашакъ къ описанію стары сръбски новаца*, Гласникъ VIII (1856), str. 280 d., tabl. II, 7.

„G pokazuje valjda na ime carevo, a onda bi to lako mogao biti po našem mnjenju i sam car bugarski Samuil . . . jer za Svetoslava . . . čini nam se biti ceo izgled ovog novca prestar“. Znak ispod Isusove ljevice, koji ovdje čita Ж, ni tom prilikom nije objašnjavao. O provenijenciji ovoga komada J. Šafarik tada doslovno izjavljuje: „Original nalazi se u privatnim rukama u Zlatnom Pragu“.

Slika 2. Drugi crtež kod Šafarika (Гласникъ VIII, tab. II, 7). Po Šafariku drugi komad.

Samo radi potpunosti neka bude spomenut G. J. Rakovski⁵ koji s obzirom na taj Šafarikov drugi komad ove dvije oznake — slovo Ж i slovo G — tumači s rezervom: ili kao М i G, a tada bi to značilo Mokri (otac Samuilov!) Slavenima (car), ili, ako se pripisuje novac Svetoslavu, tada bi trebalo uzeti da je „slovo Ж“ sastavljeno od TP, što znači Terter, otac Svetoslavov.

Sime Ljubić⁶ je izrekao s obzirom na taj isti Šafarikov (drugi) komad, a o kome i zna samo po Šafariku, ovaj sud: „Po nas ono G . . . značilo bi Simeon, a ono М (ako li to nije vjerojatnije zlo urezano Ч kao na novciah Asjena I kojim je ovaj u tipu sasvim podoban) Mihailov ili Mihailović. Pripišemo li ga Samuilu, onda ovo М ne bi imalo tumača, a još manje ako je Ж“. U svemu bi se po Ljubiću ova Šafarikova „dva novca . . . prije caru Simeonu nego li ma komu drugomu bugarskomu ili srpskomu vladaru doznačiti imala“.

Jos. Brunšmid⁷ se je domišljao: U doba cara Ivana Aleksandra „spadaju i novci koji se pripisuju Simeonu Velikom . . . Možda su tobožnji Simeonovi novci prvi što ih je kovao Ivan Sračimir“. Iako Brunšmid ne obrazlaže svoje mišljenje, on je to osnivao nesumnjivo na zaključku Ljube Kovačevića o bugarskim novcima (koliko mu je bio poznat po izvještaju Lj[ube] J[ovanovića] o Kovačevićevu pristupnom predavanju na Velikoj školi⁸ i navlastito povodom slova G na samom novcu.⁹

Kad je Kovačević objelodanio svoje rezultate o bugarskim novcima¹⁰, bilo je dokazano da monogram Ж nije monogram za ime Asên, već za ime Aleksandar. Tada je Kovačević izjavio da se taj monogram „dobro raspoznaje na jednom od

⁵ *Нѣколко рѣчи о Асѣню Първому . . . и . . . Асѣню Вшорому*, Бѣлградъ 1860, str. 103.

⁶ *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875, str. 3.

⁷ *Najstariji hrvatski novci*, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, N. s. VII 1903/4 (Zagreb 1903/4), nar. 2 na str. 182.

⁸ Дело I (Београд 1894), str. 648.

⁹ Kasnije je Brunšmid napustio nagađanje da je ovo Sracimirov novac što se razabira iz Brunšmidova pridjeljenja novaca koji su zastupani u Ljubićevu *Opisu*: to je zapisao Brunšmid na onom omotu tabla iz Ljubićeva *Opisa*

koji se nalazi u zagrebačkom Arheološko-historijskom narodnom muzeju (a čemu odgovara i Brunšmidovo inventiranje u muzejskoj zbirci). Na tom mjestu pripisuje Brunšmid Joanu Aleksandru novac tab. I 2—24, II 1—14, dakle i novac o kome se radi. Brunšmid je otstupio od svog nagađanja nesumnjivo pod utjecajem Kovačevićeve radnje o kojoj je odmah riječ.

¹⁰ *Прилози југословенској нумизматици, Најстарији бугарски новци*, Глас Српске кр. академије LXXVI (Београд 1908), str. 69—100.

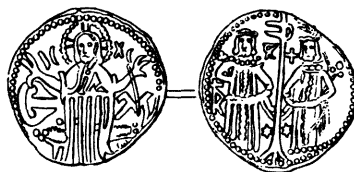
ovih novaca¹¹ pri čemu se je pozvao na sliku novca kod Ljubića (slika 3)¹², a to je novi crtež komada koji se je u Ljubićevo vrijeme nalazio kod Dobóczkoga u Pešti¹³, vrlo sličan prvom navedenom Šafarikovu crtežu.

Svakako je Kovačević ispravno svrstao novac s dva vladarska lika gdje se nalazi monogram bugarskog cara Ivana Aleksandra i monogram njegova sina i suvladara Mihaila, koji je također razriješio, u vrijeme Mihailova suvladarstva¹⁴. Međutim i novac o kome je govor pripisao je Kovačević Aleksandru i Mihailu što mu „potvrđuje monogram \mathfrak{X} “¹⁵, i naravno to, ali što na ovom mjestu izrijeком ne kazuje, da ovaj novac ima dva vladarska lika, i da su, srebrni novac s uobičajenim monogramima Aleksandra i Mihaila te novac koji se ispituje, međusobno sebi slični¹⁶.

Kovačević¹⁷ je natpis na naličju tumačio kao dvije mogućnosti. Prvo da je znak ispod Isusove lijeve ruke monogram „sastavljen od V i M onako kako je sastavljeno \mathfrak{X} od V i O “ — i čita skraćeni natpis: $\Gamma\text{HACZ M}\text{HPOY}$. „Može biti da je ovo tumačenje dobro“ — kaže Kovačević, i domeće: „ali smo našli i drugo koje nam se više svidelo“. Ovo opet izvodi ovako: „Znajući da se na krstu oko Hristove glave stavljaju u trougao σ , ω i η , tj. \acute{o} $\acute{\omega}$ i da tome odgovara u srpskim i ruskim spomenicima glagolski pridev сѡи , a u srednjevekovnim bugarskim pored сѡи i сѡи , a videći da m u Šafarikovu opisu veoma liči na \mathfrak{X} , kojemu ne dostaje samo gornja crta — zaključili smo da na tim novcima ne stoji na desnoj strani m niti \mathfrak{X} već \mathfrak{X} , i da, po tome, slova c i \mathfrak{X} čine jednu reč: сѡи , koja se odnosi na Hrista i znači: sušti, onaj koji jest“.

Dok je prvo Kovačevićevo tumačenje neuvjerljivo ne samo radi osebnosti pretpostavljene ligature nego i samoga pretpostavljenoga sadržaja natpisa, drugo je osnovano na nekoliko pretpostavaka pa je pusta spekulacija.

Vasil Zlatarski¹⁸ prihvaća Kovačevićev zaključak da je ovo novac cara Aleksandra i suvladara Mihaila, te polazi dalje, i u zagonetnom znaku, pozivajući se na oblik \mathfrak{X} , vidi monogram \mathfrak{M} za ime Mihail, koji se inače nalazi na licu novca

Slika 3. Crtež kod Ljubića (Opis, tab. I, 3) po komadu koji se je tada nalazio kod Dobóczkoga u Pešti. Po Ljubiću komad Dobóczkoga istovetan je s komadom koji se je nalazio kod Hanke, a to je Šafarikov prvi komad.

¹¹ isto, str. 97.

¹² Opis, tabl. I, 3 — up. Kovačević, nav. dj., nap. 1 na str. 97.

¹³ Ljubić, nav. dj., str. 3.

¹⁴ nakon prethodnog izvoda zaključak na str. 95 nav. djela.

¹⁵ isto, str. 96 d.

¹⁶ Osim prirode same stvari ovo Kovačevićevo mišljenje potvrđuju i njegove riječi: „Mnogo nam je teže bilo protumačiti na ovim novcima

sigle \mathfrak{G} i \mathfrak{M} , zbog kojih je Ljubić i dao ove novce caru Simeonu, i ako se oni tipom ne razlikuju od novaca koje je dao Asenu I“ (isto, str. 97). Novac po Ljubićevu određenju pripisivan Asenu I je novac Aleksandra i Mihaila.

¹⁷ isto, str. 97.

¹⁸ *Къмъ въпроса за най-стариятъ български монети*, Извѣстия на Българското археологическо дружество I (София 1910), str. 40.

što ga je Kovačević pripisao Aleksandru i Mihailu. Na tu je misao, može se razabrati, potaklo Zlatarskoga to, što je taj novac, iako s dva vladalačka lika, imao objašnjen samo monogram cara Aleksandra. Kako su novci ovog oblića vrlo rijetki, dosljedno kovani u ograničenom broju — Zlatarski tako izvodi — novac je kovan

Slika 4. Komad koji se nalazi u Mađarskom historijskom muzeju u Budimpešti (Po sadrenu otisku).

u čast nekoga važnog događaja, Mihailove smrti, i za njegovu uspomenu što je izraženo u dva slova **Г** и **М**, tj. **Г**ыноу **М**ихаилъ, koja su postavljena na ono mjesto gdje u drugih Aleksandrovih novaca stoji ime (monogram) i naslov cara u znak osobita poštovanja. Tu je Zlatarski pošao, nema sumnje, od Kovačevićeve misli: „moglo bi se izvesti da je Aleksandar kovao ovake novce“ — tj. sa dva vladarska lika — „i posle smrti Mihailove“¹⁹.

Ali i mišljenje Zlatarskoga je spekulativno, pa to tumačenje ima tek vrijednost objašnjenja od nužde. I Nik. Mušmov²⁰, premda i on taj novac pripisuje Aleksandru i Mihailu, sudi da u svakom slučaju pitanje oznaka nije konačno riješeno. Uistinu sva ta tumačenja nijesu dovoljno konkretna, jer čine osnovnu griješku da znak ispod Isusove ljevice nije bio prethodno epigrafski riješen.

U Mađarskom historijskom muzeju u Budimpešti nalazi se komad koji je negda bio kod Dobóczkoga u Pešti. To dovoljno dokazuje bliže poređenje između (sadrenog otiska) muzejskoga komada (slika 4) i crteža (premda mjestimično pogrešna) onoga komada koji je Ljubić²¹ poznao iz zbirke ovoga sabirača (slika 3).²²

¹⁹ Kovačević to zaključuje na osnovi toga „što su u dvema ostavama bugarskih i rumunskih novaca nađeni novci samo s dva [tj. lika] vladara“ (Kovačević, nav. dj., nap. na str. 96). — Ovo nagadanje nije imalo stvarne osnove u sadržaju dvaju nalaza na koje pomišlja. Resavski nalaz sadržavao je od bugarskog novca „preko 300 novaca cara Sracimira i samo jedan primerak koji, prema klasifikaciji Ljubića, pripada Asenu I“ (Kovačević, nav. dj., str. 90. — Također up. Kovačević, *O našinsu na najstarijim vlaškim novcima*, Starinar, N. p. II, Beograd 1908, str. 51). Kako pokazuje brojčani omjer Sracimirova i ovoga jedinoga, u stvari, Aleksandar-Mihailova novca, ne može se još nikako iz te činjenice što nalaz nije sadržavao novac samoga Aleksandra isključivati kovanje novca cara Aleksandra (samoga) nakon kovanja Aleksandar-Mihailova novca. Što u prahovskom nalazu, koji je sadržavao od bugarskog novca Aleksandar-Mihailov i Sracimirov novac, nije također bilo Aleksandrova novca, ne mora imati, pogotovu kao manjem nalazu, značenja, kad uopće, kako je iz numi-

zmatičke prakse poznato, omjer Aleksandar-Mihailova naprama Aleksandrovu novcu ide znatno u korist prvoga (o pridjeljenju prahovskog nalaza up. Kovačević, *O našinsu*, str. 49 d.; isti, *Прилозици*, str. 90).

²⁰ *Монетиштв и печатиштв на българскиштв царе*, София 1924, str. 112.

²¹ *Opis*, str. 3, tab. I, 3.

²² U budimpeštanskom muzeju nema podataka od koga je i kad je taj komad prispio u muzej. Kako je budimpešt. muzej pribavljao novac zbirke Ig. Dobóczkoga jamačno je taj komad izravno iz te zbirke prispio u muzej. Kad je to tako onda bi, prema podatku budimpeštanskog muzeja, taj novac prispio u muzej god. 1879: „Dennoch fand ich im Jahre 1879. unter der Nummer 59. eine grössere Zahl bulgarischer Münzen und insofern dassjenige Stück wirklich von Dobóczky in unsere Sammlung geraten ist, muss es unter diesen eingeführt sein“. (Dopisi Mađzar. historij. muzeja od 1 IV i 11 VII 1935 na upite uprave zagrebačkog Arh.-hist. muzeja u arhivu zagreb. muzeja.)

Taj je komad Ljubić identificirao s prvim Šafarikovim komadom. Naprotiv Mušmov²³, značajno, ovaj sada muzejski komad identificira, kako se vidi po njegovu crtežu (slika 5), s komadom koji je nepoznat Ljubiću, a to je drugi Šafarikov komad. Za komad koji je Mušmovu nepoznat, a ima znak \mathfrak{M} , veli on da je bio kod V. Hanke, ali se kod toga poziva na mjesto u Šafarika gdje je govor o drugom Šafarikovu komadu. Radi se dakle o nekoj zabuni Mušmova. Dobar sadreni otisak budimpeštanskog komada pokazao je piscu da znak ispod Isusove ljevice, prema osvjetljenju i položaju, daje izgled ili \mathfrak{M} ili \mathfrak{X} . To upućuje da je kod Mušmova nastala zabuna povodom toga što je vidio znak \mathfrak{X} , dok je Ljubić na istom komadu razabirao \mathfrak{M} . Kako Mušmovu, očito, nijesu bile neposredno poznate obje ove Šafarikove radnje, on je ispravljao Ljubića prema onom utisku kakav mu je dao budimpeštanski komad, i tako se je stavio u suprotnost nesamo s Ljubićem već i sa Šafarikom. U toj je zbirci Mušmova zastalno zavodio i crtež komada tada u zbirci Dobóczkoga kakav je kod Ljubića, gdje je u crtanju nedovoljnom pažnjom ispušten donji rub odjeće jednog vladarskog lika premda je na samom komadu posve jasan, — pa zatim to da Ljubić najprije govori o drugom Šafarikovu komadu, a tek poslije o prvom.

Slika 5. Crtež kod Mušmova (Монетицѣ, str. 112, br. 104) po komadu budimpeštanskog muzeja. Po Mušmovu Ljubić je taj komad vidio kod Dobóczkoga, crtež priličniji crtežu Šafarikova drugog komada.

Ali potanje upoređivanje ovog (sadrenog otiska) budimpeštanskog komada (slika 4) sa jednim i drugim Šafarikovim crtežem (slika 1 i 2), te sa jednim Ljubićevim²⁴ (slika 3) i jednim Mušmovljevim²⁵ crtežem (slika 5) pokazuje da se tu u stvari radi o istom komadu. Šafarik je pogriješio da je jedan te isti komad dvaput objelodanio, kao dva primjerka novca, pa je time poveo za sobom i kasnije radnike. Prvi je Šafarikov crtež originalu doduše bliži u ispravnosti nego što je drugi, ali po značajnim pojedinostima nema nikakove sumnje da se radi o istome predlošku.

Skraćenica na licu novca koju je Kovačević²⁶ pročitao po Ljubićevu crtežu kao skraćeni monogram za ime Aleksandar ispravna je i po izgledu i po nužnom tumačenju. Oгледа li se pak potanko i savjesno znak na naličju ispod Isusove ljevice nesumnjivo se razabira da je oblik \mathfrak{M} ispravan, a izgled \mathfrak{X} da je tek privid. To je sada pouzdana epigrafska osnova. Taj je znak \mathfrak{M} , dakako, izvjesna ligatura. Bjelodano je da je u ligaturi zastupano slovo \mathfrak{M} . Ali apstrahira li se u ligaturi desni donji krak dobiva se znak \mathfrak{N} ili, pravilno položeno, \mathfrak{C} , a to je slovo \mathfrak{C} u negativnu obliku. Nema druge mogućnosti od koje bi se ligatura mogla sastojati, a nega-

²³ Монетицѣ, str. 112, br. 104.

²⁴ Opis, tab. I, 3; — tab. I, 2 je preris po crtežu Šafarika, Гласникъ VIII, tab. II, 7.

²⁵ Монетицѣ, str. 112, br. 104 (loš s krupnijim pogreškama!); — br. 105 na i. str. je preris po crtežu Ljubića, tab. I, 3.

²⁶ Прилозици, str. 97.

tivan oblik slova ili monograma, kako je poznato, nije nikakova novost niti na bugarskom novcu. Natpis na naličju novca sastoji se dakle od jednoga zasebnog slova i ligature dvaju slova, svega: **Г—И—М**. Ta slova odaju ime drugoga vladara čiji je lik prikazan na novcu, jer ona davaju izvjesno ime: **Г(РА)И(Н)М(НРЪ)**.

Ovaj srebrnik s imenima i likovima Aleksandra i Sracimira je zajednički novac, i nikako nije, kako bi se moglo pomišljati na osnovi historiografskoga stanja, Sracimirov vidinski novac koji da bi odavao vazalski odnos Sracimira prema svom ocu, bugarskom (trnovskom) caru Aleksandru. To se na novcu ne bi nikako na ovakav način ogledalo. Ovaj novac, sličan novcu cara Aleksandra i suvladara Mihaila, dokazuje da je Sracimir bio oče v suvladar.

To je nov historijski podatak koji treba, dakako, dovesti u vezu s ostalim izvorima.

Ivan Küköllöski, kako to svjedoči Ivan Thuróczy, daje ovaj izvještaj: „Post haec (tj. vojnoga pohoda u Bosnu) regnum Bulgariae, sacrae coronae Hungariae subiectum, (kralj Ludovik) cum magna potentia intrauit; et Bodon ciuitatem capiens, regnum sibi subiugauit: principem ipsius, nomine Strachmerum, qui se imperatorem Bulgariae nominabat, capiens, et in Hungariam transmittens, per aliqua tempora in castro episcopatus Zagrabiensis, Gomnech vocato, sub custodia decenter et honeste conseruatum, in Budonium, ad regendum ipsum regnum, sub nomine et titulo suae maiestatis, sub certis pactis et seruitiis, cum gaudio remisit. Sicut tandem etiam idem princeps, fidelitatem et obedientiam repromissam, suae maiestati obseruauit.“²⁷

Izvor, kakav predleži, daje utisak da ima tu osnovnu pogrešku što po njemu kao da izlazi da govori o podvrgnuću cijele Bugarske po ugarskom kralju Ludoviku. Isto tako čini se da je jednostran u izvješćivanju o bugarskoj vojni koju je Ludovik poveo god. 1365²⁸, jer govori samo o caru Sracimiru, a šuti o vladanju cara Aleksandra koji je svakako još živ u travnju 1367 kad je o njemu poimence govor u pismu bugarskog bana Petra ugarskoj kraljici od 15 travnja 1367²⁹.

Aleksandar - Sracimirov novac pouzdano zajamčuje Sracimirovo suvladarstvo, ali taj novac dakako ne daje, sam po sebi, podatak o vremenu toga suvladarstva. Međutim daljni izvor, pjesnik Petar Suchenwirt, tu stvar razjašnjuje i daje dokaz, sa svom pouzdanošću, da Sracimir upravo u vrijeme svoga pada u Ludovikovo zarobljeništvo (1365) nije bio samosvojan vladar kad kaziva da se „dez chüniges sun ergab — In Pülgrey“³⁰. Ne može se pomišljati da bi se taj podatak na ikoga drugoga odnosio nego na Sracimira, jer se mora dovesti u vezu sa Ivanom Kü-

²⁷ *Chronica Hungarorum* III, 34, izd. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum* I, Vindobonae 1746, str. 191.

²⁸ Za datiranje up. A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*, *Archiv für österreichische Geschichte* LXVI (Wien 1885), str. 30 (također i prethodna književnost).

²⁹ Thallóczy L., *Oklevelek a magyar-bulgár összeköttetések történetéhez 1360—1369*, *Történelmi Társulat* 1898 (Budapest 1898), str. 363.

³⁰ A. Primisser, *Peter Suchenwirt's Werke*, Wien 1827, str. 53.

köllöskim. Budući da se o Sracimiru zna tek kao sinu vladara („kralja“), on još nije nikako samosvojan vladar. Ali je Sracimir nesumnjivo imao naslov cara kao svojedobno njegov stariji brat, Aleksandrov sin i suvladar Mihail⁸¹. Mađarski izvor posmatra u skrajnosti Sracimirov carski naslov i njegovu (premda suvladarsku) vladu, njemački izvor pregledao je Sracimirovo suvladarstvo. Svi ovi izvori, Aleksandar-Sracimirov novac i pismeni izvori, u međusobnoj vezi daju zaključak da je Sracimir bio u vrijeme pada u zarobljeništvo Aleksandrov suvladar, s uobičajenim carskim naslovom, a prema tome i očev nasljednik.

Budući da je s jedne strane Vidinski zbornik bio napisan, po vlastitom svjedočanstvu, godine 6868, tj. od 1 IX 1359 do 31 VIII 1360, u Vidinu u vrijeme „autokratora Joana Sracimira, cara Bugara i Grka“⁸², a da je s druge strane Sracimir bio zarobljen god. 1365 u vojni u kojoj je Ludovik osvojio Vidin i vidinsku krajinu, to ova dva podatka, koja se odnose na otprilike petgodišnji razmak vremena, očito treba dovesti u vezu koja daje zaključak: da je suvladar Sracimir stolovao u Vidinu i upravljao vidinskom krajinom. Samo tada ako li se dopusti da je Sracimirova vlada vrlo samostalna, tj. da nad vidinskim područjem upravlja Sracimir bez sudjelovanja cara oca, to se može razumjeti da u Vidinu pisani zbornik govori samo o caru Sracimiru a ne spominje Aleksandra. I posmatra li se podatak Ivana Küköllöskog sa toga rezultata, da je Sracimirovo vladanje u Vidinu teritorijalno zasebno od Aleksandrova, to „regnum Bulgariae, sacrae coronae Hungariae subiectum“, kako se izražava pisac, očito ne znači sveukupnu (Aleksandrovu) Bugarsku, već samo vidinsko područje, pa je samo dosljedno kad se ne spominje car Aleksandar. Jedino se na taj način može razumjeti, inače neshvatljiv podatak izvora, da kralj Ludovik „regnum (Bulgariae) sibi subiugavit“ kad je takova pogreška da bi kralj podložio cijelu Aleksandrovu Bugarsku, u pisca suvremenika, koji je pače bio tajnik samoga ovoga kralja, isključena. Tako postaju izvori posvema razumljivi. Središnja točka je Aleksandar-Sracimirov novac koji jasno odaje državno-pravni odnos Aleksandra i Sracimira: da je Sracimir, sa svojom vladom nad vidinskom krajinom, suvladar, a ne — niti samosvojan vidinski vladar, niti tamošnji vazal svom ocu caru Aleksandru.

Utvrdivši tako Sracimirovo suvladarstvo mora otpasti misao o Vidinskoj državi prije Sracimirova zarobljenja. A za samu hronologiju novca dosljedno izlazi da se sada utvrđeni Aleksandar-Sracimirov novac mora datirati prije Sracimirova zarobljenja, a Sracimirov novac⁸³ treba datirati tek od vremena Sracimirova povratka.

⁸¹ Za carski naslov Mihaila up. Const. Jireček, *Zur Würdigung der neuentdeckten bulgar. Chronik*, Archiv für slavische Philologie XIV (Berlin 1892), str. 261.

⁸² J. Martinov, *Récit sur les Lieux Saints de Jérusalem*, Archives de l'Orient latin II (Paris 1884), str. 389.

⁸³ tj. novac samo sa likom i natpisom cara Sracimira; — up. materijal kod Mušmova, nav. dj., str. 135 i d.

Po datiranju nekoliko mađarskih dokumenata koji dopunjuju podatak Ivana Küköllöskog o Sracimirovu povratku³⁴, Sracimir dobiva Vidin i krajinu kao Ludovikov vazal u drugoj polovini 1369 godine. Da li je u ono doba car Aleksandar živ? Bugarska kronika stavlja Aleksandrovu smrt i, neposredno s tim u vezi, Šišmanov nastup na prijesto prije Maričke bitke: „Прѣжде же оубо разбоа сего оумрѣтъ Александръ царъ тръновскы възлѣтъ . . . сво . . . мѣсца февруарѣ . . . и възведе на царство Шишманъ царъ, сынъ Александровъ“³⁵. Taj podatak kronike o datumu smrti cara Aleksandra, 17 veljače 6870 = 1362, nije ispravan, i nije isključeno da je u pisanju ove godine nastala pogreška prepisivanjem tako da je četvrto slovo (= broj) ispalo, što je već Jireček³⁶ nagađao. Međutim iz tog teksta Bugarske kronike slijedi pouzdano samo to, da kronika stavlja Aleksandrovu smrt 17 (točnost prijepisa?) veljače izvjesne godine, a ovaj datum prethodi datumu Maričke bitke³⁷. Stoga razloga je mišljenje, koje je iznio Jireček³⁸, da kronika stavlja Aleksandrovu smrt 17 veljače „1371“ samo hipotetična zamisao. Ali, naravno, točno datiranje Aleksandrove smrti ne smije se a priori očekivati od Bugarske kronike ni uz pretpostavku poznavanja ispravna teksta datuma. Rumunjska kronika stavlja Aleksandrovu smrt i Šišmanov nastup približno u doba Maričke bitke³⁹, ali to ne znači da Rumunjska kronika tvrdi da se je to zbilo upravo u godini Maričke bitke. Pretjerano je Jirečekovo⁴⁰ mišljenje da Rumunjska kronika datira Aleksandrovu smrt upravo u godinu 1371.

Premda se ni u kom slučaju ne smije pomišljati da bi Sracimirov povratak u Vidin imao neposredne veze s Aleksandrovom smrću, jer o tom ni jedan izvor ništa ne zna, ipak bi trebalo znati, kolikogod o tom šute neposredni historijski izvori, da li je Sracimir bio povraćen u Vidin prije ili poslije Aleksandrove smrti. Samo opći položaj, u nedostatku izričitih historijskih izvora, može stvar objasniti. Da li bi se Ludovik, usprkos jamstvu i taoštvu, usudio povratiti Sracimira u Vidin, a da se nije prethodno Sracimirov brat Šišman popeo na trnovski prijesto? Kad bi u Trnovu još živio Aleksandar tada bi, po uvidu kojim se raspolaze, morala biti u mađarskim očima opasnost suviše velika da se vrati Sracimira, zakonita bugarskog nasljednika prijestolja, u Vidin, jer bi se Sracimir, u zgodan tren, mogao zdru-

³⁴ Pismo kralja Ludovika bugarskom banu Petru od 29 kolovoza 1369 (Thallóczy L., *Nagy Lajos és a bulgár bánság*, Századok XXXIV, Budapest 1900, str. 607), pismo kralja Ludovika bugarskom banu Benediktu od 19 rujna 1369 (isto, str. 608), pismo istoga kralja Benediktu, bugarskom banu, i njegovu bratu Petru od 25 rujna 1369 (Történelmi Tár 1898, str. 366 d.).

³⁵ Joan Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*, Archiv für slavische Philologie XIII (Berlin 1891), str. 528.

³⁶ *Zur Würdigung*, str. 266.

³⁷ tekst: Bogdan, nav. dj., str. 528.

³⁸ *Geschichte der Serben* I, Gotha 1911, nap. 2 na str. 437 = *Историја Срба* I, Београд 1922, nap. 3 na str. 324.

³⁹ U ovoj kronici (B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den Bătrâni*, Limba română vorbită între 1550—1600, t. I, București 1878, str. 402) stoji na analognom mjestu teksta (transkribirano): „Atuncea muri Alexandru, domnul Trănovului, și-i fu în loc Șușman“ (= „Tada je umro Aleksandar, gospodar trnovski, i na njegovo je mjesto stupio Šușman“).

⁴⁰ *Geschichte der Bulgaren*, nap. 23 na str. 324.

žiti s ocem protiv Ludovika, ili u slučaju očeve smrti združiti Vidin i Trnovo te zanemariti vazalsku obvezu. Samo tada, ako doista u Trnovu već sjedi Šišman, smjelo se je s ugarske strane držati da će Sracimir ostati vjeran vazalskoj obvezi ugarskom kralju poradi opreke s bratom uzurpatorom koji je, stjecajem prilika, naslijedio oca. Stoga opći razlozi dovode do zaključka da je u vrijeme Sracimirova povratka Aleksandar mrtav i da u Trnovu stoluje Šišman. O razlozima koji su doveli do Sracimirova povratka ne može se suditi drugo, nego da je Ludovik povratio Sracimira u očekivanju da pomoću takova vazala može na najprikladniji način, posredno po Sracimirovu vazalstvu, održati Vidin i vidinsku krajinu, pošto se je malo prije pokazao opasan otpad stanovništva od ugarske vladavine⁴¹. Nesamo da je Sracimir negda kao suvladar upravljao ovom krajinom, već sada, u vrijeme Šišmanove vlade u Trnovskoj Bugarskoj, Sracimirovu vladavinu treba krasiti, za bugarski svijet, aureola zakonita Aleksandrova nasljednika.

Prema svim ovim zaključcima osnovni je tijek historijskog zbivanja tekao ovako: — *Prestolonasljednik, car Sracimir upravljao je kao suvladar svog oca bugarskog cara Aleksandra Vidinom i vidinskom krajinom, i bio je kao takav zarobljen od kralja Ludovika prigodom pada Vidina i krajine (1365) u ugarske ruke. U vrijeme Sracimirova zarobljeničtva umro je car Aleksandar, i naslijedio ga je mlađi sin Šišman. Teškoće u održanju zauzetog bugarskog teritorija pred carem Šišmanom poradi nepouzdanosti samoga naroda, ponukale su Ludovika da, u drugoj polovini 1369, povrati i ondje postavi Sracimira, zakonita Aleksandrova nasljednika, kao svog vazala.*

Tako je nastala Vidinska država cara Sracimira. I tek će se sada, kad je riješena problematika ovoga spleta događaja o postanku Sracimirove države, moći pravilno upotrebiti podaci izvora koji trebaju dati puniju sadržinu povijesti ovih događaja.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Entstehung des Widiner Staates des Zaren Stratzimir. Seit Maurus Orbini (1601) lebt der Gedanke fort, dass die Trennung Widins von Bulgarien des Zaren Joannes Alexander nur eine Folge der Familienverhältnisse in der herrschenden Familie gewesen sei. Die Quellenangaben, über die man heute verfügt, ermöglichen jedoch die Aufklärung der Entstehungsfrage des Widiner

⁴¹ Pismo Petra i Andrije Dubrovčana, vidinskih sudaca, Benediktu, bugarskom banu, od 15 (ne 8!) rujna 1368 (Történelmi Tár 1898, str. 365 d.) donosi navod: „si vultis, quod illud quid remanserit non perdat, festinetis venire, quia si tardabit, pro certo omnes recedent, et si cito venietis, spero in deo, quod omnia prospere ibunt, quia ab omnibus habeo nova, quod vos desiderant“, a pismo Petra, bugarskog bana, svom bratu, ovom istom Benediktu, bugarskom banu, od 17 listopada 1368 (Századok XXXIV, str. 605 d.) donosi: „fere omnes regnicole, videlicet

homines populares istius (tj. Bulgariae) regni, ad homines principis Tarnouiensis sunt conversi et eisdem associati“. — Budući da ban Petar u ovom drugom pismu traži vojnu pomoć „ut Ladislaus voyvoda Transalpinus si non plura, tamen dimittat tria vel quatuor sua banderia“, to dokazuje da su tek ovi bugarski odnosi odredili držanjem vlaščkoga vojvode Ladislava (Lajka) koji je zamalo odrekao vazalsku vjernost ugarskom kralju i oružjem mu se suprotivio (time se dopunjuje Huber, nav. dj., str. 32 i d.).

Staates Sratzimir im XIV. Jahrhundert. J. Šafarik veröffentlichte einmal (1851) die Silbermünze mit den rätselhaften Zeichen **GM** auf der Rückseite neben der Darstellung Jesu, und einige Jahre später (1856) eine solche Münze mit den Zeichen **GX**. Nach längerem Umherraten (J. Šafarik, Rakovski, Ljubić, Brunšmid) schrieb Lj. Kovačević (1908) auch diese Münzen dem bulgarischen Zaren Alexander und seinem Sohne und Mitherrscher Michail zu. Die Zeichen auf der Rückseite versuchte er entweder als **ГПАЗ МНОУ** oder als **СЖИ** nach dem griechischen $\delta \omega \nu$ zu erklären. V. Zlatarski vertrat (1910) die Meinung, dass die Zeichen **ГЫНОУ МНХАИЛ** zu lesen und die Münzen nach dem Tode Michails geprägt seien. Allen diesen Auslegungen fehlt die epigraphische Grundlage. Vergleicht man das Exemplar des Historischen Museums in Budapest, beziehungsweise seinen Gipsabdruck, mit den Zeichnungen der Münzen, sieht man, dass es sich eigentlich nur um ein einziges Stück handelt und Šafarik den Fehler begangen hat, dieselbe Münze zweimal zu veröffentlichen und so die späteren Arbeiter irrezuführen. Auf Grund des Gipsabdruckes dieses Stückes kann man behaupten, dass die Form des Zeichens **М** richtig, die Form **X** unrichtig ist. Man löst dieses Zeichen **М** als Ligatur zweier Buchstaben: das erste ist ein **М**, das zweite **С**, bzw. stehend **МС**, also die negative Form des Buchstabens C. Diese drei Buchstaben müssen zweifellos als Name des zweiten Herrschers, der auf der Münze dargestellt ist, gelesen werden: **Г(РА)Ц(И)М(НОУ)**. Diese Münze, welche die Monogramme des Zaren Alexander und Sratzimir enthält, zeigt, dass Alexanders Sohn Sratzimir des Vaters Mitherrscher war. Johannes von Küköllö erwähnt, in seiner Berichterstattung über den bulgarischen Feldzug des ungarischen Königs Ludwig (1365), nicht den Zaren Alexander, der im April 1367, nach einem Dokument, am Leben ist. Trotzdem er nur vom Imperator Sratzimir spricht, ist es gewiss, dass Sratzimir vor seiner Gefangennahme durch den König Ludwig kein selbstständiger Herrscher war, da Suchenwirt in seiner Notiz über Sratzimir's Gefangennahme ihn nur als Königssohn kennt. Es ist offenbar, dass Sratzimir als Mitherrscher den Zarentitel führte, wie ihn seinerzeit auch sein älterer Bruder Michail getragen hatte. Da der Widiner Codex 6868 = 1 IX 1359 — 31 VIII 1360 in Widin zur Zeit des Zaren Sratzimir geschrieben, und 1365 Sratzimir bei Ludwigs Widiner Feldzug gefangen wurde, muss man diese zwei Angaben in Zusammenhang bringen und folgern, dass Sratzimir in Widin und der Umgegend als Mitherrscher regierte. Daraus ergibt sich, dass man vom Widiner Staate nicht vor Sratzimir's Gefangennahme sprechen kann. In der zweiten Hälfte 1369 erhält Sratzimir als Ludwigs Vasall Widin und die Umgegend. Es ist die Frage, ob Zar Alexander zu dieser Zeit am Leben war. Die Angabe der Bulgarischen Chronik setzt den Tod Alexanders in den Februar 1362 — und unmittelbar damit in Verbindung Schischmans Thronbesteigung — und sagt, dass Alexanders Tod vor der Schlacht an der Maritza erfolgte. Das Datum 6870 = 1362 ist vielleicht schlecht überliefert, aber die Meinung, dass diese Chronik, wie auch die Rumänische Chronik, Alexanders Tod mit dem Jahre 1371 datiere, ist nur eine Kombination. Die allgemeine Lage, ohne Rücksicht auf die Angaben der Bulgarischen und der Rumänischen Chronik, spricht dafür, dass Alexander vor Sratzimir's Rückkehr starb. Erst nachdem Schischman den Thron von Trnowo bestiegen hatte, durfte man von ungarischer Seite annehmen, dass Sratzimir seiner Vasallenverpflichtung treu bleiben werde, wegen des Gegensatzes zu seinem Bruder dem Usurpator, der den Umständen zufolge, zur Zeit von Sratzimir's Gefangenschaft, des Vaters Nachfolger wurde. Man muss schliessen, dass Ludwig erwartete, durch die Vasallenschaft Sratzimir's, den die Aureole des gesetzmässigen Nachfolgers Alexanders zieren sollte, Widin und die Umgegend zu behalten, nachdem sich kurze Zeit vorher ein gefährlicher Abfall der Bevölkerung von der ungarischen Herrschaft gezeigt hatte. So entstand der Staat von Widin des Zaren Sratzimir.

HISTORICITET IMENA SVAČIĆ

Kao što se u opću tako se i u našu historijografiju uvuklo štošta kriva i neistinita. Zato je i svrha nauke da pogrešno ispravi a manjkavo ispuni, bez obzira na dotadašnja mišljenja ili tradicije.

Tipičan primjer, kako se stvara i to ne samo kriva tradicija nego i historija, pruža nam ime Svačić, inače toliko poznato u našoj historijografiji. Tko ne zna za to ime i njegovu historijsko-nacijonalnu ulogu? Ta zadnji je hrvatski kralj Petar Svačić. Ime ni jedne naše porodice, pak ni ono Šubića, nije popularizirano kao ono Svačića. Nekoji znadu i mjesto gdje su bili nekoć dvori Svačića, a drugi javljaju, kako će dobrza objelodaniti radnju, kojom će pokazati rodbinsku vezu između Svačića i Trpimirovića. Koliko se to ime spominje u literaturi i dnevnoj štampi, da i ne spominjem. Ali ako se tačnije pogleda u izvore, dolazi se do čudnog rezultata, da ime Svačić historijski uopće ni ne postoji. Nema uopće dokumenta koji bi nam posvjedočio da je to ime postojalo, iako naša historijografija zna za nekoliko slučajeva da se to ime tobože spominje¹. Ja ću se osvrnuti na te pojedine slučajeve.

1

Prvo je pitanje kralja Petra Svačića, makar ga je davno već riješio Šišić².

Mađarski kroničar Simon de Kéza oko 1285. piše: *Iste (= kralj Koloman) quoque in regnum Dalmatie misso exercitu, occidi fecit regem Petrum, qui Hungaris in montibus qui Gozd dicuntur occurens, est deuictus in montibus memoratis et occisus. Unde iidem montes usque hodie in Hungaria Patur Gozdia nominantur. Sedes enim huius regis in Tenen erat ciuitate*. Slično također mađarski „Chronicon pictum“: *Iste (= kralj Koloman) Dalmatie regnum occiso rege Petro nominato in montibus Petergozdia, Hungarie adiunxit*³. Muglen pak ne navodi ime kralja Petra: *Derselb kunig Coloman slug den kunig von Dalmatia zu tode und pracht das reich gen Ungerland*⁴. Po svjedočanstvu mađarskih kronika postojao je hrvatski kralj Petar, koji je vjero-

¹ V. Klaić, *Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća*, u Radu Jug. ak. knj. CXXX, Zagreb 1897., str. 44; Šišić, *Priručnik*, Zagreb 1914., str. 499—500.

² *Priručnik* str. 379—383; *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925., str. 612 op. 56.

³ *Priručnik* str. 394.

⁴ n. i. mj.

jatno u aprilu ili maju 1097 poginuo u ratu sa mađarskim kraljem Kolomanom. Kojoj je porodici pripadao, to ne kaže ni jedan dokumenat. Po Račkom⁵: Jedan „Petar, iz roda Svačića, bijaše pod kraljem Svinimirom ban hrvatski; te odavle može se izvoditi, da taj isti Petar, koj je prije nekoliko godina obnašao prvu poslije kraljevske časti u kraljevini, držao se pozvanim zasjesti ispražnjeni prijestol.“ Da li, i u koliko odgovara ova kombinacija identiteta posljednjeg hrvatskoga kralja Petra s Petrom banom Zvonimirovim, ne spada u ovo pitanje. Ja imam da utvrdim, bez obzira da li je ta kombinacija tačna ili ne, jedino ispravnost i postojanje imena Svačić.

U arhivu splitskoga kaptola postoji poznati kartular bivšega benediktinskoga samostana sv. Petra u Selu (danas Supetar u Poljicama, između Splita i Omiša). Kartular je u glavnom napisan karolinom (f. 1 do 13, r. 3) u XII st., a ostalo su pozniji zapisi. Tako na f. 14, r. 17—23 ima jedan zapis napisan pismom koje je već pod utjecajem t. z. littera Bononiensis, te potječe negdje iz XIV/XV. st.⁶. Taj zapis prvi je publicirao Carrara⁷: *Isti fuerunt bani in Croatia de genere Croatorum a tempore regis Suetopelegi usque ad tempus Suinimiri regis Croatorum: Stephanus Cucar, Saruba Cudomirigi, Ourica . . . Mog(orouig) . . . Caci(g) . . . Car(an) . . . an . . . Slauaz . . . Cucar fuit iudex regis Cresimir, Cucar. Tempore Suinimiri fuit Petrus Suacig banus. Omnes isti fuerunt bani in Chroacia.* U istom kartularu f. 14, r. 16—27 nalazi se još jedan zapis, napisan pismom kao i onaj već citirani. U njemu nabrojani su najprije banovi, kojih da je bilo sedam u Hrvatskoj i koji su imali pravo izbora kralja; banove pak da je biralo 12 hrvatskih rodova (tribus) između 6 plemena (genus i generatio) a od ostalih 6 plemena da su bili knezovi (comites) u županijama Hrvatske, a *Kacigi, Cucari, Suaci(gi), Cudomirigi, Mogorouigi, Subigi* da su imali pravo banstva⁸.

Rački je znao i za treći podatak, onaj apendikule trogirске, t. j. pogodbe 12 hrvatskih plemena sa Kolomanom. U toj apendikuli, koja je napisana u XIV st., po Račkome stoji: *comitem Georgium de genere Suaçithorum*⁹.

Po ovome u sva tri slučaja Rački je znao jedino i samo za ime *Suacig, Suaçithorum* i *Suacithorum* što bi odgovaralo našem *Svačić*. Zato, kad je Rački kombinirao identitet posljednjega hrvatskoga kralja Petra mađarskih kronika sa banom Petrom iz zapisa kartulara sv. Petra, on toga kralja Petra nije mogao da nazove drukčije nego *Svačić*.

⁵ Rad Jug. ak. 30, Zagreb 1875., str. 103. Po Šišiću, *Priručnik* str. 381—383 i *Povijest Hrvata* str. 612—613, op. 56, nije bio Svačić nego možda Kačić.

⁶ Rački, *Documenta*, Zagreb 1877, str. 486, koji nije poznao originala, nego uzevši, po Carrari, kao da je cio kartular napisan u XII. st., drži da su i ovi zapisi iz XII. st. Po Šišiću, *Priručnik* str. 380, taj zapis potječe iz početka XVI st.

⁷ *Archivio capitolare di Spalato*, Split 1844, str. 68.

⁸ Ib. str. 67. Ovaj zapis po Šišiću, *Priručnik* str. 380, napisan je u drugoj polovici XIV. st. Ali kako sam već kazao, oba su ova zapisa iz istoga vremena, t. j. iz XIV. ili XV. st.

⁹ *Documenta* str. 482; a *Historia Salonitana*, Zagreb 1894., str. 59 ima: *comitem Georgium de genere Suaçithorum*, makar da je poznao original apendikule.

Danas pak, kad imamo originale kartulara i apendikule, jasno vidimo da u sva ta tri slučaju nije napisano *Suacig* ili *Suaçith* nego nešto drugo.

Oba zapisa u kartularu teško su čitljiva i izbljeđena, ali jasno se ipak razabire u prvom slučaju: *tempore suenimiri fuit Petrus Sna . . . banus*; u drugom pak: *Snasci*. U prvom slučaju Carrara je pogrešno mjesto *Petrus Sna . . .* pročitao *Suacig*; u drugome opet ne piše *Suaci(gi)* nego jasno *Snasci*, i to tako da je drugo s povišeno iznad *a*, što paleografski nije neobično¹⁰. Tim u oba slučaja otpada ime koje počinje sa *sva*, nego se tu radi o imenu koje počinje sa *Sna*. Isto i u apendikuli nije napisano Juraj *de genere Suaçithorum*, nego čisto i bistro *de genere Snaçithorum*¹¹.

Po ovome, uz poznatu akribiju Račkoga, zastalno da je on imao u ruci originale i vidio da u sva ta tri slučaja stoji *sna*, a ne *sva*, on ne bi bio stvorio ime *Svačić* nego jedno drugo ime koje bi počimalo sa *Sna*, i mi danas ne bi znali za Petra Svačića, nego za Petra Snačića ili još bolje Snašića¹².

2

U prilog nazivu imena Svačić bilo je i to, što je naša historijografija znala za pozniju hrvatsku porodicu Svačića, kojoj bi pripadali i Nelipići.

Za dokaz da je postojala ta porodica baš pod nazivom Svačić, Klaić¹³ najprije navodi naša već spomenuta tri slučaja: *Petrus Suacig*, *Suacigi* i *Suacithorum*. Ali kako smo vidjeli, danas sve ovo bez drugih dokaza otpada. Klaić o toj porodici dalje piše: „Šteta je, što po poznatim spomenicima o znamenitom plemenu Svačić, iz kojega je potekao posljednji kralj hrvatske krvi Petar Svačić (1091.—1102.), znamo tako malo ili gotovo ništa . . . Jedino to znamo, da je kneževska porodica Nelipići, koja je u prvoj polovici 14. stoljeća gospodovala u gradu Kninu i u kninskoj župi, potekla iz toga plemena“. Da su Nelipići iz porodice Svačića, citira pasus iz „Obsidio Jadrensis“: *Vladislava relicta Neliptii generationis Suadcich*. Šišić o Svačićima piše¹⁴: „O ovomu plemenu kao takovu, naime izravno pod tim imenom, nema spomena osim u dvjema ispravama od juna 1322. u Trogiru *Gausigna Suoziz* (!) (= Svačić) i 5. septembra 1339. *nobilis uir Gausina Stoyse Suazich ciues Tragurii*, te u spisu „Obsidio Jadrensis“ (napisan oko 1350.): . . . *Vladislava . . . Neliptii generationis Suadcich*.

¹⁰ Šišić, *Priručnik* str. 380, 381 čita u prvom slučaju *Snazig*, a na str. 500 *Snaçig*. Još i danas jasno se vidi ono *Sna*, dok je ostalo jako izbljedilo, i ne mogu sa stalnošću odrediti što je bilo napisano.

¹¹ Kako točno čita i Šišić, *Priručnik* str. 528 i *Pov. Hrv.* str. 639, op. 41. Stoga je već Šišić, *Priručnik* str. 500 mogao na osnovi kartulara i apen-

dikule nagađati: „Prema tome glasilo je to ime isprva možda i Snačić; međutim forma Svačić bliža je hrvatskom jeziku i općenito priznata“.

¹² Možda i Značića. Historijski bi doduše i to bilo pogrešno, jer je postojao samo kralj Petar, a kojega je roda on bio, to ne znamo.

¹³ N. dj. str. 44.

¹⁴ *Priručnik* str. 499.

Kako vidimo Šišić ne uzimlje u obzir prva tri starija slučaja imena Svačić, nego donosi dva nova uz onaj već Klaićev iz „Obsidio“. Zato treba da provjerimo i ova tri slučaja.

Prvi podatak *Gausigna Suozic* uzet je iz Smičiklasa¹⁵, a Smičiklas nije tu ispravu prepisao iz izvornika nego iz štampanog Lucius-a¹⁶. Isto je i sa drugim podatkom¹⁷. Po ovom ti podaci vrijede, u koliko je Lucius pouzdan. Luciusa u našem slučaju ako ne možemo direktne kontrolirati jer su te isprave izgubljene, možemo ga kontrolirati indirekte po drugim originalnim dokumentima, u kojima je to ime sačuvano.

Postoje u arhivu općine Trogira notarske imbreviature od 60-tih godina XIII st. dalje. Prepisujući ta akta, naišao sam na Stojišu oca, kao i na njegova sina Gauzinju, uz oznaku i familijarnoga im prezimena. Tako 25. III. 1294. prodaje svećenik Danijel jednu zemlju Stoise *Snacizo*. 4. V. 1311. naređeno je *Stoice Snaciçe*, da ne smije ostaviti ložu dok ne plati stalnu svotu. 25. IX. 1312. konsuli Trogira određuju sudbeni rok Stoise *Snasiçe*, a 28. IX. 1312. isti naređuju *Stoise Snasice* i ponovno *Stoyse Snasici* da plati stalnu svotu. 9. I. 1313. dan je rok *Stoise Snasici*. 31. I. 1326. spominje se zemlja kupljena a *Stoysa Snayçiç*. 22. VII. 1326. Stojiša je već mrtav, jer se toga dana sklapa neka pogodba *ante domum heredum Stoyçe Snassich*. Poslije ovoga vremena javlja se često sin Stojišin *Gausigna*, *Gausengna* ili *Gausius*, ali po običaju onoga vremena većinom je označen sa samim patronikom, a rijetko i sa familijarnim imenom¹⁸. Tako 21. II. 1328. jamac je *Gausius Stoyse Snayçiç*, dok je iste godine u jednom drugom aktu svjedok *Gausengna Stoyse*, a u trećem je eksaminator *Gausius Stoyse*.

Po ovome vidimo, jer je u svim slučajevima napisano ime koje počinje sa *sna*, a nikada sa *sva*, da je Lucius pogrešno napisao *Suoziz* i *Suazich*, a tim ne samo da otpadaju i ovi dokazi za postojanje obitelji Svačić, nego da i oni potvrđuju ime kartulara i apendikule, t. j. ono *Snašića* ili *Značića*.

Ostao bi još jedino slučaj iz „Obsidio Jadrensis“: *Vladislava relicta Ne-lipti generationis Suadcich*. Ali i ovaj dokaz nije nam tradiran u dokumentu, nego po jednomu piscu, čime po sebi gubi dokaznu snagu; a pogotovo kad nam je i taj pisac poznat samo preko Lucius-a¹⁹, dakle preko treće ruke; iz Luciusa, koji i u pređašnjim slučajevima konstantno pogrešno čita i piše *Sua* mjesto *Sna*. Po tome ni ovaj slučaj ne može da bude odlučan ni za ni protiv.

* * *

¹⁵ *Codex diplomaticus*, IX, Zagreb 1911., str. 67.

¹⁶ Isto, str. 68 iz *Memorie di Traù*.

¹⁷ *Gausignam domini Stoyse Suazich*, Smičiklas n. dj. X, Zagreb 1912., str. 487, a Smičiklas iz Luciusa, *Memorie*.

¹⁸ Gauzinja je odličan građanin, koji obnaša razne funkcije u upravi grada. On je izaslanik grada

k bosanskoj vojsci, kad je ova kretala god. 1338 protiv Klisa, usprkos prijetnje izopćenja. Up. Farlati, *Illyricum sacrum* IV, str. 377.

¹⁹ *De regno*, Amsterdam 1666., str. 388.

To je sve što se zna o imenu *Svačić*. Za njega doduše zna stara i novija naša historijografija, ali historija ne zna. Historija, kako sam pokazao, imala bi da zna za našu velikašku obitelj *Snačića*, *Snašića* ili *Značića*, makar historijografija znala za onu *Svačića*, s tom razlikom da je posljednja samo u toliko mjerodavna, u koliko se podudara s prvom, i nikad obratno. Naši prethodnici služili su se onim što su imali pri ruci i prema tome stvarali zaključke. Ako mi danas naiđemo na nešto drugačije, moramo bez obzira da ispravljamo po načelu života i nauke: *error corrigatur ubi apprehenditur*.

Zusammenfassung.

(*Der Name Svačić*). Račkis Kombination, der letzte kroatische König Petar sei aus dem Geschlechte Svačić hervorgegangen, hat schon Šišić verworfen. Der obige Artikel befasst sich nur mit der Richtigkeit der Schreibung des Namens Svačić. In der Publikation Carraras des bekannten Kartulars des gewesenen Benediktinerklosters St. Petri in Selo wird nach seiner Lesung ein Banus Peter *Suacig* angeführt, das Geschlecht wird *Suaci(gi)* genannt. Rački las im Trogirer Nachtrage zur Chronik des Thomas Archidiaconus von Split *de genere Svačithorum*. Diese Lesungen sind unrichtig. Im Originale des Kartulars liest man heute an der ersten Stelle sicher *Sna . . .*, schon Šišić hat *Snazig* bzw. *Snačig* gelesen. An der zweiten Stelle des Kartulars steht ganz deutlich *Snasci*. Im Trogirer Nachtrage steht *de genere Snačithorum*, wie es auch Šišić richtig gelesen hat. Der Geschichtsschreiber des XVII Jhdts Lucius aus Trogir gibt aus einer Trogirer Urkunde vom Juni 1322 den Namen *Gauzigna Suoziz* und erwähnt aus einer anderen Trogirer Urkunde vom 5. Sept. 1339 einen *nobilis uir Gausina Stoyse Suazich ciues Tragurii*. In der Ausgabe der um 1350 entstandenen heute verschollenen Schrift *Obsidio Jadrensis* erwähnt Lucius eine *Vladislava relicta Neliptii generationis Suadcich*. — Vf. hat im Archive der Gemeinde Trogir die notariellen Imbreviaturen von den 60-er Jahren des XIII. Jhdts angefangen durchgesehen und darin die Namen des Stojše und seines Sohnes Gauzigna mehrmals gefunden. Eine Urkunde vom 25. III. 1294 handelt über den Verkauf eines Grundstückes des *Stoise Snacizo*. In einer anderen vom 4. V. 1311 heisst der Name *Stoice Snaciçe*, 25. IX. 1312 *Stoise Snasiçe* und 28. IX. 1312 *Stoise Snasice* und *Stoyse Snasici*; 9. I. 1313. *Stoise Snasici*; 31. I. 1326 *Stoysa Snayciç*. 22. VII. 1326 wird ein Vertrag *ante domum heredum Stoyçe Snassich* geschlossen, 21. II. 1328. wird *Gausius Stoyse Snayciç* erwähnt. Dadurch verliert auch die bei Lucius veröffentlichte Stelle aus der *Obsidio Jadrensis* ihre Beweiskraft. Man kann somit nur von den Snačići, Snašići oder Značići und nicht von den Svačići sprechen.

P R I L O G

VJESNIKU HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA

NOVE SERIJE SVESCI XVI 1935

TRAGVI SAOBRAČAJA IZMEĐU KARANTANIJE I DALMACIJE U DOBA KARLOVIĆA

Zna se, da su dalmatinska Hrvatska i bizantinska Dalmacija za vrijeme Karla Velikoga i njegovih nasljednika osjećale premoć franačkoga carstva, toliko u vojničkom koliko i u crkvenom pogledu. Nema međutim mnogo pouzdanih i opširnih historijskih vijesti iz ove epohe franačke vladavine nad Dalmacijom. S toga ne će biti na odmet, ako jednom skrenemo pažnju na tragove političkoga i vjerskoga saobraćaja između franačko-slovenskoga Norikuma i hrvatsko-dalmatinskoga primorja, tragove, koji su se sačuvali u nekim legendama, pseudo-historijskim pričama i kamenim spomenicima u Koruškoj, i kojima, kako mi se čini, s naše strane dosada još nije bila posvećena dosta velika pažnja.

U doba, kada su Bavarci i Francuzi nastojali da pokrste korutanske Slavene — među kojima je — sudeći po mjesnim imenima — bilo podosta Hrvata — koncem VIII i tijekom IX stoljeća dakle — gradili su i u Koruškoj crkve i crkvice, povezavši ih na Rim (i Salzburg) počesto posvetom Svetome Petru. Karnburg na podnožju brijega Ulrichsberg imao je već g. 753 župnu crkvu. Oko g. 770 spominju se crkve *Maria Saal* (Gospa Sveta) blizu Karnburga i *St. Peter im Holz*. Između mjesta Karnburg i *Maria Saal* stere se glasovito Gosposvetsko polje (*Zollfeld*) sa iskopinama rimskoga grada *Virunuma*, a tamo i danas još stoji prastari kameni stolac sa dva sjedala: t. zv. „*Herzogsstuhl*“, nada sve važan spomenik za povijest narodno slavenskoga i međunarodnoga prava. *St. Peter im Holz*, to jest crkvice istoga naziva, leži na gusto pošu-

mljenom brežuljku kraj iskopina stare *Teurnije* blizu grada *Spittala* na *Dravi*.

Iz kroničarskih vijesti, koje se tiču bavarske i franačke vlade u VIII i IX vijeku, izbija, da je jedan sloj korutanskog stanovništva sebi — bilo sačuvao, bilo prisvojio — osebujna prava. Sigurno je to slijedilo obzirom na vojničku valjanost toga sloja, a vjerojatno i zbog dobrovoljnoga pristajanja uz kršćanstvo. Ovi ljudi, porodice i općine: *Edlinge* ili *Kazaze*, imali su svoje posjede oko tih starih crkvice i zadržali su ih mjestimice kroz mnogo stoljeća. Tako je kuća tako zvanoga herceg-seljaka (*Herzogsbauer*), u *Blažjoj Vasi* (*Blasendorf*) blizu *Karnburga*, koji je po nasljeđenom pravu ustoličavao germanske vojvode, izumrla istom g. 1823. *P. Puntschart* ističe, da tih *Edlinga* ima osobito mnogo oko *Moosburga*, gdje je po predaji stajala karolinška palača. Po njemu to su bile slobodne slavenske seljačke općine koje su birale svoje vlastite suce i upravljale se po staroslavenskom osebujnom pravu. *P. Lessiak* je, čini se, prvi primijetio, da se uz te općine i posjede često nalazi i koja crkvice *Sv. Petra*. „*Es ist möglicherweise nur ein Zufall, daß in der Nähe von Edlingorten sich Peterskirchen erheben: so in der Gemeinde St. Peter—Edling, bei Harbach—Kazaze, in Steierberg, wozu ein Edling gehört, bei Moosburg, bei Edling in der Gemeinde Gai, bei Sagor; Kazaze in Untersteier hat Pletrowitsch, slow. Petrovice zur Seite.*“ Mislim da to nije slučaj i da će buduća istraživanja to potvrditi. Povijest tih *Edlinga* još nije napisana. Za njih se prvi put g. 1269 u jednoj ispravi kao mjesno ime stavlja „*Kazaze*“.

Sl.1. Kamena ploča s ornamentom u Millstattu.

U okolini Millstatta nailazimo slavenska imena mjesta, među njima *Kraut* = Chrabat. Češće dolazi ime Hrvata u okrugu oko Karnburga i Gospe Svete (Maria Saal). Njemački „Krotendorf“ biti će Kroatendorf. Prof. L. Hauptmann piše u raspravi: „*Karantanska Hrvatska*“, u kojoj dokazuje, da su karantanski Kasazi (Edlinge) bili prvobitno pretstavnici karantanskoga narodnog plemstva, ovo: „Za sedam sela k sjevero-zapadu od Gospe Svete veli se u desetom stoljeću, da leže u „hrvatskoj župi“ (Str. 316). „Imena „Krabathen“ kod Glanegga, „Krautkogel“ među Gospom Svetom i Timenicom, „Krabathen“ kod Pokrča i „Krabathen“ k istoku od Otmanja (Otmanach) svjedoče, da se hrvatska župa prostirala još dalje.“ Po jednoj vijesti Konstantina Porfirogeneta zaključuje: „Onaj dio Belih Hrvata, koji se u Dalmaciji „odcepio“ od braće, otišao je dakle na zapad među Slovence i na razvalinama avarske

vlasti osnovao treću Hrvatsku, karantansku.“ Hrvatskih naseobina bilo je i na sjevero-istoku Koruške, oko Friesacha.

Pregled tih naseobina i nove podatke, nove potvrde za svoju tezu daje prof. Hauptmann u članku: „*Die Herkunft der Kärntner Edlinge*“.¹

Kada sam počela da se zanimam za kamene ostatke iz doba Karlovića na crkvenim zgradama u Koruškoj, nisam znala za izvode g. Hauptmanna. Htjela sam zapravo samo doznati nešto o postanku tamošnjih zadužbina. Međutim, za godine utemeljenja i za imena utemeljitelja onih najstarijih, davno porušenih crkvenih građevina ne zna se ništa pouzdano, jer o tome nema dokumentiranoga svjedočanstva. Priča stavlja postanak nekih od najstarijih kotutanskih samostana za dva stoljeća ranije od znanosti. Što Hieronymus Megiser u svojoj kronici *Annales Carinthiae* (1612) priča o Ossiachu² i Millstattu na jezeru, smatra se bajkom, izmišljotinom, njemu se pripisuje dapače, da je tu i tamo svijesno patvorio povijest. Ali ako uspooredimo ostatke ornamentike onih porušenih kotutanskih crkvića iz doba Karlovića sa uresima u hrvatsko dalmatinskim crkvama istoga razdoblja, treba da u koječem revidiramo osudu o potpunoj nevjerodostojnosti sumnjivih izvora, iz kojih je Megiser crpao svoje navode, koji se tiču Slavena.

Ovdje ću najprije iznijeti snimke nekih kamenih spomenika iz Koruške, koji svjedoče, da su na mjestima, gdje su se našli, ili u blizini tih mjesta, već u doba Karlovića stajale crkvene zgrade, a uz to ću navesti neke stavke iz pseudo-historijskih priča, koje bi po mojem mišljenju zaslužile da budu ispitane sa strane stručnjaka, ne bi li se u njima otkrilo po koje zrnice historijske istine.

Prilikom jednoga izleta u Millstatt kraj Spittala na Dravi ugledala sam jednom u nutarnjem zidu jednoga prolaza (Tordurchgang, Stiftgasse 1) ornamentiranu ploču, za koju arheolozi misle, da je nadgrobni kamen iz doba Karlovića. (Slika 1). Križ sa trotračnim pleterom, isti pleter vrh njega na luku i nad njim obrubni ures od

¹ U *Vierteljahrsschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, g. 1928./29.

² Megiser piše *Oscewach*.

vitica ili „rakovica“, oblik „triquetra“ i stabilca (čempresa?): sve su to motivi, koji su se prije po djelu Stückelbergovom nazivali longobardskim, kod nas i hrvatsko-bizantinskim, dok se sada pripisuju stilu, koji se pri kraju seobe naroda pojavljivao u mnogim evropskim zemljama („der spätere Völkerwanderungsstil“), osobito u Italiji, u Istriji, u furlanskom području, na jadranskim otocima i u Dalmaciji. Jedan centar crkvenograditeljske škole, koja je negovala ovu ornamentiku, mora se vidjeti u Čedadu (Cividale), koji je jednom, za vrijeme kršćenja meridionalnih Slavena, bio i sijelo akvilejskoga patriarhata.

Klesarski ures ovoga stila poznamo sada dobro po slikama u krasno opremljenom djelu J. Strzygowskoga O razvitku starohrvatske umjetnosti (izvanr. izd. Matice Hrvatske od 1927). U muzeju u Kninu i u Splitu vidjeli smo ga u osobito lijepo sačuvanim primjercima.

Kamen ovoga stila nije jedini te vrsti u Millstattu. Motiv trikvetre nalazi se i na jednom kapitelu u glasovitom „Trijemu na krstove“ same opatije, a fragmente sličnih ornamentika vidimo u vanjskim zidovima millstattske crkve. O ovima piše R. Eisler³: „Fragmente in ziemlicher Anzahl im linken Turm der Millstätter Stiftskirche eingemauert, nach Jaksch aus karolingischer Zeit, scheinen zu beweisen, daß sich hier schon vor 1088 ein Kirchlein befunden haben muß.“ Da je Eisler uzeo u obzir našu kao sl. 1. donešenu ploču, mogao se manje oprezno izraziti o pretpostavljenom opstanku takve crkvice. Sličnih križeva sa „Flechtenbandfüllung“ i „Volutenband“ ima u Stückelbergu, Longobardische Plastik. Usporedi niz takovih križeva na Zadarskoj ploči, sl. 81, str. 159 kod Strzygowskoga. Najviše sličnosti ima millstattska ploča sa slikom oltarne ograde (pluteus) u *Trogiru*, koju je objelodanio Dr. M. Abramčić u Starohrvatskoj Prosvjeti Nov. Ser. I., 1927., Str. 81. Izgleda da je i millstattski relief bio prvobitno dio čitavoga niza uz oltar ili oltarnu ogradu

crkve. Stabla su lijevo i desno razrezana, a meni se, sudeći po slici, čini, da je gornji završni ures, dio luka sa pleter-vrpcom i nizom rakovica, koji se već po dimenzijama ne slaže sa cjelinom, uzet od drugud i samo nadozidan. Rakovice rastu postepeno s desne strane spram lijeve. Oblik prekinutog luka je doista čudan. Sama je ploča mogla biti dio pluteja sa ravnim rubom na gornjoj strani, a možda je kasnije preudešena u nadgrobni kamen.

Ostataka te ornamentike ima nedaleko Millstatta još na dva mjesta. Ali osobito karakteristični su se sačuvali u okrugu nekadašnjih karolinških palača Moosburg i Karnburg.

Sadašnje mjestance Moosburg leži po prilici jedan sat hoda na sjeveru od Pörschacha na Vrpskom jezeru. Drži se, da je tu, na vojničkoj cesti, Aquileia—Sianticum—Virunum, već u rimsko doba stajala zgrada, gdje se u IX stoljeću digao carski „Pfalz“. „Mosaburch“ se spominje u jednom dokumentu iz g. 888. A. v. Jaksch drži, da je kralj Arnulf, sin Karlomanov, sredinom ožujka te godine tamo izdao isprave⁴. O karantanskom Moosburgu kaže Megiser „Moßburg habe etwan der Fürst Carlmann zusamt der Kirchen aufgebawet“. Do 1879 stajala je kod Moosburga jedna crkvice Sv. Petra, na kojoj je bilo vidjeti kamenje s pleternom ornamentikom⁵. Crkvice izgorjela je one godine i postala ruševinom. Konservator Hahn upozorio je prvi, g. 1906, na ostatke starije zgrade, koji su se na njoj sačuvali. „An der Eingangswand sind 2 sehr interessante romanische Ornamente mit longobardischen Zierformen in die Wand eingelassen. Diese ornamentierten Steine verdienen erhalten und photographiert zu werden. Das eine ist ein longobardisches Riemengeflecht ähnlich dem in Stückelbergs longobardischer Plastik (Zürich 1896) Figur 10 abgebildeten, das zweite ist ein kompliziertes Netz mit Gitter. Longobardische Ornamente finden sich in Kärnten, dem Nachbarlande Friauls, öfters, so z. B. außen an der Wallfahrtskirche St. Maria in Hohenburg⁶ bei Pus-

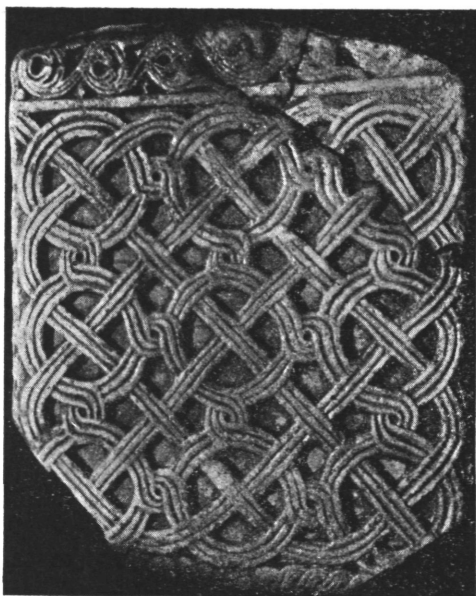
³ Eisler Robert, Mitteil. d. Instit. f. österr. Geschichtsforsch. XXVIII 1907 str. 58 op. 6.

⁴ Hans Pirchegger istovjetuje Arnulfov Moosburg sa gradom donjopanonskog kneza Pribine,

na Blatskom jezeru, gdje se g. 850 posvetila jedna crkva.

⁵ Očito ostaci one crkve koju Megiser spominje.

⁶ Nedaleko Spittala na Dravi, Millstattskog jezera i crkvice „St. Peter im Holz“.

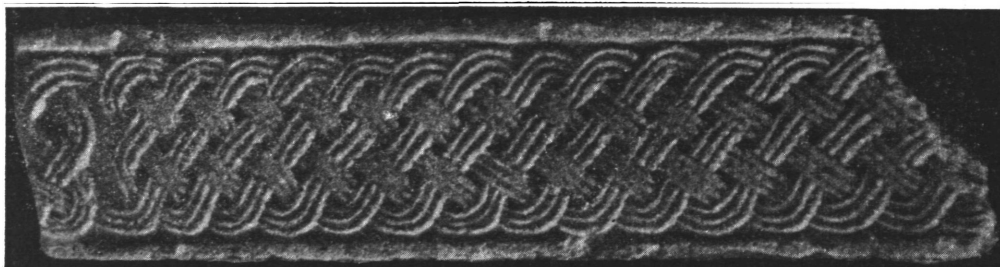
Sl. 2 i 3. Kamene ploče s ornamentima iz Moosburga, u muzeju u Klagenfurtu.

sarnitz, so auch am Altare portatile der romani-
schen Zeit im Hause des Gurker Domkapitels in
Klagenfurt. Stückelberg weist darauf hin, daß das
longobardische Kreisgeflecht und Kreisnetz, mit
Kreuzschlingen durchzogen, noch im 14. Jahrhun-
dert an den Glasgemälden in Friesach in Kärnten
wahrnehmbar sei.⁴

Društvo „Geschichtsverein für Kärnten“
dalo je g. 1906 snimiti Moosburške ornamente. Fo-
tografirao ih je gospodin Jos. Slanitz, pomoćnik
muzeja. G. 1911 razorili su seljaci ruševine crkve
Sv. Petra kraj Moosburga i onda su one kamene
ploče prenešene u zem. muzej u Klagenfurtu. U

najnovijem vodiču kroz zbirke toga muzeja (11
izd., 1927) piše, str. 7: „An der Stiege links und
rechts Ornamentsteine von der einstigen Karo-
lingischen Pfalz in Moosburg (9. Jhd.). Aus der
Kirchenruine St. Peter bei Moosburg. Ein ähn-
licher Flachornamentstein von der zerstörten
Kapelle Tschirnig bei St. Veit a. d. Glan“. Od
snimaka izabrala sam najizrazitije (sl. 2. 3. 4. i 5.).

Drugi je karolinški grad (Pfalz) stajao u
Karnburgu, utvrđenom mjestu, koje je po svoj
prilici zemlji dalo ime⁷. Brijeg iza „Karente“,
Mons Carentanus, bio je po Graberu središte
staropoganskih obreda. On opisuje čudne hodo-

Sl. 4. Kamena ploča s ornamentom iz Moosburga, u muzeju u Klagenfurtu.

⁷ Drži se, da je korjen „Carn“ keltskoga porijekla.

častvene običaje „das Vierberggehen“, koji su se sačuvali do naših vremena, i vežu se na ovaj brijeg (Ulrichsberg) i na njegovu okolinu. Karnburg, koji H. Pirchegger drži i političkim središtem alpskih Slavena, imala je crkvu posvećenu Sv. Petru. Misli se, da je ta crkva bila velika, jer je kralj Arnulf g. 888 u „Karenti“ proslavio božićne blagdane. Čudna i veoma značajna priča o velikašu *Ingo*, kojoj se u najnovije vrijeme pripisuje opet veća važnost, lokalizirana je u Karnburgu. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, propagandistički spis, koji je g. 870 nadbiskup Adalwin od Salzburga dao sastaviti protiv novo podignute moravsko panonske nadbiskupije Metodijeve, pripovijeda, da je ovaj *Ingo*, savremenik biskupa Arna, jednom, nešto prije g. 798, pozvao gospodu i sluge na gozbu. Sluge, koji već bijahu pokršteni, posadio je uz sebe za stol da s njime jedu iz zlatnih posuda, dok se poganskim plemićima služilo jelo i piće pred vratima u crnim posudama kao psima⁸. Za tumač ove anegdote navodi Jaksch jedan kapitulat Karla Velikoga, po kojemu vidi u tim slugama poseban oboružan stalež seljački, koji je uživao svakojaka prava.

U Karnburgu stajao je glasoviti kneževski stolac, „Fürstenstein“⁹. Na njemu se, pod vedrim nebom, odigravao jedan dio obreda kod ustoličenja germanskih vojvoda sudjelovanjem slovenskoga puka i njegova suca-ispitača. Puntschart

Sl. 5. Kamene ploče s ornamentima iz Moosburga, u muzeju u Klagenfurtu.

zove ove prekrasne ceremonije unikumom u povjesti prava. Drugi istraživači traže i nalaze analogije iz područja religije i folklor¹⁰. Jaksch, koji je prije tom obredu, za koji je sigurno postojao jedan ritual, pripisao dalekosežno značenje, hoće u najnovije vrijeme, da cijeli postupak svede na demonstrativno ispitivanje vjere u svrhu propagande, to jest na puku formalističku komediju, koju su uveli Franci (!) Možda je *Ingo* bio prvi, koji se ustoličio na onaj često opisani način. Ali onaj sloj „oboružanih sluga“, koga je on odlikovao, trebalo bi onda poistovjetiti sa slojem *slobodnih sjedilaca*, „freie Landsassen“, o kojima kaže Schwabenspiegel, da su za suca birali „najuglednijega, najodličnijega, najmudrijega“ između sebe,

⁸ Ovu je priču u doba romantike dramatisirao I. G. Fellinger (1781-1816) pod naslovom: *Inguo*, vaterländisches Trauerspiel. Prikaz te drame nalazi se u časopisu *Carinthia* za g. 1817. Temeljna ideja drame nije toliko u opreci i pomirbi stranaka različite nacionalnosti koliko u propagiranju vjerske snosljivosti. Tolerancija se tu proteže i na slavensko poganstvo:

„Der Väter Tempel sollen sich erheben,
Doch mag der Christen stille Sitte leben,

Das Laster nur sei Scheidewand der Brüder,
Es strahlt ein Licht auf alle Wesen nieder.
Perkunos herrsche, wo er einst gebot,
Und seine Weihe töne durch die Haine;
Doch in der Kirche zartem Dämmerne
Erhebe sich der Christ zu seinem Gott,
Bis endlich aus des Lebens Düsternissen
Die Lehren all in eine Wahrheit fließen.

⁹ Stolac, Stuhl, je svakako simbol posjeda. Goldmannu je to napadno, da kod ceremonija oko ustoličenja hercega figuriraju dva sjedala. Jedno, ono na Zollfeldu je dapače dvostruko „ein Gesiedel“. G. upozoruje na slična sjedala za suca u Bosni i Hercegovini.

¹⁰ Hauptmann misli na izbor seljačkoga kralja u Dalmaciji i na nekim dalmatinskim ostrvima. Meni se zaista čini, da su to prastari običaji folklorističkoga porijekla donekle promijenjeni uticajem historijskih uspomena. Uz iskaze o tom, kako puk brzo zaboravlja, ima drugih, koji dokazuju, kako dugo pamti. Lijep primjer transformacije starih samoupravnih običaja seljaštva pod pritiskom državnih ustanova daje M. Vodopić u folklorističkoj pripovjetki Marija Konavoka. (Postanak crkvenjaštva) (Str. 130, izd. Mat. Hrv.).

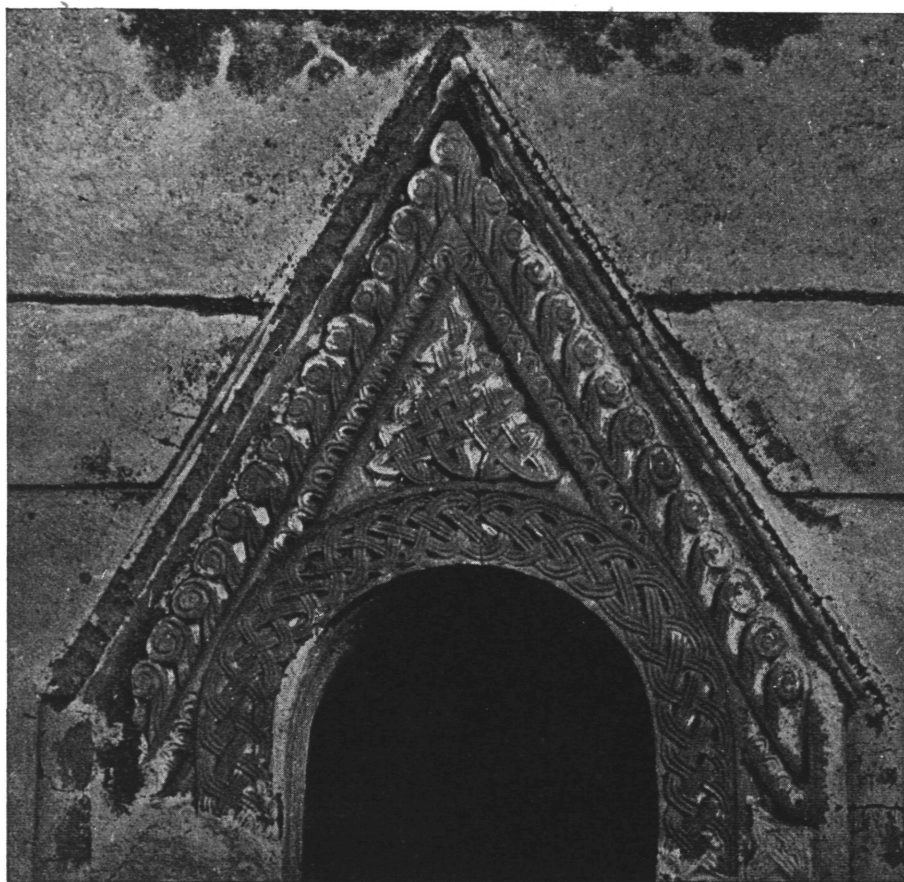
sloj Edlinga, seljačko plemstvo. U tom je svakako jedno protuslovlje.

I blizu Karnburga nalazimo Edling-općine i crkve posvećene Sv. Petru. G. 927 spominje se u jednoj ispravi od 23 V „ad sanctum Petrum in civitate Carantana“. Toj se Karantani pripisuje negdje raširenost od „Krotendorfa“ (Kroatendorf?) do Karnburga (blizu St. Georgen am Längsee?)¹¹. Po najnovijim istraživanjima drži se, da se onaj St. Petar ima vidjeti u sadašnjoj višekratno pregrađenoj župnoj crkvi u Karnburgu. Dolnji zidovi ravnoga prezbiterijska pokazuju naime tehniku karolinških građevina (kosi slojevi kamenja i među njima brazde, utisnute u klak). Nedaleko ove crkve, između Karnburga

i mjesta Zweikirchen, nalazimo crkvu *St. Peter am Bichl*, za koju bilježi Kunsttopografija vojvodine Koruške, da su u zabatu njezine fasade uzidani romanski fragmenti (Sl. 6. Snimka g. Slanitza od g. 1912.). Kako naknadno vidim, nalazi se druga snimka, gdje se i drugi, gornji zabat¹² vidi, u nav. djelu Strzygowskog (sl. 25, str. 51).

Prema ovome našli su se dakle spomenici ornamentike iz doba Karlovića u Koruškoj:

1. u okrugu Karnburga,
2. u okrugu Moosburga,
3. u okrugu Gurka (altare portatile),
4. u Millstattu i blizu Millstatta (St. Maria in Hohenburg bei Pussarnitz). — Jedan mali kameni stup sa trotračnim pleterom vidjela

Sl. 6. Zabata s ornamentom na crkvi St. Peter am Bichl.

¹¹ Bilješka u Kunsttopographie f. Kärnten.

¹² Za ovakove zabate mogao je Stückelberg g. 1896 još misliti, da ih ima samo još u Italiji!

sam i u novoj muzealnoj zgradi u Teurniji ispod „St. Peter im Holz“, mjestu, na kojem je stajala jedna od prvih crkvice te vrste u Koruškoj.

Gnirs spominje tragove te ornamentike u Sv. Petru na otoku Brioni¹³. U Dalmaciji ih imamo na mnogim mjestima, primjerice u Sv. Petru od Klobuka, u kapelici Sv. Martina u Dioklecianovoj palači, u Baptisteriju u Splitu i u muzejima zadarskom, splitskom, kninskom i t. d. Svu silu starih crkvice Sv. Petra, u kojima ili oko kojih su se našli ostaci iste ornamentike, spomenuo je F. Radić u Starohrvatskoj Prosvjeti¹⁴

Pogled na Millstattski kamen potaknuo me, da potražim vijesti o osnutku crkve i opatije. Ustanovljeno je, da su samostan osnivali oko g. 1070 Aribo (g. 1055. grof palatin u Bavarskoj) i njegov brat Poto. Bijaše to odmah iz početka dvodomni samostan sa dvije crkve, crkvom Sv. Andrije za kaluđerice i crkvom Spasitelja za kaluđere. Brojni fragmenti spomenuti u početku ove rasprave, dokazuju međutim, da je tu već u doba Karlovića stajala crkva. — Millstatt je glasovito proštenišće. U crkvi se štiju moći posve legendarnoga osnivača, *Bl. Domicijana*, hercega i obratitelja Karantana na kršćansku vjeru. O toj pseudohistoričkoj ličnosti, koje je kult bio prilično rasprostranjen, izmišljale su se mnoge pojedinosti, od kojih su neke tako čudne, da je pitanje, ne krije li se u njima možda ipak koja, makar iskrivljena istina. Istaknuti hoću iz cijeloga kupa tih fabula ovdje jedan geološki i jedan historijski moment.

Na Millstattsko jezero vežu se razne priče. Jednu, „eine erdgeschichtliche Sintflutsage“ iznio

je R. Eisler. On ju je čuo pripovijedati kao dječak. Po njoj je u pogansko doba stajao na obali jezera bogat grad Hercega Domicijana, koji se bio pokrstio i srušio je bogove u jezero¹⁵. Na to se jezero razlilo i potopilo grad. Herceg se spasio. On da je kasnije osnovao crkvu na ovom mjestu.

Čini se, da Eisler nije poznao djelce i članak, koje citira Josef Lorber, Carinthia 1913, i to: F. Pichler, Seebad Millstatt, 1879 i Carinthia, 1899, gdje se priča, da je herceg Domicijan kod poplave izgubio svoga sina. Za katastrofu povodnja i opadanje površine Millstattskog jezera, koja u legendi o Bl. Domicijanu igra tako veliku ulogu, donša Lorber jedno prirodno tumačenje na temelju geoloških istraživanja. Jedan dio nekadašnje ustave (Talsperre) zove se kamen Domicijanov, „Domitianfels“.¹⁶

Eisler dokazuje, da je cijeli kult Domicijana izmišljen u svrhu da se opatija riješi nepoćudne ovisnosti od goričkih grofova, označujući domaćeg vladara utemeljiteljem njihove zadužbine („Entvogtungsfälschung“). Po Eislerovu tumačenju pružilo je samo ime Millstatt¹⁷ (mille statuae) građu za priču, da je prvi kršćanski herceg na ovome mjestu isprazio čitav panteon poganskih bogova, (koji je prije svog obraćenja sam bio sagradio) i budući da je Millstattska crkva posvećena Salvatoru i *Svim Svecima*, našao je izmišljač paralelu za ovakovu preobrazbu kulta u posvećenju rimskoga Panteona Mariji i *Svim Svetima*¹⁸. Otuda i ime bajoslovnom karantanskom hercegu. U srednjem vijeku držalo se naime (neispravno), da je rimski Panteon dao sagraditi car Domitian, poznat kao bijesni progonitelj kršćan-

¹³ Franke su nazivali i Briones.

¹⁴ U IV godištu, str. 108 navodi uz staru crkvu Sv. Petra u Gradcu drniškome na Petrovu polju i one u Zadru, u Rapovinama kod Livna, u Omišu, u Klobučcu, u Stonu, na Osoru, na Rabu, kod Solina, u Neumu, u Pagu, nadalje u god. V. Sv. Petar u kuli Atlagića. Uz opise nekih ima i ilustracija. Tragovi iste ornamentike našli su se i u Hrvatskoj, n. pr. u Sisku, zatim u zapadnoj Ugarskoj. Prof. Hauptmann upozorio me glede toga na djelo J. Hampela, Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn, III, Tafel 325—33 i dr.

¹⁵ Ovo bi mogla biti reminiscencija na ustanak (Carmula) poganskoga pučanstva protiv kršćanskog hercega Cheitmara (oko g. 770), koji je svladao bunu i pozvao svećenike iz Salzburga.

¹⁶ Za godinu 792 bilježi Megiser po kronici jednoga inače nepoznatoga pisca kojekakve katastrofe prouzročene velikim vodama, potresom i t. d.

¹⁷ Ime Millstatt, ili Millstatt tumačilo se na razne načine, lat.: mille statuae, slav.-germ. mill. = Gnadenstatt. Po V. Jagiću imalo bi se izvesti od mliništa, Mühlstätte. Vidim da Megiser i piše Müllstatt.

¹⁸ Posvetio ga je papa Bonifacije IV, osnivač blagdana Svih Svetaca.

stva. Prema tome izmišljali su patvoritelji opstanak poganskog pandemonija u Millstattu, sagrađena od nekoga Dubalka, koji ga je kasnije, postavši prvi kršćanski herceg Karantanije i primivši ime Domitian, sam razorio.

Ovaj rijetko zanimljivi rezultat Eislerova razlaganja uvjerava nas potpuno o tom, da Millstattsku crkvu nije mogao osnovati jedan herceg imenom Domitian, jer i on i sva pobožna djela i sva čudesa, koja se pripisuju njemu i njegovim moćima prikazuju se izmišljotinama u korist monaha.

Ali u legendama o bl. Domicijanu¹⁹ ima ipak još elemenata geografskoga i historijskoga karaktera, s kojima se Eisler nije bavio i koji iziskuju istraživanja. Vidjeli smo već, da jedan dio priče ima geološku podlogu, (promjenu nivoa Millstattskog jezera) i da kamenje govori za opstanak jedne crkve na onome mjestu, vjerojatno već u IX stoljeću. Nepoznatom osnivaču te crkve pripisuje se nadalje politička i vojnička djelatnost, koja se nije mogla izmisliti u korist samostana. Ta se djelatnost veže uz godinu 826, koja se u Millstattu našla zabilježena na jednoj crkvenoj ploči. Uz ranoga crkvenopovjesnog falsifikatora²⁰ moramo za kasnije doba pretpostaviti i jednoga svjetskopovjesnog falzifikatora. Sveti Domicijan duplicira se jednim Domicijanom, koji je upleten u nepotvrđene i potvrđene historijske događaje i to tako, da se sve to ne daje tumačiti iz puke vesele volje za izmišljanje. Čini se prije, *da su kroničari pripisivali onome irealnome svecu djelovanje jedne prave historijske ličnosti*. U tome bi pravcu trebalo da se Eislerova študija upotpunjuje. Nas ovdje zanimaju samo neki navodi tih kroničara: poznatoga *Megisera* i nepoznatoga *Ammoniusa Salassusa*, koga Megiser citira, ali moramo se ipak ponešto baviti i njihovim osobama, djelima i podacima.

Po Megiseru je Domitianus bio kršćanin i *franački* plemić. To on kaže na više mjesta.

Domicijan da je vladao u sredini Slavena nad Nijemcima, koji su onda već bili u posjedu jednoga dijela Koruške. On da je bio očevitno prvi (germanski) nadvojvoda („Ertzherzog“), koga su (Slaveni) investirali „auf dem Stuel zu Zoll“, i to g. 828, kada je Markgrof Balderich pao u nemilost, čiji je vojskovođa taj Domicijan navodno do tada bio. (S tom godinom prestaje po povijesti vladanje domaćih, slavenskih herzega u Koruškoj a vlast nad furlanskom se Markom razdijelila među četiri grofa.) Domicijan da je osnovao Müllstatt iz miraza svoje supruge Marije od Merana. Ovo je svakako čudan navod, koji je Megiser preuzeo od Laziusa²¹. Ne stoji, da je Megiser Domicijana označio osnivačem crkve Maria Saal. Megiser naprotiv priča, da je on konfirmirao ovu crkvu „konfirmiret und als Bischofsitz bestätigt“. Vidi se već po tome, da su kroničari, očevitno obzirom na misteriozni millstattski datum (g. 826) relativno spretno upleli svoga junaka u poznate historijske okolnosti i događaje onih vremena. U početku, g. 822, on je vojskovođa u Karantaniji pod Markgrofom Baldrichom. Glavnu ulogu igra g. 826 „u sedmoj godini Baldrichova vladanja“. Taj da je postao tako okrutan, da se protiv njega u Koruškoj spremala buna. Domicijan znao je mudrim i muževnim postupkom zapriječiti borbe u zemlji i na saboru u Friesachu pomiriti velikaše sa markgrofom i skrenuti njihovu pažnju na događaje u *Dalmaciji*. Megiser se pokazuje po Analima Eginharda dobro upućenim u borbe sa *Ljudevitom Posavskim* i pričao je u 27 kap. VI sv. svoje kronike, kako je vojska herzega *Borne* g. 819 prognala iz Dalmacije „den Crabatischen Fürsten *Luitwit*“. Pripovijeda nadalje ispravno, što se zna o njegovoj sudbini. Ali 29 kap. iste knjige donosi vijesti, kojih nema ni u Eginharda ni u drugim poznatim vrelima za ovu epohu. Naslov je toga članka: *Der Windische Krieg mit Litmusel*²² dem Fürsten in

¹⁹ *Domitianus* sive *Tuitianus* zovu ga acta Sanctorum IV. Febr. I. Str. 699 sqq.

²⁰ *Vita et miracula Beati Domitiani ducis Carantanorum* sastavljena je u drugoj polovini XIII stoljeća oko 1270–1280, a legenda sama opstajala je već u zadnjoj trećini XII stoljeća.

²¹ Megiser tako uživa u visokim naslovima, da je zove u protuslovlju sa kasnijim vlastitim navodima vojvotkinjom od Merana, dok je u Laziusa grofica od Andechs-Meran.

²² Eginhard piše to ime *Liudemuhl*.

Dalmatien geführt, in welchem er von Erzherzog Baldrich in (von) Kärndten überwunden und erschlagen wird“. U tome članku se pripovijeda, kako Baldrich sa karantanskim velikašima zaista odluči, da će jadnim stanovnicima Dalmacije doći u pomoć protiv „vendskoga tiranina“. Zapravo radi se o tom, da je *Litmusel* (*Ljudemišalj*, ubojica Ljutovida posavskoga, ujak hercega Borne) navodno protjerao dalmatinskoga Hercega, koji se u Megisera zove *Hado*²³, a taj da ima opet biti uspostavljen. Priča se dakle o jednoj buni protiv pristaša franačke vladavine u Dalmaciji. Domicijanu uspije da sabere vojsku od 15.000 pješaka i 3.000 jahača „*zu Laybach in Crayn*“. Baldrich zatim hara na najgrozniji način po Dalmaciji, da kazni pristaše buntovnika. „Nach diesem zoge Baldrich der Ertzherzog mit seinem Heer auf *Salona*, die mechtige Stadt, in welcher der Tyrann *Litmusel* sich starck verschantzt hatte, und belägart ihn darinnen mit solchem Gewalt, daß er innerhalb eines Monats der Stadt mechtig ward und den Litmusel in seinen Gewalt bracht, den er dann ganz erbärmlich erwürgen ließ.“

U 30 kap. slijedi Megiser opet poznate izvore, pripovijeda za g. 827 o poslanstvu i o najezdi Bugara pod Omortagom. Baldrichu oduzelo se markgrofstvo — i mjesto njega postavljen je za Korusku — naš Domicijan²⁴. G. 840 bori se taj Domicijan, koji je sada i „*Herzog auff der Windischen Marck*“ (u Hrvatskoj!) uz Rhatbodusa sa *Pribinom* (Megiser piše Bryuno) i Ratmarom, koji pada u jednom boju. Vrelo mu je Joannes Aventinus libro quarto. — Treba navesti, da u tome vrelo nema traga o našem Domicijanu. — Nas se ovdje ne tiče pitanje, je li, nije li nešto istine u tim vijestima o vojni sa *Ljudemišljom* i o

opsadi Splita (jer taj se tada novi grad u Dioklecijanovoj palači razumije pod Salonom, razorenom oko g. 615 od Avara i Slavena). Ovdje nam se radi samo o mogućnosti, da su se ove vijesti, uz druge koje se tiču Dalmacije, našle zabilježene u *Koruškoj* i da ih Megiser nije sam izmislio, već preuzeo iz starijih, možda posve nevrijednih, za sada izgubljenih rukopisa.

Jedino vrelo Megiserovo za 29 kap. VI knj. njegovih anala zove on *Farrago Ammonii Salassi*. *Farrago* = *Collectanea*, „von den Windischen Hertzogen in Khärndten“ ili „der Windischen Fürsten in Khärndten“; ovu zbirku (ili drugu sličnoga sadržaja) citira on i ovako: „die *Collectanea etlicher Windischen Thaten*“. On tu *Farrago* zove jednom „ein *Tractat*“, na drugome mjestu „ein *Verzeichnüß*“, i mora da mu se to kroničarsko djelo činilo veoma važnim, jer je u njemu našao bilješke, koje se inače nigdje nijesu našle, i to o posve tamnom razdoblju korutanske povijesti, za koju se on očito zanimao već s toga, jer je sam imao prijatelje Slovence, živio neko vrijeme među njima, sastavio riječnik slovenski, surađivao u Truberovom pothvatu i t. d. Razumljivo je s toga, da mu se činilo vrijedno, da izričito kaže, gdje su se našli ti rijetki navodi i tko je bio onaj, koji ih je sastavio. „*Ammonius Salassus*“ kaže, bio je ugledan čovjek, rođen „aus dem Marckt Clagenfurt, denn damals war es noch keine Stadt“. O njegovu „traktatu“ kaže, da je „vor etlich Jahren zu Friesach in den Frawen Closter gefunden ward und nicht wenig zu Fortsetzung dieser Chronick befürderlich ist gewesen“. Megiser, jedan od najučćenijih ljudi svoga doba, neko vrijeme i habsburški historiograf, štitenik naobraženih plemićkih Staleža u *Koruškoj*, s pomoću

²³ Po Eginhardu umro je Borna g. 821, i njegov sin *Ladasclavus* naslijedio ga je privolom franačkoga cara. *Hado* nije poznat, držim da je to pogrešno mjesto *Lado*(sclavus). Vidi se, da je Megiser bez kritike *ispisao* svoje vrelo, jer da je sam *izmišljao* ove vijesti, bio bi uzeo ispravno ime iz poznatog mu Eginharda.

²⁴ Eisler kaže, da su Megiser i Lazius bili prvi kroničari, koji su upotrebili rukopis: *Vita et miracula Beati Domitiani ducis Carantorum*. Ali Megiser se kao protestant ne brine za

pobožne bajke i čudesna, već prikazuje posve drugu, na oko realnu ličnost pod ovim, tradicijom posvećenim rimskim imenom. Eginhard za g. 826 uz Baldricha spominje nekoga grofa Gerolda kao sučuvara avarskoga pograničnog područja u Karantaniji. O kakvom vojnom pothvatu te dvojice nije ništa zabilježio. (Za Karantaniju spominju se drugdje oko g. 828 *Etgār* (iza *Ztoimara*) i *Helmwin*. G. 838 je *Salacho* grof na Savi.).

kojih je on sastavio i objelodanio svoje djelo: *Annales Carinthiae* (g. 1612), pisao je za *savremene* učenjake.

Njega su prijatelji, osobito oni, koji su ga pomagali u potraživanju rukopisnoga materijala u Koruškoj, Friesachu, u Klagenfurtu . . . mogli *kontrolirati*. Da je on izumio toga Ammoniusa, bi li se tako lakomisleno izvrgnuo opasnosti da ga protektori i kolege zateknu u laži? A kakove su to često vijesti, za koje M. Doblinger misli, da ih je ishitrio glasoviti humanist? Anegdote, dugi ganutljivi govori, očite gluposti. Na str. 450 zamjenjuje n. pr. Megiser, slijedeći Ammoniusa Salassa, Sisciju sa Zagrebom, inače ne. Loši se predznaci, kao kometi, nebo u plamenu, nevrjeme, vodene katastrofe, potresi i t. d. nabrajaju za stanovite godine. (G. 792) „Zeugnuß Ammonii Sallassi, was für schreckliche Zeichen in Kärndten geschehen sein, ehe Samojs (Samo) mit Thessel (Thassilo) geschlagen . . . Sa takovim podacima da je Megiser htio povisiti svoju „slavu“?

U jednom članku „Über einige verlorene Geschichtsquellen Kärntens“, (Mitteill. IV) izvješćuje Jaksch o jednom piscu ili sabiraču domaće povijesti ili povijesnih data imenom *Hans Turs* i kaže, da bi njegova djelatnost ostala posve nepoznata, da nije Megiser u svojim analima spomenuo njegove „alte Verzeichnisse“ ili *Collectaneen*! — Ne zna se nadalje, kud je dospio sav materijal njegova prednjaka, što Megiser u naslovnom listu svoga djela po dužnosti navodi: „Herrn Gothardt Christallnicks geschriebene *Collectaneis* und *Historia Carinthiaca*“ Nema ih. Mogao se dakle i jednome Ammoniusu Salassiusu i drugima izgubiti trag.

Što se tiče polatinjenoga imena toga pisca, držim, da se mogao zvati Frank, jer Megiser negdje spominje, da su se Franki zvali *Salier* ili *Salassi*.

Još jedna, premda kriva, ipak zanimljiva vijest o Hrvatskoj, Dalmaciji i o *Saloni* donša Megiser, o kojoj osobito naš Ammonius svašta hoće da zna. Ističe se naime rado, što se sve u davnini ubrajalo u tu slavnu Karintiju, koja se nekoč zvala *Noricum Mediterraneum*, *Suevia Dalmatiae vicina*, *Patria Sclavorum* i t. d.

Na str. 354 priča Megiser, da se „vendska mark“ uspostavila g. 559 uslijed najezde *Slavena*

iz *Koruške*, Huna i drugih slavenskih naroda u rimsko carstvo.

Herceg Diethbold iz Karantanije htio je ustaviti poganske Karantane, Slavene, kod *Salone*; pobijeđen od njih, sklonuo se u grad, a otud je po noći pobjegao. Opsjednuti Salonitani, koji ni od cara Justinijana nisu mogli očekivati pomoći, predali su se Slavenima. Slijedi opis užasnih zlodjela. I crkve da su bile razorene osim stolne crkve, koju su osvajači cijenili prikladnom za službu njihovih kumira. „Also ward damals zum ersten Dalmatia und Liburnia von den Winden erobert und den Römern entwendet, welche sie auch noch heut zu tage besitzen und innen haben, von denen es dann auch den Namen bekommen hat, die Windische Marck genennt, davon auch etwas zum Teil die Venediger besitzen.“ Izvor: „Die *Collectanea* etlicher Windischen Tatten.“

Osim Ammoniusom Salassom služio se Megiser za svoje *Annales Carinthiae* uz nekih 200 poznatih djela i autora i malim nizom nepoznatih, koji većinom nose zvučna latinska imena po navadi humanista. Verificirao se do sada, čini mi se, od tih autora samo jedan, gore spomenuti Hans Turs. Ako Megiser druge pisce nije izumio sam, moglo bi se po kojemu od njih još naći trag vjerojatno u Kranjskoj. Kritika ima sretstava, da raščisti to pitanje uzevši u obzir i karakterološke oznake, a možda to ne bi ostao posve besplodan trud.

Hieronymus Megiser rodio se u Stuttgartu g. 1554 ili 1555. U Tübingenu družio se sa sinovima slovenskoga reformatora Trubera, jedan njegovih prijatelja bijaše Antun Dalmatin. Uslijed ovih veza došao je Megiser u Ljubljano, naučio slovenski jezik te g. 1593 u Grazu izdao svoj *Dictionarium quattuor linguarum* (njem. lat. slov. talij.). Iste godine postane rektorom gimnazije protestantskih Staleža (*Landstände*) u Klagenfurtu. Pomagao je Truberov reformatorski pot-hvat. Njegov ga biograf Max Doblinger zove odličnim pedagogom, lingvistom, polihistorom čije se zasluge još nisu dovoljno ocijenile. Bio je svakako jedan od najznamenitijih učenjaka svoje epohe. Teško pogođen progonstvima protureformacije, pokazao se kao jak i čist karakter. Umro je g. 1619 u Linzu.

Megiser je napisao 42 djela u 58 izdanja; bio je prvi Nijemac, koji je sastavio tursku gramatiku. Kao prvi bio je zasnovao izdanje austrijskih povijesnih izvora, a i sam je imao veliku biblioteku, koja je njegovu znanstvenom duhu služila na čast. Tako Doblinger. Kao historičar pokazao je malo kritike, ali mu se priznaje veoma opsežno poznavanje vrela. Glavno i najznatnije djelo mu je ipak *Annales Carinthiae*, štampano g. 1612 u Grazu.

„Selbst heute sind Megisers *Annales Carinthiae* in manchen Partien, besonders wo er Handschriften verwendet, noch von Wert.“ Njegova velika zbirka knjiga i rukopisa raspala se, izgubila se mal ne sasvim. Sačuvao se doduše jedan popis njegovih rukopisa, ali ni taj nije potpun, obuhvaća „nur die fürnemsten“, a jasno je, da on nije mogao sebi *prisvojiti* sav ogromni materijal, što su mu Staleži, prijatelji, samostani etc. stavili na raspolaganje za njegovo djelo. Ipak je on u zbirci svojih kronika imao unika. Kod inventure njegove ostavštine sudjelovao je i njegov kolega, veliki astronom I. Kepler. Biblioteku kupio je 20 X 1620 za 1000 for. Georg Ehrenreich von Roggendorf. O svemu tome A. Czerny, *Eine verschollene Bibliothek, Mitteilungen für Kärnten I.*

Uslijed prijateljstva sa odličnim Slovenima i boravka u Kranjskoj i Koruškoj, bio je Megiser upoznao slovenski narod i njegov jezik. Jasno je, da se s toga osobito zanimao za tamna vremena njegove povijesti, vremena, u kojima su slovenski seljaci na Gosposvetskom polju (Zollfeldu) ustoličavali germanske vojvode. Skupljao je očevitno s najvećim marom sve, do čega je mogao doći, i valjda je g. 1609, kada je ponovno boravio u Koruškoj „domovini njegove djece“, u svrhu da sabere pomagala za svoj rad, naišao na one zloglasne kroničarske „traktate“ i „Verzeichnisse“ o slovenskim knezovima. Taj ga je nalazak morao osobito usrećiti. Tako ja sebi tumačim „sumnjičavu okolnost“, da je on jedino taj nalazak istaknuo posebnom bilješkom (na str. 394 svoga djela). Moguće da je nekim zbir-

kama nadjeuo zvučna autorska imena. Ali iz navedenih razloga ne mogu to vjerovati za Ammonija Salassa i držim da bi se karakteristika toga autora, koji tako dobro zna, što i kako je tko govorio u VII i VIII stoljeću, a i kasnije i prije, u Friesachu, Klagenfurtu i u Saloni, lahko mogla izvaditi iz cijele kompilacije. On je brbljav fabulator i inferioran duh²⁵, što se za Megisera ne može kazati.

Pregledajmo još jednom sve, čega smo se u ovome članku dotakli:

Tu je velikaš *Ingo* i njegova gozba te ustoličenje koruških vojvoda, koje navodno potječe iz Inguova doba, t. j. iz doba Karla Velikoga. To su one jedinstveno iskićene crkve i crkvice Sv. Petra, rasijane po Koruškoj, po Furlanskoj, po Istri, po Dalmaciji sve do Salone ili Splita i pokvarnerskim otocima. A u Koruškoj oko tih crkvice i karolinških palača sjedi slobodan oboružan seljačko-plemićki stalež, Edlinge — Kazaze, vjerojatno sam hrvatskoga plemena, i bira suce i ustoličava franačke hercege (Vidi Schwabenspiegel). Ne čini li se sve to kao odjek jedne nekoč jedinstvene, dobro promišljene, kroz jedno stoljeće provedene akcije državnih i crkvenih faktora sa ciljem: prvo da se alpinski Slaveni predobiju u vjerskom i političkom pogledu, osobito u svrhu zajedničke obrane protiv Avara, drugo da se odvrću od saveza sa Ljutovidom Posavskim i drugim slavenskim knezovima, a treće, da se očuvaju od pokreta Metodijeva. Franački vojvode se jamačno nisu iz kurtoazije, ili *pour les beaux yeux des Slovēnes*, ili iz interesa za folkloru podvrgli preobuci u seljačko ruho, ispitu i udarcu po licu sa strane seljačkoga suca i t. d. Oni su, Vendi, i njihovi gospodari Hrvati morali biti mnogobrojni i snažni. Bilo je svakako važnih razloga, da su se štedile njihove ustanove i da se u glavnome tu postupalo više milom, t. j. sporazumom, nego silom. A i Vendi i Hrvati su morali znati, zašto se pokoravaju. — Lahko da je u prvoj fazi te akcije jedan franački vojskovođa i dostojanstvenik, koga priča slavi pod imenom legendarnoga Domicijana,

²⁵ Salassus zna i za veliki potres u Dalmaciji i napose u Salonu u g. 792. Zna i za zakone, što ih je izdao herceg Ingo, od kojih mi se onaj,

koji se tiče obrane zemlje, ne čini bez osnove. Treba ga staviti u vezu sa pričom o gozbi u Karnburgu.

igrao glavnu ulogu, bio mirotvorni diplomatski i vojnički okretni posrednik. Tko je bio i kako se zapravo zvao, teško da će se ikad dokučiti. Ako se po E. Goldmannovoj tezi ceremonija u Karnburgu ima smatrati inicijacijom tuđinca u slovenački plemenski savez, moglo mu se nadjenuti i slavensko ime, Domislav ili slično, kao što su obratno

slavenski velikaši na krstu primali čisto german-ska imena. Bilo kako bilo: *Legendarni* je Domitian sive Tuitian uništen, zaista uništen, ali za njegova dvojnika u Analima držim, da ga Me-giser nije mogao konstruirati iz svetačke legende, a da ga nije ni iz prsta isisao.

ZAGREB CAMILLA LUCERNA

NAUČNI RAD † PROF. ĆIRE IVEKOVIĆA

Smrcu Ć. M. Ivekovića nestalo je iz re-dova naših kulturnih radnika i opet jednog od onih prvoboraca koji su, pri kraju prošloga vi-jeka — svojim stručnim istraživanjima u terenu, te svojim naučnim radovima i publikacijama — probudili za hrvatske starine i umjetničko-histo-rijske spomenike opći interes, ne samo u vanj-skome svijetu, nego također i u najširim društve-nim slojevima cjelokupnog našega naroda.

U smjeru ovakvog dvojakog djelovanja, što su ga bili sebi postavili za zadaću neki hr-vatski kulturni pregaoci iz prošlih decenija, kre-tao se i Ivekovićev istraživački i naučno-pu-blicistički rad.

Od prvog svog stupanja na polje stručnog rada ove vrste, pa sve do poslednjeg daha svoga života — posvećivao je neumorni pokojnik sve svoje umne sposobnosti, i svu svoju tehničku spremu: otkrivanju, istraživanju, prikazi-vanju, opisivanju i tumačenju hrvat-skih starina i drevnih spomenika. Ivekovićev dugogodišnji život pokazuje nam stoga, u konačnoj bilansi njegova rada i djelovanja, trajne i uspješne rezultate s kojima će se moći koristiti sadanje kao i slijedeće generacije naše u svojim arheološkim i umjetničko-historijskim istraživa-njima hrvatske prošlosti.

Život ovog zaslužnog istraživača naše gra-đevno-umjetničke prošlosti vrlo je zanimljiv.

Po porijeklu svome bio je Ćiril Metod Iveković hrvatski Zagorac, rođen u Klanjcu (1 juna 1864). Osnovnu školu polazio je u svome rod-nome mjestu, a nižu srednju školu u Varaždinu i Zagrebu.

Uz pomoć svoga rodaka zagreb. kanonika Franje Ivekovića, oputio se u Beč, gdje je kroz dvije godine polazio višu obrtnu školu.

Povrativši se u Zagreb, primio je, posre-dovanjem svoga rođaka kanonika, namještenje u atelier arhitekta Bollèa, koji je tada bio preuzeo posao oko pregradnje zagrebačke stolne crkve. Kao tehnički asistent Bollèov vodio je Iveko-vić gradnju zagrebačke grčko-katoličke crkve te izrađivao za klesarske poslove detaljne nacрте, koji su bili potrebni pri gradnji prvostolne crkve; u isto je vrijeme obavljao i funkcije učitelja kle-sarstva na zagrebačkoj obrtnoj školi.

Težeći za proširenjem svoga stručnoga znanja i nezadovoljan svojim položajem, zaputi se Iveković ponovno u Beč. Ondje se je god. 1886 upisao u Akademiju likovnih umjetnosti te je bio pridijeljen u atelier arhitekta Hasenauera. Da se uzmogne školovati pribavio mu je rektorat namještenje kod glasovite graditeljske firme Fellner i Helmer; tu u praktičnome radu pribavio si je Iveković potrebnu vještinu u detaljnome crtanju i projektovanju. Kao apsolvent akademije dobio je Iveković (god. 1889) za svoj trogodišnji ustrajni rad priznanje i nagradu, s kojom mu je bilo omo-gučeno naučno putovanje po Sjevernoj Italiji.

Vrativši se iste godine u Beč, primljen je Iveković ponovno u atelier Hasenauerov, ođakle se je na poticaj svoga zaštitnika zaputio u Sarajevo; ovdje je po intervenciji Hasenauerovoj dobio (god. 1896) namještenje u građevnome odjeljenju tadanje bosansko-hercegovačke zemaljske vlade.

U Sarajevu razvio se Iveković do potpune svoje samostalnosti. Za vrijeme njegova djelo-vanja u Sarajevu sagrađene su po njegovim osno-vama i pod njegovim nadzorom: palača Mirovinske zaklade u Sarajevu, čitaonica u Banjaluci, vijećnica u Brčkome, monumentalna gradska vijećnica u Sarajevu, medresa u Travniku te uređenje i parkiranje kupališta Ilidže.

Pozivan od dalmatinskih službenih krugova, da prenese akciju svoga stručnoga djelovanja na klasično tlo Dalmacije, preseli se (god. 1896) u Zadar, gdje je postao građevnim savjetnikom u arhitektonskome odjelu tadanjega dalmatinskoga namjesništva.

U svojstvu arhitekta za crkvene građevine pri vladi u Zadru, došao je Iveković u mogućnost, da ne izgrađuje samo nove crkve (u Pakoštanima, Novalji, Ivoševcima, Dolju na Hvaru i dr.), već da okuša svoju tehničku vještinu i u restauriranju starih i oštećenih crkvi. Njegove uspjele restauracije stolne crkve u Kotoru, te crkve sv. Krševana u Zadru, kao i restauracija zadarske stolne crkve, pribavile su Ivekoviću ugled u očima sviju onih faktora, kojima je bilo povjereno čuvanje i restauriranje dalmatinskih historijsko-umjetničkih građevina i starina.

Tako je Iveković, po ovom svojem specijalnom radu kao stručnjak-arhitekt, došao u najuži kontakt u samoj Dalmaciji sa glavnim predstavnicima tamošnjeg starinarsko-istraživačkoga rada: sa Bulićem, Jelićem i fra Marunom, a preko njih sa zagrebačkim predstavnicima Račkijem, Brunšmidom i Kršnjavijem, te sa zastupnicima arheoloških i umjetničko-historijskih disciplina na bečkoj univerzi, sa profesorima Benndorfom, Reischom, Wickhoffom, Dvořakom i Strzygowskim.

Rezultat kolaboracije Ivekovićeve sa domaćim i vanjskim stručnjacima bio je taj, da je Iveković, pored svoga restauratorskog rada, stao ulaziti i u radove oko istraživanja i iskapanja starih građevinskih spomenika i ruševina.

Tako ga nalazimo u društvu sa Dr. Sticottijem i Jelićem kao tehničara-stručnjaka pri iskapanju stare Duklje kod Podgorice u Crnoj Gori (Izveštaj u „*Schriften der Balkankommission*“), pa zatim pri iskapanju u okolini Nina u društvu s Jelićem, u okolini solinskoj i splitskoj sa Bulićem, u okolini kninskoj i bribirskoj sa fra Marunom.

O izvađanju tih istraživačkih radova nalazimo — bilo direktne izvještaje Ivekovićeve u: *Jahreshefte des Archäologischen Institutes in Wien*, *Wiener Bauzeitung*, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, *Starohrvatskoj Prosvjeti* (staroj i

novoj seriji), u *Radovima i Ljetopisu Jugoslavenske akademije*, te zagrebačkoj *Narodnoj Starini* — bilo indirektno izvještaje: objavljene po Buliću, Jeliću i Marunu u zagrebačkom *Arheološkom Vjesniku*.

U znak priznanja za njegov dojakošnji uspješni rad postaje Iveković dopisnikom „Centralne komisije za čuvanje i istraživanje historij.-umjet. spomenika“ u Beču, dopisnikom „Bečkog arheološkog instituta“ te odbornikom hrv. starinar. društva „*Bihac*“, a zatim odbornikom i članom izvršnog odbora i potpretsjednikom u „*Hrvatskom starinarskome društvu*“ u Kninu.

Upoznavši na svojim službenim putovanjima — širom Dalmacije te istarskih i dalmatinskih otoka — u detalje drevne naše spomenike, snabdjeven bogatim iskustvom, što ga je stekao pri svojim restauratorskim i istraživačkim radovima, te opremljen obilnim slikovnim i crtačkim materijalom, što ga je sam izradio i sakupio — smatrao je Iveković, da ima pravo u javnosti istupati u pitanjima u kojima se pertraktirala starinska i historijsko-umjetnička prošlost Dalmacije.

Tako se Iveković prviput pojavio pred jednim stručnim forumom i to god. 1908 na arheološkome kongresu u Beču, održavši na jednoj od sjednica predavanje o *Razvoju srednjovjekovne građevne umjetnosti u Dalmaciji*.

To je predavanje, u kome je Iveković prikazao dalmatinske graditeljske spomenike sve do XV vijeka, publikovano pod naslovom „*Die Entwicklung der mittelalterlichen Baukunst in Dalmatien*“ u Beču god. 1910.

Potaknut ovim svojim prvim publicističkim nastupom u vanjskome svijetu, odluči se Iveković na izdavanje bogate zbirke svojih snimaka, koju je počeo god. 1910 izdavati u nakladi Schrolla i dr. u Beču pod naslovom „*Dalmatiens Architektur und Plastik*“. Ovo veliko folio-izdanje, u kome su sabrani u vrlo dobrim reprodukcijama najkarakterističniji arhitektonski i plastički spomenici Dalmacije u cjelokupnim i detaljnim prikazima, najvažnije je Ivekovićevo poduzeće na polju njegova publicističko-naučnoga

rada. Izdavanje toga djela ometeno je nastupom svjetskoga rata (izašlo do rata 5 svezaka), te je tek poslije rata ovo monumentalno izdanje privedeno svome kraju (od 6—8 sveska).

Ovaj Ivekovićev zbornik izdala je god. 1928 Jadranska Straža u prijevodu pod naslovom „Građevni i umjetnički spomenici Dalmacije“ kod Schrolla u Beču.

Ovo je zasada — pored Kowalczyk-Gurlittovog izdanja: *Denkmäler der Kunst in Dalmatien* — naš najvažniji slikovni zbornik za proučavanje historijsko-umjetničkih spomenika u Dalmaciji.

U red Ivekovićevih naučno-publicističkih radova spadaju također i njegove rasprave i studije, što ih je izdala Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, koja ga je na osnovu njegovih radova izabrala svojim prvim članom.

To su ev: njegov referat „Arheološko-historijski prikaz Dugog otoka i Komata“ (Izašao u Radu akad. 235 god. 1928), zatim njegova studija „Najstariji samostani na dalmatin. otocima“ (zapravo je to predavanje održano na bizantološkome kongresu u Beogradu 1927 — izašla u Radu akad. 242 god. 1931); zatim su još kao posebne studije izašle u edicijama Jugoslav. akad. ove njegove radnje „Bunje, čemeri i poljanice“ (u Zborniku akad. Kralja Tomislava, knjiga XVII god. 1925), pa „Crkva sv. Krševana u Zadru“ (Knjiga XXX god. 1931), te napokon njegov „Iz vještaj o istraživanju spomenika u Biogradu na moru“ (Ljetopis akad. za god. 1932).

Pred smrt svoju dovršio je Iveković svoju raspravu „Krstionica i crkva sv. Donata u Zadru“, koju će Jugoslav. akad. otštampati u izdanjima Rada. Za Jubilarni Zbornik Matice Hrvatske napisao je raspravu „Građevno umijeće u Dalmaciji od X—XVII“, koja će rasprava izaći u II. svesci ovoga Zbornika, a u Godišnjaku sveučilišta kraljevine Jugoslavije u Zagrebu (1924 do 1929) objavio je svoj članak: „O modernoj arhitekturi“.

U nizu Ivekovićevih popularno-informativnih publikacija donijela je Zagrebačka Narodna Starina njegov članak „Značajke graditelj-

stva srednjeg vijeka u Dalmaciji“ (Br. 1—1922), „O I. jugoslav. arheološkom kongresu u Beogradu“ (Br. 2—1922), te „Grobovi otaca“ (Br. 7—1922), zatim Hrvatska Seljačka Prosvjeta (u broju posvećenom fra Marunu) njegov članak „Građevna umjetnost kod starih Hrvata“ (Br. 11—1927). U tome članku izložio je Iveković svoj „životni credo“ kojega se je držao u svome istraživačkom radu, a dokumentirao ga je s ovim obrazloženjem:

„Historijski građevni spomenici mjerilo su, po kojemu se mjere narodi i njihova prosvjeta, a ta je mjera za sve bez razlike obavezatna i stalna.

Po toj su mjeri nas Slavene, a osobito nas Hrvate, strani — a i domaći — učeni stručnjaci ubrajali među najniže narode, jer — vele — velikih i sjajnih spomenika mi nemamo, a niti smo ih ikada imali. A ako se je i našao tuj i tamo po koji vrijedniji spomenik iz naših strana, to je taj spomenik, ako nije podignut od tuđe ruke, a ono je dotični naš majstor stajao barem pod uplivom tuđe prosvjete. A ako smo mi Hrvati imali na istoku Carigrad a na zapadu Rim, sasvim je prirodno — vele oni — da su svi naši stari spomenici postali ili pod uplivom bizantinske ili talijanske kulture.

Pa ipak taj sud nije ispravan!

Ali je teško, veoma teško, boriti se s već ustaljenim dogmama i s protivnim uvjerenjem sviju naroda bez razlike.

Naša je stoga dužnost da se brinemo za istinu i pravicu, pa ako i ne uspijemo odmah, jer imamo još premalo dokaza u ruci, a to ćemo, sigurno, s vremenom uspjati, kad iskopamo sve ono blago, što leži sakriveno u zemlji i kad ćemo, ispitujući i istražujući te drevne naše spomenike, bjelodano dokazati, da mi nismo bili barbari, već da smo bili, od našeg dolaska u ovu domovinu, na tolikoj visini prosvjete na kakvoj su bili onovremeni naši susjedi — bilo na istoku, bilo na zapadu.“

Taj svoj „credo“ iznio bi Iveković vrlo često pred svoje slušače prigodom svojih predavanja o dalmatinskoj sredovjekovnoj arhitekturi, ističući „da sve što leži u našoj Dalmaciji u ruševinama i duboko u zemlji, žudno očekuje časove svoga otkrića i uskrснуća; na potomcima

je, da ih izvade iz zemlje i postave na počasno mjesto!⁴

Jednim iznenadnim zamahom smrti oboren je taj neumorni naš kulturni radnik u svome idealnome naprežanju i to u času, kad se je ponovno spremao na svoj omiljeni istraživački rad u terenu.

Na dan 16 augusta 1933 godine zaklopio je Ć. M. Iveković za uvijek svoje pronicave i žive oči!

Iz biografije pokojnog Ivekovića razabire se jasno, da je on u toku svoga tehničko-stručnog razvoja nastojao, da dovede u sklad svoju tehničku spremu sa zahtjevima stroge nauke.

Stekavši veliku praksu u svome prvobitno čisto tehničkome djelovanju kao arhitekt-projektant i arhitekt-graditelj, preneo je Iveković — u drugoj fazi svoga životnog zanimanja — svoje stečeno stručno iskustvo specijalno u korist mlade hrvatske još arheološke i historijsko-umjetničke znanosti. U tome dijelu svoga rada kao stručnjak-arhitekt, postigao je pokojni Iveković velike i trajne uspjehe, obogaćujući od godine u godinu mladu hrvatsku starinarsku nauku strogo stručnim slikovnim materijalom, što ga je sam otkrivao i opažao te ga u svojim crtežima, planovima i fotografijama pobilježio i snimio i s grafičke strane za publiciranje obradio.

U taj dio Ivekovićevog zaposlenja spada također i njegov rad u terenu oko otkrivanja i iskapanja starih hrvatskih građevnih ostataka, te njegovo vođenje poslova oko restauriranja naših historijsko-umjetničkih spomenika.

Uz ovaj prvotni rad čisto tehničkog karaktera, ušao je Iveković — potaknut uspjesima u svome tehničko-istraživačkome poslu — postepeno i na polje samog publicističkog rada, nastojeći da poda po njemu sakupljenoj građi u dodanome tekstu naučno obrazloženje i tumačenje. U tome svome publicističkom nastojanju nije Iveković mogao svakiput tako autoritativno istupati, kao što je istupao u svome tehničko-istraživačkome radu i to stoga, jer nije imao ekvivalentnog obrazovanja u historijskoj disciplini,

a prema tome ni poznavanja historijske metodike, koju bi mogao upotrebiti kod argumentiranja svojih postavljenih teza, te kod historijskog prikazivanja publikovanog slikovnog materijala. Stoga mnogiput po Ivekoviću sakupljeni dragocjeni i stručno obrađeni slikovni materijal nije imao na istoj visini obrađeni tekst, a kojiput nije uopće Iveković ni dodao popratnoga teksta, jer je osjećao, da bi mogao odgovarajući tekst obraditi stručno samo u zajednici s kojim arheologom ili historičarom ili historičarom umjetnosti.

U trećoj fazi svoga životnoga naprežanja prekinuo je Iveković svoj dojakošnji praktični rad oko otkrivanja hrvatskih starina i čuvanja naših historijsko-umjetničkih spomenika na klasičnome tlu Dalmacije, te ga zamjenio sa čistim teoretskim radom na tehničkome fakultetu zagrebačke univerze, u svojstvu profesora za srednje-vjektivnu arhitekturu.

Svoje bogato iskustvo, bazirano na detaljnome poznavanju naših historijsko-umjetničkih spomenika, iznosio je pokojni Iveković na svojim predavanjima i u svome seminaru, nastojeći da u redovima svojih slušača odgoji također i takove stručnjake arhitekta, koji će poći već utrotnom stazom svoga učitelja te nastaviti njegov idealni rad, koji je prekinula neumoljiva smrt upravo u času, kad se je ponovno spremao da obide neke krajeve sjeverne Dalmacije u svrhu da nastavi svoja istraživanja za još nepoznatim i neotkrivenim historijskim spomenicima u okolini Biograda na moru.

Ličnost pokojnog Ivekovića ostat će trajno obilježena u analima hrvatske starinarske znanosti; njegova publikovana ostavština bit će mladima uporištem za daljnja istraživanja i rad oko hrvatske prošlosti.

Rezultati njegova rada i istraživanja ukopčani su već u razvoj jugoslavenske starinarske nauke, a preko nje i u opći razvoj svjetskih starinarskih umjetničko-historijskih disciplina.

ZAGREB

ANTUN JIROUŠEK

† DON FRANO BULIĆ

Od prvih dana augusta 1934 počiva među mučenicima solinskim, u svom davno pripravljenom sarkofagu, Don Frano Bulić. On je svakako bio jedna od najmarkantnijih ličnosti nedavne prošlosti, čije se je ime svuda spominjalo s poštovanjem, i koji je našoj nauci i našem imenu pribavio velik ugled u cijelom naučnom svijetu. Nije ovdje mjesto da se daje vjerna slika njegovoga naučnoga djela; to će se sigurno učiniti tamo gdje je on najviše radio. Ipak se je on i kod nas osjećao kao kod svoje kuće, pa je njegovo ime toliko povezano i s ovim časopisom, da moramo njegovoj uspomeni posvetiti nekoliko toplih riječi.

Don Frane nosio je svoju sreću u sebi, jer je volio svoju struku. Bio joj je predan svim svojim bićem, neumorno joj je služio, a ona ga je zato stotruko nagrađivala. Prekapajući zemlju, i izučavajuć knjige i stare spise, nastojao je da otkrije nove istine, pa kad mu se činilo da je nešto našao, on je to javljao cijelom svijetu, u svim jezicima, i u svim formama. Nije ta potreba pričanja nikla iz njegove lične slavičnosti; on je svakome prepuštao da pod svojim imenom obrađuje ono što je on našao, pa je u tom radu izdašno pomagao svakoga, napose mlade ljude. Koliki su paketi knjiga, cijeli folijanti, polazili iz njegove biblioteke u razne krajeve, uz opširne njegove pismene informacije! Koliki vanjski stručnjaci iz svih kulturnih središta zahvaljuju u svojim publikacijama Buliću za saradnju! Doklegod je mogao, on je odlazio na naučne sastanke i kongrese, i živom riječi pobuđivao interes i divljenje za naše starine. Njegova je ličnost na takvim sastancima bila uvijek u središtu interesa, i svakome je bilo milo da se je upoznao s tim vanrednim čovjekom.

Nije on bio tako uslužan samo prema stručnjacima. Svaki laik koji je pokazivao i malo smisla za naše starine, bio mu je mio. On je sate i dane posvećivao tumačenju spomenika pred domaćim i stranim posjetiocima Splita i solinskih ruševina, i tako širio svuda ljubav za našu prošlost, a uz to i za sebe.

Njegova postojanost u obrađivanju pojedinih pitanja bila je nedostiživa. Nije ga mrzilo da obrađuje koji predmet po više puta, dapače

i onda kada je imao krivo. Ako ga je i svaki upućeni pobijao, on nije gubio nade da bi napokon ipak mogao zadržati pravo.

Sam bez velikih potreba, mogao je Don Frane da doprinosi za svoju struku i materijalnih žrtava. On ne samo da za svoje članke nije dobivao mnogo puta honorara, on je na svoj trošak davao štampati velik broj posebnih otisaka, pa ih je dijelio badava. Školovao je na svoj trošak mlade ljude, osnivao stipendije. Sve ga je to činilo sretnim, sve mu je činilo zadovoljstvo. Na sreću je bio pošteđen od materijalnih briga. Iza penzionisanja s gimnazije povjerali su mu upravu muzeja uz poseban honorar. Kad je svim činovnicima penzionircima preuzetim od monarkije prijetila bijeda, spasio ga je činovnički zakon od g. 1923. I zagrebačka akademija i Ministarski savjet ubrzo su učinili sve potrebno da je mogao uživati beriva aktivnoga sveučilišnoga profesora. Tako je on i dalje, u radu na svojoj struci, bio neodvisan od dotacija i pripomoći.

Don Frana obdario je Bog dugim životom i dobrim zdravljem. Na njem se je ispunila riječ da proroci naroda moraju imati dulji život od ostalih smrtnika. U tom dugom nizu godina on je sebi samom, svome Splitu i svome narodu pribavio velik broj prijatelja. To se je osobito jasno pokazalo prigodom štampanja njegova Zbornika, o njegovoj sedamdesetpetgodišnjici. Kada smo mu predali tu krasnu knjigu, mogli smo naglasiti da je to, do onoga vremena, bila najljepša spomenica, što ju je koji učenjak dobio. Toliko je bilo saradnika iz svih krajeva svijeta, a moglo ih je lako biti i znatno više. Veliki popularitet njegov vidio se i kratko vrijeme pred smrt njegovu, na kongresu kršćanskih arheologa u Raveni. On se je na tom kongresu nenadano pojavio, i nikakve počasti nisu za njega bile predviđene. Spontano je nastalo veliko oduševljenje, kada se je pojavio na čednijem mjestu na estradi, i svaki je učesnik bio sretan što je mogao da stisne ruku prvome organizatoru tih kongresa.

Mi smo u Zagrebu voljeli Don Frana, jer je i on nas volio. On je bio jedan od rijetkih koji nam se nikada nije iznevjerio. Kadgod smo na njegovu pomoć apelirali, on se je uvijek odazi-

vao. I naš „Vjesnik“ pun je njegovih radova, koje nam je slao na našu molbu, makar da je imao dosta posla i sa svojim vlastitim časopisom.

Svoj godišnji odmor provodio je u Rogaškoj Slatini, jer se je tamo sastajao s našim najviđenijim ljudima koje je preživio. I na odlasku i na povratku on se je uvijek zadržavao po dulje vremena u Zagrebu, a i inače je upotrebljavao svaku priliku da dođe u Zagreb. On je volio svoj Split, i Splitski će tek u kasnijim generacijama osjećati što im je on sve bio, ali je mnogo učinio i za Za-

greb koji je za njega bio kroz cijeli život središte narodnih pokreta i hrvatske kulture.

Kada ga je napokon shrvala bolest koju je držao ozbiljnom, Don Frane je pun nade došao u svoj Zagreb. Tu ga je čekala dobra njega koja mu ipak nije mogla spasiti život. Dobri njegov genij koji ga je pratio kroz cijeli život, blago se je tu s njime rastao. U Zagrebu je, u noći od 29 na 30 jula 1934, prestalo kucati plemenito srce Don Franino.

Neka mu je vječna uspomena među nama.

† EMIL REISCH

U Beču je umro, 13 decembra 1933, kratko vrijeme iza proslave sedamdesetgodišnjice svoga života, profesor Univerziteta i direktor Austrijskoga arheološkoga instituta Emil Reisch. Rođen u Beču, svršio je glasovitu bečku arheološku školu, u kojoj su naučavali najprije Conze i Hirschfeld, a onda Benndorf i Bormann, i tu je postao g. 1885 doktor s disertacijom „de musicis Graecorum certaminibus“. Iza višegodišnjega putovanja po Italiji i Grčkoj habilitirao se za privatnoga docenta s ovećom radnjom o grčkim votivnim darovima. G. 1890 postao je vanrednim, a 1894 redovnim profesorom klasične arheologije u Innsbrucku. U to je vrijeme prof. Benndorf u Beču već činio pripreme za osnivanje Arheološkoga instituta, pa se je već onda govorilo o prof. Reischu kao o njegovom nasljedniku na bečkom Univerzitetu. Institut je započeo radom početkom 1898, a iste je godine Reisch postao profesorom u Beču. U to je vrijeme bio već nadaleko poznat knjigom o grčkom pozorištu, koju je izdao zajedno sa Dörpfeldom. Kao profesor nastavio je tradiciju bečke škole: promicanje arheološke nauke na jugu monarhije i na Balkanu. Istina, velikim je dijelom preuzeo tu zadaću novo osnovani Arheološki institut, ali je njemu ostao glavni zadatak, izobrazba mladih ljudi. Da je arheologija danas u Jugoslaviji na visokom stepenu, velikim je dijelom njegova zasluga. Kod njega su pravili disertacije i doktorske ispite V. Hoffiller, profesor Univerziteta i direktor Arheološkoga muzeja u Zagrebu, M. Abramić, direktor Arheološkoga muzeja u Splitu, B. Saria, profesor Univerziteta u

Ljubljani i R. Ložar, kustos muzeja u Ljubljani. Uz to su bili njegovi učenici i mnogi drugi naši naučni radnici.

Benndorf je ubrzo umro i direktorom je bečkoga Arheološkoga instituta postao R. v. Schneider, ali je i on brzo ostavio ovaj svijet, pa je 1909 mjesto direktora bilo opet prazno. Austrija nije više mogla da snosi tolike terete što ih je iziskivao taj na širokoj bazi zasnovani zavod, pa je reducirala osoblje. Tako je Reisch morao preuzeti na sebe i tu dužnost, pa je imao vrlo oštre borbe dok mu je uspjelo da uopće spasi taj krasni zavod, makar u čednijem obliku. On je čast direktora toga zavoda, uz profesuru, obnašao sve do svoje smrti, pa je za to vrijeme mnogo učinio i za našu arheologiju. Veze s Dalmacijom ostale su i poslije rata, i rodile su dobrim plodovima. Pod egidom Instituta vodila su se u Koruškoj uzorna iskapanja, kod kojih su učili mladi stručnjaci raznih država. Kroz dvije godine radio je tamo, bez našega troška, i jedan mladi kustos našega muzeja.

Reisch nije bio samo dobar stručnjak i učitelj, on je i kao čovjek bio sama dobrota. Kako svi mi njegovi učenici i saradnici zahvaljujemo udesu koji nas je doveo u vezu s tim krasnim čovjekom, tako je i on nas zavolio, pa je bio vrlo sretan kada se je s nama sastajao. Zadnji puta smo se okupili oko njega u jeseni 1930 u maslinovom gaju ispod ruševina Eleusisa. Fotografija snimljena na tom sastanku bila mu je vrlo draga. Mi ćemo svome učitelju sačuvati harnu uspomenu.

† SOPHUS MÜLLER

U Kopenhagenu umro je 24 februara 1934, 87 godina star, glasoviti arheolog Sophus Müller. Bio je treći po redu od znamenitih direktora Narodnoga muzeja u Kopenhagenu. Otkako je Thomsen (počam od 1816) počeo energično i sistematski uređivati zanemarene ogromne zbirke toga muzeja, i ustanovio svoj poznati sistem triju perijoda, imao je taj muzej sreću, da su i nasljednici Thomsenovi, najprije Worsaae, a onda učenik njegov Sophus Müller, bili vrsni stručnjaci, i energični radnici. Müller je pak bio sretan što je radio uz dobrog učitelja, i da je dugo živio, i gotovo do zadnjega dana bio zdrav i sposoban za rad.

Živio je u veliko vrijeme prehistorijske nauke, kada je trebalo braniti Thomsenov sistem protiv njemačkih učenjaka. Najjači su branitelji bili Müller u Kopenhagenu i Montelius u Stockholmu, i ostali su napokon pobjednici.

Kao savremenik znamenitoga a pokretnijega Monteliusa, koji je umro nekoliko godina prije njega, bio je u nekim pitanjima i protivnik njegov, pa je katkada pobijao njegovu poznatu tipološku metodu, makar da se je katkada morao služiti njome. Ipak su ta dva muža zajedno dala glavno obilježje nordijskoj arheologiji 19 vijeka, i njihov je paralelni rad u glavnom učinio, da ne govorimo o danskoj, švedskoj, norveškoj ili finskoj, nego redovito o nordijskoj arheologiji.

Nekada smo mi mladi istraživači upoznali nordijsku arheologiju iz njegove *Nordische Altertumskunde* kojoj je taj njezin njemački prijevod izašao 1896—1897. U njoj je iznio rezultate naučnih iztraživanja svojih pretšasnika i savremenika. Važniji plodovi njegovih vlastitih istraživanja su njegovi kasnije štampani radovi. Tu se od mnogih manjih radova ističe onaj pod naslovom *Vey og Byrd* (Ceste i nastambe) u kojem je on dobro naglasio svoj sistem. U slavenskoj arheologiji često imademo prilike da citiramo njegovu malu radnju *Über slavische Schläfenringe* štampanu u časopisu *Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift* 35. Kao zreo i iskusan stručnjak izdao je g. 1905 njemački prijevod *Urgeschichte Europas*. U toj knjižici nema ništa nova, ona nije ni priručnik za učenje prehistorije, ne iscrpljuje predmet, ali se rado čita radi svježega i jasnoga prikazivanja stručnjaka s bogatim znanjem. Pred smrt svršio je veliko djelo o prehistorijskoj umjetnosti.

Koliko je Sophus Müller bio štovan od svojih zemljaka, vidi se po komemoraciji koju mu je 17 aprila 1934 priredilo Kralj. društvo nordijskih antikvara u Kopenhagenu. U tom je društvu bio kroz 35 godina urednikom publikacija, od kojih je neke sam osnovao. Na komemoraciji govorili su zastupnici od 5 nordijskih država koji su ga svi slavili kao svojega zaslužnoga učitelja.

V. H.

INHALT DES VJESNIK DES KROAT. ARHAEOLOG. VEREINES
N. S. XVI 1935.

	Seite
BARADA MIHO	
Der Name Svačić	137
Tabella plumbea Traguriensis	11
HOFFILLER VIKTOR	
Ein neues Fragment eines römischen Militärdiploms	56
Neue thrakisch-mithrische Votivreliefs	61
KLARIĆ DON MATE	
Obrovac der mittelalterlichen Urkunden (X. bis XIV. Jahrhundert)	19
KLEMENC JOSIP	
Der Depötfund von Lički Ribnik (Taf. I—III)	83
Eine frühromische Inschrift aus Sisak	67
Ein römischer Friedhof auf dem Gute in Maksimir bei Zagreb	126
MAYER ANTUN	
Iasi	69
Der Name Mursa	5
ŠVOB DRŽISLAV	
Die Entstehung des Widiner Staates des Zaren Sratzimir	127

B E I B L A T T

	Spalte
JIROUŠEK ANTUN	
Die wissenschaftliche Tätigkeit des † Prof. Ćiro Iveković	23
LUCERNA CAMILLA	
Spuren des Verkehres zwischen Karantanien und Dalmatien in der Zeit der Karolinger	1
Nachrufe	
Don Frane Bulić	31
Emil Reisch	33
Sophus Müller	35
Inhalt des Vjesnik des Kroat. arhaeolog. Vereines N. S. XVI 1935	37
Verzeichnis der Abbildungen	37

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

<p>S. 14 Abb. 1. Tabella plumbea Traguriensis. Jetziger Zustand.</p> <p>„ 15 „ 2. Dieselbe Tafel nach einer Aufnahme aus den 90-er Jahren des vorigen Jahrhunderts.</p> <p>„ 47 „ 1. Grundriss der zerfallenen St. Petri Kapelle bei Babindub.</p> <p>„ 48 „ 2. Türsturz mit Inschrift von der St. Petri Kapelle bei Babindub. Jetzt in der Gemeindesammlung in Biograd na moru.</p>	<p>S. 57 — — Fragment eines Militärdiploms, gefunden im Walde Dobanovačka šuma südl. von Zemun.</p> <p>„ 62 „ 1. Bleiplatte aus Popinci.</p> <p>„ 62 „ 2. Bruchstück einer Bleiplatte aus Surduk.</p> <p>„ 63 „ 3. Bleiplatte aus Novi Banovci.</p> <p>„ 64 „ 4. Bleiplatte aus Dalj.</p> <p>„ 65 „ 5. Bleiplatte aus Mitrovica.</p> <p>„ 65 „ 6. Fragment einer Marmorplatte aus der Kupa bei Sisak.</p>
--	---

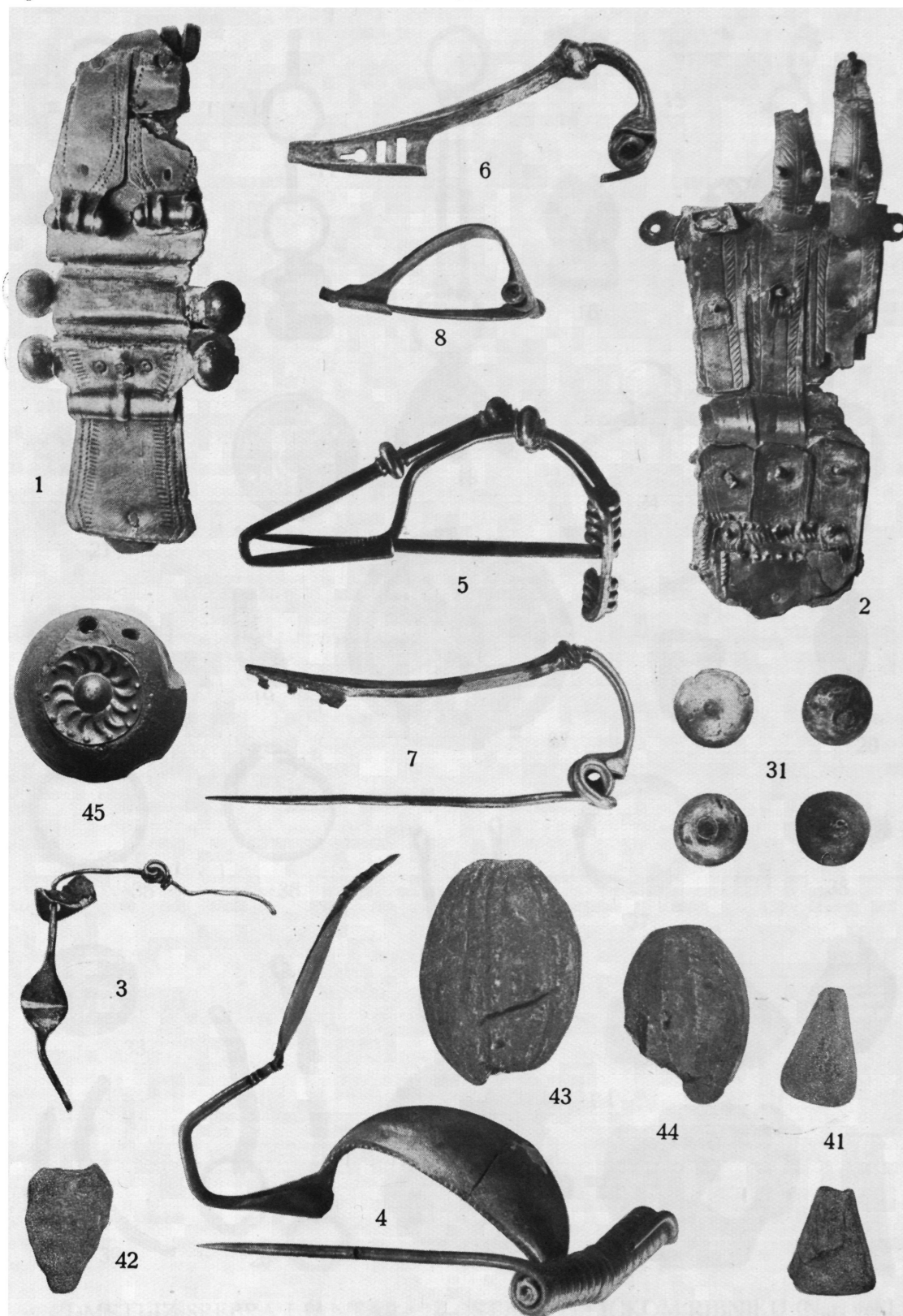
- S. 67 Abb. — Frührömische Grabschrift aus Sisak.
 „ 83 — — Umgebungskarte von Lički Ribnik.
 „ 115 „ 1. Plattenfibel aus Bronze aus Prozor bei Otočac.
 „ 120 „ 2. Silberner Anhänger in der Gestalt eines weiblichen Idols aus Sisak.
 „ 126 — — Römische Tongefäße aus Gräbern auf dem Gute Maksimir bei Zagreb.
 „ 127 „ 1. Erste Zeichnung einer Silbermünze bei Šafarik, Glasnik III, Taf. IX 101.
- S. 128 Abb. 2. Zweite Zeichnung einer Silbermünze bei Šafarik, Glasnik VIII, Taf. II, 7.
 „ 129 „ 3. Zeichnung der Silbermünze bei Ljubić, Opis jugoslav. novaca, Taf. I, 3.
 „ 130 „ 4. Photographie des Gipsabgusses der Silbermünze, jetzt im Historischen Museum zu Budapest.
 „ 131 „ 5. Zeichnung der Silbermünze in Budapest bei Mušmov, Monetité, S. 112, Nr. 104.

B E I B L A T T

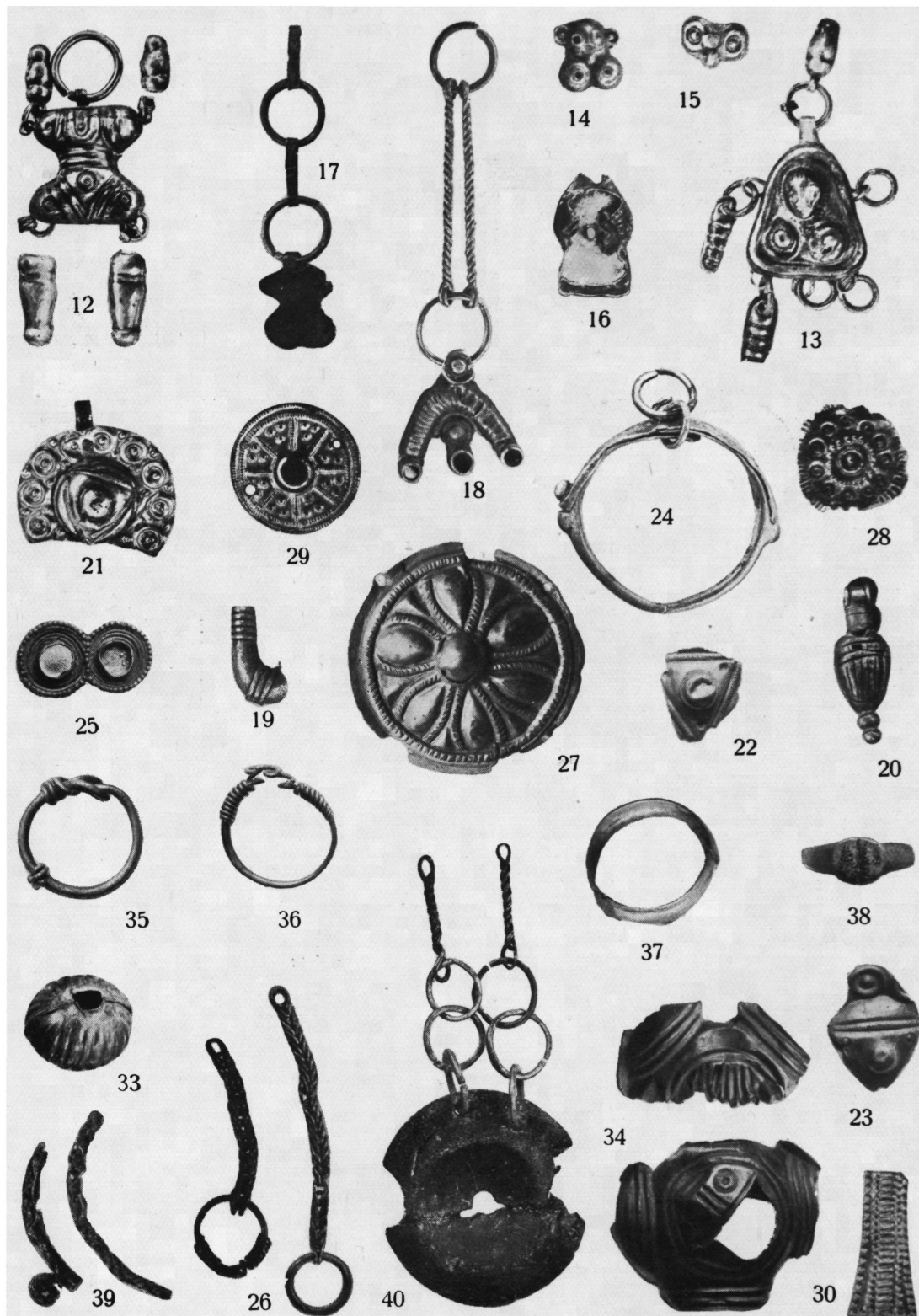
- Sp. 3 Abb. 1. Steinplatte mit Ornament in Millstatt.
 „ 7, 8 „ 2. 3. 4. Steinplatten mit Ornament aus Moosburg (Klagenfurt, Museum).
 „ 11, 12 „ 6. Ornamentierter Giebel der Kirche St. Peter am Bichl.

RIMSKI NOVCI IZ OSTAVE U LIČKOM RIBNIKU

PREDMETI IZ SREBRA I JANTARA IZ OSTAVE U LIČKOM RIBNIKU (Nar. vel.)

PREDMETI IZ SREBRA I JANTARA IZ OSTAVE U LIČKOM RIBNIKU (Nar. vel.)

Vjesnik hrv. arheološkog društva izlazi četiri puta godišnje na 8 do
12 araka ukupno. Godišnja je cijena 120 Din, za članove 40 Din.

Starije sveske, u koliko ih još ima, prodaju se po 120 Din (za članove 60 Din).
Sveska XV (Brunšmidov zbornik) stoji 200 Din (za članove 100 Din).

V J E S N I K

HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA

ORGAN ARHEOLOŠKO HISTORIJSKOGA
I PREHISTORIJSKOGA NARODNOGA MUZEJA
U ZAGREBU

UREDIO

V. HOFFILLER

NOVE SERIJE SVESKA XVI 1935 BROJ TREĆI I ČETVRTI

V J E S N I K

HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA

ORGAN ARHEOLOŠKO HISTORIJSKOGA
I PREHISTORIJSKOGA NARODNOGA MUZEJA
U ZAGREBU

UREDIO
VIKTOR HOFFILLER

NOVE SERIJE SVESKA XVI

ZAGREB 1935

PISCI ODGOVARAJU SAMI ZA SADRŽAJ SVOJIH ČLANAKA

Š T A M P A L A
ZAKLADA TISKARE NARODNIH NOVINA U ZAGREBU

S A D R Ź A J

VJESNIKA HRVATSKOG ARHEOLOŠKOG DRUŠTVA

NOVE SERIJE SVESKE XVI 1935

	Strana :
<i>SLAVA VITEŠKOM KRALJU ALEKSANDRU I UJEDINITELJU</i>	1
† <i>Dr. JOSIP BRUNŠMID</i>	3
<i>BARADA MIHO</i>	
Historicitet imena Svačić	137
Tabella plumbea Traguriensis	11
<i>HOFFILLER VIKTOR</i>	
Nov ulomak rimskoga vojničkoga diploma	56
Novi tračkomitrički votivni reljefi	61
<i>KLARIĆ DON MATE</i>	
Obrovac sredovječnih listina (od X do XIV vijeka)	19
<i>KLEMENC JOSIP</i>	
Ostava u Ličkom Ribniku (Tab. I—III)	83
Ranorimski napis iz Siska	67
Rimsko groblje u Maksimiru kraj Zagreba	126
<i>MAYER ANTUN</i>	
Iasi	69
Ime Mursa	5
<i>ŠVOB DRŽISLAV</i>	
Postanak Vidinske države cara Sracimira	127

P R I L O G

	Stupac
<i>JIROUŠEK ANTUN</i>	
Naučni rad † Prof. Ćire Ivekovića	23
<i>LUCERNA CAMILLA</i>	
Tragovi saobraćaja između Karantanije i Dalmacije u doba Karlovića . . .	1
<i>NEKROLOZI</i>	
Don Frane Bulić	31
Emil Reisch	33
Sophus Müller	35
INHALT des Vjesnik des Kroat. archäologischen Vereines N. S. XVI 1935 . . .	37
VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN	37

I A S I

U Varaždinskim Toplicama sačuvan je natpis CIL III 4121, na kojemu car Konstantin kaže, da je *Aquas Iasas olim vi ignis consumptas cum porticibus et omnibus ornamentis ad pristinam faciem restituit*. Ptolemej (2, 13, 2) spominje panonsko pleme Ἰάσσιοι. Uporedi li se ovaj oblik s nazivom *Aquae Iasae*, odnošaj postaje odmah jasan: ime plemena izvedeno je sufiksom *-iō-* iz imena vode.

Doduše Plinije (n. h. 3, 147) zove pleme *Iasi* — samo rukopis *a* (Vindob. 234 saec. XII vel XIII) ima *Iazi* — a isti oblik imadu i tri posvetna natpisa nađena u Daruvaru. Prvi, CIL III 4000, stoji na spomeniku, koji je *r(es) p(ublica) Ias(orum)* podigla caru Commodu (180.—192.), ali, kako Brunšmid nagađa, iza njegove smrti za cara Septimija Severa (193.—211.), jer je tek ovaj posvetio Commoda (god. 197.), dok ga je senat, pošto je ubijen, bio prokleo i naredio brisanje njegova imena; druga dva, s istim potpisom *r. p. Ias.*, nađena su tek god. 1907., a stoje na spomenicima podignutim caru Gordianu III. (238.—244.) i njegovoj ženi Sabiniji Tranquillini (udatoj god. 241.), up. Brunšmid, Kameni spomenici hrv. nar. muzeja u Zagrebu: u ovom „Vjesniku“ god. 11 [1911], str. 124 i d. Singular *Iasus* kao oznaka plemena nalazi se i na diplomu Domitianovu (CIL III. D XII) iz god. 85. izdatom *Frontoni Sceni f. Iaso*, koji je služio u 1. lusitanskoj kohorti u Panoniji.¹

Amo spada valjda i navod Stephana Byz.: Ἰάς, Ἰλλυρίας μέρος · οἱ οἰκοῦντες Ἰάται, kako nagađa Jacobsohn (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 54, 286), jer da se po ethniku, koji vjerojatno stoji mjesto Ἰάσαι, mora isključiti veza s ἸάΦωες > Ἰῶνες usprkos tobožnjih ilirskih Ἰῶνες, za koje se ni ne zna, gdje su stanovali.

Oblici Ἰάσσιοι i *Iasi*/³*Iāsai* dadu se sasvim dobro složiti, kad se sjetimo, da je u mesapskom, dakle u ilirskom jeziku donje Italije, konzonant redovito podvostručen konzonantskim *ǰ*, ako ga ovaj neposredno slijedi,² kako je to opazio već Deecke u svojim glasovitim raspravama „Zur Entzifferung der messapischen Inschriften“,

¹ Njegovo ime *Fronto* i oca mu *Scenus* vraća se više puta na natpisima Dalmacije i Panonije, up. Krahe, Lexikon altillyrischer Personennamen, Heidelberg 1929, s. v.; osobito je značajan natpis CIL XI 44 iz Ravene: *M. Barbi Fronton . . . III cast. n(at.) Delm(at. . .)*

² Slično se zbilo u zapadnogermanskim jezicima, ali i u lezbijsko-tesalskom narječju grčkog jezika, up. lezb. κρίνω, tes. κρίνω iz **krin-ǰō*.

up. Rheinisches Museum 37 [1882] 382, osobito br. 40 na strani 392 *nekassihī*, genitiv od **nekass(i)es*; sada up. Krahe: Glotta 17 [1929], 81 i d. U *Ias-īo-* ili *Ias-īa-* (jer je u ilirskom indoevropski *o* prešao u *a*) morao je dakle konzonantski *ī* podvostručiti prethodni *s*, a zatim ispasti. Ako je ime obično pisano s jednim *s*, to valjda stoji u vezi s time, što je spirant vjerojatno glasio zapravo *š*, kako ćemo niže vidjeti, pa je reprodukcija tog tuđeg glasa nestalna.

Ako je ime *Iasae* prvobitno pripadalo vrelu u Varaždinskim Toplicama, ako nadalje znamo, da su ove, kako im i ime nadjenuto od Slavena kaže, topla (sumporna) vrela, koja izvire iz zemlje s temperaturom od 58°, onda neće biti smjelo, spojimo li ilirsko ime s indoevropskim korijenom *ies* „kipjeti, pjeniti se (o vodi, koja vri)“, kojemu pripadaju među ostalim: staroind. *yasati*, *yásyati* „vri, ključa“, reduplicirano *yešati* (< **ie-īs*) „kipi, ključa“, avest. *yaēšyeiti* „vri“; gr. ζέω (< **ζέσω*, up. ἔ-ζέσ-σα, ἔζεσμαι, ζέσ-τός, dakle = *yásati*) „vreti, kipjeti“; starovisokonjem. *jesan/gesan*, preterit *gas*, *gârum*, part. *gigeran* „vreti, pjeniti se“, srednjevis.-njem. *jesen*, *gern*, danas *gähren* = šved. dijalekt. *esa*, *as*, zatim norv. *aese* i šved. dij. *äsa* iz **jasān*, „kipjeti, uskipjeti, šumiti, juriti, bjesniti“, pak faktitiv **jazjan*, zapravo „proizvesti vrenje“: st.-vis.-njem. *jerjan*, *gerjan* i norw. *esja*. K tome nominalne izvedenice: kymr. *ias* iz **i.stā* „vrenje“, a iz **iestu-* m. sr.-vis.-njem. *jest*, *gest*, sada *Gest*, *Gischt* „kipnja, pjena“, anglosas. *giest*, engl. *yeast*, *yeast* i hol. *gest* „kvasac“, napokon iz **iestra-* starois. *jōstr*, genit. *jastar* m. i *jastr* n. „kvasac“. Prema tome ilir. *iasa-* odgovara *o*-stupnju ovog korijena, kao što ga nalazimo u st.-vis.-njem. preteritu *jas/gas* ili u germ. faktitivu **jazjan*. *Aquae Iasae* znači dakle „topla vrela“ ili „toplice“ te po značenju točno odgovara hrvatskom nazivu ovog mjesta i imenu rijeke Toplice, koja kroza nj teče. Onda izvedenica s *īo*-sufiksom: *Iassii*, kasnije *Ias(s)i*, znači „Topličani“. Ovi su dobili svoje ime ili po velikom broju toplih vrela u svojoj zemlji — up. Krapinske, Stubičke, Tuheljske, Čateške Toplice i druge na pukotini gore, koja ide od Varaždina do Brežica i Samobora — a valjda i po važnosti i ljekovitosti tih vrela, kad uvažimo, da je sam car Konstantin dao lječilište *Aquae Iasae*, koje je bilo izgorjelo, sasvim obnoviti, pa nadalje, da su istom plemenu pripadala i topla vrela u Daruvaru, gdje teče također jedna rijeka Toplica, a valjda i vrela joda u Lipiku (64°), koja nisu daleko.

Od istog je korijena izvedeno i ime *Iasulones* (predano u ablativu *Iasulonibus* It. Ant. 264), koje nosi mjesto u donjoj Panoniji na cesti Aquincum (= Budim) — Sopianae (= Pećuh), udaljeno od prvog grada 25 mp. = 37 km, dakle negdje u blizini Stolnobiogradskog jezera. Po Milleru, *Itineraria Romana* 429, udaljenosti upućuju na položaj sela Baracska, gdje su nađeni natpisi CIL III 10370-2, a u blizini je Martonvásár, gdje se našao natpis 10373. Ali važnija od ovih nalaza je činjenica, da u susjednim mjestima Duzzogó i Bodajk (8 odn. 20 km sjeverozapadno od Stolnog Biograda) ima toplica, na koje ukazuje staro ime, izvedeno običnim ilirskim sufiksom *-on-* (up. *Ditiones*, *Glinditiones*, *Bulliones*, Σκίρτονες, Πάλιονες) iz *Ias-ul-*; ovo je valjda

mjesno ime, u kojemu uz korijen *ias* razaznajemo sufiks *-ulo-*, poznat nam iz mjesnih imena Μέτ-ουλον i *Barg-ulum* (up. o njemu Jokl u Ebertovu „Reallexikon der Vorgeschichte“ 1,87, u Streitberg-Festgabe 1924, str. 175 i u Indogerm. Jahrbuch 11, 1927, 198).

O postojbini plemena Iasi imamo vijesti kod Plinija i Ptolemeja na već navedenim mjestima. Prvi veli: *amnes clari et navigabiles in Danuvium defluunt Draus e Noricis violentior, Saus ex Alpibus Carnicis placidior, CXX mp. intervallo, Draus per Serretes, Serapillos, Iasos, Andizetes, Saus per Colapianos Breucosque*. Ptolemej kaže, da u sredini gornje Panonije prama istoku stanuje ovo pleme: ἐν δὲ τοῖς μεταξὺ Βόιοι μὲν πρὸς δυσμὰς καὶ ὑπ'αὐτοῦς Κολαιτιανοί, Ἰάσσιοι δὲ πρὸς ἀνατολὰς καὶ ὑπ'αὐτοῦς Ὀσσειάτες. Tvrdilo se, da se samo navod Plinijev dade složiti s natpisima, po kojima je Daruvar bio središte *reipublicae Iasorum*. Prije svega nije stalno, da je Daruvar bio njezino središte, a i ako je bio, nije se to moralo nalaziti u sredini njihova područja. Zatim je Daruvar od prilike jednako udaljen (oko 40 km) i od Drave i od Save: navod Plinijev pokazuje, da je područje plemena sezalo daleko prama jugu, jer je zahvatalo i Daruvar, ali vjerojatno nije dopiralo do Save. Nadalje znamo, da je istočna granica gornje Panonije, t. j. ona, koja ju je dijelila od donje, bila crta povučena od Brigetio (= Komorn) južnim smjerom na zapad Sopianae (= Pečuh), na Dravu po Itin. Hieros. 562 u jednoj točki između postaja Marinianis i Bolentia, 44 do 53 mp., dakle oko 70 km zapadno od Osijeka, na Savu kod ušća Vrbasa te dalje do granice rimske provincije Dalmacije. Drži li se to na umu, onda nije ni Ptolemejev navod tako kriv: Iassii su se zbilja protezali do ili skoro do istočne granice gornje Panonije, dakle „prema istoku“ (πρὸς ἀνατολὰς), nisu nadalje dopirali do sjeverne, ali ni do južne njezine granice, jer su na jugoistoku gornje Panonije stanovali Varciani, nego su bili više „u sredini“ (ἐν δὲ τοῖς μεταξὺ); računa li se naime od navedene granične crte prvom trećinom odlomak od Brigetio do jezera Pelso (= Blatno), drugom trećinom odavle do Drave, a trećom odavle na jug, onda su se Iassii prostirali do sjevernog dijela ove zadnje trećine, a ne bi bilo isključeno i uz južni dio druge trećine, ako su imali posjeda preko Drave. Tu su s njima graničili Oseriates, koji su po Ptolemeju stanovali „ispod“, t. j. sjeverno od njih. *Oseriates* su prozvani, kako su već Kretschmer (Glotta 14, 98) i Jokl (kod Eberta, Reallexikon der Vorgeschichte 6, 39 i 43) opazili, po svojim sjedištima na Blatnom jezeru, jer je ime sa sufiksom *-at-* (up. *Delm-atae, Docleates, Labeates* itd.) izvedeno iz indoevr. **aḡhero-* „jezero“, kao i stslav. *ezero, jezero*, hrv. *jezero*, ruski *ózero*, lit. *ẽžeras*, lot. *ezers*, stprus. *assaran*, gr. ἀχεροΰσια ὕδατα ἑλώδη Hes., pa i Ἀχέρων. Prigovor, da se Blatno jezero u starom vijeku zove *Pelso* (srodno sa slav. *pleso* „jezero“), pa da bi se imala očekivati izvedenica iz imena, a ne iz apelativa ilir. **osero-*, nije opravdan, jer se, kako sam razložio u „Glotti“ 24, br. 3/4 i rijeka Διζηρος kod Pulja (Lykophron 1026) ne zove po imenu grada, nego po apelativu διζα, -διζος „grad, utvrda“, koji nam je sačuvan u tračkome (od korijena *dheiḡh*: stind. *dehī* „nasip“, stperz. *didā*, novoperz. *diz, dēz* „tvrđava“, gr. τεῖχος, τοῖχος „zid“);

up. i Servitium, Sirmium i niže nanizana mjesta uz Savu, koja nisu prozvana po njezinu imenu. Sjeverno od plemena Iassii prema Blatnom jezeru stanovali su dakle Oseriates. Ako pak Plinije iza *Iasos* niz Dravu navodi Andizetes, to im on ovdje, zahvatajući kao i inače u svom opisu i donju Panoniju, doznačuje obalu donje Drave do njezina ušća u Dunav. Jokl (kod Eberta 6, 41) pravom tumači njihovo ime kao izvedenicu od spomenute riječi *δῖζα* u značenju „stanovnici oko gradova (Burganwohner)“. Upozorio bih, da se prema tome u njihovu području nalazila strateški važna Mursa, a vjerojatno i Teutoburgium.

Čudnovato je donekle, da su Iassii zapremali tako veliko područje, ako su im pripadale *Aquae Iasae* u Varaždinskim Toplicama, jer udaljenost ovih od Daruvara iznosi oko 100 km, a nije stalno, da su ovo bile baš krajnje točke. Dalo bi se pomisliti, da ilir. *aquae iasae* može kao hrv. *toplice* biti apelativ i vlastito ime, pa da *Aquae Iasae* u Varaždinskim Toplicama kao apelativ nema veze s *respublica Iasorum* u Daruvaru kao vlastitim imenom. Međutim natpis CIL III 4121 ne pogoduje ovakom shvaćanju, jer bi car Konstantin zacijelo bio *Aquae Iasae*, kad bi to značilo *toplice* uopće, točnije označio mjesnim imenom, da je ovo bilo različito. Ne smije se ni posumnjati, da bi ovaj natpis bio naknadno dovučen na svoje sadašnje mjesto, ne samo što je ploča ogromnih dimenzija (oko 1·5 m × 0·45), nego i iz drugog razloga. Po Pliniju (l. c.) su se uz Dravu od njezina ulaska iz Norika u Panoniju, a to je bilo zapadno od Poetovija, valjda oko Maribora, poredala plemena Serretes, Serapilli, pa dalje Iasi i Andizetes. Ako je područje Iasâ obuhvatalo Varaždinske Toplice, je li bilo mjesta za prva dva plemena do granice Norika? — O njima ne znamo iz drugih vrela ništa, ali se iz njihovih imena da ipak o njihovu smještaju nešto zaključiti.

Ser(r)etes je ime napravljeno s ilir. sufiksom *-et-*, koji nalazimo i u plemenskim imenima *Δασσαρ-ῆτ-αι*, *Peuc-et-ii* (o ovim imenima up. moja izlaganja u „Glotti“ 24, br. 3/4), iz korijena *ser-* „strujati“ (up. stind. *sísarti*, *sárati* „teče“, hom. *ῥώμαι* < **srō-iō*, stind. *sará-* „kapljevit“, gr. *ῥός* i lat. *serum* „sirutka“), koji je u ilirskom zastupan u raznim stepenima: 1) u *e*-stepenu: *Σερ-έτ-των* Cass. Dio 56, 12, 1, mjesto u Dalmaciji, koje je Germanik osvojio poslije zauzeća porječja Une, a po tvorbi da se uporediti sa stind. *sar-it* f. „rijeka, potok“, zatim *Ser-ota* (glede tvorbe up. *ῥμστα*), o kojoj govorimo niže, pa *Serv-it-ium* (Tab. Peut., Not. dign. occ. 32, 55. *Servitti* It. Ant. 268. *Serbitium* Rav. 4, 9. *Σερβίτιον* Ptol. 2, 15, 4), postaja *classis primae Pannonicae*, danas Stara Gradiška na Savi, a to ime ukazuje na bazu *sereu-*, iz koje se daje izvesti i stind. *srávati* „teče“ = gr. *ῥέω* (izvedeno obično iz baze *sreu-*, up. Walde-Pokorny, Etym. Wörterbuch der indogerm. Sprachen 2, 702 i d.) i stind. *sravá-t-* „rijeka“; 2) u *o*-(> ilir. *a*-)stepenu: *Sarnade* It. Ant. 269, 3, mjesto u Dalmaciji na cesti iz Salone u Servitium, s kojim stoji valjda u vezi *Sarniensis presbyter* Farlati, Illyr. sacr. 2, 164, a možda i novci *Σαρνοάτων* (Zeitschrift für Numismatik 1, 113 i d.), zatim *Σαρνοῦδες*, ethnikon *Σαρνοῦσιος* Steph. Byz., *Σαρνοῦσιοι* Polyæn. 4, 2, 12, i dardanski kaštel *Sarnunto*, koji spominje Marcellinus Comes pri

opisu strašnog potresa god. 518., pa se sva ta imena imadu uporediti glede sufiksa sa stind. *sarāna-* „trčeći“ i s imenom galske rijeke *Sarnus*, napokon *Saritte* ili *Sarute* (Tab. Peut.) na cesti Salona—Servitium; 3) u reduciranom stepenu *sy-* > ilir. *sir-*: *Sir-m-ium*, grad u donjoj Panoniji na mjestu današnje Mitrovice, s istim sufiksom kao stind. *sarma-h* „tok“, gr. ὄρμη „zamac“, dok se s ovim potonjim riječima ne samo u sufiksu, nego i u prijevornom stupnju slaže ilir. *Sarminio* Rav. 4, 19. Prijevorni se niz *ser-*: *sar-*: *sir-* potpuno slaže sa *Berzana*: *Barzanites*: *Birziminium* od korijena *bergh* „visok“, o čemu up. moja razlaganja u „Glotti“ 24, br. 3/4. *Ser-et-es* bili su dakle „Riječani“, prozvani po tome, što su stanovali uz rijeku ili rijeke, pa bi valjda taj naziv dobro pristao stanovnicima Međimurja, jer taj kraj optiječu dvije rijeke, Drava i Mura.

Mjesto oblika *Serapilli*, koji je lectio vulgata, nahodimo u najstarijem i najboljem kodeksu A (Leidensis, saec. IX. ex.): *Syrapillos*, rukopis E^s (Paris. 6795, saec. XI) ima *Sirapulos*, D (Vatic. Lat. 3861, saec. XI): *Sirapillos*, a tako čita i Detlefsen u svom izdanju (Berlin 1866). Ja bih se odlučio za lekciju kodeksa A, jer je prema običnim sličnim primjerima vjerojatno, da je neki prepisivač, zapevši okom za *Ser-* u prethodnom imenu *Seretes*, prenio ga i na slijedeće; drugi su prepisivači, čitajući *y* kao *i*, iz *Syr-* napravili *Sir-*. Krahe drži, da je ime glasilo *Syrapilli* ili *Sirapilli*, jer *u* u ilirskom često prelazi u *i* (Glotta 21, 191). On je to ime povezo uz indoevr. **sū-ró-s*, sačuvano u ovim riječima: st.-vis.-njem. i sr.-vis.-njem. *sūr*, novovis.-njem. *sauer*, anglosas. *sūr*, st.-nord. *súrr* „kiseo“, novonorv. i „vlažan, napola gnjio“, st.slav. *syrъ* „vlažan, sirov“, lit. *sūras* „slan“; on shvaća dakle ime kao izvedenicu iz ilir. *Syr-ap-* (glede dočетка up. *Col-apis*, *An-apis* / Ἄν-ἄπις), koji bi mogao značiti „močvara“ ili „kisela voda, slatina“, pozivajući se na Kretschmerovo tumačenje (Glotta 14, 98) imena Συρ-ἄπις, močvarnog ušća rječice Ἄναπος na velikoj luci Sirakuze, po kojemu je ovaj grad i prozvan. Glede tvorbe imena upozoruje na *Colapiani*, koji su prozvani po *Col-apis*, t. j. *q^hol-ap-* „kriva rijeka“ (Jokl: Zeitschrift für Ortsnamenforschung 2, 244), a dala bi se uporediti i sa *Met-* / *Mess-apii*. Zapadno od Varaždina nalaze se pak čuvena kisela vrela ili slatine u Rogaškoj Slatini: to je po svoj prilici stara *Syr-ap-*, po kojoj se pleme prozvalo *Syr-ap-illi* „Slatinjani“, u suprotnosti sa svojim susjedima, koji su se zvali „Topličani“ po svojim toplicama. Baš u toj suprotnosti možemo nazrijevati potvrdu, da su Iasi zbilja sezali do Varaždinskih Toplica. Prema tome su Syrapilli stanovali južno od Drave oko Rogaške Slatine. Obzirom na mali prostor do granice Norika nisu ni oni ni njihovi susjedi *Seretes* sjeverno od Drave bili velika plemena.

Iz područja plemena Iasi bio je, kako svjedoči natpis CIL VI 3297 iz Rima, i *Ulpius Cocceius eq(ues) s(ingularis) d(omini) n(ostris), castris nov(is), t(urma) Kastis, ex Pan(nonia) sup(eriore) natus ad aquas Balizas, pago Iovista, vic(o) Coc[co]netibus . . . [V]ictor frater et Iul. Proc. . . . fecerunt[nt]*. Ovaj carski gardist na konju bio je dakle rođen kod *Aquae Balizae* u gornjoj Panoniji, i to u selu *Coc[co]netes*

župe *Iovista*. Sva ta tri imena nalazimo zabilježena u rimskim itinerarima, po kojima je i ime sela nadopunjeno.

Prvo mjesto zabilježeno je u Itin. Ant. p. 265 na cesti iz Murse (Osijeka) u Sisciu (Sisak):

Mursa XXX Stravianis XXIV

Incerto XXV Aquis Balissis XXXI Varianis XXIV Siscia, ali na strani 260 stoji:
Incerto XXVIII Menneianis XXVI Varianis XXIII Siscia.

Iz ovoga se da zaključiti, da je preko mjesta Menneianae išla paralelka cesti preko Aquae Balissae, i da je ta paralelka bila nešto kraća, u koliko se smijemo pouzdati u navode itinerarâ. Udaljenost od 79 mp (= 117 km) od Aquae Balissae do Osijeka, a od 55 mp (= 81·5 km) do Siska u vezi s okolnošću, da se radi o vrelima, pristaje položaju Daruvara i Lipika. Budući da se u potonjem mjestu nije našlo rimskih ostataka, općenito se sada Aquae Balissae smještaju u Daruvar. Ali na ovome mjestu nađena su, kako rekosmo, tri posvetna natpisa na spomenicima, što ih podiže *res-publica lasorum*. Ovo ne može biti mjesno ime, jer su *Aquae lasae* u Varaždinskim Toplicama, pa zato Tomaschek — kojemu je bio poznat samo jedan natpis — pravom zaključuje (PWRE 2, 297), da je *Iasi* ime plemensko, a da se Daruvar sa svojim toplim vrelima u staro doba prema itinerarima zvao *Aquae Balissae (-izae)*, da je ovo ime dakle mjesno.

Predani oblici *Aquae Balissae* i *Balizae* pokazuju, da je spirant bio osobite kakvoće, koje nije imao u latinskom jeziku, pa odatle kolebanje u njegovoj reprodukciji. Vjerojatno se radi o š, koji je postao, kako smo rekli, iz *s̄*. Kad to znamo, onda ilir. *bal-is-iā* točno, glas po glas i slog po slog, odgovara stslav. *bol'bši* f. „bolja“ (= stind. *bahyas* f. od *balyas* „jači“), a srodan je sa stind. *bála* n. „snaga“, *bala-vat*, *balin*, „jak, snažan“, lat. *de-bilis* „slab“, gr. βέλ-τερον „bolje“, βέλ-τιστον „najbolje“, valjda i nizoz., donjonjem. i friz. *pāl* „nepokretan, čvrst“; Fick (Spracheinh. 412) ubrojio je amo i često spomenutu phrygijsku riječ βαλήν „kralj“. U ilir. *bal-is-ia* imamo dakle komparativni sufiks *ies/ios/is* u reduciranom stepenu, raširen za tvorbu ženskog roda sufiksom *iē/i* dot. (po Hirtu) *eiā/i*. Reducirani stepen komparativnog sufiksa nalazimo i u grčkim i germanskim komparativima, koji su izvedeni s *n*-sufiksom: ἡδίων, -ονος iz *ἡδ-ίσ-ων, got. *sūt-iz-a*, gen. *sūt-iz-ins* „sladi“ (u Wulfile samo u prenesenom značenju „podnošljivije“), up. i lit. *saldēsnis*. Sufiks *-ies* je prvobitno primarni sufiks; u staroindijskim Vedama stoji u vezi s glagolima u participijalnom značenju, up. i hom. κήδιστος „brineći se“ uz κήδομαι „brinuti se“ (Delbrück: Indogerm. Forschungen 14, 53 u članku „Φέριστος und Verwandtes“). Oblici spojeni s *-ies* izražavali su iz početka, da neko svojstvo postoji u osobito visokoj mjeri. Prema tome *Aquae Balissae* znači „(vrlo) jake vode, jaka vrela“, a to se slaže s činjenicom, da u Daruvaru imade više vrela, i da su vrlo jaka. Kako su i ova vrela topla — toplina im iznosi 42° do 46° — dakle toplice ili thermae, a

ustanovili smo, da je *Iasae* imalo to značenje u ilirskom, valjda i kao apelativ, i ovo nam potvrđuje, da se ovo panonsko pleme moglo po svojim toplim i ljekovitim vrelima oko Varaždina i Daruvara nazvati *Iassii* ili Topličani.

Druga dva mjesta *Iovista* i *Cocconetes* poznata su nam kao postaje na cesti Mursa—Poetovio, koju bilježe četiri rimska itinerara. Ali budući da su u ovima imena nešto različita, moramo se prije svega pozabaviti njihovim oblicima.

Itin. Ant. 129, It. Hieros 561 i Tab. Peut. bilježe mjesto *Iovia*. U obliku (*pag*) *Iovista* rimskog natpisa imamo izvedenicu, koja izražuje pripadnost ili podrijetlo od predodžbe sadržane u osnovnoj riječi, dakle po značenju *Iovista* „jovijski“ odgovara indoevr. složenom sufiksu *-is- ϱ* , koji je osobito u germanskim, slavenskim i baltskim jezicima postao vrlo produktivan. Jednako i *-is-to-* u ilirskom. Tako su se po *Σκάρδον ὄρος*, današnjoj Šar-planini, prozvali keltski osvajači *Scordisci*, dok ih Iliri zovu *Σκορδ-ίσται*, a točnije će biti po imenu gore **Σκάρδ-ίσται*: indoevropskom i keltskom *o* stoji nasuprot ilirski *a*, keltskom *-isko-* ilirski *-ista-* (up. Nast. vjesnik 40, 32). Na jednaki se način pleme, koje stanuje oko gore Tauros u istočnim Alpama, zove keltski *Taurisci*, a ilirski *Ταυρίσται*, *Ταυρίσται*. Osobito je pak poučno, da ethnikon od imena gradova *Burnum* i *Splonum* glasi *Burnistae* i *Splonistae*. Iz ova dva ethnika dade se isto kao i iz izraza *pag* *Iovista* naslućivati, da je indoevr. *o* i u dočetnim slogovima u ilirskom prešao u *a* (up. Nast. vjesnik l. c.).

Jokl (kod Eberta 6, 45) izrekao je mišljenje, da je ilirski sufiks *-ista* istog postanka kao i litavski *-ýsta* (up. *jáunas* „mlad“: *jaunýsta* „mladost“), kao što litavski i ilirski i inače pokazuju mnogo srodnosti, pa drži, da ilirska imena na *-este*, *-ista* označuju rodbinska naselja. Tome je prigovorio Steinhauser (Prähist. Zeitschrift 19, 307 i d.), da je sufiks *-ist* imao kratki *i*, kako se da zaključiti iz starog oblika *Umiste* za *Imst* u Tirolu (dakle na negda venetskom zemljištu), da se prema tome ne da uporediti s litavskim sufiksom *-ýsta*, koji ima dugi *i*, a kojim se osim toga prave apstrakti. S istog razloga kvantiteta Steinhauser odbija i poredbu sa slav. kolektivnim sufiksom *-ište* < indoevr. *iskjo-*. On traži veze sa slav. *-iskъ*, lit. *-iškas*, germ. *-iska*, koji imadu isto značenje, pa pomišlja, da je ilir. *-ista* nastao ili iz nuzgrednog oblika *-isk- \dot{i} o-* sa sličnom palatalizacijom kao u arbanskom, ili progresivnom palatalizacijom iz *-iskos* kao kod slav. sufiksa *-bcb-*, *-bca* iz *-iko*, *-ika*. Međutim za ovu nema dokaza ni u ilirskom ni u arbanskom, a za onu ima se opaziti, da je arbanska palatalizacija od *k \dot{i}* mnogo mlađa, jer kod nje sudjeluju i latinske tuđice, koje nisu počele prodirati u arbanski prije 2. vijeka posl. Kr. (up. Meyer-Lübke: Gröbers Grundriss I² 1051, § 36). Ali se postanak ilirskog sufiksa *-ista* može objasniti mnogo lakše, ako se drži na umu, da je spomenuti indoevr. sufiks *-is- ϱ* , kako je to pokazao Brugmann (Indogerm. Forschungen 14, 11 i d.), potekao iz komparativnog sufiksa *-is*. Ali iz ovog je potekao i složeni sufiks *-is-to-*, koji je za tvorbu superlativa postao produktivnim u arijskim i germanskim te u grčkom jeziku. Budući da su superlativni oblici mlađi od komparativnih, sufiks *-is-to-*, dok je u jednom

dijelu indoevropskih jezika počeo vršiti funkciju superlativa, mogao je u drugoj grani, i to baš u ilirskom, dobiti jednako značenje kao paralelni mu sufiks *is-qa-*.³

Coc[co]netibus na natpisu je popunjeno prema *mut. Cocconis* It. Hieros. 561 i *Cucconis* Rav. 4, 19. Ovo su očiti ablativi sa značenjem „iz —“ kod mjesnih imena: nominativ je dakle *Cocconae*, *Cucconae*, možda i singular po uzoru *Salonae*: *Salona*, pogotovo kad u itinerarima preotimlju maha pluralia tantum kod mjesnih imena.⁴ Ime je tvoreno poznatim ilirskim sufiksom *-ōna*; vokal *o* mjesto *u* u prvom slogu je vulgarnolatinska pojava. Ethnikon glasi *Cucconetes*, *Cocconetes*. Očekivalo bi se doduše **Cocconates* ili bolje **Coccatates* po uzoru *Flanona*: *Flanates*, *Avendo(ne)*: Ἀδεν-δῆαται; od mjesnih imena tvorenih s drugim sufiksom nego *-ōna* tvore se većinom ethnika na *-ates* (*-atae*) tako, da se pri tome ne izgubi sufiks mjesnog imena, kao *Doclea*: *Docleates*, *Salvia*: *Salviatae*, *Bistue*: *Bistuates*, *Asseria*: *Asseriates*, *Sapua*: *Sapuates*, *Ulcinium*: *Olciniatae*, ali i *Nedinum*: *Neditae* uz *Nedimates*. Kod sufiksa *-ōna* pojavljuje se jednom i ethnikon na *-otae*: *Tariona*: *Tariotae*. Sufiks *-et-es* nije doduše poznat iz ilirskih ethnika, ali ne samo da je kao prijevojni oblik već navedenih na *-at-* i *-ot-* mogući, nego se pojavljuje u plemenskim imenima: *Dassaretae*, *Peuc-etii* (up. o ovim imenima moj članak u „Glotti“ 24, br. 3/4), pa uz Dravu već spomenuti *Seretes* i *Andizetes*. Ime *Cucconae* izvedeno je iz indoevr. korijena *qeu-* „saviti“ s determinativom *-q-*: *qeu-q*, kojemu pripada stind. *kucāti*, *kuñcate* „steže se, savija se“, got. *hauhs*, st.-vis.-njem. *hōh* „visok“ (prvobitno **„uzvit“*), st.-nord. *haugr*, sr.-vis.-njem. *houc* „brežuljak“ i u imenima brda kao *Donners-haug* i mnogi drugi, pa slaveno-ruski *kuko-nosъ* „krivonos“, hrv. *kūka*, zatim *đkuka*, *đkuč* „zavoj rijeke“. Kako ne znamo položaj mjesta *Cucconae*, ne možemo dati ni točnije tumačenje. Postoji mogućnost, da je mjesto bilo na nekoj okuci Drave ili njenih pritoka, jer su neka imena mjesta na *-ōna* izvedena iz imena rijeka na *-ōn*, kao *Narōn*: *Narōna*, *Salōn*: *Salōna*. Ali taj paralelizam između imena rijeka i naselja ne postoji kod svih imena na *-ōna*, pa bi ime *Cucconae* moglo značiti i naselje na nekom brežuljku s istim razvojem značenja kao u germanskim jezicima.

Pokušajmo sada pronaći i značenje imena *Iovia*. Ovo je zabilježeno u Itin. Ant. 129, gdje su naznačene samo glavne postaje (mansiones) ceste Mursa—Poetovio, kao peta od Murse, udaljena od ove 132 (131) mp. (= 195.5 ili 194 km), a od posljednje (7.) postaje Poetovio 38 mp. (= 56 km). S tim se slaže i navod u Itin. Hieros. 562: *civ. Iovia*⁵ s neznatnim razlikama u udaljenostima (128 dot. 37 mp.). Ali treći izvor, Tabula Peutingeriana, donosi na njezinu mjestu *Botivo*, opet s manjim raz-

³ I u arbanskom je ovaj složeni sufiks još sačuvan u riječi *madhëštë* „ponos, trošak“ iz **maġis-* (:lat. *magis*)-*t-iā*, up. Jokl, Studien zur alban. Etymologie und Wortbildung (Sitzungsberichte der Wiener Akademie, phil.-hist. Kl., 168, 1, Wien 1911), str. 73.

⁴ Oblik *Cuccones* (Tomaschek PWRE 2, 297) ne da se dakle opravdati.

⁵ Ako se ovdje *Iovia* naziva *civ(itas)*, to odgovara činjenici, da je tu kasnije bilo sjedište biskupsko, up. Egger: Jahreshefte des öst. Arch. Inst. 21/22. Beibl. Sp. 340.

likama u udaljenostima: samo 117 mp. do Murse (jer je tu između 3. i 4. mansio ispala jedna manja postaja ili mutatio), a 39 mp. do Poetovija. Između 3. i 4. mansio, *Serota* i *Lentulis*, ima po Itin. Ant. 31 ili 32 mp., što se slaže s Itin. Hieros.: *mans. Serota X mut. Cocconis XII mut. Cardono X mans. Lentolis*; Tab. Peut. naprotiv navodi: *Sirotis X Ioviae VIII Luntulis*, izostavlja dakle jednu mutatio. Četvrti izvor, Rav. 4, 19 — koji na cesti Mursa—Poetovio izostavlja još jednu, i to prvu mutatio iza *Lentulis* — bilježi: *Sirote, Cucconis, Lentulis*, izostavlja dakle kao i Tab. Peut. jednu mansio, ali u imenu preostale ne slaže se s ovim vrelom, nego s Itin. Hieros.; naprotiv namjesto *Iovia* donosi kao i Tab. Peut. na odnosnom mjestu lekciju *Botivo*. Udaljenosti ravenski geograf, kako je poznatno, ne donosi.

Iz svega ovoga je Kukuljević (Panonija rimska: Rad Jugoslav. akad. 23, 1873, str. 108 i d.) izveo, da se tu radi o dvjema mjestima imena *Iovia*, jedno *Iovia-Botivo* nedaleko utoka Bednje i Mure u Dravu, koje on smješta u Bukovec sa sv. Petrom, gdje imade tragova povećeg grada, a drugo *Iovia Cardono* između Sirote i *Lentulis*, koje traži u Turnašici ili Bukovici, dok se danas obično smješta u Pitomaču. I Tomaschek (PWRE 2, 297) se složio s Kukuljevićevim izvodima, jer veli, da su mjesta *Cuccones* i *Iovia* bila u meridijanu Daruvara: prema tome je držao, da je ta *Iovia* u neposrednoj blizini mjesta *Cuccones*, dakle različita od *Iovia-Botivo*. Jednako i Vulić (PWRE 9, 2005) luči ova dva mjesta. Ovom mišljenju nema prigovora i s tog gledišta, što se ime *Iovia* zaista još i inače ponavlja na panonskom zemljištu: tako se spominje u Itin. Ant. 264 jedna *Iovia* na cesti *Sopiana*—*Brigetio*, udaljena 32 mp. od prvog mjesta (Pečuha), po Not. dign. occ. 33, 61 sjedište jednog *tribunus cohortis*; od istog bi korijena moglo biti izvedeno i ime druge mutatio iza Mursē (16 ili 18 mp. od ove) na cesti u *Poetovio*, o kojoj raspravljamo: mut. *Iovalia* It. Hieros. 562, *Iovallio* Tab. Peut., *Ioballios* Rav. 4, 19, Ἰοβάλλον Ptol. 2, 15, 4, valjda oko *Valpova*; možda se i u nazivu *Iovis pagus* It. Hieros. 565 i Tab. Peut. (Rav. p. 192 ima samo *Pago*) za jednu mutatio u gornjoj *Meziji* na cesti *Viminacium*—*Horreum Margi*, udaljenoj 28 mp. od prvog mjesta, krije kakav domaći, ilirski naziv istog korijena. Upoređujući navode u Itin. Hieros., na Tab. Peut. i kod *Ravenata* dolazimo dakle do zaključka, da je između *Sirote* i *Lentulis* prva mutatio iza *Sirote* bila *Cuccona*, a druga *Iovia* ili *Cardono*. Budući da je *Car(ro)dunum*, kako dokazuje drugi dio kompozita (*dunum*, vrlo obično u galskim imenima mjesta, znači „utvrda“), keltsko ime te vjerojatno pripada keltskim osvajačima, koji su 4. vijeka pr. Kr. provalili u naše zemlje, da se nagađati, da je *Iovia* domaće, ilirsko ime istog mjesta.

Carrodunum spominje i Ptolemej 2, 14, 4: . . . ποταμοῦ, ὅς διὰ τῶν δύο Πανονιῶν ἐρχόμενος καὶ σχισθεὶς κατὰ Καρρόδουνον πόλιν ὡς ἐπὶ τὸ Κέτιον ὄρος κατὰ μὲν τὸ ἀρκτικώτερον μέρος καλεῖται Σαουαρία, κατὰ δὲ τὸ μεσημβρικώτερον Δάρος (t. j. Drava), samo što je tu napravljena zbrka i zamijenjena Mura s rijekom, koja prolazi starom *Savariom* (danas *Steinamanger*, *Szombathely*); rijeka se sada zove njem. *Güns*, mađarski *Gyöngyös*, ali je u gornjem toku sačuvala staro ime: njem. *Zöber*. I Not.

dign. occ. 35, 28 spominje, da je *tribunus cohortis primae Herculeae Raetorum Parroduno*, što stoji vjerojatno mjesto *Carroduno*. Prvi dio imena potječe iz galskog *carros*, latinizirano *carrus* „kola“, iz korijena *kers* „trčati“, kojemu pripadaju među ostalim lat. *curro* „trčati“, *currus* „kola“; ime ne može biti ilirsko, jer je Lagercrantz (Indogerm. Forschungen 25, 367) iz glose *σάρσαι · ἄμαξαι* Hes. i lat. *sarrācum*, *serracum* (s italskim *-rr-* iz *-rs-* „strana kola s dva velika točka i postrance zatvorenim laburom“, zaključio, da su ove potonje riječi tuđice, koje potječu iz ilir. **sarsa* < indoevr. *k̑rsā* „kola“. *Carrodunum* znači prema tome utvrdu napravljenu od kola, „Wagenburg“, kakvu su po Cezarovu opisu (B. G. I 26) napravili i Helvećani na svojoj seobi. Bit će, da su sličnu provizornu utvrdu na tom mjestu napravili galski osvajači, kad su prodrli u naše zemlje, a kasnije se i stalno tu naselili. Dade se nagađati, da mjesto tog tabora nije dotad bilo naseljeno, da je to dakle bilo novo naselje. I zbilja čini se, da je *Iov-ia* izvedenica iz indoevr. korijena *ieu-* „mlad“, kako se pokazuje u komparativu **iēu-iōs-* „mlađi“ (stind. *yav̑yas-*) ili **ioȗiōs* u jednom dijelu indoevropskih jezika, doduše ne u svim iz istog razloga: tako djelomice u keltskim jezicima (up. Brugmann, Grundriss I² 1, 125, § 123, 2. Anm.), u kojima nalazimo kymr. *iau*, sr.-kymr. *ieu*, bret. *iaou*, *iou* „mlađi“, pa i u galskim imenima *Iovinca*, *Iovincillus*; pak u slavenskim i baltskim, u kojima je po ovom primarnom komparativu preuđen i pozitiv iz *iueu-* u **iueu-o-*, **iouno*: stslav. *junъ* „mlad“ (up. Osthoff, Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogerm. Sprachen VI, 1910, str. 293—302); nadalje u umbrijskom, gdje u mlađim iguvinskim tablama nalazimo *iouies* dat. plur. „iuvenibus, militibus“, *iovie* acc. plur., iz kojih Bechtel (Bezenbergers Beiträge 7, str. 4—6) izvodi komparativ s vokalizacijom *-ies*, dok Planta (Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte II 54, 202 i d.) pomišlja na izvedenicu sa sufiksom *-iē*: *iou-iē-s* „četa mlađih“. Nije dakle isključena ni odgovarajuća ilirska tvorba *Iov-ia* „mlada, nova naseobina“. Ovo nagađanje nalazi uporišta, kako mislim, kad vidimo, da se uz drugu Ioviju (= Botivo) u daljini od 9 mp. nalazila *mutatio Sunista* It. Hieros., *Sonista* Tab. Peut., Rav., *Siniota* (*Sinistra*) It. Ant. Ako se iz ovih navoda smije izvesti kao pravi naziv *Sin-ista*, onda on prema *Iov-ista* stoji u odnosu kao „Stari“ i „Novi“ (*Παλαιόπολις* : *Νεάπολις*), tako obična imena za susjedna mjesta, od kojih je jedno mlađe naselje. *Sin-ista* pripada vjerojatno indoevropskom **seno-s* „star“: stind. *sānah*, av. *hana*, arm. *hin*, gr. *ἔνη* „dan prije uštapa“, st.-ir. *sen*, lit. *sēnas*; stind. *sana-ká-h* = galski *Seneca* = lat. *senex* = franački *Sinigus* „seniscalcus“ (Lex Alem.) = got. *sineigs* „star“; superlativ got. *sinista*, lit. *senỹstė* „starost“. Gotska i ilirska riječ podudaraju se posvema: sufiks je istog postanja, ali značenje u ilirskom, kako smo razložili, nije superlativno, nego posesivno; u korijenu *sin-* u gotskom je prvobitni *e* zamijenjen vokalom *i*, jer je ovaj u tom jeziku zajednički predstavnik indoevropskih vokala *e* i *i* osim pred *h*, *hv*, *r*, gdje *e* vrši njegovu ulogu, dok bi u ilirskom *i* mogao biti uvjetovan slijedećim vokalom *i*, ali mogao bi biti i reprodukcija vrlo zatvorenog *e*, ili se pak

radi o slabo predaji, što je obzirom na mnoge varijante ovog imena najvjerojatnije (up. i varijante susjednog imena *Lentulis: Luntulis*). Kao što je *Iov-ista* posesivna tvorba od *Iov-ia*, tako je i *Sin-/Sen-ista* od *Sen-ia*. I ovo se ime vraća na ilirskom području: to je staro ime današnjeg Senja, pa je razumljivo, da su Iliri ovo prastaro, valjda još predilirsko mjesto nazvali „Starim“.

Napokon smeta, što u *Iovia* vokal *o* nije prešao u ilirski *a* kao inače. Moglo bi se upozoriti na to, da *o* nalazimo u imenu susjednog plemena *Oseriates*. Prema tome je možda prijelaz *o > a* šireći se prema rubovima ilirskog jezičnog područja jenjao, a to potvrđuje, čini se, i poznati slučaj ilirskog boga *Grabovius* na istočnoj obali Italije (up. Kretschmer: *Festschrift für Bezzenger 1921*, str. 94). Možda u skupini *oui* do tog prijelaza nije ni došlo, ali mi se najvjerojatnijom čini pretpostavka, da je tu djelovao vokal pozitiva indoevr. *iūwen-*: *iūn-* (stind. *yūvan-s* nom. *yuvā* i gen. *yūnah*, lat. *juvenis*).

Ilirsko ime *Iovia* za prvobitno keltsko naselje Carrodunum izazvalo je kasnije, kako se čini, kod Rimljana pučku etimologiju, kao valjda i kod već spomenutog *Iovis pagus* u Meziji. Nedaleko jedne *Iovije* nalazilo se naime mjesto *Herculia*, a ovo je očito kasnije ime. *Iovia* i *Herculia* u neposrednoj blizini jedna do druge vjerojatno se odnose na dva carska druga, na Dioklecijana *Iovius* i na Maximiana *Herculius*, koji su se tako zvali po svojim familijama, odnosno na vojne jedinice, koje su nosile carska imena. Ali budući da ima i drugih mjesta, koja se zovu *Iovia*, očito je, da su već postojeće ime *Iovia* u doba Dioklecijanovo počeli odnositi na Dioklecijana, a nekoj susjednoj naseobini dali ime *Herculia* po njegovu carskom drugu.

Da zaključimo. Udaljenosti navedene u itinerarima za *Iovia-Botivo* jasno upućuju na položaj Ludbrega na prijelazu preko Bednje i nedaleko njezina ušća u Dravu. Selo (*vicus*) *Cucconae* bilo je po Itin. Hieros. udaljeno od Murse 73 mp. (= 108 km), nalazilo se dakle negdje oko Virovitice: nije prema tome moglo pripadati seoskom kotaru (*pagus*), kojemu bi središte bilo *Iovia-Botivo-Ludbreg*, jer je ovo od *Cucconae* predaleko (55 mp. = 81.5 km) Ako naprotiv, slijedeći navode *Tabule Peutingeriane* pretpostavimo, da je između *Sirote* i *Lentulus* bila druga *Iovia* (= *Carrodunum*), udaljena samo 12 mp. (= 18 km) od *Cucconae* (Itin. Hieros.), onda je sasvim razumljivo, da je onaj carski gardist mogao navesti, da mu rodno mjesto *Cucconae* pripada jovijskoj župi, *pagus Iovista*, a punim je pravom također mogao naznačiti, da se rodio *ad aquas Balizas*, kod vrelâ *Balizae*. Na potonjem je mjestu bilo vjerojatno upravno središte plemena Iasi (*respublica Iasorum*), koje je stanovalo uz Dravu, možda mjestimice i preko nje, a pripadale su mu prvobitno i *Aquae Iasae*, koje su kasnije potpale pod *respublica Poet(oviensis)*, kako svjedoči tamo nađeni natpis CIL III 4117. Da upravno središte nije bilo u sredini zemlje, ne treba se čuditi obzirom na znamenitost ljekovitih vrela, ali nije ni isključeno, da se nije stalno nalazilo u *Aquae Balizae*.

Zusammenfassung.

Ein Vergleich des Namens *Aquae Iasae* für Varaždinske Toplice mit dem des pannonischen Stammes Ἰάσσιοι, wie ihn Ptolemäus überliefert, ergibt, daß dieser aus jenem mit dem *io*-Suffix abgeleitet ist. Abweichend davon schreibt Plinius den Stammesnamen *Iasi*, auf drei Inschriften aus Daruvar erscheint die *r(es) p(ublica) Iasorum* und in einem Diplom Domitians ein *Fronto Iasus*, endlich sind bei Steph. Byz. die Ἰάσαι — nach einer ansprechenden Korrektur Jacobsohns KZ. 54, 286 für überliefertes Ἰάσαι — Bewohner eines Ἰάς genannten illyr. Gebietes. Wenn in diesen Belegen einfaches *s* und kein *z* erscheint, so kann dieses Schwanken durch den Hinweis auf das Messapische, also das Illyrische Unteritaliens, erklärt werden, wo das konsonantische *z* die Geminatio eines vorangehenden Konsonanten hervorrief und dann selbst schwand, so daß *sz* zu *ss* wurde, das wahrscheinlich wie *š* lautete. Der Name *Aquae Iasae* gehört zur idg. Wurzel *ies* „gähren“, er bedeutet somit Therme, also dasselbe, was auch sein gegenwärtiger slaw. Name *Toplice* besagt.

Aus derselben Wurzel abgeleitet ist der Name *Iasulones* in Unter-Pannonien, nach den Distanzangaben des It. Ant. (264) in der Nähe von Stuhlweißenburg gelegen, wo in den Dörfern Duzzogó und Bodajk Thermalquellen vorhanden sind. Die Bildungsmittel des Namens sind illyrisch: das Suffix *-on-* für Stammesnamen, wie in *Ditiones* u. a., und *-ulo-* für Ortsnamen, wie in Μέτολλον, *Bargulum*.

Die Angaben des Plinius und des Ptolemäus über die Sitze der *Iasi* widersprechen sich nicht, denn wenn sie nach jenem längs der Drau wohnten, dazu nach den inschriftlichen Zeugnissen Daruvar besaßen, so siedelten sie tatsächlich in der östlichen Mitte von Ober-Pannonien, wie Ptolemäus sagt, d. h. sie erstreckten sich bis oder fast bis zur Ostgrenze dieser Provinz, ohne ihre Südgrenze zu erreichen. Im Norden grenzten sie nach demselben Gewährsmann an die Oseriaten, die offenbar bis zum Pelso-(Platten-)See reichten, da ihr Name „Seeanwohner“ (verwandt mit slaw. *ezero* und gr. ἀχερούσια) bedeutet. Die Drau abwärts wohnten die Andizeten, nach Jokl die „Burganwohner“, wahrscheinlich schon nach Unter-Pannonien übergreifend. Zwischen der Grenze Noricums und den *Iasi* siedelten nach Plinius an der Drau zwei, offenbar kleine Stämme. Der Name des einen, *Ser(r)etes*, ist an die im Illyrischen stark vertretene Wurzel *ser-* „strömen“ anzuknüpfen: die Vollstufe finden wir in *Ser-et-tion*, *Ser-ota*, *Serv-iti-um* an der Save (Basis *sereu-*), die Abtönung in *Sarnade*, *Sarnûs*, *Sarnunto*, *Saritte* oder *Sarute*, *Sarminio*, die Schwundstufe in *Sirmium* an der Save, es liegen somit drei Ablautstufen *ser : sar : sir* vor wie in *Berzana : Barzanites : Birziminium* (zu diesen vgl. meine Ausführungen in der „Glotta“ 24, H. 3/4). Die *Seretes* waren also „Anwohner eines oder einiger Flüsse“ und bewohnten vielleicht die einen solchen Namen rechtfertigende Murinsel. Der Name des andern Stammes, *Serapilli* oder eher mit der ältesten Handschrift *Syrapilli*, ist schon von Krahe Glo. 21, 191 (im Anschluß an Kretschmers Deutung von Συρακῶ Glo. 14, 98) zu idg. **sā-ró-s*

„feucht, sauer“ gestellt werden. Da nun nicht weit von den *Aquae Iasae* der bekannte Säuerling (slaw. *Slatina*) von Rohitsch der Erde entspringt, so ist wohl eine zu den benachbarten *Iasi* gegensätzliche Benennung der *Syrapilli* zu vermuten: diese waren die Besitzer des Säuerlings, jene der Thermen (slawisch also *Slatinjani* und *Topličani*).

Nach den Itinerarangaben sind die *Aquae Balissae* in Daruvar, dem Sitz der *respublica Iasorum* anzusetzen: dies war, wie schon Tomaschek (PWRE 2, 297) gesehen hatte, der Stammes-, jenes der Ortsname. Dieser, auf der Inschrift CIL VI 3297 *Aquae Balizae* lautend, enthielt, wie aus der schwankenden Wiedergabe hervorgeht, einen dem Latein ungewohnten Laut, wohl ebenso wie *Iasi* einen *š*-Spiranten, entstand also aus **bal-is-iā*, was sich mit aksl. *bol'vši* „besser“ deckt, und bedeutete wohl eine „sehr starke Quelle“, wie denn die Thermen von Daruvar sehr stark und ergiebig sind.

Der *pagus Iovista* auf derselben Inschrift ist als „Gau von *Iovia*“ zu deuten, denn mit *-ista-* werden Zugehörigkeitsnomina (Stammesnamen wie *Σκορδ-ισται*, *Τευρ-ισται* für keltisch *Scord-isci*, *Taur-isci*, Ethnika wie *Burn-istae*, *Splon-istae* zu *Burnum*, *Splonum*) gebildet: das Suffix hat also dieselbe Bedeutung wie *-is-go-* in andren idg. Sprachen, doch ist es kaum aus diesem entstanden, sondern dürfte dem sonst superlativischen *-is-to* gleich sein, was durchaus möglich ist, da beide Suffixe durch Weiterbildung aus dem komparativischen *-is-* hervorgegangen sind.

Coc[co]netibus ist Ethnikon zu *Cocconis*, *Cucconis* der Itinerare: die Nominative sind *Coccon-etes* und *Coccon-ona* oder *-ona* (nicht *Cuccones*!). Der Ortsname ist mit dem verbreiteten illyr. Suffix *-ōna* gebildet und zu idg. **qeu-q* „biegen“: ahd. *hōh*, mhd. *houc* „Hügel“, kroat. *(o)kuka* „Flußkrümmung“ zu stellen.

Aus dem Vergleich der Itinerare für die Straße Mursa—Poetovio (vgl. CIL III p. 506) ergibt sich, daß die zwischen den mansiones *Serota* und *Lentulis* (der 3. und 4. von Mursa) gelegene *mutatio Iovia* von der (5.) *mansio Iovia*, die auch *Botivo* genannt wird, schon der Lage nach verschieden ist — diese nach den angegebenen Entfernungen bei Ludbreg an der Mündung der *Bednja* in die *Drau*, jene um *Virovitica* anzusetzen — ferner daß jene mit *Cardono*, *Carrodunum* identisch ist. Der letztere Name ist keltisch, er bedeutet „Wagenburg“ und stammt wohl von den keltischen Eroberern, während der andere Name, *Iovia*, einheimisch, d. i. illyrisch, sein dürfte. Da sich in der Nähe von *Iovia-Botivo* ein *Sin-ista* (der Name ist vielfach verderbt überliefert, darum eher *Sen-ista*, ähnlich *Lentulis*: *Luntulis*) befindet, so ist darin eine gegensätzliche Benennung zu vermuten: dieser Name könnte mit dem Suffix *-ista* aus *sen-* „alt“ — wozu dann auch *Sen-ia*, heute *Senj*, *Zengg* gehören würde — gebildet sein, jener aber zu **ieu-ios* „jünger“, abgetönt **iouios*, gehören, womit besonders das umbrische *iou-ies*, nach *Planta* II 54, 202 „Schar Jüngerer“ zu vergleichen wäre. Die Schwierigkeit, daß in *Iovia* *o* statt des zu erwartenden illyr. *a* erscheint, läßt sich durch die Annahme beseitigen, daß eine Beeinflussung durch

den Vokal des Positivs idg. **iunen-* / *iūn-* vorliegt. *Senista* und *Iovista* stehen sich also wie die überall zahlreichen Alt- und Neuorte gegenüber, das von den Kelten neugegründete Carrodunum wurde von den Illyriern *Iovia* „Neuort“ benannt.

Wahrscheinlich wurde zu Diocletians Zeiten der schon bestehende, da auch anderwärts vorkommende Name *Iovia* auf Diocletianus Iovius bezogen, da ein Ort in der Nähe, *Herculia*, sich offenbar auf seinen Genossen auf dem Throne, Maximianus, und beide Orte auf Formationen, die den Kaisernamen tragen, beziehen.

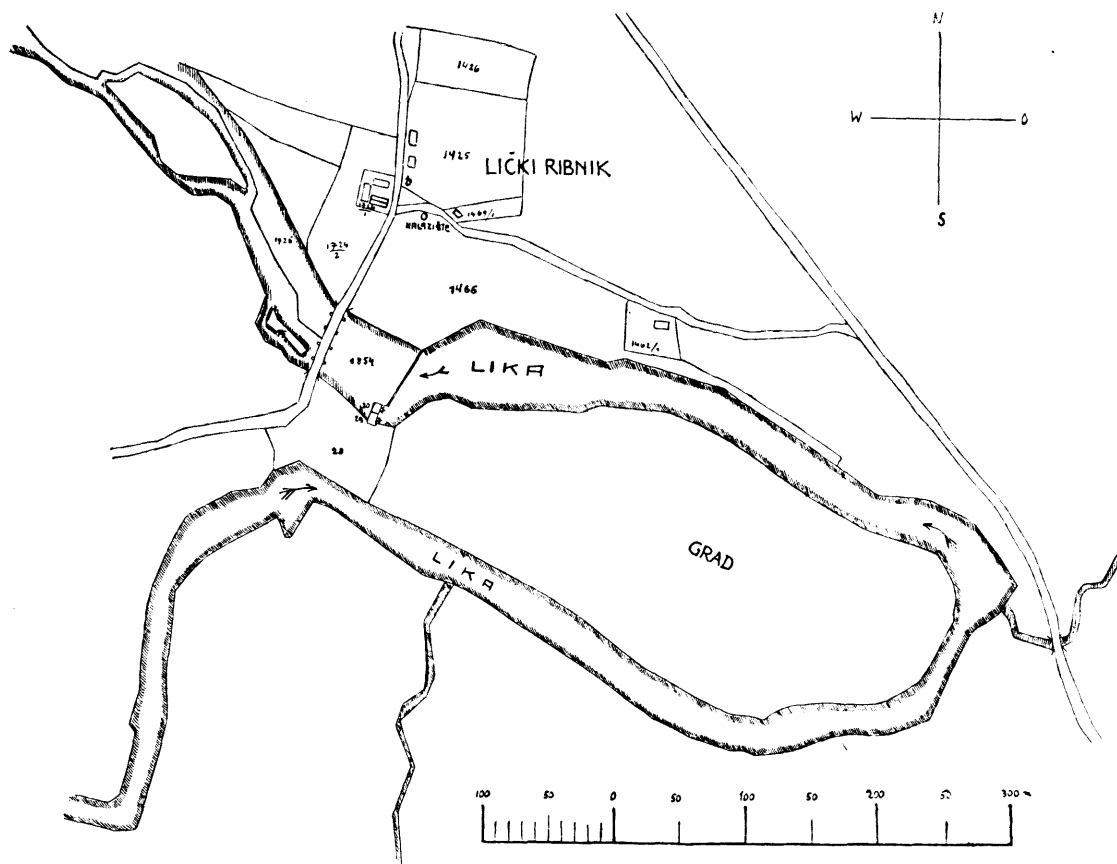
Das in der stadtrömischen Inschrift genannte Cucconae gehörte also zum Gau, der nach *Iovia-Carrodunum pagus Iovista* hieß; richtig ist auch die darauf stehende Angabe, daß es von *Aquae Balizae* nicht weit entfernt war. Die *Iasi* aber besaßen *Aquae Balizae*, *Aquae Iasae* und viele andre Thermen: daher auch ihr Name Thermenbesitzer. Ihr Gebiet erstreckte sich längs der Drau und griff vielleicht auch auf das nördliche Ufer über.

ZAGREB

ANTUN MAYER

OSTAVA U LIČKOM RIBNIKU

Godine 1930, dne 2 aprila, oko deset sati prije podne, prilikom rastreljivanja kamena na parceli br. 1466, vlasništvu Miće Sekulića iz Ličkog Ribnika (srez Gospić) k. br. 49, pokazali su se nakon eksplozije u dubljini od 1,25 m ispod sadašnje po-

vršine komadi bronzanog plosnatog tanjura (promjer 26·8 cm. visina 18 mm), komadi srebrnog novca i ulomci nakita od srebra i jantara. Budući da se je posuda nalazila u prirodnoj kraškoj pukotini, i bila pokrita zemljom, to se novac nije raspao, pa su ga mogli seljaci, među njima i sam posjednik zemljišta Mića Sekulić,

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
A											
B											
C											
D											
E											
F											
G											
H											
I											
J											
K											
L											
M											

lijepo sakupiti. Novac nije kod eksplozije ništa bio oštećen, mnogo više su stradali predmeti od tankog srebrnog lima i krhkog jantara. Seljaci su uzeli pojedine komade za uspomenu, no većinu je ipak preuzeo g. Miće Sekulić, koji ih je otpustio Narodnom muzeju u Zagrebu. Kasnije se je mogao nabaviti još velik broj preostalih komada, tako da je sada veći dio nalaza u muzejskim zbirkama.

Novci kao i nakit veoma su dobro sačuvani; kemičko djelovanje vode i zemlje nije nikako utjecalo na njihovu površinu. U koliko su nekoji komadi slabije sačuvani, to ide na račun toga što su bili veoma dugo u prometu, poneki više od

	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
											A
											B
											C
											D
											E
											F
											G
											H
											I
											J
											K
											L
											M

200 godina. Akoprem su nekoji komadi manje jasni, ipak su svi sačuvali glavne karakteristike kalupa, te su i kasniji biljezi (kontramärke) veoma vidljivi i jasni.*)

Predmeti i novci, koji su nekada ovdje bili sakriveni, nisu bili daleko od ljudske naseobine. I terenske prilike, i drugi nalazi upućuju, da je tu bila naseobina po prilici u isto doba, kada su prilike silile vlasnika da sakrije svoju imovinu. Ta stara naseobina bila je svakako u rimsko doba na poluotoku, koji tvori rijeka Lika

*) Kratku bilješku o novcima iz ribničkoga nalaza napisao sam u časopisu *Numismatika* I, str. 12.

svojim zavnutim tokom. Njezini stanovnici bili su već samim tokom rijeke dobro zaštićeni, a nalazili su donekle i prehranu u rijeci, koja obiluje ribama. Tragovi rimskog kulturnog sloja i rimske krovne opeke koje sam našao na tom mjestu dokazuju nam rimsku naseobinu, pa je vjerojatno, da je radi gore spomenutih povoljnih terenskih prilika već i u prehistorijsko, barem u latensko doba, bilo ovdje naselje.

Obično je uzrok zakapanja blaga nesigurno i nemirno vrijeme, prije svega ratovi. Novci iz ovoga nalaza pokazuju nam točno vrijeme kada je ovo blago bilo zakopano. Među Augustovim denarima našla su se dva komada tipa br. 158, koji su kovani između god. 2 pr. Kr. i 11 po Kr. Već sama njihova vanjšina pokazuje, da su bili veoma kratko vrijeme u prometu, pa držim da su zakopani u gore spomenutom razdoblju. U vrijeme između 2 pr. Kr. i 11 po Kr. pada veliki Panonsko-dalmatinski ustanak kada su se god. 6 poslije Isusa digli protiv rimskoga gospodstva svi narodi od Jadranskog mora pa do Dunava i Drave. Rimljanima je uspjelo ugušiti taj ustanak krvlju, gladom i izdajstvima tek god. 9 po Is. Vjerojatno je da je netko sakrio blago u vrijeme ove borbe između 6—9 po Is.

Iz ovog nemirnog vremena imamo u našim krajevima više nalaza. Dovoljno je da spomenem onaj iz Valpova, koji je publicirao prof. Brunšmid u I svesci Nove serije ovoga časopisa na str. 108 i d. Sličan nalaz iz Aquileje je obradio g. Giov. Brusin u Notizie degli Scavi g. 1926 str. 261 i d.

Kovni predmeti i novci nađeni u Ličkom Ribniku imaju veoma veliku historičku vrijednost. Oni nam otkrivaju više nego ikoji drugi historički podatak prilike u našim krajevima, osobito u Lici, u zadnjim danima rimske republike i u prvim godinama rimskoga carstva. Zato taj nalaz zaslužuje da se opiše i naučno istraži, pa je to i učinjeno na stranicama koje slijede. U prvom redu opisani su novci, a iza toga predmeti. Kod predmeta mogao sam obraditi samo materijal u muzeju, dok sam se kod novaca mogao nešto poslužiti i drugim zbirkama. G. Ivan Rupčić, sada profesor u Sisku, u ono vrijeme u Gospiću, nabavio je 14 komada i rado ih meni ustupio za obrađivanje. Jedno 7 komada dospjelo je u Knin, pa mi je otac Luidž Marun najpripravnije poslao i odljeve i potrebne podatke.

Novci

Kronološki pregled novaca sastavio sam na temelju djela H. A. Gruebera, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, sveska I—III, London 1910, i K. Mattingly-a, *Coins of the Roman Empire in the British Museum I*, London 1923. Među novcima bio je i jedan srebrni komad numidskoga kralja Jube I (60—46 pr. Kr.), koji nisam posebno opisao, a odgovara primjerku što ga opisuje L. Müller u svojem djelu *Numismatique de l'ancienne Afrique* III str. 42.

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgovarajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra-marka	Napomena (Anmerkung)
1	1	ROMA, 268—240 pr. Kr. <i>Anoniman</i>	4,17 19	I 15,6		Tab. I sl. 1
2	1	ROMA, 217—197 pr. Kr. <i>Anoniman</i>	3,35 18	I 360	A1, B1	Tab. I sl. 2
3	1	ITALIA, 172—151 pr. Kr. <i>Anoniman</i>	2,84 16	II 242, 431		
4	1	ROMA, 172—151 pr. Kr. <i>C. Antestius</i>	3,88 19	I 859	C1	Ispod Dioskura pas skače na d.
5	1	<i>M. Atilius Sarnus</i>	3,63 18	I 681	D1	
6	1	<i>Natta</i>	3,53 18	I 846	E1	Diferira od primjerka u Brit. Mus. Bič je razvijen, a crta okvi- ra oko napisa ROMA okreće na dolje već iza slova A u NAT, dakle NAT, dok je kod Gruebera NAT
7	1	ITALIA, 150—125 pr. Kr. <i>C. Plutius</i>	3,62 18	II 249, 458		Tab. I sl. 3
8	1	ROMA, 150—125 pr. Kr. <i>P. Paetus</i>	3,70 19,5	I 877		
9	1	<i>C. Titinius</i>	3,65 17	I 908	F1	
10	3	ITALIA, 124—103 pr. Kr. <i>Q. Curtius; M. (Iunius) Silanus</i>	3,73 20,5	II 257, 482	G1	
		" " " " "	3,64 19	II 258, 487	H1, I1	
		" " " " "	3,65 18	II 258, 487		Noge kvadrige, a i napis djelomično, sa- stavljen iz točaka
11	1	ROMA, 124—103 pr. Kr. <i>P. Maenius Antiatius M. f.</i>	3,55 18,5	I 990	J1	
12	3	<i>M. Marcius Man. f.</i>	3,69 18	I 1010	K1	
		" " " "	3,77 19	I 1011		
		" " " "	3,63 18,5	I 1012	L1	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
13	2	ITALIA, 102—100 pr. Kr. <i>Q. Fabius Labeo</i>	3,67 19	II 265, 497	M1	Knin, muzej
		" " "	3,50 19:5	II 265, 499	A2, B2	
14	1	<i>M. Tullius</i>	3,69 21	II 266, 506	C2, D2	
15	1	ROMA, 101 pr. Kr. <i>T. Cloutius</i>	3,63 19	I 1081	E2, F2	
16	1	ROMA, 99—95 pr. Kr. <i>L. Postumius Albinus</i>	3,66 20	I 1132	G2	
17	1	<i>M. Opeimius</i>	3,75 18	I 1137		
18	3	ITALIA, 99—94 pr. Kr. <i>M. Sergius Silius</i>	3,63 17	II 270, 516		
		" " "	3,60 17	II 270, 516		
		" " "	3,53 17	II 270, 516		
19	2	<i>M. Cippius M. f.</i>	3,68 15	II 271, 522	H2, I2	
		" " " "	3,57 15:5	II 271, 522		
20	5	ITALIA, 99—94 pr. Kr. <i>L. Flaminius Cito</i>	3,75 18	II 279, 538	J2	
		" " "	3,75 19	II 279, 538	K2	
		" " "	3,75 18	II 279, 538		
		" " "	3,67 18	II 279, 538	L2	
		" " "	3,67 18	II 279, 538	M2	
21	2	ITALIA, 93—92 pr. Kr. <i>C. Servilius M. f.</i>	3,95 19	II 280, 541		
		" " " "	3,65 20	II 280, 547	A3	
22	1	<i>M. Fourius L. f. Philus</i>	3,77 18	II 283, 558	B3	
23	1	ROMA, 92 pr. Kr. <i>L. Porcius Licinus</i>	3,71 20	I 1188	C3	Narezuckan Tab. I sl. 4

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
24	1	ROMA, 92 pr. Kr. <i>C. Poblicius Malleolus C. f.</i>	3,71 19,5	I 1195		Narezuckan
25	1	ROMA, 91 pr. Kr. <i>M. Herennius</i>	3,81 18	I iza 1.245		Na aversu slovo · L ispod brade. Zbirka Rupčić u Sisku
26	4	<i>Ap. Claudius; T. Mallius</i>	3,84 18	I 1291		
		" " " "	3,86 16	I 1294	D3	
		" " " "	3,80 18	I 1294	E3	
		" " " "	3,71 18	I 1295	F3	
27	1	<i>L. Cornelius Scipio Asiagenus</i>	3,84 18	I 1397 dif.	G3	Na rv. iznad slova T točka : T̄
28	1	ITALIA, 91 pr. Kr. <i>C. Fonteius</i>	3,68 20	II 292 599 dif.	H3	Na lijev. strani glave slovo D · Fourrée Tab. I sl. 5
29	1	ROMA, 90 pr. Kr. <i>C. Coilius Calvus</i>	3,74 18	I 1444	M3	Na rv. iznad dvo- prega slovo · H
30	4	<i>L. Appuleius Saturninus</i>	3,79 19	I 1528	I3	Na rv. ispod četvero- prega slovo Ϟ
		" " "	3,75 18,5	I iza 1532	J3	Na rv. ispod kvadrige slovo : E
		" " "	3,75 20	I iza 1515	K3	Na rv. ispod kvadrige slovo Ϟ ·
		" " "	3,58 18	I iza 1540	L3	Na rv. ispod kvadrige slovo L Tab. I sl. 6
31	1	<i>M. Lucilius Rufus</i>	3,77 19,5	I 1613	A4	
32	4	<i>L. Thorius Balbus</i>	3,55 19,5	I 1641	B4	Iznad lava X
		" " "	3,82 19,5	I 1627	C4	Iznad lava L
		" " "	3,83 18,5	I 1634	D4	Iznad lava R
		" " "	3,96 19	I 1640	E4	Iznad lava V
33	1	ITALIA, 90 pr. Kr. <i>Cn. Cornelius Blasio Cn. f.</i>	3,78 17,5	II 296, 628		Između Jupitra i Mi- nerve slovo II

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) <i>gr</i> Promjer (Durchm.) <i>mm</i>	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
34	5	ITALIA, 90 pr. Kr. <i>Q. Minucius Thermus M. f.</i>	3,83 18	II 302, 656	F 4	
		" " " " "	3,82 18	II 302, 656	G 4	
		" " " " "	3,80 19	II 302, 656	H 4	
		" " " " "	3,77 19,5	II 302, 656		
		" " " " "	3,75 19,5	II 302, 656		
35	1	<i>Q. Lutatius Cerco</i>	3,68 18	II 298, 640		Veoma izlizan
36	1	<i>L. Valerius Flaccus</i>	3,75 19	II 300, 647	14	
37	1	ROMA, 89 pr. Kr. <i>L. Sentius C. f.</i>	3,76 23	I str. 227	J 4	Broj ispod kvadrige izlizan
38	1	ITALIA, 89. pr. Kr. <i>C. Poblicius Malleolus</i>	3,53 18,5	II 308, 701	K 4	
39	1	<i>L. Pomponius Molo</i>	3,67 16,5	II 312, 737	L 4	
40	2	ROMA, 88 pr. Kr. <i>Dec. Iunius Silanus L. f.</i>	3,92 18	I ispred 1775	M 4	Na aversu slovo B na rev. br. VII Tab. I sl. 7
		" " " " "	3,88 20	I 1779 dif.		Na rev. ne vidi se broj
41	4	<i>L. Calpurnius Piso L. f. Frugi</i>	3,58 18	I br. 2044 dif.	A 5	Av.: Iza glave harpuna. Rv.: Iznad konjanika slovo C, među konjanikom i natpisom
		" " " " "	3,87 18,5	I str. 275, tip. 3 var. g.	B 5, C 5	Rv.: Ispod napisa broj CXXXVII
		" " " " "	3,95 17	I str. 265	D 5, E 5	Av.: Iza glave T a sprijeda E. Rv.: Iznad konjanika : K (br. 81, str. 252), ispod nat- pisa slovo I
		" " " " "	3,70 19			Av.: Iza glave I. Rv.: Nad konjanikom tragovi slova N (?)
42	4	ROMA, 87 pr. Kr. <i>Q. Titius</i>	3,83 19,5	I 2222	F 5, G 5	
		" "	3,66 18	I 2222		Izlizan
		" "	3,55 16,5	I 2224		Izlizan
		" "	3,45 18,5	I 2224	H 5	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
43	7	ROMA, 87 pr. Kr. <i>C. Vibius C. f. Pansa</i>	3,64 18	I cfr. 2253	I 5	Av. glava Apolonova I tip. Vjerojatno delfin, veoma izlizan
		" " " " "	3,22 17	I cfr. 2262		Av. Grana Apolonova glava II tip
		" " " " "	3,63 17	I iza 2259	J 5	Av. Apolonova glava II tip
		" " " " "	3,80 20	I 2265	K 5	Av. Apolonova glava II tip. Ispod brade prova lade
		" " " " "	3,66 18·5	I 2268	L 5	Av. Apolon. glava II tip. Ispod brade glava zmijske
		" " " " "	3,68 17	I 2278		Av. Ispod brade vi- nova loza
		" " " " "	3,75 18	I 2298	M 5	Av. Apolonova glava II tip. Ispod brade slovo R
44	1	<i>L. Titurius L. f. Sabinus</i>	3,97 18·5	I 2325	A 6	
45	4	" " " " "	4,05 17·5	I 2326	B 6	
		" " " " "	3,96 18	I 2326		Zbirka Rupčić u Sisku
		" " " " "	3,69 18·5	I 2327	C 6	Av. Pred glavom paomina grančica
		" " " " "	3,24 19	I 2328		Veoma izlizan
46	4	" " " " "	3,54 18	I 2332	D 6	Rv. U odresku kaducej
		" " " " "	3,73 18·5	I 2333	E 6, F 6	Rv. U odresku oklop
		" " " " "	3,66 19	I cfr. 2344	G 6	Veoma izlizan
		" " " " "	3,62 18	I iza 2345	H 6, I 6	Rv. U odresku br. XXXVI
47	3	ROMA, 86 pr. Kr. <i>Cn. Cornelius Lentulus</i>	3,78 18	I 2440	J 6, K 6	
		" " "	3,69 18	I 2440	L 6, M 6	
		" " "	3,62 17	I 2440	A 7	
48	1	<i>L. Rubrius Dossenus</i>	3,88 18	I 2448		
49	3	ROMA, 85 pr. Kr. <i>C. Licinius L. f. Macer</i>	3,47 19·5	I 2468	B 7	
		" " " " "	3,40 19	I 2467		Zbirka Rupčić u Sisku
		" " " " "	3,30 20	I 2469	C 7	Knin, muzej

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
50	1	ROMA, 85 pr. Kr. <i>Man. Fonteius C. f.</i>	3,47 21·5	I 2476	D7	Savremeni falsum Tab. I sl. 8
51	3	<i>L. Julius Bursio</i>	3,50 20·5	I iza br. 2485	E7, F7	Na aversu znak: dvojna sjekira i trozub Tab. I sl. 9
		" " "	3,76 20·5	I cfr. 2513	G7, H7	Av. Iza glave riba Rv. Ispod kvadrige V
		" " "	3,83 20	I iza br. 2527		Av. Iza glave kravska no- ga. Rv. iznad kvadrige br. LX. Bab. 133
52	2	ROMA, 84 pr. Kr. <i>Gargilius, Ogulnius, Vergilius</i>	3,75 19	I 2623	I7	Izlizan
		" " "	3,66 19	I 2624	J7	
53	1	ROMA, 83 pr. Kr. <i>L. Marcius Censorinus, P. Cre- pusius, C. Mamilius Limetanus</i>	3,78 17·5	I cfr. 2636		Veoma izlizan; broj na rev. iznad kva- drige izlizan
54	2	<i>L. Marcius Censorinus</i>	3,58 18	I 2659	K7	
		" " "	3,88 16·5	I 2659	L7	
55	1	<i>P. Crepusius</i>	3,50 17	I 2670	M7	Knin, muzej Veoma izlizan
56	1	<i>C. Mamilius Limetanus</i>	3,82 19·5	I br. 2722		Na av. iza glave slovo I. Narezuckan Tab. I sl. 10
57	3	ROMA, 82 pr. Kr. <i>Q. Antonius Balbus</i>	3,61 18·5	I 2740	A8	Av. Pred vratom Jupitera K; obod narezuckan Tab. I sl. 11
		" " "	3,74 18	I 2757		Av. Ispod kvadrige slovo H. Veoma izlizan, rub narezuckan
		" " "	3,93 18·5	I 2763		Rv. Ispod kvadrige slovo P; rub narezuckan
58	1	<i>C. Norbanus</i>	3,85 18·5	I 2806		Av. Iza glave brojka CXXXXV
59	4	<i>A. Postumius A. f. Sp. N. Albinus</i>	3,80 18	I 2841		Izlizan, narezuckan; Zbirka Rupčić u Sisku
		" " " " " "	3,67 19	I 2842		
		" " " " " "	3,57 18·5	I 2842	B8	Tab. I sl. 12
		" " " " " "	3,51 19	I 2842	C8	
60	1	ORIENT, 82—81 pr. Kr. <i>L. Manlius, L. Cornelius Sulla</i>	3,79 17	II str. 462, br. 8	D8	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) <i>gr</i> Promjer (Durchm.) <i>mm</i>	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
61	1	ROMA, 81 pr. Kr. <i>C. Poblcius Q. f.</i>	3,95 18·5	I 2913	E8	Na av. i rev. slovo S; narezuckan Tab. I sl. 13
62	1	<i>C. Naevius Balbus</i>	3,51 18·5	I 2957		Na rev. iznad trige broj CXXV; nare- zuckan Tab. I sl. 14
63	5	ROMA, 80 pr. Kr. <i>L. Papius</i>	3,72 19·5	I 3021	F8	Na av. zidarska daščica; na rev. zidarska žlica
		" "	3,64 17·5	I 3076	G8	Na av. mač u koricama s remenom, na rev. galska trublja
		" "	3,47 18	I 3094	H8	Na av. vijenac, na rev. torques
		" "	3,85 18	I 3046		Na av. brava, na rev. ključ. Zbirka kupčić u Sisku
		" "	4,06 19	nema		Na av. iza glave paomina grana, na rev. prova Zbirka Rupčić u Sisku.
64	6	<i>Ti. Claudius Ti. f. Ap. Nepos</i>	3,79 18	I iza 3109	18, J8	Rv. Ispod kvadrige CXIII Tab. I sl. 15
		" " " " " "	3,47 20	I iza 3125	K8	Rv. Ispod kvadrige A · XXXII
		" " " " " "	3,75 19	I 3139	L8	Rv. Ispod kvadrige A · CXXIII
		" " " " " "	3,36 17		M8	Veoma oštećen
		" " " " " "	3,69 18·5	I iza 3108	A9, B9	Rv. Ispod kvadrige CXI Tab. I sl. 16
		" " " " " "	3,68 20	I iza 3111	C9	Rv. Ispod kvadrige CXXXX
65	2	ROMA, 79 pr. Kr. <i>L. Procilius filius</i>	3,34 18	I iza 3149	D9	Na rev. L · PROCI · F Tab. I sl. 17
		" " "	3,60 18·5	I 3149		Zbirka Rupčić u Sisku
66	1	" " "	3,50 18	I 3151		Knin, muzej
67	1	ROMA, 78 pr. Kr. <i>L. Cassius Q. f.</i>	3,65 17	I 3153	E9	
68	2	<i>M. Volteius M. f.</i>	3,64 18	I 3159		
		" " " "	3,62 18·5	I 3159		
69	1	" " " "	3,76 18·5	I 3173	F9	Rv. Iza kola štit
70	1	ROMA, 77 pr. Kr. <i>P. Satrienus</i>	3,69 18·5	I iza 3224	G9	Na av. br. XXXXVIII

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) <i>gr</i> Promjer (Durchm.) <i>mm</i>	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
71	2	ROMA, 77 pr. Kr. <i>L. Rutilius Flaccus</i>	3,63 17	I 3244	H9, I9	
		" " "	3,50 20	I 3244	J9	
72	1	HISPANIA, 76—72 pr. Kr. <i>Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus</i>	3,61 18	II str. 359 br. 54	*K9, L9	
73	1	ROMA, 75 pr. Kr. <i>L. Rustius</i>	3,67 17	I 3273	M9	
74	2	<i>C. Egnatius, Cn. f. Cn. n. Maxumus</i>	3,78 17	I 3280		Na rev. br. VIII
75	"	" " " " " "	3,85 17,5	I iza 3287		Na rev. slovo E?
76	1	<i>L. Farsuleius Mensor</i>	3,65 17,5	I 3306		Av. Iza glave XXIII
77	3	ROMA, 71 pr. Kr. <i>Paullus Aemilius Lepidus</i>	3,90 17,5	I 3373	A 10	
		" " "	3,59 19	I 3375	B 10	
		" " "	3,72 17,5	I 3375	C 10	
78	2	<i>L. Scribonius Libo</i>	3,74 21	I 3379		
		" " "	3,71 19	I 3379	D 10	
79	1	<i>C. Hosidius C. f. Geta</i>	3,73 19	I 3386		Narezuckan
80	1	ROMA, 70 pr. Kr. <i>L. Roscius Fabatus</i>	3,80 18	I 3490		Na av. mač, na rev. korice od mača, narezuckan
81	1	ROMA, 69 pr. Kr. <i>P. Sulpicius Galba</i>	3,90 18,5	I 3517		Zbirka Rupčić u Sisku
82	1	ROMA, 67 pr. Kr. <i>Q. Pomponius Musa</i>	3,75 19,5	I 3621	E 10	Av. Iza glave kor- njača
83	1	ROMA, 65 pr. Kr. <i>M. Aemilius Lepidus</i>	3,85 19,5	I 3642		
84	3	ROMA, 64 pr. Kr. <i>C. Calpurnius Piso L. f. Frugi</i>	3,89 18,5	I 3728 dif.	F 10	Av. br. IIII. Rv. iznad konja ~
		" " " " " "	3,75 19	I 3762 dif.		Av. L. Rev. ispod napisa br. ⊥ .
		" " " " " "	3,75 17,5	I 3768 dif.		Av. Iza glave . Rv. ispod napisa točka

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) <i>gr</i> Promjer (Durchm.) <i>mm</i>	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
85	2	ROMA, 63 pr. Kr. <i>C. Serveilius C. f.</i>	3,82 18	I 3816	G 10	Veoma izlizan
		" " "	3,73 18:5	I 3816		
86	1	ROMA, 61 pr. Kr. <i>P. Plautius Hypsaeus</i>	3,56 19	I 3847	H 10	
87	1	ROMA, 60 pr. Kr. <i>P. Fonteius P. f. Capito</i>	3,64 18	I 3854	I 10	
88	1	ROMA, 59 pr. Kr. <i>Q. Caepio Brutus</i>	3,48 19	I 3861		
89	5	ROMA, 58 pr. Kr. <i>M. Aemilius Scaurus; P. Plautius Hypsaeus</i>	3,87 18	I 3878	J 10	Veoma izlizan
		" " "	3,83 16	I 3878	K 10	
		" " "	3,89 18	I cfr. 3880	L 10	
		" " "	3,94 17:5	I cfr. 3880		
		" " "	3,85 17	I cfr. 3880		
90	2	ROMA, 56 pr. Kr. <i>L. Marcius Philippus</i>	3,71 20	I 3891		Zbirka Rupčić u Sisku
		" " "	3,56	I 3892	M 10	
91	1	ROMA, 55 pr. Kr. <i>L. Furius Cn. f. Brocchus</i>	3,91 19:5	I cfr. 3896		
92	1	ROMA, 54 pr. Kr. <i>Faustus Cornelius Sulla</i>	3,82 19	I 3914	A 11	
93	1	<i>A. Plautius</i>	3,82 18	I 3918		
94	1	ROMA, 53 pr. Kr. <i>L. Vinicius</i>	3,76 19:5	I 3925	B 11	
95	1	<i>M. Valerius Messalla f.</i>	3,88 17:5	I 3928	C 11	
96	1	ROMA, 52 pr. Kr. <i>L. Cassius Longinus</i>	3,79 21:5	I cfr. 3931	D 11	Av. Pred glavom slovo L
97	1	ROMA, 51 pr. Kr. <i>C. Memmius C. f.</i>	3,85 19	I 3939	E 11	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
98	3	ROMA, 50 pr. Kr. <i>Man. Acilius Glabrio</i>	3,74 18	I 3944	F 11	
		" " "	3,74 19	I 3944		
		" " "	3,91 20,5	I 3944	G 11, H 11	
99	11	GALLIA, 50—49 pr. Kr. <i>C. Julius Caesar</i>	4,12 17,5	II 390, 27		
		" " "	4,04 18	II 390, 27	I 11, J 11	
		" " "	3,86 18	II 391, 29		
		" " "	3,80 19,5	II 391, 29	K 11	
		" " "	3,74 18,5	II 391, 29	L 11	
		" " "	3,71 19	II 391, 30		
		" " "	3,70 19	II 391, 30	M 11	
		" " "	3,63 19	II 391, 30	A 12, B 12	
		" " "	3,60 18	II 391, 30	C 12	
		" " "	3,29 17,5	II 391, 30	D 12	
		" " "	2,83 19	II 391, 30		
100	1	ROMA, 49 pr. Kr. <i>C. Julius Caesar</i>	3,63 18,5	I 3955	E 12	
101	1	<i>Dec. Postumius Albinus Bruti f.</i>	3,61 17,5	I 3964	F 12	
102	1	<i>C. Vibius C. f. C. n. Pansa</i>	3,84 19,5	I 3977		
103	2	" " " " " " "	3,85 17,5	I 3979	G 12	
		" " " " " " "	3,45 17,5	I 3979	H 12, I 12	
104	2	ORIENT, 49 pr. Kr. <i>Q. Sicinius; C. Coponius</i>	3,74 19,5	II cfr. 468, 28	J 12, K 12	
		" " " "	3,81 17,5	II 468, 29		
105	1	ROMA, 48 pr. Kr. <i>L. Hostilius Saserna</i>	3,63 18	I 3992	L 12	
106	2	" " "	3,69 18,5	I 3995	M 12	
		" " "	3,85 19	I 3995	A 13	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
107	1	ROMA, 48 pr. Kr. <i>A. Licinius Nerva</i>	3,55 19,5	I 3999	B 13	
108	3	ORIENT, 48 pr. pr. <i>C. Julius Caesar</i>	3,81 19	II 469, 34	C 13	
		" " "	3,78 18	II 469, 34	D 13	
		" " "	3,70 18,5	II 469, 34		Zbirka Rupčić u Sisku
109	1	AFRICA, 47—46 pr. Kr. <i>M. Porcius Cato</i>	3,87 19	II 575, 18	E 13	
110	1	ROMA, 46 pr. Kr. <i>C. Antius C. f. Restio</i>	3,24 19	I 4031	F 13, G 13	
111	5	<i>Man. Cordius Rufus</i>	4,02 19	I 4039	H 13	
		" " "	3,68 20,5	I 4037	I 13, J 13	
		" " "	3,53 18	I 4039		
		" " "	3,39 19,5	I 4039		Na rv. natpis: <i>W ·</i> <i>CORDI</i> Tab. I sl. 18
		" " "	3,31 19,5	I 4039		Slomljen u dva ko- mada
112	1	" " "	3,48 18	I 4043	K 13	
113	2	AFRICA, 46 pr. Kr. <i>C. Julius Caesar</i>	3,89 17	II 576, 21	L 13	
		" " "	3,63 17,5	II 576, 25		
114	2	HISPANIA, 46—45 pr. Kr. <i>M. Poblcius; Cn. Pompeius Magnus</i>	3,97 19	II 364, 72	M 13	
		" "	3,59 19,5	II 365, 75	A 14	Rv. Paoma šira i dulja siže skoro do lade, Hispania ide d.
115	1	ROMA, 45 pr. Kr. <i>T. Carisius</i>	3,56 19	I 4060	B 14	Tab. I sl. 19
116	1	" "	3,46 16,5	I 4065	C 14	
117	4	" "	3,93 17	I 4070	D 14	
		" "	3,73 18	I 4072	E 14	
		" "	3,51 18,5	I 4072		
		" "	3,68 20	I 4073	F 14	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
118	2	ROMA, 45 pr. Kr. <i>C. Considius Paetus</i>	3,75 20	I 4090	G 14, H 14	Zbirka Rupčić u Sisku
		" " "	3,60	I 4090		
119	1	<i>L. Valerius Acisculus</i>	3,60 19	I 4104	I 14	
120	1	ROMA, 44 pr. Kr. <i>P. Sepullius Macer</i>	3,98 18	I 4169	J 14	
	2	" " "	3,71 18	I 4173	K 14	
		" " "	3,95 19	I 4175	L 14	
121	1	ORIENT, 43—42 pr. Kr. <i>C. Cassius Longinus, P. Cor- nelius Lentulus Spinther</i>	3,65 20	II 482, 77		
122	1	GALLIA, 42 pr. Kr. <i>M. Antonius, C. Jul. Caesar</i>	3,78 19,5	II 397, 53		
123	1	SICILIA, 42—38 pr. Kr. <i>Sext. Pompeius Magnus Pius</i>	3,31 19	II 561, 10	M 14	
124	1	ORIENT, 41 pr. Kr. <i>M. Antonius, M. Barbatius Philippus, C. Caesar</i>	3,50 18,5	II 490, 100	A 15	Knin, muzej
125	1	ROMA, 40 pr. Kr. <i>Petillius Capitolinus</i>	3,72 17,5	I 4220	B 15	
126	2	ROMA, 39 pr. Kr. <i>L. Mussidius T. f. Longus</i>	4,02 17,5	I 4242	C 15	Zbirka Rupčić u Sisku
		" " " " "	3,80 18	I 4243		
127	7	ROMA, 38 pr. Kr. <i>P. Clodius M. f.</i>	3,90 17,5	I 4291	D 15	Zbirka Rupčić u Sisku
		" " " "	3,87 19	I 4291		
		" " " "	3,83 19,5	I 4291		
		" " " "	3,77 19,5	I 4291		
		" " " "	3,70 16,5	I 4291		
		" " " "	3,51 18,5	I 4291		
		" " " "	3,39 17	I 4291		

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
128	1	ROMA, 38 pr. Kr. <i>C. Vibius Varus</i>	3,92 17,5	I str. 588, tip. II var.		Tab. I st. 20
129	1	" " "	3,33 18	I 4302	E 15	
130	1	SICILIA, 38—36 pr. Kr. <i>Sext. Pompeius Magnus Pius</i>	3,59 18	II 563, 18	F 15	
131	1	<i>Q. Nasidius</i>	3,86 18	II 564, 21	G 15	
132	1	AFRICA, 36 pr. Kr. <i>Imp. Caesar Divi Julii f.</i>	3,85 18	II 580, 33	H 15	
133	1	ORIENT, 34 pr. Kr. <i>M. Antonius</i>	2,57 18	II 523, 177		
134	65	ORIENT, 32—31 pr. K. <i>M. Antonius Leg. II</i>	3,57 17	II 527, 190		
		" " " "	3,57 19	II 527, 190		
		" " " "	3,52 18	II 527, 190	J 15, J 15	
		" " " "	3,50 16,5	II 527, 190	K 15	
		" " " "	3,39 16	II 527, 190	L 15, M 15	
		" " " "	3,99 18	II 528, 191	A 16, B 16	
		" " " "	3,61 17	II 528, 191		
		" " " "	3,49 19	II 528, 191		
		" " " "	3,38 20,5	II 528, 191	C 16	
		<i>Isti Leg. III</i>				
		" " " "	3,93 18	II 528, 193	D 16	
		" " " "	3,82 16	II 528, 193	E 16	
		" " " "	3,75 16	II 528, 193 dif.		Av.: AVC, rev.: LEG III
		" " " "	3,71 18	II 528, 193	F 16	
		" " " "	3,67 17,5	II 528, 193 dif.	G 16, H 16	Av.: AVC, rev.: LEG III
		" " " "	3,56 16	II 528, 193		
		" " " "	3,56 17	II 528, 193	I 16, J 16	
		" " " "	3,40 17	II 528, 193	K 16, L 16	

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
134		<i>M. Antonius Leg. IIII</i>	3,62 16·5	II 528, 194	M 16	
		„ „ <i>Leg. IV</i>	3,68 17·5	II 528, 195	A 17, B 17	
		„ „ „ „	3,36 18	II 528, 195		
		„ „ <i>Leg. V</i>	3,74 15·5	II 528, 196	C 17	
		„ „ „ „	3,68 18·5	II 528, 196	D 17	
		„ „ „ „	3,69 18	II 528, 196		
		„ „ „ „	3,57 19	II 528, 196	E 17	
		„ „ „ „	3,49 17·5	II 528, 196		
		„ „ <i>Leg. VI</i>	3,66 17·5	II 528, 197	F 17	
		„ „ „ „	3,62 18	II 528, 197	G 17, H 17	
		„ „ <i>Leg. VII</i>	3,74 16	II 528, 198 dif.	I 17	AVC - LEC
		„ „ „ „	3,63 20	II 528, 198	J 17	
		„ „ „ „	3,63 18	II 528, 198	K 17, L 17	
		„ „ „ „	3,50 17	II 528, 198 dif.	M 17, A 18	AVC - LEC
		„ „ „ „	3,37 17	II 528, 198 dif.	B 18	AVC - LEG
		„ „ „ „	3,35 17·5	II 528, 198 dif.	C 18	AVC - LEG
		„ „ <i>Leg. VIII</i>	3,71 18·5	II 528, 199	D 18, E 18	
		„ „ „ „	3,63 20·5	II 528, 199	F 18	
		„ „ „ „	3,60 19	II 528, 199	G 18	Dvojni udarac
		„ „ „ „	3,50 18	II 528, 199		
		„ „ „ „	3,35 18·5	II 528, 199 dif.	H 18	AVC - LEG
		„ „ „ „	3,33 17·5	II 528, 199 dif.		AVC - LEC
		„ „ <i>Leg. X</i>	3,77 18	II 529, 202 dif.		AVC - LEC
		„ „ „ „	3,76 17·5	II 529, 202 dif.	I 18	AVC - LEC
		„ „ „ „	3,73 17·5	II 529, 202	J 18	
		„ „ „ „	3,66 17	II 529, 202		

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) <i>gr</i> Promjer (Durchm.) <i>mm</i>	Odgova- rajući broj kod Gruebera (Entspr. Nr. bei Grueber)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
134		<i>M. Antonius Leg. XI</i>	3,87 16,5	II 529, 203	K 18, L 18	
		„ <i>Leg. XII Antiquae</i>	3,72 18	II 530, 222	M 18	
		„ „ „ „	3,52 19,5	II 530, 222	A 19, B 19	
		„ „ <i>Leg. XIII</i>	3,89 17	II 529, 206	C 19	
		„ „ „ „	3,44	II 529, 205 dif.	D 19, E 19	AVC - LEG
		„ „ „ „	3,61	II 529, 205 dif.	F 19	AVC - LEC
		„ „ „ „	3,40	II 529, 205 dif.	G 19	AVC - LEG
		„ „ <i>Leg. XV</i>	3,75	II 529, 210		
		„ „ „ „	3,55 17	II 529, 210 dif.		AVC - LEC
		„ „ „ „	3,66	II 529, 210		Zbirka Rupčić u Sisku
		„ „ „ „	3,49 17	II 529, 210	H 19, I 19	
		„ „ <i>Leg. XVI</i>	3,02 19,5	II 429, 211 dif.	J 19	AVC - LEG
		„ „ <i>Leg. XVIII</i>	3,63 18	II 529, 213		
		„ <i>Leg. XVIII Lybicae</i>	3,61 18,5	II 530, 226		
		„ „ <i>Leg. XIX</i>	3,67 19,5	II 529, 214 dif.	K 19, L 19	AVG - LEG
		„ „ „ „	3,77 18,5	II 529, 214 dif.	M 19	AVG - LEG
		„ „ <i>Leg. XX</i>	3,72 18	II 529, 215		
		„ „ „ „	3,91 16,5	II 529, 215		
		„ „ <i>Leg. XXII</i>	3,82 17	II 529, 217 dif.		AVG - LEG
		„ „ „ „	3,64 16,5	II 529, 217 dif.	A 20, B 20	AVG - LEC
		„ „ „ „	3,63 19	II 529, 217 dif.		AVC - LEC
		„ „ <i>Leg. ?</i>	3,69 19			

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Mattinglya (Entspr. Nr. bei Mattingly)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
135	1	ORIENT, 31—29 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,73 20	I 98, 599	C 20, D 20	
136	1	"	3,76 20	I 99, 603		Tab. I sl. 21
137	1	ORIENT, 29—27 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,28 19,5	I 101, 617	E 20	Fourrée Tab. I sl. 22
138	1	"	3,50	I 102, 624	F 20	Knin, muzej
139	1	"	3,48 18,5	I 102, 625		
140	1	"	3,70 19,5	I 103, 634	G 20	
141	3	EMERITA HISPANIAE, okolo 22—19 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,85 19,5	I 56, 305		
		"	3,76 19,5	I 56, 306		
		"	3,41 20	I 56, 308		
142	1	HISPANIA, 19—16 ili 15 pr. Kr. <i>Augustus</i>	4,05 19	I 63, 354		
143	1	"	3,78 18,5	I 64, 360		
144	1	"	3,44 18,5	I 66, 375	H 20	
145	1	"	3,72 17,5	I 67, 379	I 20	
146	8	"	3,92 17,5	I 72, 418		
		"	3,81 19	I 72, 418		
		"	3,81 19	I 72, 418		
		"	3,75 18	I 72, 419		
		"	3,74 18	I 72, 419		
		"	3,66 18	I 72, 419		
		"	3,53 17,5	I 72, 419		
		"	3,81 20	I 72, 422		Rv. Ratni znak na l. Orao na d.

Broj tipa	Broj komada (Stückzahl)	Mjesto i vrijeme kovanja, i ime kovničara (Ort und Zeit der Prägung, Monetar)	Težina (Gewicht) gr Promjer (Durchm.) mm	Odgova- rajući broj kod Mattinglya (Entspr. Nr. bei Mattingly)	Kontra- marka	Napomena (Anmerkung)
147	2	HISPANIA, 18—17 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,82 20·5	I 58, 318	J 20	
		"	3,07 19	I 58, 320	K 20	
148	1	"	3,74 20·5	I 60, 332	L 20	
149	2	"	3,64 20	I 60, 334		
		"	3,62 18·5	I 60, 334	M 20	
150	1	"	3,87 17	I 74, 428		
151	1	ROMA, 18 pr. Kr. <i>Augustus (Durmius)</i>	4,04 18	I 10, 53		
152	1	" "	3,40 18·5	I 12, 62	A 21	
153	1	LUGDUNUM, 15—12 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,73 18	I 78, 452	B 21, C 21	
154	4	"	3,80 19·5	I 79, 461		
		"	3,79 18	I 79, 461		
		"	3,76	I 79, 461		Zbirka Rupčić u Sisku
		"	3,90	I 79, 461		Knin, muzej
155	2	LUGDUNUM, 12—11 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,84 18	I 80, 465	D 21	
		"	3,78 18·5	I 80, 465	E 21	
156	2	LUGDUNUM, 11—9 pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,83 19	I 81, 472		
		"	3,77 18·5	I 81, 474		
157	1	LUGDUNUM, 8 (?) pr. Kr. <i>Augustus</i>	3,71 19	I 86, 502		Tab. I sl. 23
158	2	LUGDUNUM, oko 2 pr. Kr. do 11 pos. Kr. <i>Augustus</i>	3,82 20	I 91, 540		Tab. I sl. 24
		"	3,80 19	I 91, 540		

Ukupni meni poznati broj novaca iz ribničkog nalaza iznosi 357 komada. Obradio sam osim muzejskih komada još neke denare iz muzeja u Kninu, neke iz zbirke prof. Rupčića. U svemu je denara republikanskih 315, Augustovih 41 i jedan denar kralja Jube I.

Od republikanskih denara kovano je u Rimu 187 komada, u Italiji 33, na Siciliji 2, na Istoku 74, u Hispaniji 3, u Galliji 12 i u Africi 4 komada. Od Augustovih novaca kovana su u Rimu dva komada, na Istoku 6, u Hispaniji 21, u Galliji (Lugdunum) 12. Prije god. 200 pr. Is. kovana su dva komada, u vremenu od 200 do 100 pr. Is. 18 komada, od god. 100—50 pr. Is. kovano je 161 komad, od 50—40 pr. Is. 53 komada, od god. 30—40 pr. Is. 83 komada, od god. 30—20 pr. Is. 7 komada, a od 20 pr. Is. do 6 pos. Is. 31 komad. Osim Rima (189 kom.) najviše je komada kovano na Istoku, naime 80 komada, no od tih je 65 komada Antonijevih denara. Gallija i Hispanija su jednake po broju (po 24 kom.) U Galliji je kovao Caesar, a u Hispaniji najviše se kovalo za cara Augusta t. j. 21 komad. U vremenu najžešćih građanskih ratova, t. j. između god. 50—30 pr. Kr., kovano je svega 136 komada, dok je 38 komada, dakle razmjerno malo sačuvanih komada, iz zadnjih četrdeset godina.

Najstariji komad kovano u Rimu između 268—240 pr. Is. (tip br. 1) teži 4.17 gr. Od Caesarovih denara (tip br. 99) je najteži 4.12 gr, dok je najlakši 2.83 gr. Razlika u težini je 1.29 gr. I kod Antonijevih vojničkih denara je ta razlika dosta velika. Najteži komad važe 3.99 gr, dok je najlakši težak samo 3.02 gr, dakle razlika u težini 0.97 gr. Ova velika razlika kod zajedno kovanih komada pokazuje na veliku brzinu kojom se obavljalo kovanje, dok su se spremali na rat.

Kontrmarke su znakovi koje su utiskivali na novce mnogo kasnije. Te znakove možemo, s obzirom na izvanjski oblik podijeliti na dvije grupe. U prvu grupu ulaze različita slova, dok u drugu razni polumjeseci, crtice, krugovi, križevi i t. d. Gneccchi¹ misli da su znakove utiskivali privatnici, a moguće i vojnički zapovjednici, da bi kontrolirali kvalitetu novca. U našem nalazu nema komada, koji bi imao jasno označeno ime magistrata ili državne vlasti, koja bi udarila kontrmarku.

Među sotinskim denarima M. Antonija² je jedan komad obilježen znakom *MP VES* što znači da je kontrasigniran za vlade toga cara i svakako po magistratu. Mislim da je obilježavanje raznim znakovima u prvom redu bilo administrativnog značenja, a tek sporedno se je kod toga gledalo da li je novac dobar ili ne.

U našem nalazu imade svega 15 narezuckanih komada, a od ovih je 5 komada (dakle jedna trećina) kontrasigniranih i to tip br. 23 sa C3, tip br. 57 sa A8, tip br. 50 ima na aversu B8, a na reverzu C8, tip br. 61 ima E1. Tip br. 50

¹ Gneccchi Fr. *I contrassegni sulle monete della repubblica e del principio dell' impero*, Riv. italiana di numismatica III 1890 str. 21 i d.

² Vjesnik N. S. XI 1911, str. 248.

je savremeni falsifikat, što se vidi već na prvi pogled, ali ima ipak lijepi znak D7. Ima komada, koji su bili više puta označivani, i na njima se veoma dobro poznaju obadva znaka. Radi točne kvalitativne kontrole ne bi bilo potrebno označivati već narezuckane denare za koje se već a priori znade da ne mogu biti punjeni. Faličan komad uopće ne bi smio dobiti kontrolnog udarca kada bi se gledalo na njegov sastav. Nema smisla ni kontrolirati novac, kod koga je još prijašnji znak sasvim jasan i oštar. Radi kontroliranja kvalitete također nema smisla udarati znakove na vrlo dobro sačuvane novce Augustove koji još živi, n. pr. tip 135. Naprotiv vidi se da nije zadaća znaka, da zabrani kolanje punjenim komadima, kada imademo na tipu br. 137 znak E20, t. j. dva jasna slova S i F, pa bi novac već prilikom prve kontrole morao biti zaplijenjen.

Rimska je država dozvoljavala samo na stanovitim mjestima trgovinu sa vanjskim pograničnim zemljama. Izvoz dragocjenih kovina bio je u kasnije doba kažnjavan smrću. Vjerojatno je da su već u doba Augustovo carinarnice vodile kontrolu i dozvoljavale koliko i kakav novac se smije upotrebiti za izvoz. Novce bi označivali znakovima, a ti bi kod denara bili slični onima keltskih tetradrahma¹ domaćih stanovnika. Ova sličnost mogla bi pomoći kod hronologije keltskih novaca, koja je inače veoma zamršena.

Moguće je također da su rimski zapovjednici koji su imali prema svome imperiumu pravo kovati novac, udarali na već iskovanu novcu početna slova svojih imena.

Svakako stoji, iz gore navedenih razloga, da kontrmarke nisu imale svrhu da se njima jamči valjanost rimskog denara, barem još za vrijeme cara Augusta.

2. Predmeti

1) Luk plosnate i u vatri pozlaćene fibule slomljen u dva komada. Prvi ulomak 4,2 cm dug, širok je na jednom kraju 2,5 cm, sužuje se prema drugom i prelazi u spiralu. Na donju masivnu $\frac{1}{2}$ mm debelu srebrnu plohu pripojene su dvije srebrne pločice od tanjeg lima svaka po dva čavlića, jedna od pločica je oštećena. Na njima se poznaju veoma dobro tragovi pozlate, a osim toga svaka je urešena sa dvjema crtama sastavljenim od udubljenih točaka, koje idu paralelno sa rubovima. Svaka pločica završava na širem kraju 4 mm širokom petljom, koja ima u sredini veoma izbočeno rebro. Kroz svaku petlju provučena je os, koja se svršava na jednoj i na drugoj strani kuglicom tako, da je čvrsto fiksirana, pa ne može ispasti iz petlje. Donja, deblja ploča svinuta je prema dolje i nastavlja se u drugom plosnatom dijelu luka.

¹ Usporedi naše kontrmarke sa znakovima na keltskim novcima iz Narta u ovom časopisu N. S. I str. 97.

Drugi odlomak dulj. 46 mm sastavljen je kao prvi iz jedne $\frac{1}{2}$ mm debele srebrne osnovne plohe. Na ovu pričvršćena je dvjema čavlina gornja tanja pozlaćena ploha. Paralelno sa njenim rubom idu dva reda finim šiljkom udubjenih točaka, a treći unutarnji red sastavljen je od crtica koje stoje okomito sa debljim krajem na točkama. Uz čavao, koji je među bobicama, iskucan je na svakoj strani po jedan mali krug sa točkom, koji na taj način ornamentalno prikazuje glavice dvaju čavala. Donja, a i gornja ploha na onom kraju koji je prema sredini čitavog luka, valovito su zavignute u dva zavoja, samo se donja deblja ploha na svakom kraju proširuje u dva nastavka, koji su urešeni bobicama, pa imamo od njih četiri tri sačuvane. Kod bobica pravi gornja ploha zajedno sa donjom samo jednu 1,7 cm široku petlju, koja je u sredini urešena vani istučenim rebrom analogno dvjema petljama na prvoj polovici fibule. Kroz ovu petlju bio je provučen kao kod gornjih dvaju komada čavao, koji je svršavao bobicom na svakom kraju a koja kod nas fali. Kod ove kopče manjka nožica za držanje igle, a također i igla sama, dok je sačuvan dio spiralnog mehanizma. (Tab. II.)

2) Dva ulomka luka od plosnate fibule koji spadaju zajedno. Ukupna duljina 7,4 cm, širina na širem kraju, bez petlje koja je služila vjerojatno za pričvršćivanje uresnih bobica, 3,3 cm, a na užem kraju je 2,9 cm. Svaki od ulomaka sastavljen je iz $\frac{1}{2}$ mm debele bronsane ploče, koja služi kao podloga na koju su pričvršćene čavlicima po tri paralelne tanke 9 mm široke srebrne u vatri pozlaćene ploče. Paralelno uz rub ucrtane su na svakoj pločici po dvije crte među kojima leže koso paralelne manje crtice.

Kao ures služile su također srebrne bobice na kraju čavlica, koji su spajali gornje plohe sa donjom, te fale. Veoma interesantno je, da ove tanke pločice na širem kraju ne svršavaju horizontalno i da se ne prislanjaju uz podlogu nego su okrenute okomito na nju. Oštećene su, pa ne znamo kako svršavaju, ali ipak imamo neke podatke po kojima si ih možemo zamisliti.

U ovom nalazu nalaze se tri (od kojih spadaju dvije skupa) duguljaste savijene pločice od tankog srebrnog u vatri pozlaćenog lima. Uzduž po sredini svakog od ovih ulomaka idu dvije paralelne crtice od kojih sve do ruba idu kose paralelne tanke crtice, preko dviju crta koje teku uz rub. Iste ovake crtice nalazimo također na gore spomenutom završnom okomitom dijelu tanke pločice pa je potpunoma jasno, da su ove uzvignute pločice nastavak gore spomenutih i vode od jednog dijela fibule k drugome, gdje su također čavlicima pričvršćene, što dokazuje jedan ulomak na kojem je još sačuvan ostatak čavla. Na najširem mjestu ovih komada usađena su kao pokraćeni puževi rogovi dva četverouglasta 3 mm visoka šiljka, koji se razilaze kao rogovi. Na njima su bile pričvršćene kao ures srebrne bobice ili nešto sličnoga. (Tab. II.)

3) Fibula, pačetvorinastog oblika od tanke srebrne žice. Stremenka proširuje se prema nožici u pločicu na kojoj je bila vjerojatno pritaljena neka uresna pločica.

Na glavici je žica svinuta u petlju, a u toj petlji okreće se svojom petljom dio tanke srebrne igle. Mjesto jantarova zrna bio je na stremenici pričvršćen privjesak od srebra, ali je od njega sačuvan samo mali komadić. Fibula je dosta primitivno izrađena, pa bi po svom obliku pripadala srednjelatenskom tipu fibula. (Tab. II).

4) Srednjelatenskom tipu pripada i fibula od srebra od koje je otkinut lijevi dio spiralnog mehanizma zajedno s iglom. Čunjasti luk je malo oštećen i prelazi na jednom kraju odmah u spiralu, koja ima na jednoj strani devet zavoja. Od zadnjeg zavoja vodi nad njima na vanjskoj strani tetiva na lijevu stranu u spiralu, koja imade također devet zavoja i koja svršava u sredini s 163 mm dugom iglom. Igla zapi- nje u nožicu koja je zapravo dosta velik trokutni žlijeb, urešen na desnoj strani cik-cak crtom, a produljuje se u dosta tankoj četverouglastoj žici, koja zavija gore i natrag k luku, kojemu je bila pripojena na onome mjestu, gdje je sada luk oštećen. Na gornjoj strani luka prelazi žica u 22 mm široku okruglu plojku, na koju je bila vjerojatno (poznaju se tragovi pritaljenja) pričvršćena druga pločica s uresom. Du- ljina 68 mm, visina luka 27 mm. Srednjelatenske fibule kojima je luk proširen u obliku čamca veoma mnogo su zastupane u Ribničkom nalazu kod Bihaća¹, u Lici², a i u Jezerinama³ ih ima mnogo. (Tab. II).

5) Srednjelatenskom razdoblju pripada također srebrna fibula od koje je otrgnuta spirala sa osam spiralnih zavoja (dva fale). Luk, obična okrugla žica pro- širuje se prema glavici u dosta široku plohu, dok je nožica jedan žlijeb za iglu narezuckan na rubovima. Nastavak od nožice je gore i natrag okrenuti komad okrugle žice sa plosnatom kuglicom, druga kuglica nožice pretvorila se je već u polukuglu, a odmah iza nje proširila se je žica tako, da obuhvaća stremenkicu sa obadje strane. Vis. 2,7 cm, dulj. 6 cm. Slični komadi nađeni su u nekropoli kod Jezerina⁴ u okolici Bihaća, u Gorici⁵ (Ljubuški srez). (Tab. II).

6) Srebrna, lijevana rano-rimska provincijalna fibula, kojoj fali igla. Vanjski oblik latenske fibule u glavnom je sačuvan, ali je sastavljena iz dva organska dijela. Prvi: igla i njezin elastični mehanizam, koji je pritaljen na drugi dio (luk). Luk iz četverouglaste žice prelazi na jednoj strani u plosnatu nožicu, koja je urešena probitim ornamentom i svršava na donjem kraju žlijebom za iglu, na drugoj strani kod čvora, koji je zapravo samo ornamentalni ostatak srednjo-latenskog spajanja nožice

¹ Čurčić, *Ravna grobišta Japoda u Ribiću kraj Bihaća*, Bos. Glas. X 1898 str. 627 i slj. Wiss. Mitth. aus Bosnien u. d. Herzegovina VII 1900 S. 27 Grab 66.

² Ljubić, *Popis arheološkoga odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu* 1889 str. 65 tab. IX br. 19.

³ Radimsky, *Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća*, Bos. Glasnik V 1893 str. 398 grob 361 tab. VIII sl. 11, str. 404 grob 384 tab. VIII sl. 13 i t. d., Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. III 1895 S. 146 Fig. 418, S. 151 Fig. 444.

⁴ Radimsky, *Nekropola na Jezerima u Pritoci kod Bišća*, Bos. Glasnik V 1893., Tabl. XII br. 6 i Wiss. Mitth. aus Bosnien u. d. Herzegovina III 1895 Seite 63 Fig. 48.

⁵ Truhelka, *Dva prehistorijska nalaza iz Gorice (Ljubuški srez.)* Bos. Glas. XI 1899 str. 360 sl. 27. Wiss. Mitth. aus Bosnien u. d. Herzegovina VIII 1902 Seite 20 Fig. 27 u. 28.

sa stremenom, prelazi u plosnatu glavicu, koja je vertikalnim zarezom razdijeljena u dva dijela, od kojih se svaki proširuje na svoju stranu u malo krilo, koje obuhvaća gore od lijeva a i od desne strane spiralu sa iglom i na taj je način pojačava. Spirala od žice, koja je u sredini pripojena na glavicu, čini na lijevoj strani tri zavoja i prelazi na vanjskoj strani nožice na desnu stranu, gdje ima dva zavoja. Drugi zavoj svršava iglom (koja fali). Duljina 6,6 cm, visina 2,7 cm. Slični komadi nađeni su u svim mogućim rimskim provincijama, kod nas spominjem samo Goricu u Ljubuškom kotaru¹. (Tab. II).

7) Srebrna rano-rimska provincijalna fibula, slična prijašnjoj. Oštećena na nozi, gdje fali žlijeb za iglu. Duljine 7,5 cm, visina 3 cm. (Tab. II).

8) Rimska provincijalna fibula na baglamu (Scharnier-Fibel). Tri paralelno tekuće udubine dijele plosnati luk na četiri rebra, vrat luka je nenabraždana okomita pločica, koja svršava kao glavica u dvije petlje, kroz koje je proturena srebrna os za iglu. Krajevi osi svršavaju malim kuglicama, a igla ima na unutarnjoj strani luka trokutni nastavak, koji ju sprečava da se ne okreće prema luku. Luk prelazi u plosnatu nožicu, koja se svršava tokom za 3,3 cm dugu iglu. Duljina 3,8 cm, visina 1,7 cm. Slični komadi nađeni su u mnogim rimskim pokrajinama, kod nas spominjem Ribić kod Bihaća². (Tab. II).

9) Dio srebrne igle od fibule na baglamu. Duljina 2,2 cm.

10) Dio uzvinate nožice (zaključni dio), srebrne srednje-latenske fibule, slična u nekropoli kod Jezerina³.

11) Spirala od srebrne fibule sastavljena od 17 sačuvanih zavoja. Od zadnjeg zavoja na d. strani ide na vanjskoj strani na lijevo 3,6 cm duga nepotpuna tetiva. Širina spirale 4,7 cm.

12) Šupalj privjesak pravljen na otkok od srebrnog lima s tragovima nekadašnje pozlate. Prednja prema gledaocu okrenuta strana reljefno iskucana dok je stražnji dio ravna ploha. Na sredini gornjeg ruba pričvršćena je karika koja je služila za vješanje na vrpcu, a na svakom uglu bio je u svoje doba pričvršćen duguljast manji privjesak. Tri su privjeska bila prilikom miniranja otrgnuta, dok je četvrti ostao pričvršćen i pretstavlja nam drugu ruku a ostala dva veća komada odgovarala bi nogama. Sama figura je stilizirana i prikazuje po svojoj prilici ženski lik. Čini se da ima oko vrata ogrlicu. Gornji dio tijela rastavljen je od donjeg popriječnim pojasom, koji sastavljaju tri udubene crte, od kojih je najdonja ujedno i gornja crta najmanjeg od triju koncentričnih trokuta, koji su ures donjeg tijela. U sredini unu-

¹ Truhelka, Bos. Glas. XI 1899 str. 363, sl. 33, Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. VIII 1902 Seite 22 Fig. 33.

² Čurčić, Bos. Glas. 1898 str. 629 sl. 1, Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herzegovina Bd. VII S. 5 Fig. 1.

³ Radimsky, Bos. Glas. 1893 Tab. VIII br. 7 (grob 228), Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. III 1895 S. 115 sl. 264.

tarnjeg trokuta nalazi se krug sa točkom u centru. Slična dva kruga nalaze se uz izvanjsku stranu vanjskog trokuta, nešto iznad mjesta, gdje su pričvršćene noge. Sličnih se predmeta našlo u Jezerinama. Ovdje kao udovi naznačeni privjesci vjerojatno su predmeti, koje spominje Radimsky u Bos. Glasniku 1893 str. 376 kod opisa groba br. 278, i koje prikazuje tabla XXIV br. 13 i 14. Vis. bez karike 23 mm, šir. donjeg dijela 19 mm. Ovome privjesku sličan je drugi komad po izradbi i vanjskom obliku, koji je nađen također u Jezerinama¹ u grobu br. 379, a i drugi iz groba 278. (Tab. III.)

13) Trokutna pločica vis. 28 mm, širina donjeg ruba 20 mm od srebrnog lima s istučenim čovječjim poprsjem en face. Glava je okružena vijencem od točaka, kosa je frizirana u obliku dinje, prsa su veoma izrazita, tako da možemo velikom sigurnošću tvrditi, da je ovo poprsje žensko. Poprsje se nalazi u trokutu kome su uglovi zaobljeni, ali imade pričvršćenih šest karičica za privjeske; od ovih su sačuvana samo tri komada, dvaju nema, a jedna bi karičica služila da se za nju pričvrsti predmet na verižici ili slično. Kod prijašnjega predmeta ove smo male privjeske pouzdano mogli držati čovječjim udovima i to po smještaju, broju i veličini, jer su dva manja privjeska odgovarala rukama, a dva veća nogama. I kod ovog predmeta moglo bi se misliti, da mali privjesci prikazuju udove čovječjega tijela. Protiv toga govori njihov broj. (Tab. III.)

14) Žensko poprsje en face, iskucano u srebrnom limu. Vjerojatno je bilo pripojeno na ravnoj bronsanoj pločici, koje nema. Slično je poprsje nađeno u Ribiću kod Bihaća². Visina 12 mm, širina 11 mm. (Tab. III.)

15) U istom slogu dio ženskog poprsja, također iskucan u srebrnom limu. U sredini se opaža čavao, kojim je ukras pričvršćen na podlozi. Duljina 1,1 cm, širina 0,8 cm. (Tab. III.)

16) Privjesak od srebrnog lima, gornji dio manjka. Prednji je dio oštećen. Vjerojatno je prikazivao čovječji lik, koji je visio na nekoj fibuli, od koje je otrgnut. (Tab. III.)

17) Dvije međusobno vezane karičice od srebrnog lančića. Na donjoj je visio privjesak, također od srebrnog lima, ali je od njega sačuvana samo zadnja strana. Slična karičica nađena je u Vranića gromili kod Široke Kule u Lici³. (Tab. III.)

18) Dva sitna srebrna lančića, spletena od tanke žice sa kolutom na gornjem i donjem kraju. Na donjem kolutu visi šuplji privjesak (triphallus), također od srebrnog rebrastog lima sa tri kraka, koji su imali vjerojatno na kraju uloženu neku staklenu masu, od koje se ostaci u jednom još opažaju. Duljina zajedno sa lančićima 8,2 cm. (Tab. III.)

¹ Radimsky, Bos. Glasnik 1893 str. 403, tab. XXIV sl. 11, str. 375 t. XXIV sl. 7, Wiss. Mitth. aus Bosnien u. d. Herz. Bd. III 1895 S. 150 Fig. 437, S. 128 Fig. 339, Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. Bd. III S. 129 Fig. 343 i 344.

² Čurčić, Bos. Glas. 1898 str. 636 sl. 11a i b, i Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. VII 1900 S. 11, Fig. 11a.

³ Brunšmid, Vjesnik N. S. V 1901 str. 68 br. 19.

19) Dio šupljega privjeska, po svoj prilici phallusa. Srebro sa tragovima pozlate. Visina 2,7 cm, širina 0,9 cm. (Tab. III).

20) Šuplji privjesak od srebrnog lima u obliku vrča (amfore) bez ručke. Šiljasto dno tobože za usadivanje sastavljeno je od dvije kuglice, od kojih je donja manja. Trbuh posude razdijeljen je na dvije polovice, t. j. desnu i lijevu, a ornamentika je na svakoj polovici sastavljena od tri vrste ornamentata. Na donjoj pri dnu, odmah iznad veće kuglice, ima dvije paralelne horizontalne crte. Iznad toga je srednji dio trbuha razdijeljen sa osam paralelnih okomitih crta, a među njima i vratom imamo po tri horizontalne linije. Vrat posude urešen je također dvjema paralelnim crtama i prelazi u ušicu za vješanje. Visina 2 cm. Najveća širina preko trbuha 1 cm. Sastavljen je od jedne pločice, u koju su bili povučeni primitivni ornament i crtice prije nego je bila posuda napravljena. Vrčeve kao privjeske nalazimo u našim krajevima u Prozoru¹. (Tab. III).

21) Privjesak sa petljom od srebrnog, pozlaćenog tankog lima, u obliku kruga, kome je jedan dio otkinut. U sredini je pupčasto iskucan 1,3 cm širok krug, a u njemu ucrtan kao ures jedan trokut. Zajedničko je središte krug (promjer 4 mm), koji nadvisuje ostalu plohu za 0,5 cm. Oko većeg iskucanog kruga poredano je nekoliko 9 manjih krugova, od kojih svaki ima točku u središtu, a slične točke, u svemu 16, nalaze se i između krugova. Promjer 2,7 cm. (Tab. III).

22) Srednji dio sličnog srebrnog privjeska. Širina 1,5 cm. (Tab. III).

23) Ulomak sličnog srebrnog privjeska. Dulj. 2,0 cm. (Tab. III).

24) Obruč (kolut) od srebrne žice sa karičicama za privjesak. Prorez žice je okrugao do gukice 3 mm široke, gdje žica počinje prelaziti u pločicu, koja se stanjuje i proširuje do mjesta široka 8 mm, gdje se sastaju obadva kraja. Obadva kraja spojena su čavličem, a uz to ih veže i kolut za privjesak, koji ide kroz obadva kraja. Od jedne do druge prije spomenute gukice ide povrh svega toga druga tanka pločica, koja je pričvršćena na obadva kraja finim tankim čavličima sa debelim okruglim glavicama na vanjskoj strani. Vjerojatno je ovaj predmet služio za uplitanje u kosu (Lockenring) na sljepočnicama. Na kolut su se možda vješali pojedini uresi. Najveći promjer 3,7 cm. (Tab. III).

25) Srebrna pločica u obliku dvaju koluta, koji se dotiču u sredini. Na gornju plohu pripojena je druga pločica, također od srebra, a na njoj su pripojene dvije petlje, kroz koje su se mogle provući vrpce od kože ili dva lančića. Vanjski se obod sastoji od okruglih točaka, a unutrašnji krugovi sastavljeni su od dva puta po više koncentričnih krugova od žice. U sredini jednih je pričvršćena bijela staklena masa, čega kod drugih nema. Po svojoj izradbi sjeća na maškaru iz Ribića². Duljina 21 mm, visina 12 mm. (Tab. III).

¹ Ljubić, *Popis* str. 132 br. 8—11, tab. XXII br. 20 i 21.

² Čurčić, *Bos. Glas.* 1898 str. 636, sl. 9 i *Wiss. Mitth. aus Bosn. u. Herz.* VII S. 11, Fig. 9.

26) Dva sitna srebrna spletena lančića sa kolutima na jednom i na drugom kraju za drugi kolut ili eventualni privjesak. Kolut na kraćem lančiću iz tanje je žice i veže se poput osmice. Obadva su kraja ovog koluta omotana tankom žicom, koja se isprepliće i spaja ponovno jedan kraj sa drugim. Sličnih komada našlo se u Jerinama¹. Duljina kraćeg komada 4,3 cm, duljeg 5,7 cm. (Tab. III).

27) Okrugla pločica od srebrnog lima sa tragovima pozlate, pravljena na otkok, koja je vjerojatno bila pričvršćena na neku podlogu. U sredini je ispučen krug, koga se dotiču vršcima krajnji dijelovi od šest elipsa. Svaka elipsa sastavljena je od dva dijela i to od unutarnje iskucane plohe i od dvije uzdignute, po 1 mm široke crte, koje teku paralelno sa rubovima uzdignute pločice, a svi se sastaju kod spomenutog kruga. Od tih dviju crta svaka je gusto nasjeckana poprečnim crtama. Sve se nalazi u 3 cm širokom izbočenom krugu, koji je izrezan veoma gustim poprečnim crtama. Oko kruga teče opet 3 mm široka ravna pločica, na kojoj se nalaze pojedine rupe za čavle, kojima je bila pločica pričvršćena. Taj je vanjski rub mjestimice oštećen. Promjer 3,8 cm. (Tab. III).

28) Okrugla pločica od srebrnog tankog lima, na gornjoj strani pozlaćena, urešena dvjema koncentričnim krugovima, čije je središte također ispučani krug. Centralni krug tvori iskucana linija. Drugi krug je sastavljen od dvadeset iskucanih točaka, a okolo njega smješteno je, također u krugu, jedanaest kružića, sa jednom udubljenom točkom u sredini. Pločica je na mjestima oštećena, a po tragovima na donjoj strani primjećuje se, da je pritaljena na neku podlogu, možda fibulu ili slično. Promjer 2 cm. (Tab. III).

29) Okrugao ures od srebrnog lima, sastavljen zapravo od dva komada i to donje bronsane pločice, koja je bila, sudeći po tragovima, pritaljena na neku drugu podlogu, i gornje srebrne s ornamentima. Dvije veće rupe pokazuju, kako je pločica još i čavlicima bila pričvršćena na podlogu. Gornja srebrna pločica pozlaćena je i pričvršćena sa tri čavlića na donju. Ornament se sastoji od dva koncentrična kruga, a u sredini je bila kao umbo pričvršćena vjerojatno staklena masa (koje danas nema). Cijeli krug razdijeljen je crtama, koje vode od središta k obodu na osam sektora, od kojih je svaki urešen sa tri točke. Promjer 2,2 cm. (Tab. III).

30) Komadić pločice od tankog srebrnog lima, u obliku remena, koji se suzuje prema jednom kraju. Urešen s četiri reda iskucanih točaka, dva gore, dva dolje. Sredinu između ta dva para redova čini red iskucanih, nešto odebljih crta. (Tab. III).

31) Četiri, buli slična privjeska od srebrnog lima, svaki sastavljen od dvije srebrenne polukugle, ispunjene olovom. Primjećuju se ostaci pločica, na koje su se kod fibula pričvršćivali. Promjer 1,3 cm. (Tab. III).

¹ Radimsky, Bos. Glas. V 1893 grob 9 i 278, Tab. XXIV sl. 4 i 9. Wiss. Mitth. aus Bosn. u. d. Herz. III 1895 S. 128, Fig. 336 i 337.

32) Dvije cijevčice, svaka sastavljena od po četiri prošupljena staklena zrna. Duljina 1,1 cm, debljina 0,4 cm.

33) Šuplje zrno od srebrnog lima, lijepo narebreno, sa dva otvora, kroz koja je bila vjerojatno provučena vrpca ili žica za nizanje. Slični komadi nađeni su u Jezerinama.¹ Promjer 1,3 cm. (Tab. III).

34) Dva ulomka šuplje okrugle jabučice od srebrnog lima. Svakako imitacija sličnih jabuka od pečene gline². Zrno je bilo sastavljeno od šest izbočenih okruglih ploha, koje su urešene trima iskucanim koncentričnim krugovima. Ovi krugovi odgovarali bi bojadisanim krugovima na spomenutim zrnima od pečene gline. Unutarnji dio tih krugova razdijeljen je dvjema paralelnim crtama u dvije polovine. Jednu ispunjava više paralelnih crta, koje vode od sredine prema obodu kruga. Druga polovica kruga opet je razdijeljena dvjema paralelnim crtama u dvije polovice, gdje su u svakoj po dva koncentrična kruga. Čini se, da su četiri strane ovog uresa probušene, pa držim da bi ovaj predmet mogao služiti zato da drži čvor od više vrpca koji bi se nalazio u unutrašnjosti kugle, a odavde bi svaka vrpca išla svojim smjerom kroz svoj otvor, kako se ne bi pomiješale³. (Tab. III).

35) Kolut od 2 mm debele srebrne žice, koja je zavezana u obliku osmice. Na tom kolutu obruč od žice, na kome je vjerojatno visio kakav privjesak. Promjer 2 cm. (Tab. III).

36) Sličan kolut, sastavljen od tanje žice, koji je također vezan u obliku osmice. Obadva komada služila su vjerojatno za upletanje u kosu. Slične komade iz Ribića publicirao je Čurčić⁴. (Tab. III).

37) Okrugao srebrni prsten od tankog lima bez ikakvog uresa, ali se primjećuju na jednome mjestu tragovi pritaljivanja, pa je vjerojatno, da je bila tamo pričvršćena kakva mala pločica. Paralelno s gornjim i donjim rubom vuče se po jedna crta. Širina prstena 0,7 cm, promjer 2,1 cm. (Tab. III).

38) Dio prstena od srebrnog lima, s ovalnom pločicom u sredini. Na pločici slova AE sastavljena iz udubjenih točaka. Slova AE nalaze se i na jednom zlatnom prstenu iz Vinkovaca⁵. Po vanjskom obliku potpuno odgovara jednom zlatnom prstenu, koji je po svoj prilici nađen u Mainzu⁶. (Tab. III).

39) Dva ulomka gravirne od pozlaćene bronsane žice. Sličan predmet nađen je u Jezerinama⁷. (Tab. III).

40) Kolut od jantara, slomljen u dva komada, postaje od vanjskog ruba prema unutrašnjosti deblji, gdje je najdeblji u razmaku od 1,5 cm od vanjskog ruba. Od

¹ Radimsky, Bos. Glas. V 1893, Tab. XXV sl. 6 i 7. Mitth. aus Bosn. u. d. Herz. III 1895, S. 66, Fig. 57.

² Brunšmid, Vjes. N. S. V str. 68 sl. 1. Ovaj privjesak sličan je i privjesku iz pečene zemlje, koji spominje iz Hallstatta Sacken, *Das Grabfeld von Hallstatt* str. 81, tab. XVIII sl. 6a.

³ Slično, također iz Hallstatta, spominje Sacken na istom mjestu str. 82, tab. XVII sl. 15.

⁴ Čurčić, Bos. Glas. 1898, str. 651, Wiss. Mitth. aus Bosn. u. Herz. VII S. 28, Fig. 42.

⁵ Brunšmid, Vjesnik N. S. VI 1902 str. 153.

⁶ Henkel, *Römische Fingerringe*, tab. III sl. 56.

⁷ Bos. Glas. 1893 str. 404, grob 381.

ovog najvišeg ruba suzuje se prema sredini, gdje je probušen. Kolutić visio je na dvjema verižicama, od kojih je svaka sastavljena od dva dijela i to od tri srebrna obruča, od kojih najgornji visi u petlji od užeta, spletenog od dviju žica, koje imadu i na drugom kraju petlje, a koje su išle ili kroz oveći kolut kod naušnice ili kakvu vrpću oko vrata, na kojoj su ove visjele (analogno slici u Ljubićevu *Popisu*, Tabl. XVII, br. 30, opis na str. 110). Promjer 3,5 cm, duljina zajedno sa verižicama 7,5 cm.¹ (Tab. III).

41) Pet komada privjesaka od jantara, više ili manje oštećenih, u formi romba. Donja ploha lako izbočena, gornja vodoravna. Svi rubovi i uglovi lijepo su zaobljeni. Ispod vrha, paralelno s rubovima, ide rupa, kroz koju se je provlačila žica, na kojoj je zrno visjelo. Slični komadi nađeni su u Jezerinama.² Mjere triju na slici prikazanih i najbolje sačuvanih komada su ove: (Tab. II).

Tež. 1,22 gr, vis. 1,9 cm, šir. (donj. ruba) 1,6 cm, deblj. 0,7 cm.

Tež. 1,20 gr, vis. 2,1 cm, šir. (donj. ruba) 1,5 cm, deblj. 0,6 cm.

Tež. 1,15 gr, vis. 2,1 cm, šir. (donj. ruba) 1,3 cm, deblj. 0,7 cm.

42) Privjesak od jantara u formi ovnove glave. Gornjeg dijela nema, ali se ipak poznaje trag rupe, kroz koju je bila provučena žica ili vrpca za vješanje. Na mjesto očiju glava je također probušena rupom od desne na lijevu stranu i čini se, da je bila umetnuta neka masa ili staklo, koja je tu ispala. Zrno se prema donjem kraju brzo suzuje u oblik ovčje gubice. Vis. 2,2 cm, šir. 1,5 cm, deblj. 1,1 cm, tež. 2,15 gr. (Tab. II).

43) Duguljasto zrno jantara, na donjoj strani ravno, a na gornjoj konveksno i urešeno paralelnim crtama. Probušeno je dvaput, i to jednom u sredini u smjeru glavne osi gdje je bilo vjerojatno pričvršćeno na stremenici koje fibule ili na vrpci. Druga rupa ide paralelno sa prvom i služila je zato da se u nju pričvrsti kakav privjesak. Dulj. 4 cm, šir. 2 cm, tež. 12 gr.³ (Tab. II).

44) Zrno jantara u obliku duguljastog bisera. U sredini probušeno za stremenkicu koje fibule ili za vrpću, na kojoj je bilo vjerojatno više sličnih komada. Komad je razbijen, sačuvana su tri dijela. Duljina 3,2 cm, debljina 2,4 cm, težina 8,98 gr.⁴ (Tab. II).

45) Okruglo, plosnato jantarko zrno, sastavljeno zapravo od dva čunja, kojima je osnovna ploha zajednička, ali su im vrhovi odbijeni. Sredina zrna je s obje strane udubljena i s obje strane probušena rupom kroz koju je provučen čavao, kojim je pričvršćena na jednoj strani okrugla pločica od srebrnog lima, na

¹ Slične kolute iz naših krajeva objelodanjuju Brunšmid, *Vjesnik N. S.* V str. 68, sl. 6, Radimsky, *Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća*, Bos. Glas. V 1893 tab. XXIV br. 8, nađeno u grobu br. 278. *Mitth. aus Bosn. u. d. Herz. Bd. III* 1895 S. 128 Fig. 340.

² Radimsky, Bos. Glas. V 1893 Tab. XXVI sl. 15, 16, 17, grob 267, 175, 282.

³ Slično zrno publicira Radimsky, Bos. Glas. V 1893, Tab. X br. 9, 10, grob 6. *Wiss. Mitth. aus Bos. u. d. Herz. Bd. III* Seite 62, Fig. 45a u. 45b.

⁴ Slično Radimsky, Bos. Glas. V Tab. X sl. 6 i 7, grob 393a i 403. *Wiss. Mitth. aus Bosn. u. d. Herz. III* S. 152.

kojem ima i sada tragova pozlate; oko sredine su iskucane paralelne vijuge, koje vode od sredine prema rubu (svega 13), tako da čitav ornament daje izgled rozete. Na vanjskom rubu ima zrno četiri rupe, kroz koje je bila u vrijeme upotrebe provučena ili verižica ili eventualno koluti od žice u koje se je zrno vješalo. Promjer 2,8 cm, najveća debljina 1,4 cm, težina 6,95 gr. (Tab. II).

U omjeru s novcima broj tezauriranih predmeta dosta je velik. Treba imati na umu, da se u našem slučaju ne radi o grobovima, nego o dragocjenom blagu, koje je netko sakupio i sakrio. Razmjerno dobro su zastupane kopče za odijelo.

Fibule ovoga nalaza spadaju u drugo željezno (latensko) i rano-rimsko doba. Zastupaju dakle ono doba, iz kojega su mnogobrojni predmeti iz Prozora kod Otočca, Kompolja i Vlaškog polja (svi u Lici), iz Jezerina, Ribića i Sanskog mosta (Bos. Krajina), a i iz Slovenije, prije svega iz Šmarja, Vinice, Vača, Sv. Lucije i Idrije kod Bače. Ulomke srebrnih fibula, tab. II br. 1 i 2 dosta je teško odrediti, pa je potrebno, da si pogledamo slične kopče koje bi nam mogle pomoći kod određivanja vremena i stila.

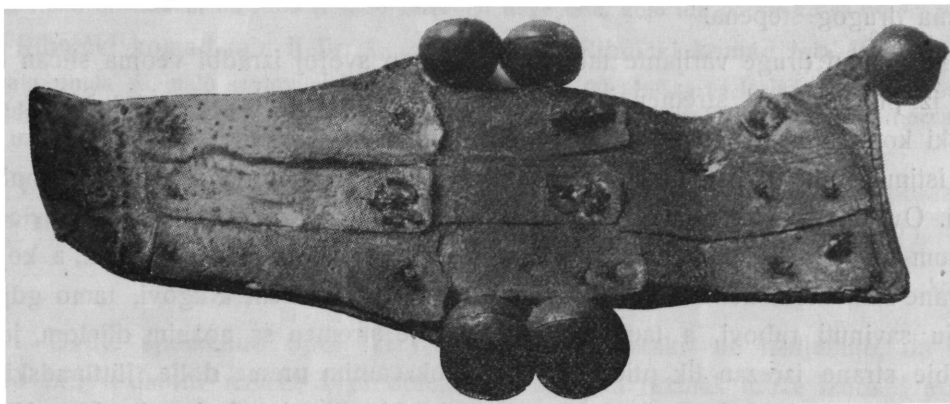
Umjesto da se na pojedine fibule vješa kao ures željezna ili druga pločica, u mnogim je primjerima luk fibule sam pločasto proširen. U prehistorijskoj zbirci narodnog muzeja u Zagrebu nalazi se iz poznatog groblja kod Prozora kod Otočca tipičan primjer kopče (sl. 1), kojoj je glavna karakteristika, da služi u prvom redu za ures¹, a tek u drugom za zakopčavanje odijela. Čitav komad dug je 11,7 cm, širina mu je na onom kraju, gdje je još sačuvano jedno puca, 3,5 cm, u sredini, gdje se nalaze na rubovima po dva okrugla dugmeta, široka je 4,5 cm, onda se opet suzuje, pa je na svršetku široka samo 3 cm. Podlogu ovoga uresa tvori 1,5 mm debela bronsana ploča, na koju je pričvršćeno na gornju stranu čavlicima 9 komada bronzanih, tankih, duguljastih pločica. Mjesto glavica imali su čavlići šuplje bobice napunjene olovom, a tih sada nema. Kuglice, od kojih je pet komada sačuvano, bile su pričvršćene također uz vanjski rub i to na komadićima žice, koji su bili pritaljeni i stisnuti između donjih i gornjih pločica. Među te ploče pričvršćena je na jednom kraju još jedna ploča (koja je bila kao sve ostale na prednjoj strani urešena bobicama, kojih sada nema, ali su preostali čavli za njih), i ta je imala da drži zajedno sa donjom pločom čvrsto stisnutu sploštenu žicu-luk, koji je na taj način sakrit među njima. Luk svršava izvana sa spiralom s tri zavoja i 10 cm dugom iglom. Igla zapinje u ukrivljeni čavao, koji je preuzeo ulogu nožice.

Iz ovoga se vidi, kako je jednostavna peschiera kopča promijenjena u plosnatu fibulu time, što je njezin luk stisnut među ploče i prekrit kao željvinim oklo-

¹ Za ures upotrebljavale su se i drugdje fibule sa veoma plosnatim, trakastim lukom (Band-

förmige Fibel, n. pr. Altmärkische Fibel). Prähist. Zeitschrift Bd. 8, 1918, S. 117.

pom, da se vidi zapravo samo spiralni mehanizam sa iglom¹, dok mjesto nožice služi jednostavno savinut čavao. Ova kopča urešena je bobicama² pa nazrijevam u tome utjecaj fibula, koje su nađene zajedno sa njom, a to su t. zv. fibule „a tre bottoni“. Ovih fibula našlo se je veoma mnogo u Prozoru³, Kompolju, Vlaškom polju, a i drugdje, a i veoma su dobro zastupane u nalazištima u Sloveniji u Sv. Luciji,⁴ u Idriji kod Bače⁵ i u Vinici⁶. Kod ovog tipa kopče primjećujemo da postaju komadi sve plosnatiji, barem jedan dio (nožica), a kadikad čitavi luk⁷ zajedno sa pucetima, koja postaju kasnije samo ornamentalno označene izbočine. Do toga je doveo naravni proces i želja da se sa što manje dragocjenog materijala postigne što veća uresna površina.

Sl. 1. Bronsana pločasta fibula iz Prozora kod Otočca. Nar. vel.

Istu pojavu kao kod spomenutih fibula, t. j. da se svi dijelovi proširuju u plohe, primjećujemo i kod tipa onih fibula koje su nastale iz tipa fibule koju zastupa spomenuta prozorska kopča. Razvitak ovih tipova možemo veoma točno slijediti. Prvi stepen pokazuje nam spomenuti prozorski komad, gdje je pravi luk od žice jednostavno sakrit među pločice, a kasnije se proširuje i mijenja od okrugle žice u ravnu ploču (drugi stepen), koja prelazi n. pr. kod komada tab. II br. 1 u spiralni mehanizam sa iglom. Kopča je, kako se vidi iz njezinog proreza, fibula sa lako zavnutim plosnatim lukom, ali je luk još toliko savinut, da može ipak pri-

¹ Ovu istu pojavu primjećuje F. A. van Scheltema, *Die altnordische Kunst*, Berlin 1923, str. 170 kod germanskih kopča iz pločica (Plattenfibel) iz željeznog doba.

² U susjednoj Italiji taj je ures veoma običan, vidi Montelius O., *La civilisation primitive en Italie* ser. A. tab. XX br. 271 i br. 279 a osobito br. 281. Posljednji je komad štoviše iz željeza. Ser. B. tab. 219 sl. 11 i tab. 224 sl. 5.

³ Ljubić, *Popis* str. 128, tab. XX sl. 97, tab. XXI sl. 98–100, svega iz Prozora preko tri-deset komada.

⁴ Marchesetti u *Bulletino della Società Adriatica* XIV tab. 16 sl. 7.

⁵ Szombathy u. *Mitth. d. präh. Com.* I str. 294, 4.

⁶ Katalog zbirke Mecklenburg, *Prehistoric grave Material from Carniola excavated in 1905-14* by H. H. the late Duchess Paul Friedrich of Mecklenburg, New-York 1934, — sastavili su Merhart, Lantier, Vogt, Tompa, Saria i Navarro pod uredništvom dra Adolfa Mahra, ravnatelja nar. muzeja u Dublinu. Fibule sa bobicama vidi sl. br. 54, 62, 65, 68, 73, 80, 89, 103, 107.

⁷ Ljubić, *Popis* tab. XXI sl. 101 i 102.

miti i držati odijelo, dok je to kod drugog tipa tab. II br. 2, gdje je luk sasvim ravna ploha, mnogo teže, ali se je tome pomoglo na taj način, što jedan dio ploče leži nešto niže od druge, i što je dakle među jednim i drugim neka vrst stepenica. To je međutim sve premalo, pa je umetnut između nožice i glavice stremen, koji može obuhvatiti veći komad tkanine ili nabora od odijela, kroz koje je provučena igla. Kod ribničkog komada je veza između glavice i nožice sastavljena od tri paralelna komada, od kojih su svi samo djelomično sačuvani. Ova kopča je dakle fibula na stremen (Bügelfibel) sastavljena od pločica (Plattenfibel). Obadva komada imaju kao ures okrugle bobice i na plohamu ucrtane geometrijske ornamente. Po svojoj su konstrukciji oba tipa tako različita, da možemo govoriti o dvjema varijantama drugog stepena.

Komad druge varijante tab. II br. 2 je po svojoj izradbi veoma sličan fibulama iz pločica i na stremen iz Seelanda i Jütlanda, koje spominje Salin¹. Seelandski komad sastavljen je iz srebrnih djelomično pozlaćenih pločica, koje su urešene istim geometrijskim likovima, koje smo vidjeli i na prvoj i na drugoj ribničkoj kopči. Ove ornamente primjećujemo i na ploči, koja čini stremen među glavicom i nožicom one kopče. Njoj fale uresne bobice na čavličima i na rubovima, a koje su sačuvane samo ornamentalno, i to su ispupčani koncentrični krugovi, tamo gdje se sastaju savinuti rubovi, a tamo gdje se sastaje stremen sa nožnim dijelom, još je na obje strane izrezan lik ptice sa vratom okrenutim prema dolje. Jütlandski komad toga nema, nego je urešen samo geometrijskim likovima i okruglim ispupčinama na onim mjestima gdje bi morale biti bobice. Po mišljenju Salinovom oba su komada iz istog vremena. Meni se čini vjerojatnije, da je jütlandski komad stariji i bliži ribničkim komadima, koji su urešeni samo geometrijskim ornamentima, jer seelandski komad pokazuje već utjecaj južno-ruskog umjetničkog shvaćanja. Svakako je veoma blizu istini, kada kaže, da su nekoji dekorativni motivi posuđeni iz klasične kulture². Iz nalaza ribničkih komada je evidentno, da je isto umjetničko shvaćanje, t. j. grčko, izradilo ribničke fibule i oba komada spomenuta kod Salina, i utjecalo uz Rim i Kelte na dalji razvitak kopča, dok se nisu pojavile južno-ruske umjetničke struje koje su također nastale pod grčkim utjecajem. Jütlandska kopča bila bi treći stepen u razvoju plosnate fibule, dok je seelandski komad već prelaz k tobožnjim gotskim fibulama. Treći stepen u razvoju plosnate fibule sa savinutim lukom, ali bez bobica, pokazuju neki primjerci iz Prozora³ i iz Vinice. Jednom komadu iz Vinice⁴ služi za luk ploha sa karikom na donjoj strani, na koju je bilo pričvršćeno dvojno poprsje konja nešto oštećeno, a na njem vise lančići sa privjescima. Privjesak je veoma sličan privjescima iz Jezerina, koji su nađeni u grobu

¹ Salin Bernhard, *Die altgermanische Tierornamentik*, Stockholm 1904, str. 48 sl. 105 i 122.

² Salin, o. c. str. 47.

³ Ljubić, *Popis*, tab. XX sl. 84 a i b.

⁴ Vogt, *Kat. Mecklenburg*, str. 85 i slj. tab. XII sl. 51.

br. 278, ili onome iz Prozora¹. Od drugog² viničkog komada sačuvan je samo plosnati luk i na svakoj strani bilateralna spirala. Ovi komadi iz Prozora i iz Vinice³ imadu na luku još komade uloženog stakla. Vogt ih meće u rano-rimsko doba. Latenskom razdoblju pripada kopča sa plosnatim lukom iz Val di Non u južnom Tirolu⁴, koja je nastala također pod istim utjecajem kao i naši komadi, pa bi to potvrđivalo Merhartovo mišljenje, da su korijeni južno-tirolske kulture na ilirskom ili ilirsko-venetskom tlu⁵.

Razvitak plosnatih fibula bio bi u glavnom kako slijedi:

Prozorski komad sl. 1 na str. 115.

Ploča sa bobicama pričvršćena na luk peschiera fibule.

Geometrijski ornamenat na rubu (Randornament): duge crte, koje idu paralelno sa rubom pločica.

Ribnički komad tab. II br. 1.

Plosnata fibula sa malo savinutim lukom. Bobice i geom. likovi kao ornamenat.

Ribnički komad tab. II br. 2.

Fibula od pločica sa trojnim plosnatim stremenom u sredini. Bobice i geometrijski ornamenat na rubu.

Komadi iz Prozora i Vinice.

Bez bobica i geom. ornamenta u luk uložena staklena masa.

Seelandska i Jüttlandska fibula.

(Salin, o. c. sl. 105 i 122a.)

Bobice nestaju a ostaje kao ostatak pupčasti ornamenat, geom. likovi obiju ribn. komada.

Ovdje spomenuti tipološki razvitak fibula nikako ne isključuje, da ne bi moglo biti u istom nalazu i predmeta, čiji časovni razmak može iznositi po više stotina godina. Ribnički nam nalaz to potvrđuje. Tako možemo protumačiti snažno djelovanje pojedinih umjetničkih elemenata u vremenu i prostoru. Kod dragocjenih uresnih srebrnih predmeta moramo pomisliti, da su oni neke vrste porodični nakit, koji se je čuvao u porodici od roda do roda, kroz stoljeća, pa se radi toga ne smijemo čuditi, kad nađemo u vrijeme oko Kristova rođenja savremene predmete zajedno sa predmetima, koji su za nekoliko stoljeća stariji. Ovaj konzervativizam i ljubomorno čuvanje nakita može nam razjasniti činjenicu, da se grčko-ilirsko-keltski ukus osjeća u kasnijem germanskom umjetničkom razvitku i da se nađu katkada frapantne međusobne sličnosti.⁶ Veoma važan kulturni posrednik između Iliro-kelta i Germana u doba našeg nalaza, a i prije njega, bila je trgovina jantarovom cestom,⁷ kojim se nijesu izmjenjivala samo materijalna, nego i kulturna dobra. Obadvije fibule produkt su domaćeg kujundžijskog zanata i pokazuju elemente grčko-ilirsko-keltske umjetnosti. Kod njih prevladavaju još prva dva, te pretstavljaju posebni sjeverno-

¹ Bos. Glas. 1893 tab. X sl. 1, str. 374. Ljubić, *Popis*, tab. XXI sl. 107 i 108, str. 130.

² Vogt, O. c. str. 105, tab. XXI, sl. 111.

³ Ljubić, *Popis*, str. 124. Vogt, l. c, str. 105.

⁴ Mitth. d. Anthropol. Ges. Wien XV, str. 100, tab. IV. sl. 31. Much, *Atlas*, tab. LXV, sl. 23.

⁵ Wien. präh. Zeitschrift XIV 1917, str. 88.

⁶ Scheltema, o. c. str. 149.

⁷ Alföldi, *Materialien zur Klassifizierung der gleichzeitigen Nachahmungen von römischen Münzen aus Ungarn und den Nachbarländern*, Numismatikai közlöny XXVIII—XXIX str. 17.

balkanski tip, dok je treći elemenat, t. j. keltski, koji je politički osvojio ove krajeve, došao do izražaja u tipičnim srednjelatenskim¹ fibulama koje su u ovom nalazu zastupane u tri primjerka. Bitna njihova karakteristika je ta, da se k luku natrag okrenuti komad nožice spaja sa proveslom u jedno. Prvi tip, tab. II br. 3, još je veoma primitivno izrađen, pa se igla okreće oko luka u petlji i sjeća još na hallstattske forme. Kod druge fibule tab. II br. 4, nožica je zavrćena i pripojena na čunjasto proširenu stremenku, a kod treće tab. II br. 5, nožica se rastanjenim i proširenim krajem ovija oko luka.

Kasno-latenske (rimске, provincijalne) fibule, zastupane sa dva komada tab. II br. 6 i br. 7, na prvi su pogled veoma slične srednjelatenskim fibulama, ali se veoma razlikuju već svojim postankom: luk sa nožicom i glavom je ljeven, a ono, što je kod srednjelatenskih fibula posljedica organskog razvitka (pojačana mjesta na stremenki), ovdje služi samo kao ures.

Ranorimska, provincijalna fibula na baglamu tab. II sl. br. 8 je u krajevima, gdje ima traga rimskom vladanju, veoma raširena i obična.

Fibule nam ograničuju nalaz kronološki točno samo prema jednoj strani. Vrijeme, kada je bilo blago zakopano, ne bi mogli po njima točno ustanoviti, jer su nađene spomenute rimske provincijalne fibule bile još kroz stoljeća u porabi. Najstarije zastupane fibule pokazuju na ono vrijeme, iz kojeg potječu i najstariji novci, t. j. na treće stoljeće pr. Is. Iz ovog vremena bit će po svoj prilici i neki predmeti, prije svega privjesci sa tragovima pozlate.

Privjesci, tab. III br. 12 i 13, prikazuju, kako već gore spomenusmo (str. 108, 109) dva čovječja lika. Privjesci iz ranohallstattske doba u južnoj Njemačkoj, koje spominje Lindenschmidt,² su ravne pločice, koje su služile kao ures (Zierbleche), a prikazuju čovječje likove bez ruku. Skoro u svim nalazima, spomenutim na str. 114 nađeni su i slični privjesci. Privjesci iz krajeva blizu Ribnika, t. j. iz Prozora,³ iz Smiljana,⁴ pokazuju ravne plohe, izrezane iz lima u raznim geometrijskim formama, ali bez ikakve plastike, pa je kadikad teško ustanoviti, da li lik prikazuje muško ili žensko biće. Plastički izrađeni su keltski bronsani likovi iz Italije i drugi iz latenskog razdoblja.⁵ Naši komadi stoje po tehničkoj izradbi u sredini između plosnatih hallstattske i plastičnih latenskih likova. Svaki od ribničkih komada pravljjen je na taj način, da je najprije iz srebrnog lima izrezana silhueta,⁶ koja služi liku kao zadnja strana, na koju je pritaljena plastična, iz lima iskucana prednja,

¹ Kod studija latenskih fibula moram da spomenem temeljno djelo: Belz, *Die Latène-Fibel*, Zeitschrift für Ethnologie, Bd. 43, 1911. S. 664.

² Lindenschmidt, *Altertümer uns. heidnischen Vorzeit*, sv. V, sl. 699.

³ Ljubić, *Popis*, tab. XXII, sl. 132—140.

⁴ Hoffiller, *Vjesnik N. S. VIII*, str. 195, sl. 25.

⁵ Pittioni, *Wien. prähist. Zeitschrift*, XVIII 1931, str. 54 i slj. Montelius o. c. I. serija B, tab. 148, sl. 25a, b, 26, 32a, b, tab. 160, sl. 8, 12, tab. 179, sl. 1a, b, c, tab. 191, sl. 13; serija B, tab. 70, tab. 96, sl. 9, 10, 11; tab. 97, sl. 11, 12, tab. 98, sl. 10a, b.

⁶ Jednu ovakovu siluetu iz ovog nalaza prikazuje tab. III sl. 17.

prema gledaocu okrenuta strana. Kod ovih, na taj način dobivenih, reljefnih figura reljefni su i udovi, koji su posebnim karičicama pričvršćeni na tijelo.

Činjenica, da mali privjesci (udovi) nijesu načinjeni iz jednog komada zajedno sa tijelom, upućuje nas na neke predmete, kod kojih su manji dijelovi na sličan način, t. j. karičicama ili lančićima pričvršćeni i spajani sa većima. Iz hallstattskeg perioda potječe fibula sa privjescima iz Vača,¹ te svećenički štap iz Šmarja na Dolenjskom.² Ovaj način spajanja i reljefni oblik privjeska značajni su za njihovu tehničku izradbu. Nosioi hallstattske kulture u Lici bili su Iliri, pa je sasvim jasno, da se utjecaj njihova umjetničkog shvaćanja osjeća veoma dugo, kako vidimo, do vremena oko Kristova rođenja. Ali ne samo izradba, nego i umjetničke pojedinosti pokazuju na utjecaj, koji je potrajao kod ovih predmeta kroz stoljeća.

Obadva spomenuta lika predstavljaju na više ili manje karakterističan način ženske osobe. Ženski je rod istaknut prsima, a osobito jasno ga izražava trokut na donjoj polovici tijela. Mnogobrojne jednostavne geometrijske forme, crte, trokuti, krugovi, mogle bi se shvatiti kao tetoviranje. Znademo, da je tetoviranje bilo veoma u modi kod kulta božice Magna Mater.³

Kod drugog lika je oznaka žene prešla na vanjsku formu u trokutu, koji je okvir za glavu i ženska prsa. Kosa je podijeljena na jedanaesterodijelnu frizuru slično dinji. Pojedini njezini dijelovi su sprijeda širi, ali se sužuju prema rubu. Kosa je dosta jakom crtom rastavljena od lica, pa se u tome pokazuje utjecaj ranogrčkog tipa glave.⁴ Niz iskucanih bisera oko glave također je ostatak zlatnih granuliranih kuglica, koje primjećujemo na grčkom tipu sa otoka Delosa.⁵

Spomenute značajnosti pokazuju nam, da je kraj ilirskog također grčki element imao snažan utjecaj na umjetničku izradbu ovih predmeta. To je sasvim jasno, kad nam je poznata intenzivna kolonizacija jadranske obale i otoka.

Prvi komad, sl. br. 13, držim, da je stariji, jer se kod njega jače ispoljava arhaiski utjecaj, a također i zbog toga, jer je kod njega još jasno, da njegova četiri privjeska označuju dvije ruke i dvije noge, dok se je kod drugog komada na to već zaboravilo. Svakako mislim, da njihov postanak nije raniji od trećeg stoljeća pr. Is.

Kasniji komad je srebrni idol, koji se nalazi u zbirkama Nar. muzeja u Zagrebu, nađen u Sisku sl. br. 2, koji predstavlja sa obje strane plastično izrađen ženski lik, gdje su ruke i noge zapravo samo naznačene te izgledaju kao veće izbočine tijela. Obje polovice (prednja i stražnja) iskucane su u srebrnom limu, a svuda naokolo je ostavljen rub na kojem su slijepljene. Karika, na kojoj je komad

¹ Mitth. d. Anthrop. Ges. Wien, sv. XIII, str. 178 i slj. Much, *Atlas* tab. LXII. Slično su vezani među sobom i razni drugi privjesci iz Hallstatta, vidi Sacken o. c. tab. XII, XIII i XIV.

² Mitth. d. Anthrop. Ges. XIV, str. 94. Much, o. c. tab. LVI sl. 6.

³ Fr. I. Dölger, *Sphragis, Studien zur Geschichte u. Kultur d. Altertums*, Hg. v. E. Drerup. V, Paderborn 1911. str. 41 i slj.

⁴ Furtwängler, *Arhaischer Goldschmuck*, *Archäologische Zeitung*, 1885, tab. 9 sl. 11. Alföldi, o. c. 15.

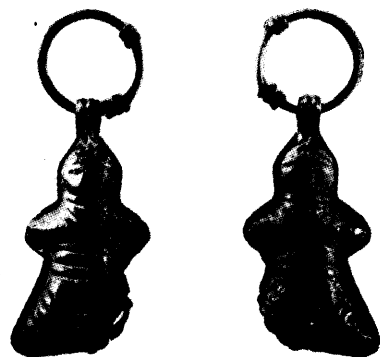
⁵ Alföldi, o. c. 15.

visio, od plosnatog je i narebrenog lima, a ne od žice, kao kod ribničkih komada. Svakako posjeduju sam lik mnoge pojedinosti, koje pokazuju i ribnički privjesci. Oko glave trokutnog ribničkog lika imademo iskucan niz bisera, a isto primjećujemo i na gornjoj strani glave sisačkog komada. Kosa ribničkog komada rastavljena je dosta jakom crtom lica, što se jasno vidi i kod sisačkog komada. Gornji dio tijela rastavljen je od donje polovice kod prvog ribničkog kao i kod sisačkog idola poprečnim crtama, koje bi mogli označiti pojasom, dok je drugi dio tijela i ženski rod kod obadva komada upravo napadno slično karakteriziran.

Sisački komad donekle je sličan privjesku od bronzine iz Tribana kraj Padove,¹ osobito što se tiče tehničke izradbe: plastično je izrađena prednja i stražnja strana, tijelo i ostali dijelovi (udovi) su svi iz jednog komada. Utjecaj venetskokeltske umjetnosti pokazuje se na komadu iz Tribana, koji držim zajedno sa sisačkim komadom da je najmlađi. Ribnički komadi kao onaj iz Siska produkt su domaćeg zlatarskog obrta i nisu nikakav import, a to nam potvrđuje njihova veoma primitivna izradba. Posjed jantara redovito je vezan sa domaćim zlatarskim radom.² Vjerojatno je, da je zlatar, koji je izradio spomenuti sisački idol, preteča mnogih sisačkih obrtnika u rimsko doba, koji su lijevali kipiće božanstava iz olova.

Ova dva privjeska nijesu služila samo za ures, nego su bili u prvom redu amuleti. Amuleti imaju među ostalim zadaću, da čuvaju osobu koja ih nosi, od neprijateljskog oka, pa im se pripisuje apotropejska snaga. Ideal i vrijednost svake žene bilo je od vjeka materinstvo, pa je sasvim shvatljivo, da nose likove božice Pramajke. Magna Mater, Kybela i Tanit znače zapravo to božanstvo pod tri imena, a Tanit su Feničani prikazivali trokutnim predmetima.³ Radi toga zaključujem, da prvi, a osobito drugi ribnički lik prikazuje ovu orijentalnu boginju, čiji je kult dospio u ove krajeve vjerojatno putem trgovanja sa Orijentom.

Apotropejsku snagu pripisivali su žitelji ovog doba svakako privjesku u obliku triphallusa,⁴ tab. III br. 18. Prednji je dio plastično izrađen, dok je stražnji ravna ploha. Forma triphallusa govori zato, da su ga nosili kao privjesak oko vrata, a sama izradba pokazuje na isto doba, iz kojega potječu i druga dva amuleta. Staklenu masu kao uložak kod uresnih predmeta nailazimo tek u srednjem latenu, dakle ne može potjecati nikako iz starijega doba. Ulomak br. 19 vjerojatno je dio sličnog amuleta.

Sl. 2. Srebrn privjesak u obliku ženskoga idola iz Siska. Nar. vel.

¹ Hoernes, Mitth. d. präh. Comm. I str. 102, sl. 21.

² Hoernes, Mitth. d. prähist. Comm. I str. 198.

³ Hoernes, Mitth. d. prähist. Comm. I str. 102 i 182.

⁴ Wilke, *Mythische Vorstellungen und symbolische Zeichen aus indo-europäischer Urzeit*, Mannus 6, 1914 str. 28.

Kako spomenusmo (str. 110), poznajemo privjeske u obliku vrčeva iz grobova kod Prozora, a spominju se i u grobovima u Njemačkoj¹, n. pr. u Bingenu. Vidi se jasno, da su to bili uresni predmeti, i to naušnice, pa držim, da je i ovaj komad iz Ribnika služio istoj svrsi, osobito radi toga, jer ima na strani vrata pritaljen kolutić, koji je mogao služiti kod vješanja u uho. Vrčevi iz Prozora imadu sačuvane svoje osebnosti, t. j. da izgledaju kao da su izrezani iz lima (silhueta), te ne pokazuju nikakve plastike. Ribnički komad, makar je mnogo manji, ipak je izrađen sa sviju strana, jer to traži vrijeme i sama narav predmeta. Kronološki spadao bi u kasnolatensko razdoblje.

Svi do sada spomenuti predmeti pokazivali su kao urese razne geometrijske oblike. Veoma obljubljen geometrijski motiv je kolut sa svim mogućim kompozicijama: krug sa umbom kao središtem, koncentrični krugovi, kotač sa žbicama i t. d. Ovi likovi nijesu samo ispunjavali praznine na velikim plohama, nego su se pravili u istom obliku i predmeti od kovine i upotrebljavali kao samostalni uresi, koji su se pričvršćivali na podlogu, ili su služili kao privjesci. U ovom je nalazu zastupan kolut kao privjesak kod dva komada (br. 21 i 24), a na podlozi bila su opet pričvršćena tri predmeta (br. 27, 28, 29).

Privjesak br. 25 sastavljen je od dva koluta, koji se međusobno dotiču. Svaki od njih sastoji se od mnogo koncentričnih krugova od tanke žice, a u sredini svakoga bio je vjerojatno umbo od staklene ili druge mase. Središte je veoma jasno i plastično karakterizovano kod ovoga kao kod svih koluta iz Ribnika. Veoma često je prostor između koncentričnih krugova ispunjen drugim manjim kružnicama i točkama. Taj motiv imademo na ravnoj, okrugloj pločici, br. 21, samo je u srednji krug umetnut trokut. Dijelovi takvog trokuta iz sredine su ulomci br. 22, 23. Na podlozi su bile pričvršćene uresne pločice br. 29 i 27. Prva (br. 29) je bila vjerojatno pričvršćena na tvrđu podlogu (drvenu ili od kovine) čavlima, koji su išli kroz sačuvane rupice. Ova ploča je od okruglih uresnih pločica po svoj prilici najstarija. Veoma jaka pozlata kod nje se najbolje sačuvala. Ornament na ovoj okrugloj pločici tvore dva koncentrična kruga, iskucana od malih točaka, od kojih vodi osam crta prema sredini, gdje je bio okrugli pupak od stakla, a među crtama nalaze se po tri točke. — Kako je ures ove pločice jednostavan, tako je ures druge, br. 27, kompliciran, makar da je u principu isti. Od vanjskog kruga ide prema centralnom ne osam, nego dvanaest crta, koje nisu ravne, nego dvije po dvije, jedna prema drugoj savijene, tako da tvore šest eliptičnih, nekoliko uzdignutih ploha, a središnji krug ispunjava iskucani pupak. Sve crte i sve ostalo iskucano je od malih točaka, koje zapravo predstavljaju filigranski ornament. Ova vrst ornamenta kao kod posljednjeg komada, poznata je već davno i siže u srednji vijek. Slične komade iz Bonna ima muzej u

¹ Lindenschmidt, *A. u. h. V. knjiga II, sv. III, tab. VI, sl. 5 i 6.*

Mainzu.¹ Ovakove okrugle ploče u alemanskim i franačkim grobovima, naravno pravi filigranski rad, bile su na raznim pločastim fibulama (Scheibenfibel) kao ures.²

Narebreno šuplje zrno, br. 33, veoma potsjeća na rimsko zrno, koje slični dinji (Melonenperle). Prsteni, br. 37 i 38, također su rimske provenijencije.

Krajevi veoma intenzivne hallstattske kulture, kako je kod nas baš Lika, bili su veoma obilni predmetima i uresima iz jantara, pa su i u ovom latenskom nalazu dosta dobro zastupani. No onim trenom, kada su Rimljani definitivno pokorili sve krajeve do Dunava, prestaje direktna trgovina sa tim objektom, te je vjerojatno i narod osiromašio. Sva trgovina krenula je prema Aquileji, koja se podigla na račun ovih krajeva.

Predmeti iz ovoga nalaza daju nam dosta jasnu kulturno-historijsku sliku Like u doba oko Kristova rođenja i nekoliko stoljeća prije toga. Novci sami pokazuju točno, od kojega bi pa do kojeg vremena mogli biti predmeti u upotrebi, a sama izradba predmeta pokazuje utjecaje koji su sudjelovali kod radnje.

Najvažnije kopče, koje služe inače veoma dobro kod određivanja kulturnih razdoblja, kronološki se slažu potpuno s nalazom novaca. One potječu iz srednjeg latenskog vremena t. j. iz vremena poslije 300 pr. Kr. Dok su svi novci, osim jednoga, rimski, pokazuju fibule veoma različite elemente, koji su utjecali na njihovu izradbu. Nedvojbeno su svi ovdje nađeni predmeti produkt domaćeg zlatarskog obrta. Veoma interesantne su obadvije plosnate kopče, osobito drugi komad, koji zastupa dosada još nepoznati tip sa stremenom (Bügefibel). Ravan luk sa također ravnom iglom ne može uhvatiti kod skapčanja više bora, pa ploha postaje malo savinuta ili dobiva baš na jednom mjestu luk koji hvata bore. Praktična je potreba dovela do forme kakvu ima komad br. 2. Moguće je, da su komadi ovog tipa trgovinom našli put u sjeverne, baltičke krajeve već u doba Kristova rođenja. Svakako pokazuju spomenute fibule Jütlandska i Seelandska (str. 116) napadnu sličnost sa našim komadima. Obadvije ribničke plosnate kopče pokazuju svojim jednostavnim geometrijskim ornamentima iste karakteristike, kao mnogi sitni privjesci (br. 20) i pločice, koje su se pričvršćivale na tvrdu podlogu. Ovi predmeti stoje pod utjecajem hallstattske kulture, kojoj su nosioci bili Iliri, koji su bili u naponu svoje snage oko god. 1000 pr. Is., ali su još mnogo kasnije snažno utjecali na susjedne narode, naročito svojom veoma razvijenom metalurgijskom industrijom. Svakako su bili u trgovačkim vezama s Orijentom, a i s Etruščanima, ali izgleda da možemo kazati baš na temelju fibula br. 1 i 2, da je na istočnoj obali bio veoma snažan baš grčki utjecaj, ne samo po trgovini, nego poslije još više, od petog stoljeća pr. Kr., po kolonijama. Utjecaj koji su vršili Grci na istočnoj obali Jadranskog mora veoma je sličan kulturnom uplivu Grka na obalama Crnoga mora.

¹ Lindenschmidt, *A. u. h. V. Knj. II Sv. III* tab. VI sl. 7.

² Lindenschmidt, *A. u. h. V. Knj. II Sv. X* tab. VI sl. 4.

Od ostalih kopča pokazuju br. 3, 4 i 5, još pravi keltski srednjolatenski oblik, dok su komadi br. 6—8 već odraz rimskog upliva u našim krajevima. Ovaj nalaz, kao i grobišta kod Kompolja i Vlašskog polja pokazuju da je nastupio keltski umjetnički ukus tek onim vremenom, kada su oni i politički bili moćni u ovim krajevima. Veoma je zanimljiva činjenica, da među ovim blagom nije zastupan niti jedan karakterističan keltski ranolatenski komad. To si možemo tumačiti jedino historijom, koja nam posvjedočava, da su Kelti provalili na balkanske pokrajine tek sredinom trećeg stoljeća. Vjerojatno je da su se naselili i među ilirskim plemenom Japuda, za koje Strabo (IV. 6. 10) izričito kaže, da su mješavina Ilira i Kelta. Ovdje su našli mnogo jaču kulturu nego je bila njihova, pa je tek kasnije uplivom susjednih Tauriska i Skordiska i keltski umjetni obrt utjecao na japudsko umjetničko shvaćanje. Ovo potvrđuju također privjesci-idoli br. 12 i 13. Privjesci idoli hallstattskog vremena ne pokazuju nikakve plastike. Naprotiv latenski dosada poznati svi su plastični, bili privjesci na prsima, naušnice ili drugo. Moglo bi se uzeti da je zahtjev tehničke prirode, da je pozadina ravna, ali nije tako, jer imamo privjesaka, baš iz Jezerina, a i iz Siska koji su se nosili na prsima, ali su zato plastično izrađeni. Ravna pozadina i geometrijski oblici na privjescima pokazuju snažan hallstattski utjecaj još u doba oko Isusova rođenja.

Ribnički nalaz veoma je važan za proučavanje prehistorije ličkih krajeva. Iz njega doznajemo točno kakvi su predmeti bili u porabi u srednje i kasno latensko doba. Ti podaci mogu poslužiti kao polazna točka za proučavanje susjednih krajeva bogatih na prehistorijskim starinama.

Zusammenfassung.

(*Der Schatzfund von Lički Ribnik.*) Im April 1930 wurde im Dorfe Lički Ribnik (Bezirk Gospić) ein interessanter Schatz gehoben. Bei Sprengungsarbeiten auf dem Besitze des Mića Sekulić kamen in einer kleinen natürlichen Nische des Karstbodens versteckte Gegenstände und Münzen zum Vorschein, die durch die Sprengung gelitten hatten. Das Bronzegefäß, das den Schatz enthielt, wurde zertrümmert, die aus dünnem Silberblech gearbeiteten Schmuckgegenstände zerbrochen und verbogen, die Bernsteinperlen zerstückelt, nur die Münzen blieben ganz. Einzelne Stücke aus dem Funde behielten sich die Arbeiter zum Andenken, den Hauptteil trat der Besitzer dem Archaeologischen Nationalmuseum in Zagreb ab. Nach und nach gelang es dem Museum auch den grössten Teil der zerstreuten Stücke zu erwerben. Durch die Münzen ist die Zeit der Vergrabung des Schatzes sichergestellt. Die Prägung zweier Augustusdenare (Typus 158) fällt in die Jahre von 2 bis vor 11 nach Chr.; es ist somit anzunehmen, dass der Schatz zur Zeit des grossen illyrisch-pannonischen Aufstandes (6 bis 9 n. Chr.) vergraben wurde.

Die Stelle, an der man den Schatz fand, war in römischer Zeit bewohnt gewesen; es ist eine Kulturschichte mit römischen Dachziegeln mit Sicherheit festzustellen. Eine Besiedlung des Ortes in prähistorischer Zeit ist wegen seiner besonders geeigneten Lage sehr wahrscheinlich.

Die Münzen, von denen ein Teil mehr als 200 Jahre im Verkehre war, zeigen eine verschiedene Erhaltung, die jüngsten zeigen noch keine Spuren der Abnützung. Vf. gibt ein ausführliches Verzeichnis der 357 Münzen, von denen sich 14 Stück in der Sammlung des Herrn Professors Rupčić in Sisak und 7 im Museum von Knin befinden. Die Denare aus der Zeit der Republik sind nach dem Katalog von Grueber, die augusteischen nach Mattingly zitiert, der einzelne Denar des Juba I ist dem bei Müller, *Numismatique de l'ancienne Afrique III* S. 42 publizierten gleich. — Von den Denaren aus der Zeit der Republik sind 177 in Rom, 33 in Italien, 2 in Sizilien, 74 im Orient, 3 in Hispanien, 12 in Gallien und 4 in Afrika geprägt. Von den Augustusdenaren stammen zwei aus Rom, 6 aus dem Orient, 21 aus Hispanien und 12 aus Gallien (Lugdunum). Der älteste Denar hat ein Gewicht von 4,17 gr. Von den Denaren Caesars wiegt der schwerste (Typus 99) 4,12, der leichteste desselben Typus 2,83. Die Differenz beträgt somit 1,29. Eine grosse Differenz zeigen auch die Legionsdenare des Antonius. Der schwerste wiegt 3,99, der leichteste nur 3,02. Die Differenz beträgt 0,97. Die Ursache ist wohl in der grossen Eile, mit der die Denare Caesars und Antonius' während der Kriegsvorbereitungen hergestellt wurden, zu suchen.

Die Denare des Ribniker Fundes haben eine auffallend grosse Zahl von Kontermarken. Sie sind auf den zwei beigegebenen Tabellen sorgfältig gezeichnet und bei jeder Münze in einer eigenen Rubrik angeführt. Vf. hält es für möglich, dass einzelne Feldherren die ihnen zur Verfügung stehenden Geldvorräte mit dem Anfangsbuchstaben ihres Namens oder mit sonstigen Zeichen versehen haben. Eine Kontrolle des Metalls wäre wenigstens bei den gezahnten Stücken unnötig, bei dem unter No. 50 angeführten Falsum aus Blei höchst überflüssig gewesen.

Im Verhältnis zu den Münzen ist die Anzahl der Gegenstände ziemlich gross. Sie sind auf Tafel II und III mit Ausnahme der ganz unwichtigen abgebildet. Vor allem sind die Fibeln von Interesse. Sie gehören in die Mittel-, Spätlatene und früh-römische Zeit. Besonders wichtig sind die zwei Plattenfibeln Tafel II Fig. 1 und 2. Vf. trachtet mit Hilfe einer ähnlichen Fibel aus Prozor bei Otočac (Textfig. 1 auf S. 115) die Entwicklung dieser Fibelform zu rekonstruieren. Die älteste Stufe wäre durch die Fibel von Prozor vertreten. Hier ist der Bogen der Peschierafibel zwischen die Platten eingelötet. Das Ornament besteht aus längs des Randes laufenden eingravierten Linien und aus vier angelöteten Kügelchen. Eine weitere Stufe bildet die Ribniker Fibel Tafel II Fig. 1. Bei ihr ist der Bogen selbst zu einer Platte erweitert und zur besseren Aufnahme der Stoffalten in der Mitte etwas gebogen. Als Verzierung finden wir hier geometrische Figuren und Kügelchen. Die Ribniker Fibel Nr. 2 derselben Tafel zeigt einen parallel entwickelten Typus. Die Platten entwickeln

sich in der Mitte zu drei Bügeln, um die Faltenaufnahme zu erleichtern. Als Verzierung finden wir auch hier noch Kügelchen und geometrisches Randornament. In Prozor und Vinica finden wir diesen Typus noch weiter entwickelt. Das geometrische Ornament bleibt, die Beeren verschrumpfen und verflachen, in den Bogen wird Glas eingelegt. Vf. geht noch weiter und sucht die Weiterentwicklung dieses illyrisch-keltischen Typus noch in viel späterer Zeit nachzuweisen. Die Fibeln bei Salin, Altgerm. Tierornam. S. 48 Abb. 105 und S. 56 Abb. 122a bilden nach seiner Meinung eine weitere Entwicklungsstufe dieses Typus.

Von grossem Interesse sind in diesem Schatzfunde die Anhängsel in Form von Menschenfiguren Tafel III Fig. 12, 13, 14 und 15. Als älteres (noch hallstattzeitliches) Entwicklungsstadium dieser Figuren betrachtet Vf. die längst bekannten silhouettenförmigen Figuren aus Prozor, Smiljan und anderen Orten in der Lika, bei denen nicht immer angedeutet ist, ob sie männlich oder weiblich sind. Die beiden Figürchen aus Ribnik Nr. 12 u. 13 sind ganz anders gearbeitet. Der Rücken ist auch hier aus Silberblech herausgeschnitten, der Vorderteil jedoch rund herausgetrieben und an den Rückenteil angelötet. Die Figürchen sind deutlich als weiblich gekennzeichnet. Die Gliedmassen sind besonders gearbeitet und an den Körper angehängt; auch sie sind rückwärts flach und vorne rund herausgetrieben. Ein weiteres Entwicklungsstadium zeigt das silberne Anhängsel aus Sisak Textfig. 2 auf S. 120. Auch diese als weiblich gekennzeichnete Figur ist aus Blech getrieben, jedoch sowohl von vorne als auch von rückwärts rund gearbeitet. — Diese Anhängsel dienten in erster Reihe als Schmuck, sie haben aber auch apotropäischen Charakter, wie auch die phallischen Anhängsel Taf. III Fig. 18 und 19.

Erwähnenswert sind noch ein silbernes Anhängsel in Form eines Kruges (Taf. III Fig. 20), das wohl von einem Ohrgehänge stammt, zwei silberne Ringe (Taf. III Fig. 37 und 38), von denen einer auf der Platte die eingravierten Buchstaben A E trägt, weiters eine silberne Melonenperle (Taf. III Fig. 33). Diese Gegenstände stammen schon aus römischer Zeit.

Die Schmuckperlen aus Bernstein haben leider durch die Sprengung sehr gelitten. Hervorgehoben zu werden verdienen die Perle Taf. II Fig. 42, die einen Widderkopf darstellt, und die in Silber gefasste rosettenförmige Perle Taf. II Fig. 45.

Der Schatz von Ribnik enthält Schmuckgegenstände aus mehreren Jahrhunderten. Die Gegenstände gehörten nicht nur zum Vermögen einer Person, sie bildeten sicher auch einen durch Jahrhunderte gesammelten Familienschmuck.

RIMSKO GROBLJE U MAKSIMIRU KRAJ ZAGREBA

U jeseni 1932 našli su radnici Fakultetskog dobra u Maksimiru kraj Zagreba na zemljištu nazvanom „Bereg“ rimski grob. Parcela „Bereg“ leži južno od ceste Zagreb-Sesvete, tamo gdje ju presijeca put, koji vodi uz potok Štefanec prema Trnavi. Grob od pet rimskih krovnih opeka, pokrit sa grubo izrađenom pločom od vapnenjaka, nađen je

već 20 cm. izpod površine. Radnici su prekopali čitavu okolinu, ali su samo našli odmah izpod površine gdjegdje komadiće rbina ili opeka. Prema tome se vidi da je tu bilo rimsko groblje, ali su dosta plitke grobove uništili kod oranja. U sredini groba stajala je 13 cm. visoka, kod otvora 18 cm. široka zdjelica od tamnosive pečene zemlje, ornamentirana sa dva kolobara okomitih tankih urezanih crtica (br. 1 na slici). Oko ove posude stajale su još četiri druge od kojih su dospjela u arheološki muzej u Zagrebu 3 komada. Prvo je zdjela od crveno pečene zemlje pomiješane sa pijeskom, urešena sa dva kolobara izbodjenih točaka. Vis. 8,7 cm., otvor

je širok 14 cm., a dno (1 cm. visoko) 6 cm. (br. 2). Nadalje 11 cm. visoka čaša od svijetlo-žutkaste sa sitnim pijeskom izmiješane zemlje. Čaša je pri dnu uska (3,3 cm.), a prema gore se proširuje, pa otvor iznosi 7,5 cm. (br. 3). Treći je komad trbušast vrč od dobre žute zemlje, urešen sa više paralelnih kolobara sastavljenih iz izdubljenih točaka. Manjka mu vrat i jedan dio trbuha, pa ga ne možemo točno rekonstruirati. Dno je široko 4,5 cm. (br. 4). Osim ovih posuda, i nešto ostataka spaljenih kostiju, nije se našlo ništa više.

Posude odgovaraju po svome obliku i izradbi posudama iz rimskoga groblja u Stenjevcu. (Sr. Hoffiller u ovom časopisu N. S. VII str. 166 i d.) Posude iz Maksimirovskoga groblja pokazuju u mnogome još utjecaj latenskoga razdoblja. To, pa činjenica da su to grobovi sa paljevinom, dokazuje da i ovaj grob potječe, kao i Stenjevačko rimsko groblje, iz prvoga ili prve polovice drugoga stoljeća po Is.

Uz groblje je dakako moralo biti i naselje, koje je ležalo na istoj cesti s poznatim rimskim naseljima Stenjevec, Zagreb, Maksimir i dalje. Kod Sesveta se je ta cesta sastajala s glavnom rimskom cestom Siscia-Poetovio.

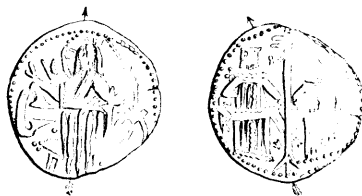
INHALT: Auf dem Gute Maksimir der Landwirtschaftl. Fakultät in Zagreb wurde 1932 ein röm. Urnengrab ausgeackert; weitere Nachforschungen ergaben, dass hier ein Friedhof war, der infolge Bearbeitung des Feldes vernichtet wurde. Die Gefässe stammen aus derselben Zeit wie die aus dem Friedhofe bei Stenjevec (Vjesnik N. S. VII S. 166 ff). Die röm. Ansiedlung lag an einer Nebenstrasse, die bei Sesvete ungefähr in die Strasse Siscia—Poetovia mündete.

POSTANAK VIDINSKE DRŽAVE CARA SRACIMIRA

Neposredno pripovijedanje historijskih izvora ne daje dovoljno objašnjenja o postanku Vidinske države cara Sracimira, kratkotrajne države XIV stoljeća. Ali se može, međutim, bez teškoća ustanoviti da historiografska tvrdnja o odjeljivanju Vidina kao posljedice obiteljskih odnosa u bugarskoj carskoj porodici ne nalazi u izvorima nikakove osnove. Ova se je misao poprimala od Mavra Orbinia¹ u raznim oblicima, no tokom historiografskog rada počelo se je zaboravljati nesamo na njeno ishodište, već i na starije historiografske prethodnike. Prihvaćena od Konstantina Jirečeka² ušla je općeno u suvremenu historiografiju. Ipak, podaci izvorâ kojima se danas raspolaže omogućuju da se objasni pitanje postanka ove države.

Prema numizmatičkoj književnosti postoje dva slična srebrna novca s uobičajenim prikazima — na licu dva vladara gdje stoje, na naličju stojeći Isus —, te s velikim izvjesnim oznakama na naličju.

Janko Šafarik³ objelodanio je komad gdje se, po crtežu koji donosi, ispod Isusove desne ruke nalazi slovo G, dok se ispod ljevice razabira nešto nepotpun znak ✂ (slika 1). Taj se komad po Šafarikovu podatku „od učeni ljudi za bugarski drži“, i Šafarik misli: slovo G „valjda znači Simeon ili Samoil“, ali nagada da „bi se ovaj novac mogao držati i za srpski, valjda Stefana Nemanje“ budući da je opazio sličnost ovoga novca sa novcima koje je pripisivao, povodeći se za Luczenbacherom, Nemanjinu sinu Vikanu. Tada se je, po Šafarikovu podatku, taj komad nalazio u Pragu kod muzejskog čuvara Vaclava Hanke.

Slika 1. Prvi crtež kod Šafarika (Гласникъ III, tab. IX, 101).

Nekoliko godina poslije javio se je Šafarik⁴ objelodanivši komad koji je, po crtežu što je priložio, iznio slovo G a znak ✂ (slika 2). Tada je Šafarik nagadao:

¹ *Il regno de gli Slavi*, Pesaro 1601, str. 470 d.

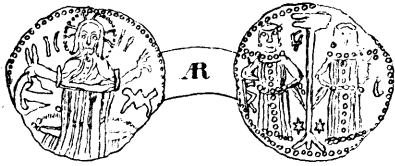
² *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, str. 320 d.

³ *Описание свію досадъ познаны' сръбски' новаца*, Гласникъ Дружтва сръбске словесности

III (Београдъ 1851), str. 200 (mjesto 202! — pogreška se nastavlja) d., 248, 252 d., tabl. IX, 101.

⁴ *Додашакъ къ описанію стары сръбски новаца*, Гласникъ VIII (1856), str. 280 d., tabl. II, 7.

„G pokazuje valjda na ime carevo, a onda bi to lako mogao biti po našem mnjenju i sam car bugarski Samuil . . . jer za Svetoslava . . . čini nam se biti ceo izgled ovog novca prestar“. Znak ispod Isusove ljevice, koji ovdje čita Ж, ni tom prilikom nije objašnjavao. O provenijenciji ovoga komada J. Šafarik tada doslovno izjavljuje: „Original nalazi se u privatnim rukama u Zlatnom Pragu“.

Slika 2. Drugi crtež kod Šafarika (Гласникъ VIII, tab. II, 7). Po Šafariku drugi komad.

Samo radi potpunosti neka bude spomenut G. J. Rakovski⁵ koji s obzirom na taj Šafarikov drugi komad ove dvije oznake — slovo Ж i slovo G — tumači s rezervom: ili kao М i G, a tada bi to značilo Mokri (otac Samuilov!) Slavenima (car), ili, ako se pripisuje novac Svetoslavu, tada bi trebalo uzeti da je „slovo Ж“ sastavljeno od TP, što znači Terter, otac Svetoslavov.

Sime Ljubić⁶ je izrekao s obzirom na taj isti Šafarikov (drugi) komad, a o kome i zna samo po Šafariku, ovaj sud: „Po nas ono G . . . značilo bi Simeon, a ono М (ako li to nije vjerojatnije zlo urezano Ч kao na novcih Asjena I kojim je ovaj u tipu sasvim podoban) Mihailov ili Mihailović. Pripišemo li ga Samuilu, onda ovo М ne bi imalo tumača, a još manje ako je Ж“. U svemu bi se po Ljubiću ova Šafarikova „dva novca . . . prije caru Simeonu nego li ma komu drugomu bugarskomu ili srpskomu vladaru doznačiti imala“.

Jos. Brunšmid⁷ se je domišljao: U doba cara Ivana Aleksandra „spadaju i novci koji se pripisuju Simeonu Velikomu . . . Možda su tobožnji Simeonovi novci prvi što ih je kovao Ivan Sračimir“. Iako Brunšmid ne obrazlaže svoje mišljenje, on je to osnivao nesumnjivo na zaključku Ljube Kovačevića o bugarskim novcima (koliko mu je bio poznat po izvještaju Lj[ube] J[ovanovića] o Kovačevićevu pristupnom predavanju na Velikoj školi⁸ i navlastito povodom slova G na samom novcu.⁹

Kad je Kovačević objelodanio svoje rezultate o bugarskim novcima¹⁰, bilo je dokazano da monogram Ж nije monogram za ime Asên, već za ime Aleksandar. Tada je Kovačević izjavio da se taj monogram „dobro raspoznaje na jednom od

⁵ *Нѣколко рѣчи о Асѣню Първому . . . и . . . Асѣню Вшорому*, Бѣлградъ 1860, str. 103.

⁶ *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875, str. 3.

⁷ *Najstariji hrvatski novci*, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, N. s. VII 1903/4 (Zagreb 1903/4), nar. 2 na str. 182.

⁸ Дело I (Београд 1894), str. 648.

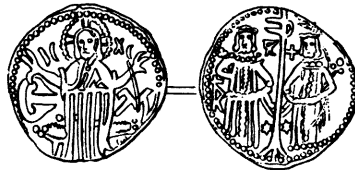
⁹ Kasnije je Brunšmid napustio nagađanje da je ovo Sračimirov novac što se razabira iz Brunšmidova pridjeljenja novaca koji su zastupani u Ljubićevu *Opisu*: to je zapisao Brunšmid na onom omotu tabla iz Ljubićeva *Opisa*

koji se nalazi u zagrebačkom Arheološko-historijskom narodnom muzeju (a čemu odgovara i Brunšmidovo inventiranje u muzejskoj zbirci). Na tom mjestu pripisuje Brunšmid Joanu Aleksandru novac tab. I 2–24, II 1–14, dakle i novac o kome se radi. Brunšmid je otstupio od svog nagađanja nesumnjivo pod utjecajem Kovačevićeve radnje o kojoj je odmah riječ.

¹⁰ *Прилози југословенској нумизмацији, Најстарији бугарски новци*, Глас Српске кр. академије LXXVI (Београд 1908), str. 69–100.

ovih novaca¹¹ pri čemu se je pozvao na sliku novca kod Ljubića (slika 3)¹², a to je novi crtež komada koji se je u Ljubićevo vrijeme nalazio kod Dobóczkoga u Pešti¹³, vrlo sličan prvom navedenom Šafarikovu crtežu.

Svakako je Kovačević ispravno svrstao novac s dva vladarska lika gdje se nalazi monogram bugarskog cara Ivana Aleksandra i monogram njegova sina i suvladara Mihaila, koji je također razriješio, u vrijeme Mihailova suvladarstva¹⁴. Međutim i novac o kome je govor pripisao je Kovačević Aleksandru i Mihailu što mu „potvrđuje monogram X “¹⁵, i naravno to, ali što na ovom mjestu izrijekom ne kazuje, da ovaj novac ima dva vladarska lika, i da su, srebrni novac s uobičajenim monogramima Aleksandra i Mihaila te novac koji se ispituje, međusobno sebi slični¹⁶.

Slika 3. Crtež kod Ljubića (Opis, tab. I, 3) po komadu koji se je tada nalazio kod Dobóczkoga u Pešti. Po Ljubiću komad Dobóczkoga istovetan je s komadom koji se je nalazio kod Hanke, a to je Šafarikov prvi komad.

Kovačević¹⁷ je natpis na naličju tumačio kao dvije mogućnosti. Prvo da je znak ispod Isusove lijeve ruke monogram „sastavljen od V i M onako kako je sastavljeno X od V i O “ — i čita skraćeni natpis: Спачз Мироз . „Može biti da je ovo tumačenje dobro“ — kaže Kovačević, i domeće: „ali smo našli i drugo koje nam se više svidelo“. Ovo opet izvodi ovako: „Znajući da se na krstu oko Hristove glave stavljaju u trougao σ , ω i η , tj. δ ψ i da tome odgovara u srpskim i ruskim spomenicima glagolski pridev сѡи , a u srednjevekovnim bugarskim pored сѡи i сѡи , a videći da m u Šafarikovu opisu veoma liči na ж , kojemu ne dostaje samo gornja crta — zaključili smo da na tim novcima ne stoji na desnoj strani m niti ж već ж , i da, po tome, slova с i ж čine jednu reč: сѡи , koja se odnosi na Hrista i znači: sušti, onaj koji jest“.

Dok je prvo Kovačevićevo tumačenje neuvjerljivo ne samo radi osebnosti pretpostavljene ligature nego i samoga pretpostavljenoga sadržaja natpisa, drugo je osnovano na nekoliko pretpostavaka pa je pusta spekulacija.

Vasil Zlatarski¹⁸ prihvaća Kovačevićev zaključak da je ovo novac cara Aleksandra i suvladara Mihaila, te polazi dalje, i u zagonetnom znaku, pozivajući se na oblik X , vidi monogram X za ime Mihail, koji se inače nalazi na licu novca

¹¹ isto, str. 97.

¹² Opis, tabl. I, 3 — up. Kovačević, nav. dj., nap. 1 na str. 97.

¹³ Ljubić, nav. dj., str. 3.

¹⁴ nakon prethodnog izvoda zaključak na str. 95 nav. djela.

¹⁵ isto, str. 96 d.

¹⁶ Osim prirode same stvari ovo Kovačevićevo mišljenje potvrđuju i njegove riječi: „Mного nam je teže bilo protumačiti na ovim novcima

sigle G i M , zbog kojih je Ljubić i dao ove novce caru Simeonu, i ako se oni tipom ne razlikuju od novaca koje je dao Asenu I“ (isto, str. 97). Novac po Ljubićevu određenju pripisivan Asenu I je novac Aleksandra i Mihaila.

¹⁷ isto, str. 97.

¹⁸ *Към въпроса за най-старитѣ български монети*, Извѣстия на Българското археологическо дружество I (София 1910), str. 40.

što ga je Kovačević pripisao Aleksandru i Mihailu. Na tu je misao, može se razabrati, potaklo Zlatarskoga to, što je taj novac, iako s dva vladalačka lika, imao objašnjen samo monogram cara Aleksandra. Kako su novci ovog oblička vrlo rijetki, dosljedno kovani u ograničenom broju — Zlatarski tako izvodi — novac je kovan

Slika 4. Komad koji se nalazi u Mađarskom historijskom muzeju u Budimpešti (Po sadrenu otisku).

u čast nekoga važnog događaja, Mihailove smrti, i za njegovu uspomenu što je izraženo u dva slova **G** i **M**, tj. **Г** и **М**, tj. **Г**и**М**оу **М**и**Х**аи**Л**а**С**, koja su postavljena na ono mjesto gdje u drugih Aleksandrovih novaca stoji ime (monogram) i naslov cara u znak osobita poštovanja. Tu je Zlatarski pošao, nema sumnje, od Kovačevićeve misli: „moglo bi se izvesti da je Aleksandar kovao ovake novce“ — tj. sa dva vladarska lika — „i posle smrti Mihailove“¹⁹.

Ali i mišljenje Zlatarskoga je spekulativno, pa to tumačenje ima tek vrijednost objašnjenja od nužde. I Nik. Mušmov²⁰, premda i on taj novac pripisuje Aleksandru i Mihailu, sudi da u svakom slučaju pitanje oznaka nije konačno riješeno. Uistinu sva ta tumačenja nijesu dovoljno konkretna, jer čine osnovnu griješku da znak ispod Isusove ljevice nije bio prethodno epigrafski riješen.

U Mađarskom historijskom muzeju u Budimpešti nalazi se komad koji je negda bio kod Dobóczkoga u Pešti. To dovoljno dokazuje bliže poređenje između (sadrenog otiska) muzejskoga komada (slika 4) i crteža (premda mjestimično pogrešna) onoga komada koji je Ljubić²¹ poznao iz zbirke ovoga sabirača (slika 3).²²

¹⁹ Kovačević to zaključuje na osnovi toga „što su u dvema ostavama bugarskih i rumunskih novaca nađeni novci samo s dva [tj. lika] vladara“ (Kovačević, nav. dj., nap. na str. 96). — Ovo nagađanje nije imalo stvarne osnove u sadržaju dvaju nalaza na koje pomišlja. Resavski nalaz sadržavao je od bugarskog novca „preko 300 novaca cara Sracimira i samo jedan primerak koji, prema klasifikaciji Ljubića, pripada Asenu I“ (Kovačević, nav. dj., str. 90. — Također up. Kovačević, *O našinsu na najstarijim vlaškim novcima*, Starinar, N. p. II, Beograd 1908, str. 51). Kako pokazuje brojčani omjer Sracimirova i ovoga jedinoga, u stvari, Aleksandar-Mihailova novca, ne može se još nikako iz te činjenice što nalaz nije sadržavao novac samoga Aleksandra isključivati kovanje novca cara Aleksandra (samoga) nakon kovanja Aleksandar-Mihailova novca. Što u prahovskom nalazu, koji je sadržavao od bugarskog novca Aleksandar-Mihailov i Sracimirov novac, nije također bilo Aleksandrova novca, ne mora imati, pogotovu kao manjem nalazu, značenja, kad uopće, kako je iz numi-

zmatičke prakse poznato, omjer Aleksandar-Mihailova naprama Aleksandrovu novcu ide znatno u korist prvoga (o pridjeljenju prahovskog nalaza up. Kovačević, *O našinsu*, str. 49 d.; isti, *Прилози*, str. 90).

²⁰ *Монетиштѣ и печашитѣ на бѣлгарскиштѣ царе*, Софiя 1924, str. 112.

²¹ *Opis*, str. 3, tab. I, 3.

²² U budimpeštanskom muzeju nema podataka od koga je i kad je taj komad prispio u muzej. Kako je budimpešt. muzej pribavljao novac zbirke Ig. Dobóczkoga jamačno je taj komad izravno iz te zbirke prispio u muzej. Kad je to tako onda bi, prema podatku budimpeštanskog muzeja, taj novac prispio u muzej god. 1879: „Dennoch fand ich im Jahre 1879. unter der Nummer 59. eine grössere Zahl bulgarischer Münzen und insofern dassjenige Stück wirklich von Dobóczky in unsere Sammlung geraten ist, muss es unter diesen eingeführt sein“. (Dopisi Mađar. historij. muzeja od 1 IV i 11 VII 1935 na upite uprave zagrebačkog Arh.-hist. muzeja u arhivu zagreb. muzeja.)

Taj je komad Ljubić identificirao s prvim Šafarikovim komadom. Naprotiv Mušmov²³, značajno, ovaj sada muzejski komad identificira, kako se vidi po njegovu crtežu (slika 5), s komadom koji je nepoznat Ljubiću, a to je drugi Šafarikov komad. Za komad koji je Mušmovu nepoznat, a ima znak \mathfrak{M} , veli on da je bio kod V. Hanke, ali se kod toga poziva na mjesto u Šafarika gdje je govor o drugom Šafarikovu komadu. Radi se dakle o nekoj zabuni Mušmova. Dobar sadreni otisak budimpeštanskog komada pokazao je piscu, da znak ispod Isusove ljevice, prema osvjetljenju i položaju, daje izgled ili \mathfrak{M} ili \mathfrak{X} . To upućuje da je kod Mušmova nastala zabuna povodom toga što je vidio znak \mathfrak{X} , dok je Ljubić na istom komadu razabirao \mathfrak{M} . Kako Mušmovu, očito, nijesu bile neposredno poznate obje ove Šafarikove radnje, on je ispravljao Ljubića prema onom utisku kakav mu je dao budimpeštanski komad, i tako se je stavio u suprotnost nesamo s Ljubićem već i sa Šafarikom. U toj je zbrci Mušmova zastalno zavodio i crtež komada tada u zbirci Dobóczkoga kakav je kod Ljubića, gdje je u crtanju nedovoljnom pažnjom ispušten donji rub odjeće jednog vladarskog lika premda je na samom komadu posve jasan, — pa zatim to da Ljubić najprije govori o drugom Šafarikovu komadu, a tek poslije o prvom.

Slika 5. Crtež kod Mušmova (Монетиѣ, str. 112, br. 104) po komadu budimpeštanskog muzeja. Po Mušmovu Ljubić je taj komad vidio kod Dobóczkoga, crtež priličniji crtežu Šafarikova drugog komada.

Ali potanje upoređivanje ovog (sadrenog otiska) budimpeštanskog komada (slika 4) sa jednim i drugim Šafarikovim crtežem (slika 1 i 2), te sa jednim Ljubićevim²⁴ (slika 3) i jednim Mušmovljevim²⁵ crtežem (slika 5) pokazuje da se tu u stvari radi o istom komadu. Šafarik je pogriješio da je jedan te isti komad dvaput objelodanio, kao dva primjerka novca, pa je time poveo za sobom i kasnije radnike. Prvi je Šafarikov crtež originalu doduše bliži u ispravnosti nego što je drugi, ali po značajnim pojedinostima nema nikakove sumnje da se radi o istome predlošku.

Skraćenica na licu novca koju je Kovačević²⁶ pročitao po Ljubićevu crtežu kao skraćeni monogram za ime Aleksandar ispravna je i po izgledu i po nužnom tumačenju. Ogleda li se pak potanko i savjesno znak na naličju ispod Isusove ljevice nesumnjivo se razabira da je oblik \mathfrak{M} ispravan, a izgled \mathfrak{X} da je tek privid. To je sada pouzdana epigrafska osnova. Taj je znak \mathfrak{M} , dakako, izvjesna ligatura. Bjelodano je da je u ligaturi zastupano slovo \mathfrak{M} . Ali apstrahira li se u ligaturi desni donji krak dobiva se znak \mathfrak{N} ili, pravilno položeno, \mathfrak{L} , a to je slovo C u negativnu obliku. Nema druge mogućnosti od koje bi se ligatura mogla sastojati, a nega-

²³ Монетиѣ, str. 112, br. 104.

²⁴ Opis, tab. I, 3; — tab. I, 2 je preris po crtežu Šafarika, Гласникъ VIII, tab. II, 7.

²⁵ Монетиѣ, str. 112, br. 104 (loš s krupnijim pogreškama!); — br. 105 na i. str. je preris po crtežu Ljubića, tab. I, 3.

²⁶ Прилошци, str. 97.

tivan oblik slova ili monograma, kako je poznato, nije nikakova novost niti na bugarskom novcu. Natpis na naličju novca sastoji se dakle od jednoga zasebnog slova i ligature dvaju slova, svega: **Г—И—М**. Ta slova odaju ime drugoga vladara čiji je lik prikazan na novcu, jer ona davaju izvjesno ime: **Г(ρΔ)И(И)М(ИρΣ)**.

Ovaj srebrnik s imenima i likovima Aleksandra i Sracimira je zajednički novac, i nikako nije, kako bi se moglo pomišljati na osnovi historiografskoga stanja, Sracimirov vidinski novac koji da bi odavao vazalski odnos Sracimira prema svom ocu, bugarskom (trnovskom) caru Aleksandru. To se na novcu ne bi nikako na ovakav način ogledalo. Ovaj novac, sličan novcu cara Aleksandra i suvladara Mihaila, dokazuje da je Sracimir bio očev suvladar.

To je nov historijski podatak koji treba, dakako, dovesti u vezu s ostalim izvorima.

Ivan Küköllöski, kako to svjedoči Ivan Thuróczy, daje ovaj izvještaj: „Post haec (tj. vojnoga pohoda u Bosnu) regnum Bulgariae, sacrae coronae Hungariae subiectum, (kralj Ludovik) cum magna potentia intrauit; et Bodon ciuitatem capiens, regnum sibi subiugauit: principem ipsius, nomine Strachmerum, qui se imperatorem Bulgariae nominabat, capiens, et in Hungariam transmittens, per aliqua tempora in castro episcopatus Zagrabiensis, Gomnech vocato, sub custodia decenter et honeste conseruatum, in Budonium, ad regendum ipsum regnum, sub nomine et titulo suae maiestatis, sub certis pactis et seruitiis, cum gaudio remisit. Sicut tandem etiam idem princeps, fidelitatem et obedientiam repromissam, suae maiestati obseruauit.“²⁷

Izvor, kakav predleži, daje utisak da ima tu osnovnu pogrešku što po njemu kao da izlazi da govori o podvrgnuću cijele Bugarske po ugarskom kralju Ludoviku. Isto tako čini se da je jednostran u izvješćivanju o bugarskoj vojni koju je Ludovik poveo god. 1365²⁸, jer govori samo o caru Sracimiru, a štiti o vladanju cara Aleksandra koji je svakako još živ u travnju 1367 kad je o njemu poimence govor u pismu bugarskog bana Petra ugarskoj kraljici od 15 travnja 1367²⁹.

Aleksandar - Sracimirov novac pouzdano zajamčuje Sracimirovo suvladarstvo, ali taj novac dakako ne daje, sam po sebi, podatak o vremenu toga suvladarstva. Međutim daljni izvor, pjesnik Petar Suchenwirt, tu stvar razjašnjuje i daje dokaz, sa svom pouzdanošću, da Sracimir upravo u vrijeme svoga pada u Ludovikovo zarobljeništvo (1365) nije bio samosvojan vladar kad kaziva da se „dez chüniges sun ergab — In Pülgrey“³⁰. Ne može se pomišljati da bi se taj podatak na ikoga drugoga odnosio nego na Sracimira, jer se mora dovesti u vezu sa Ivanom Kü-

²⁷ *Chronica Hungarorum* III, 34, izd. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum* I, Vindobonae 1746, str. 191.

²⁸ Za datiranje up. A. Huber, *Ludwig I. von Ungarn und die ungarischen Vasallenländer*, *Archiv für österreichische Geschichte* LXVI (Wien 1885), str. 30 (također i prethodna književnost).

²⁹ Thallóczy L., *Oklevelek a magyar-bulgár összeköttetések történetéhez 1360—1369*, *Történelmi Társulat* 1898 (Budapest 1898), str. 363.

³⁰ A. Primisser, *Peter Suchenwirt's Werke*, Wien 1827, str. 53.

köllöskim. Budući da se o Sracimiru zna tek kao sinu vladara („kralja“), on još nije nikako samosvojan vladar. Ali je Sracimir nesumnjivo imao naslov cara kao svojedobno njegov stariji brat, Aleksandrov sin i suvladar Mihail³¹. Mađarski izvor posmatra u skrajnosti Sracimirov carski naslov i njegovu (premda suvladarsku) vladu, njemački izvor pregledao je Sracimirovo suvladarstvo. Svi ovi izvori, Aleksandar-Sracimirov novac i pismeni izvori, u međusobnoj vezi daju zaključak da je Sracimir bio u vrijeme pada u zarobljeništvo Aleksandrov suvladar, s uobičajenim carskim naslovom, a prema tome i očev nasljednik.

Budući da je s jedne strane Vidinski zbornik bio napisan, po vlastitom svjedočanstvu, godine 6868, tj. od 1 IX 1359 do 31 VIII 1360, u Vidinu u vrijeme „autokratora Joana Sracimira, cara Bugara i Grka“³², a da je s druge strane Sracimir bio zarobljen god. 1365 u vojni u kojoj je Ludovik osvojio Vidin i vidinsku krajinu, to ova dva podatka, koja se odnose na otprilike petgodišnji razmak vremena, očitó treba dovesti u vezu koja daje zaključak: da je suvladar Sracimir stolovao u Vidinu i upravljao vidinskom krajinom. Samo tada ako li se dopusti da je Sracimirova vlada vrlo samostalna, tj. da nad vidinskim područjem upravlja Sracimir bez sudjelovanja cara oca, to se može razumjeti da u Vidinu pisani zbornik govori samo o caru Sracimiru a ne spominje Aleksandra. I posmatra li se podatak Ivana Küköllöskog sa toga rezultata, da je Sracimirovo vladanje u Vidinu teritorijalno zasebno od Aleksandrova, to „regnum Bulgariae, sacrae coronae Hungariae subiectum“, kako se izražava pisac, očitó ne znači sveukupnu (Aleksandrovu) Bugarsku, već samo vidinsko područje, pa je samo dosljedno kad se ne spominje car Aleksandar. Jedino se na taj način može razumjeti, inače neshvatljiv podatak izvora, da kralj Ludovik „regnum (Bulgariae) sibi subiugavit“ kad je takova pogreška da bi kralj podložio cijelu Aleksandrovu Bugarsku, u pisca suvremenika, koji je pače bio tajnik samoga ovoga kralja, isključena. Tako postaju izvori posvema razumljivi. Središnja točka je Aleksandar-Sracimirov novac koji jasno odaje državno pravní odnos Aleksandra i Sracimira: da je Sracimir, sa svojom vladom nad vidinskom krajinom, suvladar, a ne — niti samosvojan vidinski vladar, niti tamošnji vazal svom ocu caru Aleksandru.

Utvrdivši tako Sracimirovo suvladarstvo mora otpasti misao o Vidinskoj državi prije Sracimirova zarobljenja. A za samu hronologiju novca dosljedno izlazi da se sada utvrđeni Aleksandar-Sracimirov novac mora datirati prije Sracimirova zarobljenja, a Sracimirov novac³³ treba datirati tek od vremena Sracimirova povratka.

³¹ Za carski naslov Mihaila up. Const. Jireček, *Zur Würdigung der neuentdeckten bulgar. Chronik*, Archiv für slavische Philologie XIV (Berlin 1892), str. 261.

³² J. Martinov, *Récit sur les Lieux Saints de Jérusalem*, Archives de l'Orient latin II (Paris 1884), str. 389.

³³ tj. novac samo sa likom i natpisom cara Sracimira; — up. materijal kod Mušmova, nav. dj., str. 135 i d.

Po datiranju nekoliko mađarskih dokumenata koji dopunjuju podatak Ivana Küköllöskog o Sracimirovu povratku³⁴, Sracimir dobiva Vidin i krajinu kao Ludovikov vazal u drugoj polovini 1369 godine. Da li je u ono doba car Aleksandar živ? Bugarska kronika stavlja Aleksandrovu smrt i, neposredno s tim u vezi, Šišmanov nastup na prijesto prije Maričke bitke: „Прѣжде же оубо разбоа сего оумрѣтъ Александръ царъ тръновскы възлѣтъ мѣсца февруарѣ и възвѣде на царство Шишманъ царъ, сынъ Александровъ“³⁵. Taj podatak kronike o datumu smrti cara Aleksandra, 17. veljače 6870 = 1362, nije ispravan, i nije isključeno da je u pisanju ove godine nastala pogreška prepisivanjem tako da je četvrto slovo (= broj) ispalo, što je već Jireček³⁶ nagađao. Međutim iz tog teksta Bugarske kronike slijedi pouzdano samo to, da kronika stavlja Aleksandrovu smrt 17. (točnost prijepisa?) veljače izvjesne godine, a ovaj datum prethodi datumu Maričke bitke³⁷. Stoga razloga je mišljenje, koje je iznio Jireček³⁸, da kronika stavlja Aleksandrovu smrt 17. veljače „1371“ samo hipotetična zamisao. Ali, naravno, točno datiranje Aleksandrove smrti ne smije se a priori očekivati od Bugarske kronike ni uz pretpostavku poznavanja ispravna teksta datuma. Rumunjska kronika stavlja Aleksandrovu smrt i Šišmanov nastup približno u doba Maričke bitke³⁹, ali to ne znači da Rumunjska kronika tvrdi da se je to zbilo upravo u godini Maričke bitke. Pretjerano je Jirečekovo⁴⁰ mišljenje da Rumunjska kronika datira Aleksandrovu smrt upravo u godinu 1371.

Premda se ni u kom slučaju ne smije pomišljati da bi Sracimirov povratak u Vidin imao neposredne veze s Aleksandrovom smrću, jer o tom ni jedan izvor ništa ne zna, ipak bi trebalo znati, kolikogod o tom šute neposredni historijski izvori, da li je Sracimir bio povraćen u Vidin prije ili poslije Aleksandrove smrti. Samo opći položaj, u nedostatku izričitih historijskih izvora, može stvar objasniti. Da li bi se Ludovik, usprkos jamstvu i taoštvu, usudio povratiti Sracimira u Vidin, a da se nije prethodno Sracimirov brat Šišman popeo na trnovski prijesto? Kad bi u Trnovu još živio Aleksandar tada bi, po uvidu kojim se raspolaže, morala biti u mađarskim očima opasnost suviše velika da se vrati Sracimira, zakonita bugarskog nasljednika prijestolja, u Vidin, jer bi se Sracimir, u zgodan tren, mogao zdru-

³⁴ Pismo kralja Ludovika bugarskom banu Petru od 29. kolovoza 1369 (Thallóczy L., *Nagy Lajos és a bulgár bánság*, Századok XXXIV, Budapest 1900, str. 607), pismo kralja Ludovika bugarskom banu Benediktu od 19. rujna 1369 (isto, str. 608), pismo istoga kralja Benediktu, bugarskom banu, i njegovu bratu Petru od 25. rujna 1369 (Történelmi Társulat, str. 366 d.).

³⁵ Joan Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung*, Archiv für slavische Philologie XIII (Berlin 1891), str. 528.

³⁶ *Zur Würdigung*, str. 266.

³⁷ tekst: Bogdan, nav. dj., str. 528.

³⁸ *Geschichte der Serben* I, Gotha 1911, nap. 2 na str. 437 = *Историја Срба* I, Београд 1922, nap. 3 na str. 324.

³⁹ U ovoj kronici (B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den Bătrâni*, Limba română vorbită între 1550—1600, t. I, București 1878, str. 402) stoji na analognom mjestu teksta (transkribirano): „Atunci muri Alexandru, domnul Trănovului, și-i fu în loc Șușman“ (= „Tada je umro Aleksandar, gospodar trnovski, i na njegovo je mjesto stupio Šușman“).

⁴⁰ *Geschichte der Bulgaren*, nap. 23 na str. 324.

žiti s ocem protiv Ludovika, ili u slučaju očeve smrti združiti Vidin i Trnovo te zanemariti vazalsku obvezu. Samo tada, ako doista u Trnovu već sjedi Šišman, smjelo se je s ugarske strane držati da će Sracimir ostati vjeran vazalskoj obvezi ugarskom kralju poradi opreke s bratom uzurpatorom koji je, stjecajem prilika, naslijedio oca. Stoga opći razlozi dovode do zaključka da je u vrijeme Sracimirova povratka Aleksandar mrtav i da u Trnovu stoluje Šišman. O razlozima koji su doveli do Sracimirova povratka ne može se suditi drugo, nego da je Ludovik povratio Sracimira u očekivanju da pomoću takova vazala može na najprikladniji način, posredno po Sracimirovu vazalstvu, održati Vidin i vidinsku krajinu, pošto se je malo prije pokazao opasan otpad stanovništva od ugarske vladavine⁴¹. Nesamo da je Sracimir negda kao suvladar upravljao ovom krajinom, već sada, u vrijeme Šišmanove vlade u Trnovskoj Bugarskoj, Sracimirovu vladavinu treba krasiti, za bugarski svijet, aureola zakonita Aleksandrova nasljednika.

Prema svim ovim zaključcima osnovni je tijek historijskog zbivanja tekao ovako: — *Prestolonasljednik, car Sracimir upravljao je kao suvladar svog oca bugarskog cara Aleksandra Vidinom i vidinskom krajinom, i bio je kao takav zarobljen od kralja Ludovika prigodom pada Vidina i krajine (1365) u ugarske ruke. U vrijeme Sracimirova zarobljeničtva umro je car Aleksandar, i naslijedio ga je mlađi sin Šišman. Teškoće u održanju zauzetog bugarskog teritorija pred carem Šišmanom poradi nepouzdanosti samoga naroda, ponukale su Ludovika da, u drugoj polovini 1369, povrati i ondje postavi Sracimira, zakonita Aleksandrova nasljednika, kao svog vazala.*

Tako je nastala Vidinska država cara Sracimira. I tek će se sada, kad je riješena problematika ovoga spleta događaja o postanku Sracimirove države, moći pravilno upotrebiti podaci izvora koji trebaju dati puniju sadržinu povijesti ovih događaja.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Entstehung des Widiner Staates des Zaren Stratzimir. Seit Maurus Orbini (1601) lebt der Gedanke fort, dass die Trennung Widins von Bulgarien des Zaren Joannes Alexander nur eine Folge der Familienverhältnisse in der herrschenden Familie gewesen sei. Die Quellenangaben, über die man heute verfügt, ermöglichen jedoch die Aufklärung der Entstehungsfrage des Widiner

⁴¹ Pismo Petra i Andrije Dubrovčana, vidinskih sudaca, Benediktu, bugarskom banu, od 15 (ne 8!) rujna 1368 (Történelmi Tár 1898, str. 365 d.) donosi navod: „si vultis, quod illud quid remanserit non perdat, festinetis venire, quia si tardabit, pro certo omnes recedent, et si cito venietis, spero in deo, quod omnia prospere ibunt, quia ab omnibus habeo nova, quod vos desiderant“, a pismo Petra, bugarskog bana, svom bratu, ovom istom Benediktu, bugarskom banu, od 17 listopada 1368 (Századok XXXIV, str. 605 d.) donosi: „fere omnes regnicole, videlicet

homines populares istius (tj. Bulgariae) regni, ad homines principis Tarnouiensis sunt conversi et eisdem associati“. — Budući da ban Petar u ovom drugom pismu traži vojnu pomoć „ut Ladislaus vojvoda Transalpinus si non plura, tamen dimittat tria vel quatuor sua banderia“, to dokazuje da su tek ovi bugarski odnosi odredili držanjem vlaškoga vojvode Ladislava (Lajka) koji je zamalo odrekao vazalsku vjernost ugarskom kralju i oružjem mu se suprotivio (time se dopunjuje Huber, nav. dj., str. 32 i d.).

Staates Sratzimirs im XIV. Jahrhundert. J. Šafarik veröffentlichte einmal (1851) die Silbermünze mit den rätselhaften Zeichen $\text{G}\mathfrak{M}$ auf der Rückseite neben der Darstellung Jesu, und einige Jahre später (1856) eine solche Münze mit den Zeichen $\text{G}\mathfrak{X}$. Nach längerem Umherraten (J. Šafarik, Rakovski, Ljubić, Brunšmid) schrieb Lj. Kovačević (1908) auch diese Münzen dem bulgarischen Zaren Alexander und seinem Sohne und Mitherrscher Michail zu. Die Zeichen auf der Rückseite versuchte er entweder als $\text{Г}\mathfrak{M}$ oder als $\text{C}\mathfrak{M}$ nach dem griechischen $\delta\omega\nu$ zu erklären. V. Zlatarski vertrat (1910) die Meinung, dass die Zeichen $\text{G}\mathfrak{M}$ zu lesen und die Münzen nach dem Tode Michails geprägt seien. Allen diesen Auslegungen fehlt die epigraphische Grundlage. Vergleicht man das Exemplar des Historischen Museums in Budapest, beziehungsweise seinen Gipsabdruck, mit den Zeichnungen der Münzen, sieht man, dass es sich eigentlich nur um ein einziges Stück handelt und Šafarik den Fehler begangen hat, dieselbe Münze zweimal zu veröffentlichen und so die späteren Arbeiter irrezuführen. Auf Grund des Gipsabdruckes dieses Stückes kann man behaupten, dass die Form des Zeichens \mathfrak{M} richtig, die Form \mathfrak{X} unrichtig ist. Man löst dieses Zeichen \mathfrak{M} als Ligatur zweier Buchstaben: das erste ist ein \mathfrak{M} , das zweite \mathfrak{C} , bzw. stehend \mathfrak{M} , also die negative Form des Buchstabens C. Diese drei Buchstaben müssen zweifellos als Name des zweiten Herrschers, der auf der Münze dargestellt ist, gelesen werden: $\text{G}(\text{p})\mathfrak{C}(\text{H})\mathfrak{M}(\text{H})\mathfrak{X}$. Diese Münze, welche die Monogramme des Zaren Alexander und Sratzimirs enthält, zeigt, dass Alexanders Sohn Sratzimir des Vaters Mitherrscher war. Johannes von Küköllß erwähnt, in seiner Berichterstattung über den bulgarischen Feldzug des ungarischen Königs Ludwig (1365), nicht den Zaren Alexander, der im April 1367, nach einem Dokument, am Leben ist. Trotzdem er nur vom Imperator Sratzimir spricht, ist es gewiss, dass Sratzimir vor seiner Gefangennahme durch den König Ludwig kein selbstständiger Herrscher war, da Suchenwirt in seiner Notiz über Sratzimirs Gefangennahme ihn nur als Königssohn kennt. Es ist offenbar, dass Sratzimir als Mitherrscher den Zarentitel führte, wie ihn seinerzeit auch sein älterer Bruder Michail getragen hatte. Da der Widiner Codex 6868 = 1 IX 1359 — 31 VIII 1360 in Widin zur Zeit des Zaren Sratzimir geschrieben, und 1365 Sratzimir bei Ludwigs Widiner Feldzug gefangen wurde, muss man diese zwei Angaben in Zusammenhang bringen und folgern, dass Sratzimir in Widin und der Umgegend als Mitherrscher regierte. Daraus ergibt sich, dass man vom Widiner Staate nicht vor Sratzimirs Gefangennahme sprechen kann. In der zweiten Hälfte 1369 erhält Sratzimir als Ludwigs Vasall Widin und die Umgegend. Es ist die Frage, ob Zar Alexander zu dieser Zeit am Leben war. Die Angabe der Bulgarischen Chronik setzt den Tod Alexanders in den Februar 1362 — und unmittelbar damit in Verbindung Schischmans Thronbesteigung — und sagt, dass Alexanders Tod vor der Schlacht an der Maritza erfolgte. Das Datum 6870 = 1362 ist vielleicht schlecht überliefert, aber die Meinung, dass diese Chronik, wie auch die Rumänische Chronik, Alexanders Tod mit dem Jahre 1371 datiere, ist nur eine Kombination. Die allgemeine Lage, ohne Rücksicht auf die Angaben der Bulgarischen und der Rumänischen Chronik, spricht dafür, dass Alexander vor Sratzimirs Rückkehr starb. Erst nachdem Schischman den Thron von Trnowo bestiegen hatte, durfte man von ungarischer Seite annehmen, dass Sratzimir seiner Vasallenverpflichtung treu bleiben werde, wegen des Gegensatzes zu seinem Bruder dem Usurpator, der den Umständen zufolge, zur Zeit von Sratzimirs Gefangenschaft, des Vaters Nachfolger wurde. Man muss schliessen, dass Ludwig erwartete, durch die Vasallenschaft Sratzimirs, den die Aureole des gesetzmässigen Nachfolgers Alexanders zieren sollte, Widin und die Umgegend zu behalten, nachdem sich kurze Zeit vorher ein gefährlicher Abfall der Bevölkerung von der ungarischen Herrschaft gezeigt hatte. So entstand der Staat von Widin des Zaren Sratzimir.

HISTORICITET IMENA SVAČIĆ

Kao što se u opću tako se i u našu historijografiju uvuklo štošta kriva i neistinita. Zato je i svrha nauke da pogrešno ispravi a manjkavo ispuni, bez obzira na dotadašnja mišljenja ili tradicije.

Tipičan primjer, kako se stvara i to ne samo kriva tradicija nego i historija, pruža nam ime Svačić, inače toliko poznato u našoj historijografiji. Tko ne zna za to ime i njegovu historijsko-nacionalnu ulogu? Ta zadnji je hrvatski kralj Petar Svačić. Ime ni jedne naše porodice, pak ni ono Šubića, nije popularizirano kao ono Svačića. Nekoji znadu i mjesto gdje su bili nekoć dvori Svačića, a drugi javljaju, kako će dobrza objelodaniti radnju, kojom će pokazati rodbinsku vezu između Svačića i Trpimirovića. Koliko se to ime spominje u literaturi i dnevnoj štampi, da i ne spominjem. Ali ako se tačnije pogleda u izvore, dolazi se do čudnog rezultata, da ime Svačić historijski uopće ni ne postoji. Nema uopće dokumenta koji bi nam posvjedočio da je to ime postojalo, iako naša historijografija zna za nekoliko slučajeva da se to ime tobože spominje¹. Ja ću se osvrnuti na te pojedine slučajeve.

1

Prvo je pitanje kralja Petra Svačića, makar ga je davno već riješio Šišić².

Mađarski kroničar Simon de Kéza oko 1285. piše: *Iste (= kralj Koloman) quoque in regnum Dalmatie misso exercitu, occidi fecit regem Petrum, qui Hungaris in montibus qui Gozd dicuntur occurens, est deuictus in montibus memoratis et occisus. Unde iidem montes usque hodie in Hungaria Patur Gozdia nominantur. Sedes enim huius regis in Tenen erat ciuitate*. Slično također mađarski „Chronicon pictum“: *Iste (= kralj Koloman) Dalmatie regnum occiso rege Petro nominato in montibus Petergozdia, Hungarie adiunxit*³. Muglen pak ne navodi ime kralja Petra: *Derselb kunig Coloman slug den kunig von Dalmatia zu tode und pracht das reich gen Ungerland*⁴. Po svjedočanstvu mađarskih kronika postojao je hrvatski kralj Petar, koji je vjero-

¹ V. Klaić, *Hrvatska plemena od XII. do XVI. stoljeća*, u Radu Jug. ak. knj. CXXX, Zagreb 1897., str. 44; Šišić, *Priručnik*, Zagreb 1914., str. 499—500.

² *Priručnik* str. 379—383; *Povijest Hrvata*, Zagreb 1925., str. 612 op. 56.

³ *Priručnik* str. 394.

⁴ n. i. mj.

jatno u aprilu ili maju 1097 poginuo u ratu sa mađarskim kraljem Kolomanom. Kojoj je porodici pripadao, to ne kaže ni jedan dokumenat. Po Račkom⁵: Jedan „Petar, iz roda Svačića, bijaše pod kraljem Svinimirom ban hrvatski; te odavle može se izvoditi, da taj isti Petar, koj je prije nekoliko godina obnašao prvu poslije kraljevske časti u kraljevini, držao se pozvanim zasjesti ispražnjeni prijestol.“ Da li, i u koliko odgovara ova kombinacija identiteta posljednjeg hrvatskoga kralja Petra s Petrom banom Zvonimirovim, ne spada u ovo pitanje. Ja imam da utvrdim, bez obzira da li je ta kombinacija tačna ili ne, jedino ispravnost i postojanje imena Svačić.

U arhivu splitskoga kaptola postoji poznati kartular bivšega benediktinskoga samostana sv. Petra u Selu (danas Supetar u Poljicama, između Splita i Omiša). Kartular je u glavnom napisan karolinom (f. 1 do 13, r. 3) u XII st., a ostalo su pozniji zapisi. Tako na f. 14, r. 17—23 ima jedan zapis napisan pismom koje je već pod utjecajem t. z. littera Bononiensis, te potječe negdje iz XIV/XV. st.⁶ Taj zapis prvi je publicirao Carrara⁷: *Isti fuerunt bani in Croatia de genere Croatorum a tempore regis Suetopelegi usque ad tempus Suinimiri regis Croatorum: Stephanus Cucar, Saruba Cudomirigi, Ourica . . . Mog(ouig) . . . Caci(g) . . . Car(an) . . . an . . . Slauaz . . . Cucar fuit iudex regis Cresimir, Cucar. Tempore Suinimiri fuit Petrus Suacig banus. Omnes isti fuerunt bani in Chroacia.* U istom kartularu f. 14, r. 16—27 nalazi se još jedan zapis, napisan pismom kao i onaj već citirani. U njemu nabrojani su najprije banovi, kojih da je bilo sedam u Hrvatskoj i koji su imali pravo izbora kralja; banove pak da je biralo 12 hrvatskih rodova (tribus) između 6 plemena (genus i generatio) a od ostalih 6 plemena da su bili knezovi (comites) u županijama Hrvatske, a *Kacigi, Cucari, Suaci(gi), Cudomirigi, Mogorouigi, Subigi* da su imali pravo banstva⁸.

Rački je znao i za treći podatak, onaj apendikule trogirске, t. j. pogodbe 12 hrvatskih plemena sa Kolomanom. U toj apendikuli, koja je napisana u XIV st., po Račkome stoji: *comitem Georgium de genere Suaçithorum*⁹.

Po ovome u sva tri slučaja Rački je znao jedino i samo za ime *Suacig, Suaçithorum* i *Suacithorum* što bi odgovaralo našem *Svačić*. Zato, kad je Rački kombinirao identitet posljednjega hrvatskoga kralja Petra mađarskih kronika sa banom Petrom iz zapisa kartulara sv. Petra, on toga kralja Petra nije mogao da nazove drukčije nego *Svačić*.

⁵ Rad Jug. ak. 30, Zagreb 1875., str. 103. Po Šišiću, *Priručnik* str. 381—383 i *Povijest Hrvata* str. 612—613, op. 56, nije bio Svačić nego možda Kačić.

⁶ Rački, *Documenta*, Zagreb 1877, str. 486, koji nije poznavao originala, nego uzevši, po Carrari, kao da je cio kartular napisan u XII. st., drži da su i ovi zapisi iz XII. st. Po Šišiću, *Priručnik* str. 380, taj zapis potječe iz početka XVI st.

⁷ *Archivio capitolare di Spalato*, Split 1844, str. 68.

⁸ Ib. str. 67. Ovaj zapis po Šišiću, *Priručnik* str. 380, napisan je u drugoj polovici XIV. st. Ali kako sam već kazao, oba su ova zapisa iz istoga vremena, t. j. iz XIV. ili XV. st.

⁹ *Documenta* str. 482; a *Historia Salonitana*, Zagreb 1894., str. 59 ima: *comitem Georgium de genere Suacithorum*, makar da je poznavao original apendikule.

Danas pak, kad imamo originale kartulara i apendikule, jasno vidimo da u sva ta tri slučaju nije napisano *Suacig* ili *Suaçith* nego nešto drugo.

Oba zapisa u kartularu teško su čitljiva i izbljeđena, ali jasno se ipak razabire u prvom slučaju: *tempore suenimiri fuit Petrus Sna . . . banus*; u drugom pak: *Snasci*. U prvom slučaju Carrara je pogrešno mjesto *Petrus Sna . . .* pročitao *Suacig*; u drugome opet ne piše *Suaci(gi)* nego jasno *Snasci*, i to tako da je drugo s povišeno iznad *a*, što paleografski nije neobično¹⁰. Tim u oba slučaja otpada ime koje počinje sa *sva*, nego se tu radi o imenu koje počinje sa *Sna*. Isto i u apendikuli nije napisano Juraj *de genere Suaçithorum*, nego čisto i bistro *de genere Snaçithorum*¹¹.

Po ovome, uz poznatu akribiju Račkoga, zastalno da je on imao u ruci originale i vidio da u sva ta tri slučaja stoji *sna*, a ne *sva*, on ne bi bio stvorio ime *Svačić* nego jedno drugo ime koje bi počimalo sa *Sna*, i mi danas ne bi znali za Petra Svačića, nego za Petra Snačića ili još bolje Snašića¹².

2

U prilog nazivu imena Svačić bilo je i to, što je naša historijografija znala za pozniju hrvatsku porodicu Svačića, kojoj bi pripadali i Nelipići.

Za dokaz da je postojala ta porodica baš pod nazivom Svačić, Klaić¹³ najprije navodi naša već spomenuta tri slučaja: *Petrus Suacig*, *Suacigi* i *Suacithorum*. Ali kako smo vidjeli, danas sve ovo bez drugih dokaza otpada. Klaić o toj porodici dalje piše: „Šteta je, što po poznatim spomenicima o znamenitom plemenu Svačić, iz kojega je potekao posljednji kralj hrvatske krvi Petar Svačić (1091.—1102.), znamo tako malo ili gotovo ništa . . . Jedino to znamo, da je kneževska porodica Nelipići, koja je u prvoj polovici 14. stoljeća gospodovala u gradu Kninu i u kninskoj župi, potekla iz toga plemena“. Da su Nelipići iz porodice Svačića, citira pasus iz „Obsidio Jadrensis“: *Vladislava relicta Neliptii generationis Suadcich*. Šišić o Svačićima piše¹⁴: „O ovomu plemenu kao takovu, naime izravno pod tim imenom, nema spomena osim u dvjema ispravama od juna 1322. u Trogiru *Gausigna Suoziz* (!) (= Svačić) i 5. septembra 1339. *nobilis uir Gausina Stoyse Suazich ciues Tragurii*, te u spisu „Obsidio Jadrensis“ (napisan oko 1350.): . . . *Vladislava . . . Neliptii generationis Suadcich*.

¹⁰ Šišić, *Priručnik* str. 380, 381 čita u prvom slučaju *Snazig*, a na str. 500 *Snaçig*. Još i danas jasno se vidi ono *Sna*, dok je ostalo jako izbljedito, i ne mogu sa stalnošću odrediti što je bilo napisano.

¹¹ Kako točno čita i Šišić, *Priručnik* str. 528 i *Pov. Hrv.* str. 639, op. 41. Stoga je već Šišić, *Priručnik* str. 500 mogao na osnovi kartulara i apen-

dikule nagađati: „Prema tome glasilo je to ime isprva možda i Snačić; međutim forma Svačić bliža je hrvatskom jeziku i općenito priznata“.

¹² Možda i Značića. Historijski bi doduše i to bilo pogrešno, jer je postojao samo kralj Petar, a kojega je roda on bio, to ne znamo.

¹³ N. dj. str. 44.

¹⁴ *Priručnik* str. 499.

Kako vidimo Šišić ne uzimlje u obzir prva tri starija slučaja imena Svačić, nego donosi dva nova uz onaj već Klaićev iz „Obsidio“. Zato treba da provjerimo i ova tri slučaja.

Prvi podatak *Gausigna Suozic* uzet je iz Smičiklasa¹⁵, a Smičiklas nije tu ispravu prepisao iz izvornika nego iz štampanog Lucius-a¹⁶. Isto je i sa drugim podatkom¹⁷. Po ovom ti podaci vrijede, u koliko je Lucius pouzdan. Luciusa u našem slučaju ako ne možemo direktne kontrolirati jer su te isprave izgubljene, možemo ga kontrolirati indirekte po drugim originalnim dokumentima, u kojima je to ime sačuvano.

Postoje u arhivu općine Trogira notarske imbreviature od 60-tih godina XIII st. dalje. Prepisujući ta akta, naišao sam na Stojišu oca, kao i na njegova sina Gauzinju, uz oznaku i familijarnoga im prezimena. Tako 25. III. 1294. prodaje svećenik Danijel jednu zemlju Stoise *Snacizo*. 4. V. 1311. naređeno je *Stoice Snaciçe*, da ne smije ostaviti ložu dok ne plati stalnu svotu. 25. IX. 1312. konsuli Trogira određuju sudbeni rok Stoise *Snasiçe*, a 28. IX. 1312. isti naređuju *Stoise Snasice* i ponovno *Stoyse Snasici* da plati stalnu svotu. 9. I. 1313. dan je rok *Stoise Snasici*. 31. I. 1326. spominje se zemlja kupljena a *Stoysa Snayçiç*. 22. VII. 1326. Stojiša je već mrtav, jer se toga dana sklapa neka pogodba *ante domum heredum Stoyçe Snassich*. Poslije ovoga vremena javlja se često sin Stojišin *Gausigna*, *Gausengna* ili *Gausius*, ali po običaju onoga vremena većinom je označen sa samim patronikom, a rijetko i sa familijarnim imenom¹⁸. Tako 21. II. 1328. jamac je *Gausius Stoyse Snayçiç*, dok je iste godine u jednom drugom aktu svjedok *Gausengna Stoyse*, a u trećem je eksaminator *Gausius Stoyse*.

Po ovome vidimo, jer je u svim slučajevima napisano ime koje počinje sa *sna*, a nikada sa *sva*, da je Lucius pogrešno napisao *Suoziz* i *Suazich*, a tim ne samo da otpadaju i ovi dokazi za postojanje obitelji Svačić, nego da i oni potvrđuju ime kartulara i apendikule, t. j. ono *Snašića* ili *Značića*.

Ostao bi još jedino slučaj iz „Obsidio Jadrensis“: *Vladislava relicta Ne-lipti generationis Suadcich*. Ali i ovaj dokaz nije nam tradiran u dokumentu, nego po jednomu piscu, čime po sebi gubi dokaznu snagu; a pogotovo kad nam je i taj pisac poznat samo preko Lucius-a¹⁹, dakle preko treće ruke; iz Luciusa, koji i u pređašnjim slučajevima konstantno pogrešno čita i piše *Sua* mjesto *Sna*. Po tome ni ovaj slučaj ne može da bude odlučan ni za ni protiv.

* * *

¹⁵ *Codex diplomaticus*, IX, Zagreb 1911., str. 67.

¹⁶ Isto, str. 68 iz *Memorie di Traù*.

¹⁷ *Gausignam domini Stoyse Suazich*, Smičiklas n. dj. X, Zagreb 1912., str. 487, a Smičiklas iz Luciusa, *Memorie*.

¹⁸ Gauzinja je odličan građanin, koji obnaša razne funkcije u upravi grada. On je izaslanik grada

k bosanskoj vojsci, kad je ova kretala god. 1338 protiv Klisa, usprkos prijetnje izopćenja. Up. Farlati, *Illyricum sacrum* IV, str. 377.

¹⁹ *De regno*, Amsterdam 1666., str. 388.

To je sve što se zna o imenu *Svačić*. Za njega doduše zna stara i novija naša historijografija, ali historija ne zna. Historija, kako sam pokazao, imala bi da zna za našu velikašku obitelj *Snačića*, *Snašića* ili *Značića*, makar historijografija znala za onu *Svačića*, s tom razlikom da je posljednja samo u toliko mjerodavna, u koliko se podudara s prvom, i nikad obratno. Naši prethodnici služili su se onim što su imali pri ruci i prema tome stvarali zaključke. Ako mi danas naiđemo na nešto drugačije, moramo bez obzira da ispravljamo po načelu života i nauke: *error corrigatur ubi apprehenditur*.

Zusammenfassung.

(*Der Name Svačić*). Rački's Kombination, der letzte kroatische König Petar sei aus dem Geschlechte Svačić hervorgegangen, hat schon Šišić verworfen. Der obige Artikel befasst sich nur mit der Richtigkeit der Schreibung des Namens Svačić. In der Publikation Carraras des bekannten Kartulars des gewesenen Benediktinerklosters St. Petri in Selo wird nach seiner Lesung ein Banus Peter *Suacig* angeführt, das Geschlecht wird *Suaci(gi)* genannt. Rački las im Trogirer Nachtrage zur Chronik des Thomas Archidiaconus von Split *de genere Svačithorum*. Diese Lesungen sind unrichtig. Im Originale des Kartulars liest man heute an der ersten Stelle sicher *Sna . . .*, schon Šišić hat *Snazig* bzw. *Snaçig* gelesen. An der zweiten Stelle des Kartulars steht ganz deutlich *Snasci*. Im Trogirer Nachtrage steht *de genere Snaçithorum*, wie es auch Šišić richtig gelesen hat. Der Geschichtsschreiber des XVII Jhdts Lucius aus Trogir gibt aus einer Trogirer Urkunde vom Juni 1322 den Namen *Gauzigna Suoziz* und erwähnt aus einer anderen Trogirer Urkunde vom 5. Sept. 1339 einen *nobilis uir Gausina Stoyse Suazich ciues Tragurii*. In der Ausgabe der um 1350 entstandenen heute verschollenen Schrift *Obsidio Jadrensis* erwähnt Lucius eine *Vladislava relicta Neliptii generationis Suadcich*. — Vf. hat im Archive der Gemeinde Trogir die notariellen Imbreviaturen von den 60-er Jahren des XIII. Jhdts angesehen und darin die Namen des Stojše und seines Sohnes Gauzigna mehrmals gefunden. Eine Urkunde vom 25. III. 1294 handelt über den Verkauf eines Grundstückes des *Stoise Snacizo*. In einer anderen vom 4. V. 1311 heisst der Name *Stoise Snaciçe*, 25. IX. 1312 *Stoise Snasiçe* und 28. IX. 1312 *Stoise Snasice* und *Stoyse Snasici*; 9. I. 1313. *Stoise Snasici*; 31. I. 1326 *Stoysa Snayciç*. 22. VII. 1326 wird ein Vertrag *ante domum heredum Stoyçe Snassich* geschlossen, 21. II. 1328. wird *Gausius Stoyse Snayciç* erwähnt. Dadurch verliert auch die bei Lucius veröffentlichte Stelle aus der *Obsidio Jadrensis* ihre Beweiskraft. Man kann somit nur von den *Snačići*, *Snašići* oder *Značići* und nicht von den *Svačići* sprechen.

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

...the ... of ...
...the ... of ...
...the ... of ...

INHALT DES VJESNIK DES KROAT. ARHAEOLOG. VEREINES N. S. XVI 1935.

	Seite
BARADA MIHO	
Der Name Svačić	137
Tabella plumbea Traguriensis	11
HOFFILLER VIKTOR	
Ein neues Fragment eines römischen Militärdiploms	56
Neue thrakisch-mithrische Votivreliefs	61
KLARIĆ DON MATE	
Obrovac der mittelalterlichen Urkunden (X. bis XIV. Jahrhundert)	19
KLEMENC JOSIP	
Der Depötfund von Lički Ribnik (Taf. I—III)	83
Eine frühromische Inschrift aus Sisak	67
Ein römischer Friedhof auf dem Gute in Maksimir bei Zagreb	126
MAYER ANTUN	
Iasi	69
Der Name Mursa	5
ŠVOB DRŽISLAV	
Die Entstehung des Widiner Staates des Zaren Sratzimir	127

B E I B L A T T

	Spalte
JIROUŠEK ANTUN	
Die wissenschaftliche Tätigkeit des † Prof. Ćiro Iveković	23
LUCERNA CAMILLA	
Spuren des Verkehres zwischen Karantien und Dalmatien in der Zeit der Karolinger	1
Nachrufe	
Don Frane Bulić	31
Emil Reisch	33
Sophus Müller	35
Inhalt des Vjesnik des Kroat. arhaeolog. Vereines N. S. XVI 1935	37
Verzeichnis der Abbildungen	37

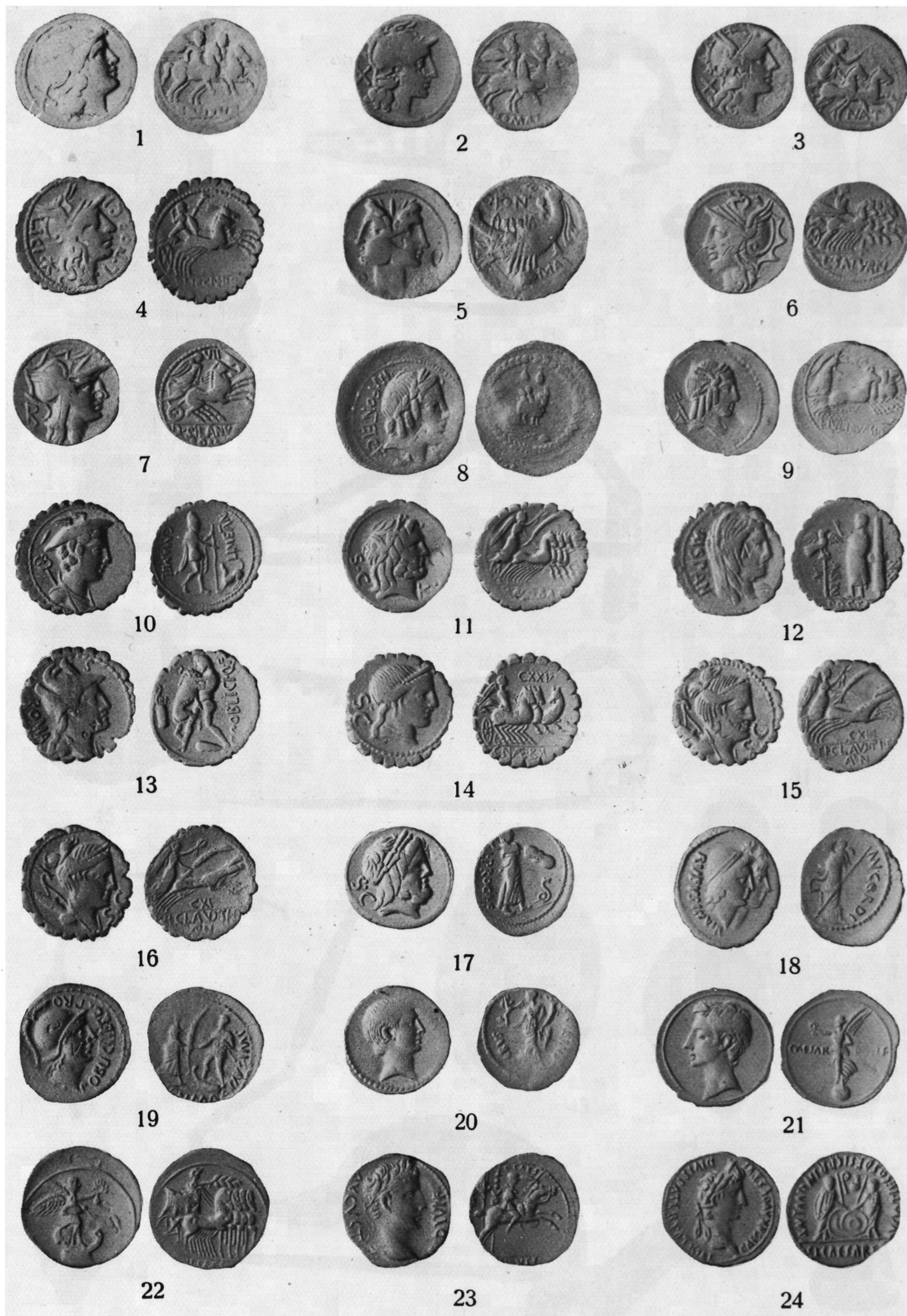
VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

S. 14 Abb. 1. Tabella plumbea Traguriensis. Jetziger Zustand.	S. 57 — — Fragment eines Militärdiploms, gefunden im Walde Dobanovačka šuma südl. von Zemun.
„ 15 „ 2. Dieselbe Tafel nach einer Aufnahme aus den 90-er Jahren des vorigen Jahrhunderts.	„ 62 „ 1. Bleiplatte aus Popinci.
„ 47 „ 1. Grundriss der zerfallenen St. Petri Kapelle bei Babindub.	„ 62 „ 2. Bruchstück einer Bleiplatte aus Surduk.
„ 48 „ 2. Türsturz mit Inschrift von der St. Petri Kapelle bei Babindub. Jetzt in der Gemeindesammlung in Biograd na moru.	„ 63 „ 3. Bleiplatte aus Novi Banovci.
	„ 64 „ 4. Bleiplatte aus Dalj.
	„ 65 „ 5. Bleiplatte aus Mitrovica.
	„ 65 „ 6. Fragment einer Marmorplatte aus der Kupa bei Sisak.

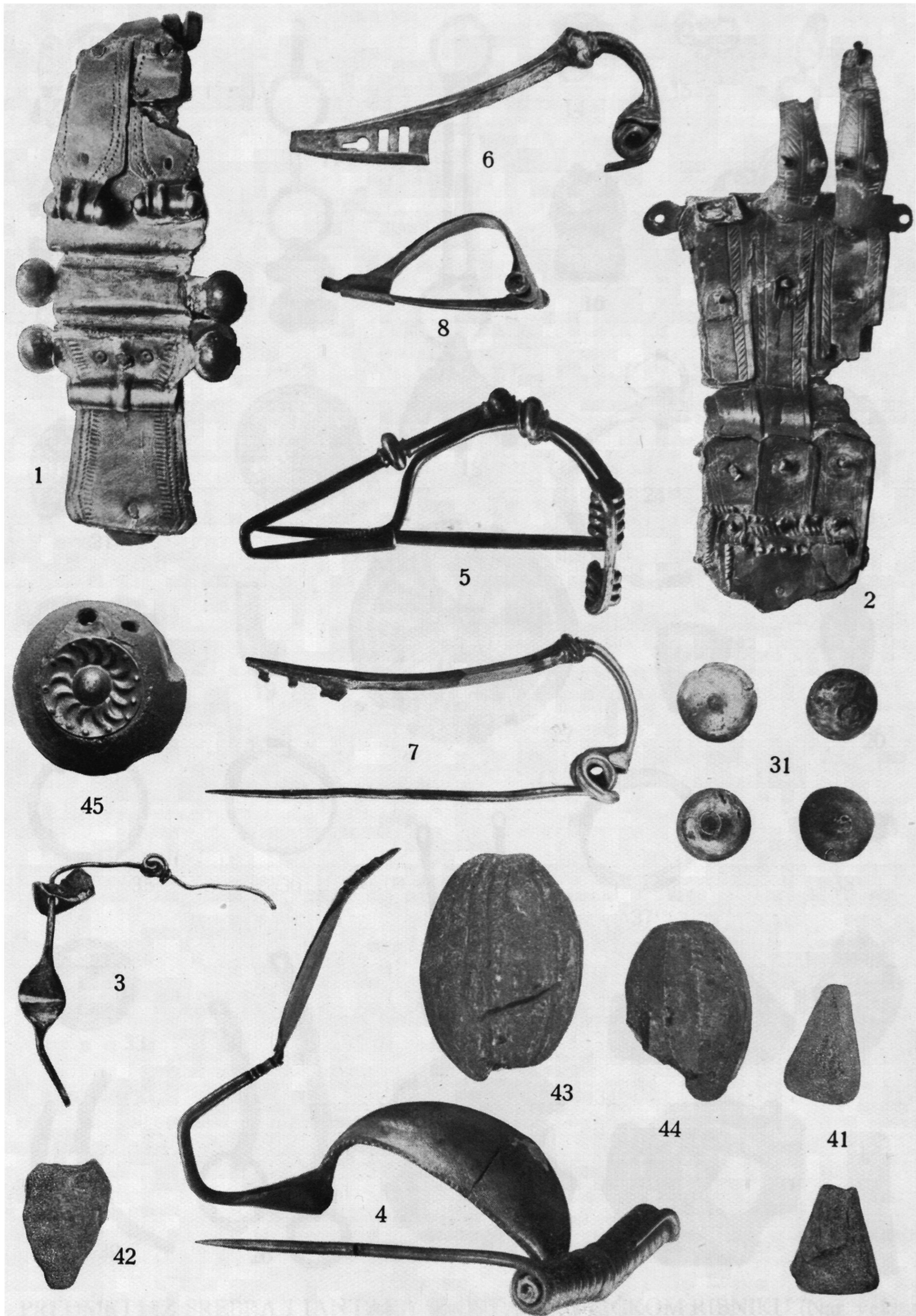
S. 67 Abb. —	Frührömische Grabschrift aus Sisak.	S. 128 Abb. 2.	Zweite Zeichnung einer Silbermünze bei Šafarik, Glasnik VIII, Taf. II, 7.
„ 83 — —	Umgebungskarte von Lički Ribnik.	„ 129 „ 3.	Zeichnung der Silbermünze bei Ljubić, Opis jugoslav. novaca, Taf. I, 3.
„ 115 „ 1.	Plattenfibel aus Bronze aus Prozor bei Otočac.	„ 130 „ 4.	Photographie des Gipsabgusses der Silbermünze, jetzt im Historischen Museum zu Budapest.
„ 120 „ 2.	Silberner Anhänger in der Gestalt eines weiblichen Idols aus Sisak.	„ 131 „ 5.	Zeichnung der Silbermünze in Budapest bei Mušmov, Monetiće, S. 112, Nr. 104.
„ 126 — —	Römische Tongefäße aus Gräbern auf dem Gute Maksimir bei Zagreb.		
„ 127 „ 1.	Erste Zeichnung einer Silbermünze bei Šafarik, Glasnik III, Taf. IX 101.		

B E I B L A T T

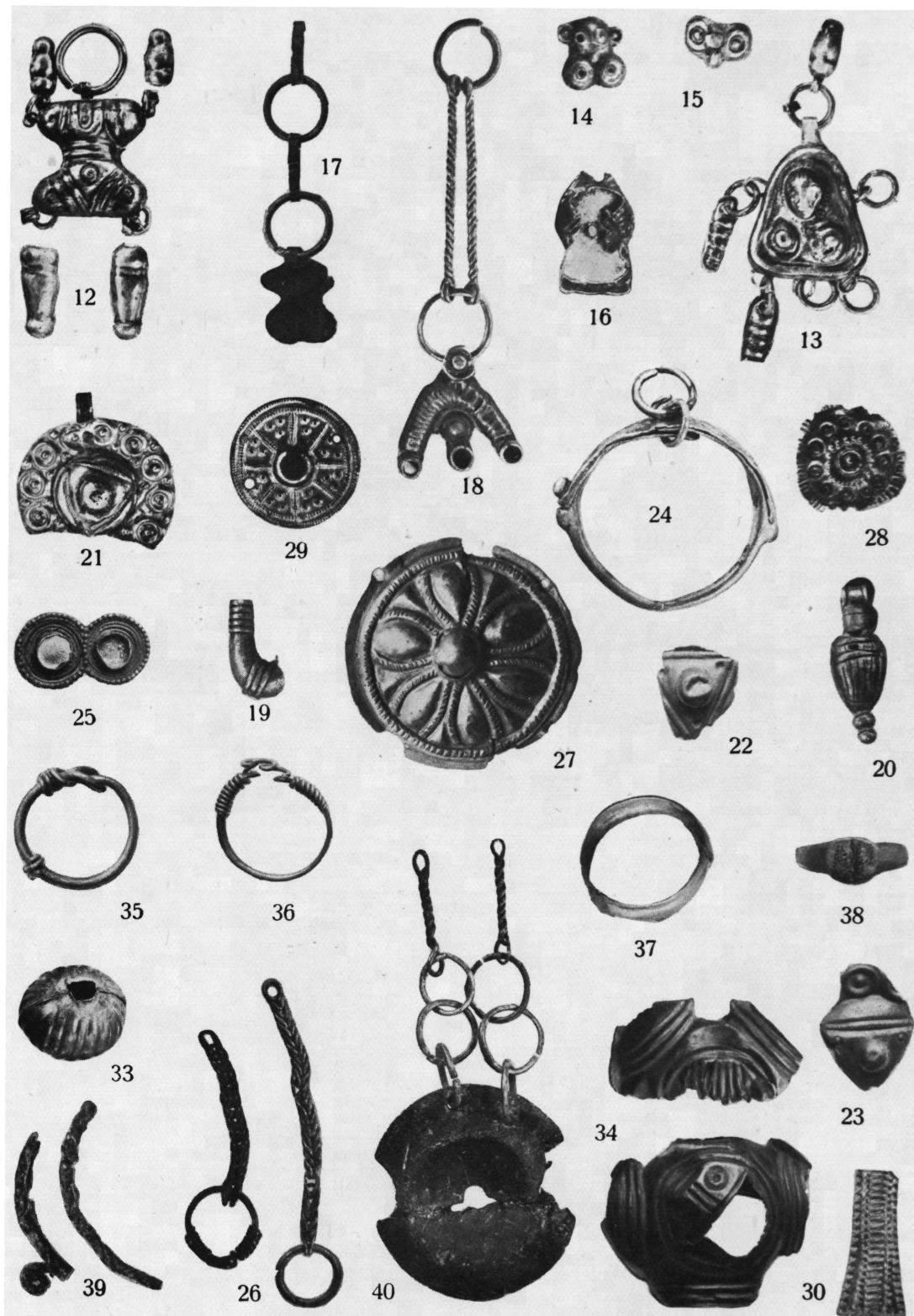
Sp. 3	Abb. 1.	Steinplatte mit Ornament in Millstatt.	Sp. 10	Abb. 5.	Fragmente einer Steinplatte mit Ornament aus Moosburg (Klagenfurt, Museum).
„ 7, 8 „	2. 3. 4.	Steinplatten mit Ornament aus Moosburg (Klagenfurt, Museum).	„ 11, 12 „	6.	Ornamentierter Giebel der Kirche St. Peter am Bichl.

RIMSKI NOVCI IZ OSTAVE U LIČKOM RIBNIKU

PREDMETI IZ SREBRA I JANTARA IZ OSTAVE U LIČKOM RIBNIKU (Nar. vel.)

PREDMETI IZ SREBRA I JANTARA IZ OSTAVE U LIČKOM RIBNIKU (Nar. vel.)

S A D R Ź A J

	Strana
Mayer Antun, Iasi	69
Klemenc Josip, Ostava u Ličkom Ribniku	83
Klemenc Josip, Rimsko groblje u Maksimiru kraj Zagreba	126
Švob Držislav, Postanak Vidinske države cara Sracimira	127
Barada Miho, Historicitet imena Svačić	137

P R I L O G

	Stupac
Inhalt des „Vjesnik“ des Kroat. archäologischen Vereines N. S. XVI 1935	37
Verzeichnis der Abbildungen	37

Vjesnik hrv. arheološkog društva izlazi četiri puta godišnje na 8 do 12 araka ukupno. Godišnja je cijena 120 Din, za članove 40 Din.

Starije sveske, u koliko ih još ima, prodaju se po 120 Din (za članove 60 Din). Sveska XV (Brunšmidov zbornik) stoji 200 Din (za članove 100 Din).

